

नेपाल कानून पत्रिका

भाग - ५९

२०७४ असार

अङ्क - ३

ने
का
प

२
०
७
४

अ
सा
र

अ
ङ्क

३

प्रकाशक

सर्वोच्च अदालत

रामशाहपथ, काठमाडौं

फोन नं. ४२५०७४२, ४२६२३९७, ४२६२३९८, ४२६२८०१, ४२५८१२२ Ext.२५११ (सम्पादन), २१११ (छापाखाना), २१३१ (विक्री)

फ्याक्स: ४२६२८७८, पो.ब.नं. २०४३८

Email: info@supremecourt.gov.np, Web: www.supremecourt.gov.np

प्रकाशन, सञ्चार तथा सम्पादन समिति

माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा, सर्वोच्च अदालत	- अध्यक्ष
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य
नायव महान्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेल, प्रतिनिधि, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	- सदस्य
अधिवक्ता श्री खम्मबहादुर खाती, महासचिव, नेपाल बार एसोसिएसन	- सदस्य
अधिवक्ता श्री शैलेन्द्र दाहाल, अध्यक्ष, सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएसन	- सदस्य
सहरजिस्ट्रार श्री भद्रकाली पोखरेल, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य सचिव

सम्पादक : श्री ठगिन्द्र कट्टेल

प्रकाशन, सञ्चार तथा सम्पादन शाखामा कार्यरत्
कर्मचारीहरू

शाखा अधिकृत श्री निलकण्ठ बराल
शाखा अधिकृत श्री मिनबहादुर कुँवर
कम्प्युटर अधिकृत श्री विक्रम प्रधान
ना.सु. श्री विनोदकुमार यादव
ना.सु. श्री पुष्पराज शर्मा
ना.सु. श्री अर्जुनबाबु सापकोटा
सि.कं. श्री ध्रुव सापकोटा
कम्प्युटर अपरेटर श्री विजय खड्का
कम्प्युटर अपरेटर श्री अर्जुन सुवेदी
कार्यालय सहयोगी श्री राजेश तिमल्सिना

भाषाविद् : सहप्रा. श्री रामचन्द्र फुयाल

बिक्री शाखामा कार्यरत् कर्मचारी
डि.श्री नरबहादुर खत्री

मुद्रण शाखामा कार्यरत कर्मचारीहरू
सुपरभाइजर श्री कान्छा श्रेष्ठ
मुद्रण अधिकृत श्री आनन्दप्रकाश नेपाल
सिनियर हेल्पर श्री तुलसीनारायण महर्जन
सिनियर प्रेसम्यान श्री नरेन्द्रमुनि बज्राचार्य
सिनियर प्रेसम्यान श्री योगप्रसाद पोखरेल
सिनियर मेकानिक्स श्री निर्मल बयलकोटी
सहायक डिजायनर श्री रसना बज्राचार्य
बुकबाइन्डर श्री यमनारायण भडेल
बुकबाइन्डर श्री मीरा वाग्ले
कम्पोजिटर श्री प्रमिलाकुमारी लामिछाने
प्रेसम्यान श्री केशवबहादुर सिटौला
बुकबाइन्डर श्री अच्युतप्रसाद सुवेदी
कार्यालय सहयोगी श्री मोति चौधरी
कार्यालय सहयोगी श्री रामचन्द्र खड्का

प्रकाशित सङ्ख्या : २५०० प्रति

नेपाल कानून पत्रिकाको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

नेकाप, २०७४... .. , नि.नं. ... , पृष्ठ ...
(साल) (महिना)

उदाहरणार्थ : नेकाप २०७४, असार, नि.नं.९७७२, पृष्ठ ३६३

सर्वोच्च अदालत बुलेटिनको उद्धरण गर्नु पर्दा
निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

सअ बुलेटिन २०७४ १ वा २, पृष्ठ ...
(साल) (महिना)

उदाहरणार्थ : सअ बुलेटिन, २०७४, असार – १, पृष्ठ १

नेपाल कानून पत्रिका तथा सर्वोच्च अदालत बुलेटिन
अब हाम्रो वेभसाइटमा उपलब्ध छन्

ठेगाना

www.supremecourt.gov.np

- यो वेभसाइट खोलेपछि बायाँतर्फ नेपाल कानून पत्रिका तथा त्यसको तल सर्वोच्च अदालत बुलेटिनमा क्लिक गर्नुहोस् ।
- २०६५ साल वैशाखदेखिका यी पत्रिकामा समाविष्ट निर्णयहरू पढ्न र हाल निःशुल्क डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

नेपाल कानून आयोगको वेभसाइटमा संविधानसमेत हालसम्म प्रकाशित अधिकांश ऐन र नियमावलीहरू नेपाली तथा अङ्ग्रेजीमा र १९१० सालको मुलुकी ऐन, न्याय विकासिनी एवम् विभिन्न ऐतिहासिक दस्तावेजहरू निःशुल्क पढ्न र डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

ठेगाना

www.lawcommission.gov.np

मूल्य रु.३०।-

मुद्रक : सर्वोच्च अदालत छापाखाना

विषय सूची

क्र. स.	नि.नं./इजलास/विवरण	पक्ष / विपक्ष	विषयको सारसङ्क्षेप	पृष्ठ
१.	९७७२ पूर्ण दर्ता बदर हक कायम	पुटी शेर्पासमेत विरुद्ध नेपाल दूरसञ्चार संस्थान केन्द्रीय कार्यालयको महाप्रबन्धक	<ul style="list-style-type: none"> ■ अ.बं. ६५(३) को व्यवस्थाबमोजिम फैसलाको परिणामअनुसारको दायित्व सम्बन्धित पक्षमा रहने भए पनि सो व्यवस्थाबमोजिम नियुक्त भएको वारेसले फैसला सुनी पाएको कागज गर्न पाउने भएपछि सो फैसलाउपर पुनरावेदन गर्ने हदम्याद पनि स्वाभाविकरूपमा सोही कागज गरेको मितिबाट नै प्रारम्भ हुन आउने। 	३६३
२.	९७७३ संयुक्त कर्तव्य ज्यान	लक्ष्मी लावती विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> ■ आफूलाई गैरकानूनी आक्रमण गरिरहेका अवस्थामा उक्त आक्रमणबाट आफू बाँच्न नसक्ने वा भाग्न नपाउने वा आफ्नो धर्म वा सतीत्व बचाउन नसक्ने अवस्था भई आफू बाँच्न वा सतीत्व रक्षाका लागि प्रतिक्रियात्मक बल प्रयोग गर्दा ज्यान मर्न गएको अवस्थामा आपराधिक दायित्वबाट छुट वा उन्मुक्ति पाउने भन्ने कानूनको मकसद हो। अपितु आत्म रक्षाको दाबी लिने पक्षले उक्त सुविधा पाउनु पर्ने अवस्थाको विद्यमानता भएको स्थापित गर्न सक्नुपर्छ। त्यस्तो दाबी लिनु नै दायित्वबाट उन्मुक्तिको आधार हुन नसक्ने। 	३७५

३.	९७७४ संयुक्त कर्तव्य ज्यान	ईश्वर बोगटी विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> ■ आफ्नै आमालाई कुटपिट गर्दा लडी बेहोस भएपछि घरमा गई डोरी खोजी ल्याई झुन्ड्याउने कार्यलाई मनसायरहित कार्य भन्न मिलेन । मार्नेसम्मको मनसाय नभएको भए आफूले प्रहार गरेको मुक्काको कारण बेहोस भई भुइँमा लडेपछि होसमा ल्याउने प्रयास गर्न सक्ने थिए । त्यसो नगरी उल्टै डोरीको पासो लगाई झुन्ड्याई मारेको अवस्थामा मनसाय नभई तत्काल उठेको रिस थाम्न नसकी आवेशप्रेरित हत्या हुन गएको भन्न नसकिने । 	३८५
४.	९७७५ संयुक्त शैक्षिक प्रमाणपत्र पेस गरी भ्रष्टाचार गरेको	नागेन्द्रबहादुर तिवारी विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> ■ पुनरावेदक प्रतिवादीले झुट्टा प्रमाणपत्र बनाए नबनाएको सम्बन्धमा कतैबाट प्रश्न नउठेको हुँदा प्रमाणपत्र बनाएको मितिमा लागू रहेको कानून अर्थात् भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ आकर्षित हुने नभई निज प्रतिवादीले फाइदा प्राप्त गर्नका लागि उक्त प्रमाणपत्र पेस गरेको समयमा तत्काल बहाल रहेको कानूनी व्यवस्था नै आकर्षित हुने हुँदा प्रतिवादीका हकमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ नै आकर्षित हुने । 	३९४
५.	९७७६ संयुक्त कर्तव्य ज्यान	नेपाल सरकार विरुद्ध यामबहादुर राई	<ul style="list-style-type: none"> ■ कुनै विशेष परिस्थितिमा गरिएको कार्यबाट ज्यान मरेकोमा बात नलाग्ने गरी कानूनमा उल्लेख गरिएका उन्मुक्तिका आधारहरू पूर्वयोजनाबमोजिम आपराधिक मानसाय राखी गरिएको कार्यमा समेत लागू हुने र त्यस्ता आधारहरूको साहारा लिन पाउने भन्ने हुँदैन । सो परिस्थिति प्रमाणबाट पुष्टि हुनुपर्ने । 	३९९

६.	९७७७ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	रजनिश कुमार राय विरुद्ध विशेष अदालत, काठमाडौं, बबरमहलसमेत	<ul style="list-style-type: none"> सरकारी कर्मचारीले चिनेर म्याद बुझाएको अवस्थामा बाहेक म्याद तामेल गर्दा स्थानीय निकायको प्रतिनिधि र दुई जना स्थानीय भलाद्मी रोहवरमा राख्नु पर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखियो । यो म्याद तामेली प्रक्रियामा अवलम्बन हुने स्वेच्छिक व्यवस्था नभई बाध्यात्मकरूपमा पूरा गर्नुपर्ने कार्यविधिगत कानूनी प्रश्न रहेको कुरा म्याद तामेल सम्बन्धमा रोहवरमा राख्नेसम्बन्धी मुलुकी ऐन, अदालत बन्दोबस्तको ११० नं. को उक्त कानूनी व्यवस्थामा “र” भन्ने शब्दावलीको प्रयोगबाट स्पष्ट हुन आउने । 	४०६
७.	९७७८ संयुक्त अंश दर्ता	प्रभावती देवी सोनारिन विरुद्ध राम दुलारी देवी सोनारिनसमेत	<ul style="list-style-type: none"> नाता कायमतरफ वादी प्रतिवादीको रूपमा पक्ष विपक्षहरूका बयानहरू भई निजहरूले प्रमाण पेस गरेमा पेस भएका प्रमाणहरूको परीक्षणसमेत हुने हुँदा यस्तो प्रमाण बुझ्ने कार्य गर्न छुटाई सुरुले विधिवत् निर्णय नगरिसकेको छुट्टै प्रश्न वा विषयमा प्रमाण बुझी निर्णय गर्ने अधिकार पुनरावेदनको रोहमा इन्साफ जाँच गर्ने अदालतको नभई सुरु अदालतको अधिकार क्षेत्रमा पर्दछ । यस्ता प्रकृतिका विवादमा पुनरावेदन सुन्ने अदालतले पुनरावेदनको रोहमा प्रमाण बुझी निर्णय गरेमा सङ्कलन भएका सबुद प्रमाणको खण्डन गरी पुनरावेदन गर्न पाउने हक अधिकारबाट पक्ष वञ्चित हुन पुग्ने । 	४१२

८.	९७७९ संयुक्त मोही नामसारी	मुरली दमिनी विरुद्ध गालु दमिनी	<ul style="list-style-type: none"> साबिक मोही बाबुराम दमाईको नामको मोहियानी हक निजको शेषपछि हकखाने छोरा सानु दमाईका नाममा सर्न आउनेमा कुनै कानूनी अड्चन नरहेको अवस्थामा नै मोहियानीहक बुहारीका नाममा समेत नामसारी हुनसक्ने कानूनी प्रावधान लागू भएको हुँदा वादीको पतिले आफ्नो जीवनकालमा आफ्नो नाममा मोही नामसारी नगराएकै आधारमा निजलाई प्राप्त हुने मोही हक स्वतः समाप्त भएको भन्न नमिल्ने । 	४१९
९.	९७८० संयुक्त डाँका चोरी	संजय घर्तीसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> सुरु अदालतको फैसलाउपर चित्त बुझाई पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन नगरी बस्ने पक्षले अर्को विपक्षले पुनरावेदन गरेकोमा सोउपर पहिला पुनरावेदन नगर्ने पक्षलाई पछि सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्न पाउने कानूनी व्यवस्था नभएको अवस्थामा सुरु जिल्ला अदालतको फैसलाउपर पहिलो तहको पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन नगर्नेलाई अन्तिम तहको सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन दिन मिल्ने अवस्था नहुने । 	४२५
१०.	९७८१ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	जगदेव पण्डित कुम्हाल विरुद्ध पुनरावेदन अदालत, हेटौँडा, मकवानपुरसमेत	<ul style="list-style-type: none"> अंश मुद्दा अन्तिम भएपश्चात् सो अंश मुद्दाको बन्डालाई असर पर्ने किसिमले पछि परेको लेनदेन मुद्दा र सोको बिगो भरिभराउको कारवाहीको क्रममा आएर घरको मुख्यले सगोलमा हुँदा नै लेनदेन गरेकोले गोश्वारा धनबाट ऋणको बिगो भरिभराउ हुने भनी लिएको दाबीको आधार अन्य अंशियाराको हकमा सहिसद्दे 	४३३

			व्यवहारका विश्वसनीय आधार (Reliable Ground) बन्न नसक्ने हुँदा त्यसरी साक्षी पनि नबस्ने र मन्जुर पनि नहुने अंशियारा पक्षबाट भरिभराउ हुँदा वा त्यस्तो लिखतलाई मान्यता दिँदा लेनदेन व्यवहारको ८ नं, अंशबन्डाको १८ नं. र दण्ड सजायको २६ नं.समेतको यान्त्रिक व्याख्या (Mechanical Interpretation) हुने ।	
११.	१७८२ संयुक्त करारबमोजिम दायित्व पूरा गराई पाउँ	देउता बानिया विरुद्ध दुर्गाप्रसाद बानियासमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ ऐन कानूनमा स्पष्ट उल्लेख भएको कुरामा सोही ऐन कानूनबमोजिमको अक्षरशः पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । ऐन कानूनमा उल्लेख हुँदाहुँदै सोलाई नमानी आफ्नो स्वइच्छाले मनोमानीपूर्वक हक हस्तान्तरण गर्दा रजिस्ट्रेसन नै गर्नुपर्ने कागजलाई रजिस्ट्रेसन नगरी कानूनविपरीत घरायसीमा गरेको कागजलाई कानूनी मान्यता दिन मिल्ने अवस्था देखिएन । प्रतिवादीको नाममा रहेको अचल सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण नै अवरुद्ध हुने गरी वादी प्रतिवादीहरू बीच करार भएको रहेछ र त्यस्तो करार भनिएको कबुलियतनामाले अचल सम्पत्तिको हस्तान्तरणलाई नै अवरुद्ध गर्दछ भनी अर्थ गर्न नमिल्ने । 	४४९
१२.	१७८३ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	अधिवक्ता रत्नेश्वरप्रसाद शर्मा विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ अन्य व्यक्ति र प्रत्यर्थी सचिव समान अवस्थाका व्यक्ति भएको कुरालाई निवेदकले निवेदनमा जिकिर लिएर मात्र पुग्दैन त्यसलाई भरपर्दो प्रमाणबाट पुष्टि गर्ने दायित्व पनि निवेदकउपर नै रहन्छ । संविधानबमोजिम गठित निकाय 	४४७

			अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले कानूनको रीत पुर्याई गरेको काम कारवाहीमा अदालतले हात हाल्नु भनेको असाधारण अपवाद हो । यसको लागि त्यस्तै प्रमाणको आवश्यकता पर्ने ।	
१३ .	१७८४ संयुक्त जबरजस्ती करणी	सियाराम रानासमेत विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> जबरजस्ती करणीको अपराध सामान्य प्रकृतिको अन्य अपराध जस्तो होइन । जबरजस्ती करणीको अपराधमा पीडितको शारीरिक, मानसिक र मनोवैज्ञानिक जुन क्षति हुन्छ, त्यो अपूरणीय हुन्छ । यसबाट पीडितको स्वतन्त्र मानवीय अस्तित्व, मान, सम्मान र उसको व्यक्तिगत एवं सामाजिक प्रतिष्ठा, मान-मर्यादा र मानवीय अस्मिता लुटिएको हुन्छ । उसको स्वतन्त्र अस्तित्व नै खण्डित भएको हुन्छ । त्यसमा पनि वर्ष १४ की बालिकासित करणी गर्नु स्वयम्मा गम्भीर प्रकृतिको अपराधको श्रेणीमा पर्ने । 	४६२
१४ .	१७८५ संयुक्त उत्प्रेषण	राजेन्द्रकुमार जोशी विरुद्ध कृषि विकास बैंक लिमिटेड, केन्द्रीय कार्यालय, रामशाहपथ, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> वस्तुतः बिदा अधिकारको कुरा होइन, यो केवल सुविधाको कुरा मात्र हो । संस्था सुव्यवस्थितरूपमा सञ्चालन हुने स्थिति सुनिश्चित गरी आवश्यकता र उपर्युक्तताको आधारमा मनासिब तजबिजको प्रयोग गरी बिदा प्रदान गरिन्छ । बिदा माग गरेको छ भन्ने आधारमा नै स्वतः बिदा स्वीकृत हुने विषय नहुने । 	४७०
१५ .	१७८६ संयुक्त उत्प्रेषण	वरुण सिं रावल विरुद्ध श्रम अदालत, अनामनगर, काठमाडौं	<ul style="list-style-type: none"> स्थायी पदपूर्तिको लागि भएको विज्ञापनमा छनौट हुन नसकेपछि आफूहरूलाई स्थायी गरिनुपर्छ भनी अदालतमा आउने विपक्षीहरूको कार्य 	४७६

			<p>आफैँमा विरोधाभाषपूर्ण देखिने । निगम नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्वमा स्थापित संस्था भएको कारणले यसमा हुने पदपूर्तिको प्रक्रियामा सबै नेपालीले समान अवसर पाउनु पर्छ । सोको लागि खुल्ला प्रतिस्पर्धाबाट पदपूर्ति गर्नुपर्छ । करारमा काम गरेका विपक्षीहरूलाई बिना प्रतिस्पर्धा स्थायीमा नियुक्ति गर्ने कार्य प्रचलित कानूनी व्यवस्था र सामाजिक न्यायको दृष्टिकोणबाट समेत उपयुक्त र मनासिब हुने नदेखिने ।</p>	
१६.	९७८७ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	निर्मलादेवी महतोसमेत विरुद्ध जनकपुर नगरपालिकाको कार्यालय, जनकपुर, धनुषासमेत	<ul style="list-style-type: none"> स्वीकृत मापदण्डविपरीत यदि कुनै घर बनाइएका भए प्रचलित कानूनको अधीनमा रही सम्बन्धित निकायले आवश्यक कारवाही गर्न सक्छ । तर घर निर्माणका समयमा नरहेको नभएको मापदण्डको जिकिर लिई पहिले कानूनसम्मत तरिकाले नक्सा पास भई निर्माण भएका घर, भवन वा स्ट्रक्चर सम्बन्धित व्यक्तिहरूलाई कुनै पूर्वसूचना वा जानकारी नै नदिई घर कम्पाउन्ड भत्काउने भनी चिह्न लगाउँदै हिँड्ने कार्यलाई कुनै पनि तवरले उचित मान्न नसकिने । सहरीकरणको क्रममा व्यक्ति विशेषको बसोबासको सम्पत्तिमा हस्तक्षेप गर्नुपर्दा पनि सरोकारवाला व्यक्तिलाई पूर्व सूचना दिने, मन्जुरी लिने र बसोबास नै नरहने अवस्थामा उचित क्षतिपूर्ति प्रदान गर्नु पनि राज्यको दायित्व हुन आउँछ । सडक विस्तारको कामबाट प्रत्यक्षरूपमा नै सोही क्षेत्रका बासिन्दाहरू लाभान्वित 	४८३

			हुने हुँदा उनीहरूको सहमति र स्वीकृतिबेगर त्यस्ता काम प्रभावकारी हुन पनि नसक्ने ।	
१७ .	९७८८ संयुक्त परमादेश	अधिवक्ता तुलसी सिंखडा विरुद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत	<ul style="list-style-type: none"> नेपालको संविधानको धारा ५१ को देहाय (छ) मा प्राकृतिक साधन स्रोतको संरक्षण सम्बर्द्धन र उपयोगसम्बन्धी नीतिअन्तर्गत राष्ट्रिय हितअनुकूल तथा अन्तरपुस्ता समन्वयको मान्यतालाई आत्मसात् गर्दै देशमा उपलब्ध प्राकृतिक स्रोत साधनको संरक्षण, सम्बर्द्धन र वातावरणअनुकूल दिगोरूपमा उपयोग गर्ने नीति राज्यले अवलम्बन गर्ने भन्ने उल्लेख छ । देशमा आमुल संवैधानिक विकास भई नेपालको संविधान लागू भएको परिप्रेक्ष्यमा आवश्यक देखिएका कानूनहरू निर्माण परिमार्जन एवं संसोधन गर्न संविधानले व्यवस्था गरेको विधायिकी अधिकार प्रयोग गर्ने र कार्यान्वयन गर्ने सम्बद्ध निकायहरूले आ-आफ्ना कर्तव्य र दायित्वहरू क्रमिकरूपमा पालना गर्दै लैजाने विश्वास गर्नु आवश्यक हुने । 	४९६

यी सारसङ्क्षेप ने.का.प. प्रयोगकर्ताको सुविधाका लागि मात्र हुन्, उद्धरण गर्नका लागि होइनन् ।

– सम्पादक

निर्णय नं. १७७२

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७२।१२।११
०७०-DF-०००५

मुद्दा: दर्ता बदर हक कायम

पुनरावेदक प्रतिवादी : जिल्ला सोलुखुम्बु टाप्টিङ्ग
गा.वि.स. वडा नं. ६ बस्ने पुटी शेर्पासमेत
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी : नेपाल दूरसञ्चार संस्थान सोलुखुम्बुको
तर्फबाट अख्तियार प्राप्त ऐ. संस्थान केन्द्रीय
कार्यालयको महाप्रबन्धक

- मुद्दा फैसला हुँदा के कस्तो फैसला भयो, मुद्दामा हारजित के भयो लगायतका फैसलाको के परिणाम आएको हो भन्ने कुराको वारेसले कागज गर्न नपाउने हो भने फैसलाबाट ठहर भएको वा हारजितको कुरा नै कायम नरहने अवस्था आउन सक्छ । फैसलाबमोजिम ठहरेको दण्ड जरिवाना कारणीले बेहोर्ने भए पनि मुद्दा ठहर वा हारजित के भयो भन्ने कुराको कागज गर्न वारेसले नपाउने भन्ने नहुने ।
(प्रकरण नं. ५)
- वस्तुतः अ.बं. १८५ र १९३ नं. बमोजिम फैसला सुनी पाएको कागज फैसला भएको तत्काल पछि अर्थात् फैसला भएकै दिन

गराइने कागज हो । त्यस्तो फैसला सुनी नपाएसम्म मुद्दाको टुंगो नलाग्ने हुनाले फैसला सुनी पाउनेसम्मको अवस्थालाई मुद्दाको कारवाहीको अभिन्न अंग मान्नुपर्ने देखिन्छ । अ.बं. ६५(३) को व्यवस्थाले पनि मुद्दाको फैसलाको काम कारवाही टुंगो नलाग्दासम्म सम्बन्धित पक्षले नियुक्त गरेको वारेसको अधिकार समाप्त भई नसक्ने गरी तदनुरूपकै व्यवस्था गरेको देखिन्छ । अ.बं. १९३ नं. मा उल्लेख भएको पुनरावेदन गर्ने म्यादको गणना गर्दा पनि सम्बन्धित पक्ष रोहवरमा भई फैसला सुनेकोमा सोही मितिबाट पुनरावेदन गर्ने हदम्याद प्रारम्भ हुने ।

- सम्बन्धित पक्ष रोहवरमा नभएको अवस्थामा निजका नाममा पुनरावेदनको म्याद जारी भई म्याद तामेल भएको मितिबाट पुनरावेदन गर्ने हदम्याद प्रारम्भ हुन्छ । फैसला हुँदा सम्बन्धित पक्षले अ.बं. ६५(३) बमोजिम नियुक्त गरेको वारेस पनि रोहवरमा रहन नपाउने भन्ने अर्थ गर्न मिल्ने देखिँदैन । सोहीबमोजिम मुद्दाको काम कारवाही एवम फैसलाको अभिन्न अंगको रूपमा रहेको फैसला सुनी पाएको कागज गर्ने अधिकार पनि त्यस्तो वारेसमा स्वाभाविकरूपमा नै निहित रहेको हुने ।
- अ.बं. ६५(३) को व्यवस्थाबमोजिम फैसलाको परिणामअनुसारको दायित्व सम्बन्धित पक्षमा रहने भए पनि सो व्यवस्थाबमोजिम नियुक्त भएको वारेसले फैसला सुनी पाएको कागज गर्न पाउने भएपछि सो फैसलाउपर पुनरावेदन गर्ने हदम्याद पनि स्वाभाविकरूपमा सोही

कागज गरेको मितिबाट नै प्रारम्भ हुन आउने।

(प्रकरण नं. ६)

- मूलतः फैसला सुनी पाएको कागज भनेको मुद्दामा के फैसला भएको भन्ने जनाउसहितको फैसलाको परिणामको बारेमा सम्बन्धित पक्षलाई दिइने सूचना भएको र त्यस्तो कागज फैसला भएको तत्कालै पछि फैसला भएकै दिन गराइने भएकाले त्यस्तो कागज पनि फैसलाकै अभिन्न अंग मानिन्छ। फैसला हुँदा पक्ष रोहवरमा नरहेको अवस्थामा निजका नाउँमा घर ठेगानामा पुनरावेदनको म्याद तामेल हुन्छ। तर पक्षले अख्तियार गरेको वारेस फैसला हुँदासम्म रोहवरमा बसेका छ भने निजले पक्षको तर्फबाट फैसला सुनी पाएको कागज गर्न पाउने नै हुन्छ र त्यसरी वारेसले गरेको कागज पक्षको लागि समेत बन्धनकारी हुने।

(प्रकरण नं. ७)

- फैसला सुनी पाएको कागजसमेत मुद्दाको कारवाहीको अभिन्न अंग भएकाले सो प्रक्रियामा वारेससमेत संलग्न हुन पाउने भई वारेसले गरेको उक्त कार्य पक्षले नै गरेको मानिने देखिन आउने।

(प्रकरण नं. ८)

- वारेसले वारेसनामा बमोजिमको कर्तव्य पूरा गरी मुद्दामा भएको निर्णय सुनी पाई सो बमोजिमको कागज गरेको कार्य अ.बं. ६५(३) बमोजिम नै गरेको मान्नुपर्ने स्पष्ट अवस्था देखिएकोले वारेसले गरेको कागजलाई मान्यता दिन नपर्ने वा नसकिने स्पष्ट कुनै आधार र औचित्य नदेखिने।

(प्रकरण नं. १४)

पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू मातृका निरौला र बलबहादुर राई

प्रत्यर्थी वादीको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता माधव बास्कोटा, विद्वान् अधिवक्ताहरू बामदेव ज्ञवाली, सुरज अधिकारी र रामचन्द्र सुवेदी
अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०५९, अंक ९/१०, नि.नं.७१३४, पृ.६१८
- ने.का.प. २०५९, अंक ७/८, नि.नं.७११९, पृ.५११
- ने.का.प. २०६८, अंक ६, नि.नं.८६४१, पृ.१०७८

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, अ.बं.६५(३), १८५, १९३ नं.

सुरू फैसला गर्ने:

मा. न्यायाधीश श्री नरेन्द्रकुमार शिवाकोटी

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रसाद सुवेदी

माननीय न्यायाधीश श्री गौरीबहादुर कार्की

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलासमा आदेश गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री गिरीशचन्द्र लाल

माननीय न्यायाधीश श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

फैसला

स.प्र.न्या. कल्याण श्रेष्ठ : सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(ख) र (घ) बमोजिम पूर्ण इजलाससमक्ष पेस भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:

सोलुखुम्बु जिल्लामा आ.वा. कार्यालयको भवन बनाउनको लागि नेपाल सरकारले सो जिल्लाअन्तर्गत सोलु फाप्लुको फाप्लु जाने सडकदेखि पश्चिम, निचा जग्गा जि.पं. घर प्रस्तावित एरियादेखि पूर्व, पर्ती जग्गादेखि दक्षिण, गेस्ट हाउसदेखि उत्तर यति

चार किल्लाभित्रको रू. ६०।- मालपोत लाग्ने ४० फिट लम्बाई २१ फिट चौडाईको २ तले घरसमेत भएको जग्गा माटो मुरी ५।१५ को छोटारे शेर्पाको जग्गा जग्गा प्राप्ति ऐन, २०१८ को दफा ७(१) बमोजिम अधिग्रहण गरिने भएकोले सम्बन्धित जग्गाधनीले जग्गाको मोल र अरु नोकसानिबापत समेतको क्षतिपूर्ति खुलाई दरखास्त गर्नु भनी मिति २०२४।१२।१२ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचनालाई आधार बनाई सोलुखुम्बु जिल्ला नाम्चेबजार गा.वि.स. नाम्चेबजार बस्ने छोटारे भन्ने छोटारे शेर्पाले मिति २०२५।४।२८ गते उक्त जग्गाको मूल्य रू. ५०००।- र घर बनाउँदा लागेको खर्च रू. १०,०००।- समेत जम्मा रू. १५,०००।- क्षतिपूर्तिको एकमुष्ट रकम पाउनको लागि निवेदन दिएका थिए। सो निवेदनमा उल्लिखित जग्गाको क्षेत्रफल र चार किल्लाबाट पनि संस्थानको जग्गाको क्षेत्रफल कायम हुने कुरामा विवाद देखिँदैन। यस संस्थानले रेकर्ड अध्यावधिक गर्नका लागि मालपोत कार्यालयसँग पुर्जा माग गरेको र कार्यालयले ०३५।०३६ मा खडा भएको जग्गाको लगतको मिति २०४१।८।१५ मा दिएको प्रतिलिपिबाट पनि २०२४।१२।१२ गते प्रकाशित राजपत्रको सूचनाअनुसार नै जग्गाको चार किल्ला छुट्ट्याएको देखिन्छ। उल्लिखित जग्गा सभै नापी हुँदा जिल्ला सोलुखुम्बु गा.वि.स. वडा नं. ५ को कि.नं. १९६४, २१३० र २१३१ मा नापी भएको हो। यसरी उक्त कित्ता नम्बरका जग्गाहरू यस संस्थानको नाममा दर्ता नगरी उक्त कित्ता नम्बरमध्ये कि.नं. १९६४ र २१३० का कित्ता जग्गा नापी गोश्वाराले रेखाङ्कन गरेबमोजिम "घ" भागको जग्गा मात्र यस संस्थानको नाउँमा दर्ता गर्ने भनी मिति ०५२।६।३ मा १ नं. नापी गोश्वाराले निर्णय गरी बाँकी रहेको उक्त दुवै कि.नं. को जग्गामध्ये "क" भागको जग्गा विपक्षी आडडिकु शेर्पाको नाममा, "ख" भागको विपक्षी पुटी शेर्पाको नाममा र "ग" भागको जग्गा विपक्षी आडयाङ्दी शेर्पाको नाममा अस्थायी दर्ता गर्ने भनी १ नं. गोश्वाराले निर्णय गरेको

हुँदा विपक्षीहरूको नाउँमा दर्ता गर्ने गरी भएको उक्त दर्ता बदर गरी उल्लिखित जग्गाहरूमा यस संस्थानको हक कायम गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल दूरसञ्चार संस्थानको फिरोद दाबी।

ता.मु. छिरिङ तेन्जिङ लामा जिम्माको निजकै नाममा १९९९ सालमा विजन दर्ता भई निज छिरिङ तेन्जिङ लामाको हकभोग भई निजबाट नाम्चेबजार बस्ने छोटारे शेर्पाले मिति २०२१।१२।२१ मा रू.८०० मा ओ. मालबाट राजीनामा पारित गई निज छोटारे शेर्पाको हकभोग भई भु.स. ७ नं. फारम पनि निज छोटारे शेर्पाकै नाममा भरिएको, निज छोटारे शेर्पाबाट म प्रतिवादी आडयाङ्दी शेर्पाको लोग्ने आडछमेन शेर्पाले मिति २०२७।१।२८ र.नं. ४६४ मा सोलुखुम्बु मालबाट राजीनामा पारित गरी लिएको आ.वा. कार्यालयको साँधदेखि पश्चिम, आडडिकु शेर्पाको गोरेटो बाटोदेखि पूर्व, निमा शेर्पाको बारीको साँधदेखि उत्तर, आ.वा. को उत्तरपट्टिको तार खम्बा सिधा, चुचेढुंगा सिधा डाँडाको भुलुको टुटा रूख सिधासम्म दक्षिण यति ४ किल्लाभित्रको विजन पाथी। ७ मध्ये पाथी। १ सल्लेरी गा.वि.स. वडा नं. ५ मा पर्ने सल्लेरी घरबारी भन्ने जग्गा मेरो लोग्ने आडछमेन शेर्पाको हक हुन आएको जग्गा हो। उल्लिखित ४ किल्लाभित्रको जग्गामध्ये केही जग्गा मिति २०२९।८।२१ गते रू. ७,३००।- र.नं. २९७ मा सोलुखुम्बु मालबाट आडडिकु शेर्पालाई राजीनामा पारित गरी गरिदिएको र केही जग्गा ०३०।८।१५ गते रू. ९९।- को हदमुनिको राजीनामा कागज लेखी आडल्याक्पा शेर्पालाई बिक्री गरिदिएको, त्यसैगरी अन्य १३ जना जति विभिन्न व्यक्तिहरूलाई विभिन्न मितिमा घडेरी जग्गा बिक्री गरिसकेपछि बाँकी रहेको जग्गा निज लोग्नेले आफ्नो नाममा राखी भोग चलन गर्दै आएको अवस्था ०४५ साल भाद्र महिनामा लोग्ने आडछमेन शेर्पाको स्वर्गवास भएकोले मेरो हक हुन आएको हो। यसरी मेरो हकभोग हुन आएको उल्लिखित जग्गा नापी हुँदाको बखत

सल्लेरी गा.वि.स. वडा नं. ५ को कित्ता नं. १९५३, १९६२, १९५७, १२६०, १२६६, १२६५, २३६६, १२६१, १२६२, १८६४, १८६५, १८६६, १९५४, १९५५, १९५६, १९६३, १९६४, २१३०, २१२९, २११९, २११५, २११६, १२६९, १२६२, १९५५, १९५६, २३६५ हुन गएकोमा सो मध्ये कि.नं. १२६२ र १९५४ का जग्गा मैले पहिले नै बिक्री गरिसकेको हुँदा जिल्ला कारागारको नाममा नापी दर्ता हुन गएको र कि.नं. २३६५ को जग्गा हरिप्रसाद ढुंगानाको नाममा नापी दर्ता भएको, कि.नं. १२६९ र १९६२ मेरो छोरी कोन्जी शेर्पाको नाममा नापी दर्ता भएको छ । अन्य बाँकी कि.नं. का जग्गाहरू मेरै नाममा दर्ता भए तापनि कि.नं. १९६४ र २१३० को जग्गा विपक्षी दूरसञ्चार कार्यालयले आफ्नो नाममा नापी गराएकोले सो कि.नं. १९६४ र २१३० को जग्गामध्येबाट उत्तरतर्फको खण्ड कित्ताकाट गरी १५५८ वर्ग मिटर जग्गा मेरो हकभोगको भएको हुँदा मेरै नाममा दर्ता गरिपाउँ भनी नापी टोलीबाट प्रकाशित ७ दिने सूचनाको म्यादमा निवेदन दिएकोमा सो कार्यालयले मेरो हकभोगसमेतका प्रमाणहरूको आधारमा उक्त कि. नं. १९६४ र २१३० को जग्गामध्ये नापी गोश्वाराले गरेको रेखाङ्कनबमोजिम “ग” भागको हुने जग्गा प्र.म आडयाडडी शेर्पाको नाममा अस्थायी दर्ता गर्ने गरी १ नं. नापी गोश्वाराको गरेको निर्णय सदर गरिपाउँ ।

प्रतिवादी आडयाडडी शेर्पाको लोग्ने आडछमेन शेर्पाबाट म प्रतिवादी आडदिकु शेर्पाले मिति २०२९।८।२१ गते रु. ७,३००।- र.नं. २९७ मा सोलुखुम्बु माल कार्यालयबाट राजीनामा पारित गरी लिई मेरो हकभोग भएको मेरै बाटो साँध डाँडेडाँडा दक्षिण, जि.पं. भवन र आ.वा. कार्यालय भवनको साँध पश्चिम, रिन्जी वाङ्गेलको बारी ढुंगा कान्लैकान्ला पूर्व, डिमाकाले शेपाको बारी साँध ठूलाढुंगा उत्तर यति ४ किल्लाभित्रको विजन पाथी ।१ मध्ये विजन माना .।।४ को सल्लेरी जग्गा मेरो हकभोग भएको ।

मेरो उक्त जग्गा नापी भएको बखत कि.नं. १९५८, १९५१, १९६०, १९५९, १९५२ र कि.नं. १९६४ को जग्गामध्ये पश्चिमतर्फको खण्ड हुन गएको, कि.नं. १९५८ बाल मन्दिरको नाउँमा, १९५१ खाद्य संस्थानको नाममा र कि.नं. १९५२ र १९६० मेरो नाममा नापी दर्ता भई धनीपुर्जासमेत प्राप्त भएको छ । कि.नं. १९५९ मेरै बहिनीको नाममा नापी गराई दिएको र कि.नं. १९६४ मध्ये पश्चिमतर्फको खण्ड कित्ता काट गरी मेरो नाउँमा नापी दर्ता गराउन खोज्दा विपक्षी दूरसञ्चार कार्यालयले झगडा जनाएकाले नापी टोलीबाट प्रकाशित ७ दिने सूचनामा मेरो नाउँमा दर्ता गरिपाउँ भनी निवेदन दिएकोमा नापी गोश्वाराले गरेको रेखाङ्कनबमोजिम “क” भागको हुने कि.नं. का जग्गा प्र.म आडदिकु शेर्पाको हक भोगको हुँदा १ नं. नापी गोश्वाराले मेरो नाउँमा अस्थायी दर्ता गर्ने गरी गरेको निर्णयसमेत सदर कायम गरिपाउँ ।

आडछमेन शेर्पाबाट मिति २०३०।८।२५ गते रु. ९९।- मा हदमुनिको घरसारी राजीनामा लिई आडलहाक्पा ग्याल्जेन शेर्पाको हक भोग भई निजबाट म प्रतिवादी पुटी शेर्पाले मिति २०५१।१।११ गते रु. ५०००।- मा र.नं. ७६८ मा सोलुखुम्बु माल कार्यालयबाट राजीनामा पारित गरी लिई मेरो हकभोग भएको जि.वि.स. बाट फाप्लु जाने बाटो पूर्व, आडयाडडीको साँध पश्चिम, पुटी शेर्पाको साँध उत्तर, आडयाडडीको साँध दक्षिण यति ४ किल्लाभित्रको ३५X३५ हात लम्बाई चौडाई भएको विजन मुठी ।।।^{१/२} को सल्लेरी घरवारी भन्ने मेरो हकभोगको जग्गा नापी भएका बखत विपक्षी दूरसञ्चार संस्थानसँग झगडा परी नापी टोलीबाट प्रकाशित ७ दिने सूचनामा निवेदन दिई कि.नं. १९६४ को पश्चिमतर्फबाट मेरो प्रमाणबमोजिमको कित्ताकाट गरी नापी गोश्वाराले गरेको रेखाङ्कनबमोजिम “ख” भागको जग्गा मेरो हक भोगको भएकोले सो जग्गा मेरो नाउँमा अस्थायी दर्ता गर्ने गरी गरेको १ नं. नापी गोश्वारको निर्णय सदर कायम

गरिपाउँ ।

यसरी हामी प्रतिवादीहरूका प्रमाणहरूका आधारमा १ नं. नापी गोश्वाराबाट डोर खटी झगडा परेको जग्गामा पुनः जाँचबुझ र रेखाङ्कन गर्दा कि.नं. १९६४ र २१३० दुवै कित्तामध्येको उत्तरतर्फको खण्ड “ग” भाग भएको, कि.नं. १९६४ को पश्चिमतर्फको खण्ड “ख” र “क” भाग हुन गएको र कित्ता नं. १९६४ र २१३० दुवैको दक्षिणतर्फको खण्ड “घ” भाग हुन गएको र सोही “घ” भागमा दूरसञ्चार संस्थान कार्यालयको भवन रहन गएको छ । सो “घ” भागको क्षेत्रफल ९७७.७५ हुन गएको छ । सो “घ” भागको हुने कित्ता नं. दूरसञ्चार संस्थानको नाउँमा स्थायी दर्ता गर्ने र बाँकी “ग” भागको हुने कित्ता प्रतिवादीमध्येको म आडयाडडी शेर्पाको नाममा, “ख” भागको हुने कित्ता प्रतिवादी म पुटी शेर्पाको नाममा र “क” भागको हुन कित्ता प्रतिवादी म आडदिकु शेर्पाको नाममा अस्थायी दर्ता गर्ने भनी १ नं. नापी गोश्वाराले गरेको निर्णय सदर कायम गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीहरूको संयुक्त प्रतिउत्तर जिकिर ।

मिति २०५३।१।१९ का आदेशानुसार दुवै पक्षको साक्षी बुझिएको र मिति २०५३।५।२ का आदेशानुसार अ.बं. १७१ नं. बमोजिम नाप नक्सा भई मिसिल सामेल रहेको ।

नेपाल दूरसञ्चार संस्थान सोलुको लागि २०२४।१२।१२ मा जग्गा अधिग्रहण हुँदा सोलुबाट फाप्लु जाने सडक पश्चिम यस अदालतबाट २०५३।६।४ मा भएको नक्साको न.नं. ३४, निचा जग्गा जि.पं. घर प्रस्तावित एरियादेखि पूर्व न.नं. १० र ११, पर्ती जग्गादेखि दक्षिण न.नं. २६ र २७ को पर्ती जग्गा हो भन्ने वादी, न.नं. १८, १९, २०, २१ र २२ को पर्ती जग्गा हो भन्ने प्रतिवादीको विवाद हुन आएको देखिन्छ । वादीका दाता छोटारे शेर्पाले वादीलाई जग्गा प्रदान गर्दा उत्तरतर्फको किल्ला पर्ती जग्गा भनी उल्लेख भएको छ भने छोटारे शेर्पाबाट

आडछमेन शेर्पाले जग्गा प्राप्त गर्दा आ.वा. कार्यालयको साँध पश्चिम आ.वा. को उत्तरपट्टिको बार खम्बा सिधा चुच्चे ढुंगा सिधा डाँडाको भुलुको रूख सिधासम्म भनी ०२७।९।२८ को राजीनामामा उल्लेख भएको देखिन्छ । नक्सामा न.नं. २३ भुलुको टुटो, नं. ३५ तारको खम्बा र ढुंगो भनिएको ठाउँ भनी उल्लेख भएको देखिन्छ । न.नं. १८ मा यिनै प्रतिवादीका दाता मोतीप्रसाद मगरले घर बनाई बसोबास गर्दै आएकोमा घर बनाउनेको महलको म्यादभित्र वादी दूरसञ्चार संस्थानले कुनै उजुर नगरी चुपचाप स्वीकार गरी बसेको देखिन्छ । वादीले दाबी गरेको जग्गाको पूर्वपट्टि सिमाना निजा जग्गा जि.पं. घर प्रस्तावित एरियादेखि पूर्व न.नं. १० र ११ देखि पूर्व भन्ने देखिन्छ । न.नं. १० को पूर्वतर्फ न.नं. १२, १३, १४, १५, १६ र १७ र विवादित न.नं. २१ को जग्गा देखिन आएको छ । प्रतिवादीको तमसुकको दक्षिणतर्फको किल्ला जि.पं. भवन प्रस्तावित एरिया नभई आ.वा. को जग्गा भएको र नक्साको न.नं. १८, ३५, २३ र १६ को किल्ला हेर्दा वादी नेपाल दूरसञ्चार संस्थान सोलुको उत्तरतर्फको पर्ती जग्गा यही यो भनी कितान गर्ने आधार नहुँदा न.नं. २०, २१, २२ को कि.नं. १९६४ को “क”, “ख”, “ग” नं. का जग्गा प्रतिवादीका नाउँमा १ नं. नापीबाट भएको नापी दर्ता बदर गरी वादीको नाउँमा दर्ता गरिपाउँ भन्ने वादी दाबी नपुग्ने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको सुरु सोलुखुम्बु जिल्ला अदालतको मिति २०५३।९।२३ को फैसला ।

प्रमाणको मूल्याङ्कन नगरी वादी दाबी पुग्नु नसक्ने ठहराएको उक्त फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर उल्टी गरी दाबीबमोजिम गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीको पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा परेको पुनरावेदन ।

वादीले सुरु फिरादमा आफ्नो जग्गाको मूल्य खोली हक कायमतर्फ पनि कित्ता नं. १९६४ र २१३० को जग्गामा दाबी लिएकोमा सुरु फैसलामा

केवल नक्साको न.नं. र चार किल्ला मात्र उल्लेख गरी हक कायमकर्ता ठहर खण्डमा स्पष्ट नबोली अन्यमा वादीले २ कित्ता जग्गाको दाबी लिएकोमा कित्ता नं. १९६४ तर्फको मात्र निर्णय बदरको दाबी पुग्न नसक्ने भनी फैसला भई कित्ता नं. २१३० तर्फ ठहर खण्डमा केही बोल्दै नबोली अ.बं. १९२ नं. को त्रुटि गरी र मिति २०५३।६।४ मा भई आएको नक्सामा काम तामेली गर्ने रमाकान्त पराजुलीको सहिष्णुतासमेत नपरेको बेरीतको नक्सालाई प्रमाणमा लिई भएको फैसलालाई कानूनसम्मत भन्न मिलेन । अतः जग्गाको हक बेहककर्ता ठहर खण्डमा स्पष्ट बोल्नुपर्नेमा सो नबोली र अ.बं. १९२ नं. को त्रुटिसमेत गरी भए गरेको सुरुको मिति २०५३।१।२३ को फैसला त्रुटिपूर्ण देखिँदा बदर गरिदिएको छ । अब अ.बं. १७९ नं. को रीत पुर्याई दाबीको चार किल्लासमेत स्पष्ट देखिने गरी पुनः नक्सा गराई पुनः इन्साफ गर्नका लागि रुजु रहेका पक्षहरूलाई सुरुको तारेख तोकी प्रस्तुत मिसिलसमेत सुरुमा पठाई दिने ठहर्छ भने पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिति २०५५।१।१९ को फैसला ।

सुरु सोलुखुम्बु जिल्ला अदालतको मिति २०५६।४।१७ का आदेशानुसार अ.बं. १७९ नं. बमोजिम नाप नक्सा भई मिसिल सामेल रहेको ।

दाबीको कित्ता नं. २१३० न.नं. ५२ को "ग" खण्डको पूर्व दक्षिण कुना मोती मगरको कित्ता नं. २१३९ नं.नं. ५६ को घरको सिधा दक्षिण पूर्वको ०.००१५ वर्ग मिटर जग्गामा सम्म वादीको हक कायम भई वादी दूरसञ्चार कार्यालय सोलुका नाममा दर्ता हुने ठहर्छ । दाबीको कित्ता नं. १९६४ न.नं. ५१, ५३, ५४ र कि.नं. २१३० न.नं. ५२ को बाँकी जग्गामा वादी दूरसञ्चार कार्यालयको हक स्वामित्व स्थापित हुने कुनै प्रमाण नहुँदा कित्ता नं. १९६४ को न.नं. ५१, ५३, ५४ र कि.नं. २१३० न.नं. ५२ को ०.००१५ वर्ग मिटरबाहेकको जग्गाको १ नं. नापी गोश्वाराको मिति २०५२।६।३ को निर्णय बदर गरी रहन पर्ने नहुँदा कित्ता

नं. १९६४ न.नं. ५१, ५३, ५४ र कि.नं. २१३० न.नं. ५२ को ०.००१५ वर्ग मिटरबाहेकको बाँकी जग्गाको प्रतिवादीहरूको नामको दर्ता बदर गरी हक कायम गरिपाउँ भन्नेसमेतको वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्ने सुरु सोलुखुम्बु जिल्ला अदालतको मिति २०५६।१।२।२३ को फैसला ।

छोटारे शेर्पाले ता.मु. छिरिङ तेन्जिङ लामाबाट मिति २०२१।१।२।२९ मा राजीनामा पास गरी लिएको जग्गा नै मिति २०२४।१।२।१२ को राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाबमोजिम निज छोटारे शेर्पालाई क्षतिपूर्ति दिई अधिग्रहण गरेको कुरा निज दाता छोटारे शेर्पाले २०२५।४।८ मा क्षतिपूर्ति पाउँ भनी माग गरेको निवेदनबाट देखिन्छ । किनकी सो क्षतिपूर्तिको निवेदनमा मिति २०२१।१।२।२९ को राजीनामाबाट प्राप्त गरेको जग्गामध्ये यति अधिग्रहणमा परेको र यति बाँकी रहेको भन्ने उल्लेख छैन । जग्गामध्ये यति अधिग्रहणमा परेको छ र बाँकी यति रहेको छ भनी उल्लेख गर्न सकेको छैन । जुन जग्गा अधिग्रहणबाट प्राप्त गरिसकेको छ सोही जग्गा पुनः लगत कायम गराई दाताले बिक्री गर्न पाउने अवस्था पनि हुँदैन । यसरी प्रतिवादीहरूले देखाएको हकको स्रोतहरू सबै नै दूषित रहेको अवस्थामा त्यस्ता दूषित राजीनामाहरूलाई नै प्रतिवादीहरूको हकको स्रोत देखाई भएको उक्त फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर उल्टि गरी फिराद दाबीबमोजिम गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल दूरसञ्चार संस्थानको पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा परेको पुनरावेदन ।

यसै लगाउको दे.पु.नं. ४४७ को दर्ता बदर मुद्दामा प्रत्यर्थी झिकाउने आदेश भएकोले यसमा पनि अं.वं. २०२ नं. बमोजिम छलफलको लागि प्रत्यर्थी झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, राजविराजको आदेश ।

यसमा आजै फैसला भएको दे.पु.नं. ४।१३।१५ को मुद्दामा भएको कुरा प्रमाणका आधारमा प्रस्तुत

मुद्दामा समेत सुरु सोलुखुम्बु जिल्ला अदालतको मिति २०५६।१२।२३।४ को फैसला सो हदसम्म केही उल्टी भई वादीका कित्ता नं. १९६४ र कित्ता नं. २१३० को प्रतिवादीहरूको नाममा भएको भागको दर्ता बदर भई वादी नेपाल दूरसञ्चार संस्थानको नाममा दर्ता भई हक कायम हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिति २०६०।४।२५ को फैसला।

विपक्षी वादीका वारेसले सुरु सोलुखुम्बु जिल्ला अदालतबाट फैसला भएकै दिन फैसला सुनी पाएको कागज गरिदिपछि सोही मितिबाट पुनरावेदन गर्ने म्याद सुरु हुनेमा सोको बेवास्ता गरी नक्कल प्राप्त गरेको मितिबाट पुनरावेदन गर्ने म्याद सुरु हुने भनी लानै नसक्ने पुनरावेदन लिई वादी दाबी पुग्ने ठहराएको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको उक्त फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर उल्टी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीहरूको यस अदालतमा परेको संयुक्त पुनरावेदन।

पुनरावेदक प्रतिवादी आड्याङ्दीको पति आडछोप्तेनको मिति २०२७।९।२८ र २०२९।९।३ मा मालपोत कार्यालय सोलुखुम्बुबाट रजिस्ट्रेसन पारित गरी लिएको छोटारे शेर्पाको नाउँको साबिक लगतअनुसारको बिजन पाथी २। दर्ता रहेको जग्गामध्ये विपक्षी वादी नेपाल दूरसञ्चार संस्थान सोलुखुम्बुले जिल्ला पञ्चायतको घर जग्गा न.नं. ६१, ६२ देखि पूर्व, न.नं. ४० को फाप्लु जाने सडकदेखि पश्चिमको माटो मुरी ५।१५ अधिग्रहणबाट प्राप्त गरेको जग्गा न.नं. ५७, ५८, ५९ र ६० देखिन आयो। हाल विवादित न.नं. ५१, ५२, ५३ र ५४ को जग्गा उक्त चार किल्लादेखि उत्तरतर्फ रहेको र पुनरावेदक प्रतिवादीको रजिस्ट्रेसन पारित गरी लिएको जग्गा अन्यत्र देखिन नआएको समेतबाट उक्त विवादित जग्गा वादी नेपाल दूरसञ्चार संस्थान सोलुखुम्बुको कायम गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको फैसला

फरक पर्नसक्ने देखिँदा छलफलको लागि अ.बं. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी झिकाउनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६५।१०।१२ को आदेश।

यस अदालतको आदेशानुसार मिति २०६८।१।१८ मा भएको नक्सा मुचुल्कामा विवादको चार किल्ला नै फरक परेको, विपक्षीको (घ) भागको क्षेत्रफल र चार किल्ला नखुली विवाद कहाँ हो भन्ने नै नदेखाई सर्भेको नक्सासमेतको विपरीत हुने गरी नक्सा मुचुल्का भएको हुँदा उक्त मितिको नक्सा मुचुल्का बदर गरिपाउँ भनी पुनरावेदक प्रतिवादी आड्याङ्दी शेर्पाले मिति २०६८।४।२४ मा यस अदालतमा दर्ता गराएको ०६८-FN-००४३ को निवेदन।

यसमा कि.नं. १९६४ मध्येका जग्गाहरू नै प्रतिवादीहरूको नाममा अस्थायी दर्ता गर्ने गरी नापी शाखाले निर्णय गरेको र सोबमोजिम (क) भागको हुने कि.नं. आडडिकु शेर्पा (ख) भागको हुने कि.नं. पुटी शेर्पा र (ग) भागको हुने कि.नं. आड्याङ्दी शेर्पाको नाममा अस्थायी दर्ता गर्ने निर्णयउपर नै प्रस्तुत मुद्दा परेको देखिएको तर यस अदालतको मिति २०६७।१०।२३ को आदेशबमोजिम मिति २०६८।१।१८ मा नक्सा मुचुल्का हुँदा सो कि.नं. १९६४ बाट नापी अधिकृतले (क)(ख) र (ग) को जग्गा क्षेत्र यी प्रतिवादीहरूको नाममा छुट्टयाई दिएको जग्गा नै नदेखाई नक्सा भई आएको देखिँदा विवादित क्षेत्र नै नदेखिने गरी भएको नक्सा मुचुल्काबाट निर्णय गर्न नमिल्ने भएकोले सो नक्सा मुचुल्का बदर गरिदिएको छ। अब यस अदालतको मिति २०६७।१०।२३ मा भएको आदेशमा उल्लेख भएबमोजिमको सबै कुरा, प्रतिवादीहरूको लिखतको चार किल्ला, विवादित जग्गा क्षेत्र कि.नं. १९६४, २१३०, २१३१ र प्रमुख नापी अधिकृतले छुट्टयाईदिएको (क)(ख)(ग) र (घ) को तथा त्यस क्षेत्र वरिपरिको जग्गा, त्यसमा भएको भौतिक स्वरूप र संरचनासमेत देखिने गरी दुवै पक्षको रोहवरमा अ.बं. १७१ नं. को रीत पुर्याई काम सम्पन्न गरी पेस गर्नु

भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।११।१५ को आदेशानुसार मिति २०६९।१।१८ मा नक्सा मुचुल्का भई मिसिल सामेल रहेको।

निवेदक निर्मलकुमार बस्नेत वि. पुनरावेदन अदालत, पाटनसमेत भएको उत्प्रेषणको रिट निवेदनमा “अ.बं. ६५ नं. बमोजिम कुनै पक्षले राखेको वारिस सो पक्षको प्रतिनिधित्व गर्ने व्यक्ति भएकोले निर्णय सुनी पाएँ भनी वारेसले सहिष्णु गरेपछि सम्बन्धित पक्षले नै सुनिपाएको मान्नुपर्ने (ने.का.प. २०५९ अंक ७।८ नि.नं. ७११९, पृष्ठ ५११) भनी संयुक्त इजलासबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ भने “वारिस बसेको मुद्दामा फैसला भइसकेपछि त्यस्तो वारिसको प्रयोजन समाप्त हुन जान्छ। त्यसरी विवादको अन्त्य भएपछि वारिसले पत्र बुझेको अवस्थामा विवादको अन्त्य भएपछि बुझेको पत्रको आधारमा हदम्याद जान नसक्ने” (ने.का.प. २०६८ अंक ६ नि.नं. ८६४९, पृष्ठ १०७८) भनी यसै अदालतको संयुक्त इजलासबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भई रहेकोसमेत देखिँदा मुद्दामा वारिसको अधिकार मुद्दा फैसला नहुन्जेलसम्मका लागि मात्र हो वा सो मुद्दा फैसला भइसकेपछि फैसला सुनी पाएको कागज गर्दासम्म पनि कायम रहने हो भन्ने सम्बन्धमा यस अदालतबाट प्रतिपादन भएको नजिर एक आपसमा विरोधाभाषपूर्ण रही यस सम्बन्धमा द्विविधा उत्पन्न हुन जाने देखिएकोले मुद्दामा पक्षको प्रतिनिधित्व गर्ने वारिसले फैसला सुनी पाएँ भनी गरिदिएको कागज वा निजले लिएको प्रमाणित नक्कललाई नै सो वारिस राख्ने पक्षले समेत फैसला सुनी पाएको वा नक्कल लिएको मिति कायम गर्नुपर्ने हो वा मुद्दा फैसला भए सँगसँगै मुद्दाको लगत पनि कट्टा हुने हुँदा सो मुद्दामा पक्षको तर्फबाट रहेको वारिसको हैसियतसमेत समाप्त हुने हो भन्ने सम्बन्धमा निराकरणको लागि यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट व्याख्या भई एकरूपता कायम हुनु मनासिब हुने देखिएकोले प्रस्तुत मुद्दाको संयुक्त इजलासको दायरीको लगत कट्टा गरी सर्वोच्च

अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(ख) र (घ) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा पूर्ण इजलाससमक्ष पेस गर्नु भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०७०।१।१६ को आदेश।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री मातृका निरौला र श्री बलबहादुर राईले अ.बं. १९३ नं. मा भएको व्यवस्थाअनुसार फैसला भएपछि फैसलाको व्यहोरा सुनाई कागज गराउने व्यवस्था रहेको छ। अ.बं. ६५ नं. बमोजिम नियुक्त भएको वारेसले फैसला भएपछि सो फैसलाको व्यहोरा सुनी कागज गर्ने अधिकार पनि रहन्छ। फैसला भएपछिको परिणामको जिम्मेवारी सम्बन्धित पक्षमा रहने भएपनि फैसला हुँदासम्म वारेसको अधिकार समाप्त भएको मान्न मिल्दैन। त्यस्तो वारेसले फैसला सुनी पाएको कारवाही पक्षले नै गरे सरहको हुन्छ। फैसला भएको दिन नै फैसला सुनी पाएको कागज गरिने भएकाले सुनी पाएको कागज पनि फैसलाको अभिन्न अंग हो। वारेसनामा दिँदा नै फैसला मितिसम्मका लागि अख्तियार दिइने भएकाले सोही मितिमा भएको वारेसबाट भएको कागज अख्तियारविहीन भन्न मिल्दैन। अ.बं. १९३ र ६५ नं. को व्यवस्थासँग सँगै राखेर व्याख्या गरिनु पर्दछ। सम्बन्धित वारेसले फैसला भएको सुनेको कागज गर्न नपाउने हो भने सो कार्य अ.बं. ६५ र १९३ विपरीत हुन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा वारेसले मिति २०५६।१२।२३ मा सोलुखुम्बु जिल्ला अदालतबाट फैसला भएपश्चात् सोही मितिमा फैसला सुनी पाएको कागज गरेको भन्ने कुरामा विवाद छैन। सो फैसलाउपर पुनरावेदन गर्दा सोही सुनी पाएको कागज गरेको मितिबाट म्याद प्रारम्भ हुने भएकाले उक्त म्याद नाघी पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा दायर भएको वादीको पुनरावेदन पत्र हदम्यादविहीन छ। वादीको पुनरावेदन हदम्याद नाघी दायर भएकाले उक्त पुनरावेदन खारेज हुनुपर्छ

भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी वादी नेपाल दूरसञ्चार संस्थान तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री माधव बास्कोटा, विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री बामदेव ज्ञवाली, श्री सुरज अधिकारी र श्री रामचन्द्र सुवेदीले संयुक्त इजलासले नजिरमा एकरूपता कायम गर्न प्रस्तुत मुद्दालाई पूर्ण इजलासमा प्रेषित गरेको हो । प्रस्तुत मुद्दाको कानूनी प्रश्नको निरूपणका लागि अ.बं. ६५(३) १८५ र १९३ का व्यवस्थालाई हेरिनुपर्दछ । अ.बं. १६५(३) को व्यवस्था भनेको फैसला नहुँदासम्म मात्र वारेसको अस्तित्व रहने हो । फैसला हुना साथ वारेसको अधिकार समाप्त हुन्छ । अ.बं. १८५ नं. को व्यवस्थाअनुसार अदालतबाट निर्णय भएपछि राय किताबमा सहिछाप गर्ने अधिकार पक्षलाई मात्र हुन्छ । सो अधिकारको प्रयोग मुद्दा फैसला नहुँदासम्मको लागि अख्तियार पाएको वारेसले गर्न मिल्दैन । त्यस्तै १९३ नं. बमोजिम फैसला सुनी पाएको कागज गर्न पाउने अधिकार पनि वारेसको नभई सम्बन्धित पक्षको हो । उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुसारको वारेसले थाहा पाएको भन्ने कुरा पक्षले थाहा पाएको मान्न मिल्दैन । वारेसलाई पक्षले अख्तियार प्रदान गर्ने कानूनी व्यवस्था अ.बं. ६५(३) बमोजिम हो । सो नं. मा फैसला हुँदा सम्बन्धित पक्ष आफैँ हाजिर हुने भन्ने वाक्यांश उल्लेख भएकाले फैसला भइसकेपछि पनि वारेसले फैसला सुनी पाएको कागज गर्ने अधिकार रहेको मान्न मिल्दैन । सोलुखुम्बु जिल्ला अदालतबाट मिति २०५६।१२।२३ मा फैसला भएपश्चात् सुनी पाएको कागज पक्षलाई गराइएको नभई वारेसलाई गराइएको हो । त्यही दिन फैसला तयार भयो भनिएको छैन । उक्त फैसलाको तपसिल खण्डमा पक्षलाई फैसला सुनी पाएको कागज गरिसकेकाले म्याद जारी गर्नु परेन भन्ने उल्लेख छैन । यस अवस्थामा वारेसले फैसला सुनी पाएको कागजबाट पुनरावेदन गर्ने हदम्याद प्रारम्भ भएको मान्न नमिल्ने हुँदा वादीको पुनरावेदन अदालत,

राजविराजमा परेको पुनरावेदन पत्र हदम्यादविहीन छैन । सो अदालतको फैसला मनासिब भएकाले सदर हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

प्रस्तुत मुद्दामा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मुद्दामा वारेसको अधिकार मुद्दा फैसला नहुँजेलसम्मका लागि मात्र हो वा सो मुद्दा फैसला भइसकेपछि फैसला सुनी पाएको कागज गर्दासम्म पनि कायम रहने हो भन्ने सम्बन्धमा यस अदालतबाट प्रतिपादन भएका नजिर ने.का.प. २०५९ अंक ७।८ नि.नं. ७११९ पृष्ठ ५११ र ने.का.प २०६८ अंक ६ नि.नं. ८६४९ पृष्ठ १०७८ एक आपसमा विरोधाभाषपूर्ण रही यस सम्बन्धमा द्विविधा उत्पन्न भएकोले मुद्दामा पक्षको प्रतिनिधित्व गर्ने वारेसले फैसला सुनी पाएँ भनी गरिदिएको कागज वा निजले लिएको प्रमाणित नक्कललाई नै सो वारेस राख्ने पक्षले समेत फैसला सुनी पाएको वा नक्कल लिएको मिति कायम गर्नुपर्ने हो वा मुद्दा फैसला भए सँगसँगै मुद्दाको लगत पनि कट्टा हुने हुँदा सो मुद्दामा पक्षको तर्फबाट रहेको वारेसको हैसियतसमेत समाप्त हुने भन्ने सम्बन्धमा निराकरणका लागि पूर्ण इजलासबाट व्याख्या भई एकरूपता कायम हुन मनासिब देखिएकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ३(ख) र (घ) बमोजिम पूर्ण इजलाससमक्ष पेस गर्नु भन्ने आदेशानुसार यस इजलाससमक्ष पेस भएको देखियो ।

प्रस्तुत मुद्दामा संयुक्त इजलासले प्रतिवादीहरूले यस अदालतमा दर्ता गराएको पुनरावेदन पत्रमा वादीले पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा दर्ता गराएको पुनरावेदन पत्र हदम्याद विहीन भएकाले सो पुनरावेदन नै खारेज हुनुपर्छ भनी जिकिर लिएकोले हदम्यादसम्बन्धी कानूनी प्रश्न जुनसुकै तहमा पनि उठाउन सकिने भनी हदम्यादसम्बन्धी प्रश्नमा माग सीमित रही सोही प्रश्नको निराकरणको लागि प्रस्तुत मुद्दा यस इजलाससमक्ष प्रेषित गरेको देखिएको सन्दर्भमा सोही प्रश्नमा सीमित रही निर्णय दिनुपर्ने

देखिन आयो ।

यस सम्बन्धमा प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल संलग्न कागजात हेर्दा सोलुखुम्बु जिल्ला अदालतबाट मिति २०५६।१२।२३ मा प्रस्तुत मुद्दाको फैसला हुँदा वादीको वारेस भोगेन्द्र आचार्य र प्रतिवादीका वारेस सन्धमाया तामाडले फैसला भएकै दिन फैसला सुनी पाएको कागज गरी दिएको देखिन्छ । वादीको तर्फबाट उक्त फैसलाको नक्कल मिति २०५७।२।१९ मा सारी सो नक्कल सारेको मितिले ३५ दिनभित्र पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा पुनरावेदन गर्न जाँदा सो अदालतबाट हदम्यादको कारण देखाई वादीको पुनरावेदन दर्ता हुन नसक्ने भनी मिति २०५७।३।१९ दरपीठ आदेश भएको देखिन्छ । उक्त दरपीठ आदेशउपर वादीको तर्फबाट यस अदालतमा अ.बं. १७ नं. बमोजिम निवेदन परी यस अदालतको एकल इजलासबाट उक्त दरपीठ आदेश बदर भई मिति २०५७।५।१९ मा पुनरावेदन अदालत, राजविराजमा वादीको पुनरावेदन दर्ता भएको देखिन्छ । पुनरावेदन अदालत, राजविराजबाट सुरु सोलुखुम्बु जिल्ला अदालतको फैसला केही उल्टी भई वादी दाबी पुग्ने ठहरी भएको फैसलाउपर हदम्यादसमेतको प्रश्न उठाई प्रतिवादीहरूको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको रहेछ ।

२. यस सम्बन्धमा सर्वप्रथम मुद्दामा वारेस हुनेको अधिकार के कस्तो हुन्छ भन्ने सम्बन्धमा मुलुकी ऐन, अ.बं. ६५(३) नं. उल्लिखित वारेससम्बन्धी व्यवस्थाको उल्लेखन हुन सान्दर्भिक हुन्छ । उक्त व्यवस्था देहायबमोजिम रहेको छ:-

“ऐनबमोजिम वारिस दिँदा मेरो फलानासँगको फलाना मुद्दामा पुर्पक्ष गर्नलाई मेरो सड्डामा ऐनले दिन हुने फलानालाई वारिस गरी पठाएको छु । निजले मुद्दा हारे जितेमा मेरो मन्जुर छ । मुद्दा फैसला हुँदा म आफैँ हाजिर भई जो परेको बुझाउँला...”

३. यसै प्रसङ्गमा पुनरावेदन गर्ने म्यादसँग

सम्बन्धित अ.बं. १९३ नं. को व्यवस्था उल्लेख हुन सान्दर्भिक हुन्छ । उक्त व्यवस्था देहायबमोजिम रहेको छ:

“अड्डाबाट मुद्दा फैसला गरेपछि हाजिर रहेको झगडियालाई सो फैसला बाची सुनाई पुनरावेदन लाग्ने वा नलाग्ने व्यहोरा र पुनरावेदन लाग्ने भए पुनरावेदन सुन्ने अड्डाको नामसमेत बताई निजबाट सुनी पाएको व्यहोराको कागज गराई राख्नुपर्छ । झगडिया हाजिर नरहेकोमा सो फैसला भएको तीन दिनभित्र यो मुद्दामा यो कुरा ठहरेको हुनाले तिमीलाई यो यति सजाय भएको छ भन्ने र पुनरावेदन लाग्ने भए पुनरावेदन लाग्ने अड्डाको नामसमेत खुलाई सो झगडियाको नाममा म्याद जारी गर्नुपर्छ । पुनरावेदन लाग्ने मुद्दामा झगडिया रोहवरमा भई फैसला सुनेकोमा सो सुनेको मितिले र झगडिया रोहवरमा नभई म्याद जारी भएकोमा सो म्याद तामेल भएको मितिले पैंतीस दिनभित्र झगडियाले चित्त नबुझेको कुरामा सो फैसलाउपर पुनरावेदन दिन पाउँछ, सो म्याद नाघेपछि पुनरावेदन लाग्न सक्तैन” ।

४. फैसला सुनी पाएको कागज सम्बन्धमा अ.बं. १८५ नं. को व्यवस्था पनि यसै सन्दर्भ प्रासंगिक देखिएको छ । सो व्यवस्था देहायबमोजिम रहेको छ:-

“यस महलको १८४क. नम्बरबमोजिम अड्डाले बुझ्नुपर्ने भनी ठहराएका प्रमाणहरू बुझिसकेपछि अड्डाले मुद्दाको छलफल गर्नलाई तारिख तोकी सो तोकिएको दिनमा हाजिर भएसम्मका झगडियालाई राखी झगडियाले कुनै लिखित बहस पेस गरे सोसमेत लिई मिसिल सामेल राखी छलफल गरी ठहराई दुवै थरका हकमा जो दिने सजायसमेत सुनाई सो कायम भएको ठहर राय उसै दिन राय लेख्ने किताबमा लेखी निर्णय गर्ने अधिकार प्राप्त व्यक्तिले सहिछाप गर्नुपर्छ र उपस्थित रहेका झगडियाको समेत सहिछाप गराउनु पर्दछ...” ।

५. प्रस्तुत मुद्दामा विवादमा आएको विषयवस्तुको सन्दर्भमा उपर्युक्त कानूनी व्यवस्थाको अध्ययन गरी हेर्दा अ.बं. १९३ नं. र १८५ नं. मा प्रयुक्त भएका झगडिया” भन्ने शब्दावलीले सम्बन्धित मुद्दाको पक्षको अतिरिक्त वारेस राख्न पाउने मुद्दामा पक्षबाट नियुक्त भएका वारेससमेतलाई जनाउने भन्ने कुरामा विवाद छैन। उक्त व्यवस्थाअनुसार अ.बं. ६५(३) नं. बमोजिम नियुक्त भएका वारेसले समेत पक्षको तर्फबाट उपस्थित भई मुद्दाको सम्पूर्ण कारवाहीमा संलग्न हुन पाउने कुरालाई इंगित गरेको देखिन्छ। अ.बं. ६५(३) नं. को व्यवस्था अध्ययन गर्दा पनि मुद्दाको पक्षले फैसला हुँदा ठहरेबमोजिमको दायित्व पक्ष आफैँले बेहोर्ने र त्यस्तो कुनै प्रकारको दायित्व वारेस हुने व्यक्तिले बेहोर्नु नपर्ने भन्ने कुरा उल्लेख भएको पाइन्छ। वारेस दिने व्यक्तिले वारेस नियुक्त गर्दा मुद्दा फैसला हुँदासम्मको लागि मुद्दाको काम कारवाहीमा उपस्थित हुने प्रयोजनका लागि अख्तियार प्रदान गरेको भन्ने कुरामा कुनै विवाद छैन। तर मुद्दा फैसला हुँदा के कस्तो फैसला भयो, मुद्दामा हारजित के भयो लगायतका फैसलाको के परिणाम आएको हो भन्ने कुराको वारेसले कागज गर्न नपाउने हो भने फैसलाबाट ठहर भएको वा हारजितको कुरा नै कायम नरहने अवस्था आउन सक्छ। फैसलाबमोजिम ठहरेको दण्ड जरिवाना कारणीले बेहोर्ने भए पनि मुद्दा ठहर वा हारजित के भयो भन्ने कुराको कागज गर्न वारेसले नपाउने भन्ने हुँदैन र त्यस्तो कुनै कानूनी व्यवस्थासमेत रहेको पाइँदैन।

६. वस्तुतः अ.बं. १८५ र १९३ नं. बमोजिम फैसला सुनी पाएको कागज फैसला भएको तत्काल पछि अर्थात् फैसला भएकै दिन गराइने कागज हो। त्यस्तो फैसला सुनी नपाएसम्म मुद्दाको टुङ्गो नलाग्ने हुनाले फैसला सुनी पाउनेसम्मको अवस्थालाई मुद्दाको कारवाहीको अभिन्न अंग मान्नुपर्ने देखिन्छ। अ.बं. ६५(३) को व्यवस्थाले पनि मुद्दाको फैसलाको काम कारवाही टुंगो नलाग्दासम्म सम्बन्धित पक्षले नियुक्त

गरेको वारेसको अधिकार समाप्त भई नसक्ने गरी तदनुरूपकै व्यवस्था गरेको देखिन्छ। अ.बं. १९३ नं. मा उल्लेख भएको पुनरावेदन गर्ने म्यादको गणना गर्दा पनि सम्बन्धित पक्ष रोहवरमा भई फैसला सुनेकोमा सोही मितिबाट पुनरावेदन गर्ने हदम्याद प्रारम्भ हुने देखिन्छ। सम्बन्धित पक्ष रोहवरमा नभएको अवस्थामा निजका नाममा पुनरावेदनको म्याद जारी भई म्याद तामेल भएको मितिबाट पुनरावेदन गर्ने हदम्याद प्रारम्भ हुन्छ। फैसला हुँदा सम्बन्धित पक्षले अ.बं. ६५(३) बमोजिम नियुक्त गरेको वारेस पनि रोहवरमा रहन नपाउने भन्ने अर्थ गर्न मिल्ने देखिँदैन। सोहीबमोजिम मुद्दाको काम कारवाही एवं फैसलाको अभिन्न अंगको रूपमा रहेको फैसला सुनी पाएको कागज गर्ने अधिकार पनि त्यस्तो वारेसमा स्वाभाविकरूपमा नै निहित रहेको हुन्छ। अ.बं. ६५(३) को व्यवस्थाबमोजिम फैसलाको परिणामअनुसारको दायित्व सम्बन्धित पक्षमा रहने भए पनि सो व्यवस्थाबमोजिम नियुक्त भएको वारेसले फैसला सुनी पाएको कागज गर्न पाउने भएपछि सो फैसलाउपर पुनरावेदन गर्ने हदम्याद पनि स्वाभाविकरूपमा सोही कागज गरेको मितिबाट नै प्रारम्भ हुन देखिन आउँछ।

७. मूलतः फैसला सुनी पाएको कागज भनेको मुद्दामा के फैसला भएको भन्ने जना सहितको फैसलाको परिणामको बारेमा सम्बन्धित पक्षलाई दिइने सूचना भएको र त्यस्तो कागज फैसला भएको तत्कालै पछि फैसला भएकै दिन गराइने भएकाले त्यस्तो कागज पनि फैसलाकै अभिन्न अंग मानिन्छ। फैसला हुँदा पक्ष रोहवरमा नरहेको अवस्थामा निजका नाउँमा घर ठेगानामा पुनरावेदनको म्याद तामेल हुन्छ। तर पक्षले अख्तियार गरेको वारेस फैसला हुँदासम्म रोहवरमा बसेका छ भने निजले पक्षको तर्फबाट फैसला सुनी पाएको कागज गर्न पाउने नै हुन्छ र त्यसरी वारेसले गरेको कागज पक्षको लागि समेत बन्धनकारी हुन्छ।

८. यसै सन्दर्भमा ने.का.प. २०५९ अंक

९।१० नि.नं. ७१३४ पृष्ठ ६१८ मा प्रकाशित यस अदालत पूर्ण इजलासबाट प्रतिपादन भएको सिद्धान्त पनि उल्लेखनीय छ । उक्त सिद्धान्तमा “कुनै मुद्दामा राखेको वारेस भन्नु नै सो मुद्दाका लागि पक्षसरह नै हो । मुद्दाको पुर्पक्षको क्रममा वारेसले गरेको काम वारेस राख्ने पक्षले नै गरेसरह हुन्छ र वारेसले मुद्दा हारेजितेमा पक्षको त्यसमा मन्जुरी भएको मानिने” भनी नजिर कायम भइसकेको सन्दर्भमा फैसला सुनी पाएको कागजसमेत मुद्दाको कारवाहीको अभिन्न अंग भएकाले सो प्रक्रियामा वारेससमेत संलग्न हुन पाउने भई वारेसले गरेको उक्त कार्य पक्षले नै गरेको मानिने देखिन आउँछ ।

९. अब मुद्दामा वारेसको अधिकार मुद्दा फैसला नहुन्जेलसम्मको लागि मात्र हो वा फैसला भइसकेपछि फैसला सुनी पाएको कागज गर्दासम्म पनि कायम रहने हो भन्ने सम्बन्धमा यस अदालतबाट प्रतिपादन भएका नजिर एक आपसमा विरोधाभाषपूर्ण रहेको भनी संयुक्त इजलासले उल्लेख गरेको नजिर सम्बन्धमा अध्ययन गर्न सान्दर्भिक हुन्छ । उक्त नजिर देहायबमोजिम रहेको छ:-

निवेदक निर्मलकुमार बस्नेत वि. पुनरावेदन अदालत, पाटन (ने.का.प. २०५९ अंक ७।८ नि.नं. ७११९ पृष्ठ ५११) “अ.बं. ६५ नं. बमोजिम कुनै पक्षले राखेको वारेस सो पक्षको प्रतिनिधित्व गर्ने व्यक्ति भएकोले निर्णय सुनी पाएँ भनी वारेसले सहिछाप गरेपछि सम्बन्धित पक्षले नै सुनी पाएको मान्नु पर्ने ।”

१०. संयुक्त इजलासले उल्लेख गरेको उक्त नजिरमा अ.बं. ६५ नं. बमोजिम नियुक्त भएको वारेसले फैसला सुनी पाएको कागजलाई मान्यता प्रदान गरी वारेसले गरेको उक्त कार्य सम्बन्धित पक्षले गरेको मान्नुपर्ने भन्ने उल्लेख भएको सन्दर्भमा उक्त नजिर सिद्धान्तमा परिवर्तन गर्नुपर्ने कुनै कुरा विद्यमान रहेको देखिएन ।

११. संयुक्त इजलासले उल्लेख गरेको ने.का.प. २०६८ अंक ६ नि.नं. ८६४१ पृष्ठ १०७८ को मुद्दामा देहायबमोजिमको सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ:-

“वारेस बसेको मुद्दामा फैसला भइसकेपछि त्यस्तो वारेसको प्रयोजन समाप्त हुन जान्छ । त्यसरी विवादको अन्त्य भएपछि वारेसले पत्र बुझेको अवस्थामा विवादको अन्त्य भएपछि बुझेको पत्रको आधारमा हदम्याद जान नसक्ने ।”

१२. संयुक्त इजलासले उल्लेख गरेको उक्त नि.नं. ८६४१ को मुद्दामा अ.बं. ६५(३) बमोजिम नियुक्त भएको वारेसले अ.बं. १९३ नं. बमोजिम फैसला सुनी पाएको कागज गरेको अवस्था नभई विवादको अन्त्य भएपछि वारेसले पत्र बुझेको कुरा नितान्त फरक तथ्य रहेको देखिन्छ । नि.नं. ७११९ मा प्रतिपादन भएको नजिरमा वारेसले निर्णय सुनिपाएको कागजलाई सम्बन्धित पक्षले गरेको कागज मानिएको अवस्था छ भने नि.नं. ८६४१ मा प्रतिपादन भएको नजिरमा वारेसले विवादको अन्त्य भइसकेपछि बुझेको पत्रलाई सम्बन्धित पक्षले बुझेको मान्न नमिल्ने भन्ने उल्लेख भएको देखिएकाले फरक फरक तथ्यमा फरक फरक नजिर प्रतिपादन भएको सन्दर्भमा रूलिङ्ग बाझिएको भन्न मिल्ने देखिएन ।

१३. मुद्दामा वारेस मुकरर गर्नुको प्रयोजन मुद्दाको कारवाहीको सिलसिलामा उपस्थित हुनुपर्ने दिन वा तोकिएको काममा मुद्दाको पक्ष वा कारणीले कुनै कारणवश उपस्थित हुन नसक्ने भई निजको तर्फबाट गर्नुपर्ने कामको लागि अख्तियार दिई खटाई पठाउनु हो । वारेसनामामा लेखिए जति कुरा वारेसले जसको प्रतिनिधित्व गर्ने हो सो पक्षको तर्फबाट गर्न पाउने नै हुन्छ । वारेसनामा दिँदा वारेसले मुद्दा हारे वा जितेमा मेरो मन्जुर छ भन्नेसमेतको व्यहोरा लेख्ने गरेको अ.बं. ६५(३) को ढाँचामा नै उल्लेख गरिएको पाइन्छ र तदनुसार नै वारेसनामा लिए दिएको

पाइन्छ । त्यसको अर्थ मुद्दा किनारा हुँदासम्म नै वारेसनामा बहाल रहने हुन्छ । मुद्दा किनारा हुनु भनेको मुद्दामा निर्णय हुनु हो र मुद्दाको निर्णयको जानकारी पाउनु र सोको निस्सा सामेल राख्नुसम्म पनि हो भनी मान्नुपर्ने हुन्छ । अन्यथा वारेसनामामा उल्लेख भएको हारे वा जितेको थाहा पाउने अवस्था नै आउँदैन । मुद्दामा पैरवीमा बस्ने, आवश्यकतानुसार छलफलमा भाग लिने अनि निर्णय भएको चाहिँ सुन्न जान्न नपाउने वा सुन्न जान्न पाए पनि त्यसको कागज गर्न नपाउने भन्ने अवस्था आउँछ । यस्तो विरोधाभाषपूर्ण अवस्था विधायिकाले परिकल्पना गरेको वा सिर्जित गरेको होला भनी सोचन मिल्दैन । वारेसले मुद्दा किनारा हुँदाको बखतसम्म मुद्दामा सामेल हुन पाउने र पर्ने अवस्था आउँछ र किनारा भएकोमा सो भएको जानकारी लिन र जानकारी पाएको कुरा लेखबद्ध गरी दिनसमेत पर्ने वा पाउने नै हुन्छ ।

१४. वारेसले वारेसनामामा लेखिए देखि बाहेक कुराको अनुचित प्रतिनिधित्व गरेको भए र त्यसबाट वारेसनामा दिने व्यक्तिलाई गैरकानूनी नोक्सानी पुग्न गएको अवस्था भएका वारेसनामा दिने वा लिनेबीचको छुट्टै प्रश्न उपस्थित हुन सक्तछ । सोबाहेक वारेसले वारेसनामाबमोजिमको कर्तव्य पूरा गरी मुद्दामा भएको निर्णय सुनी पाई सोबमोजिमको कागज गरेको कार्य अ.बं. ६५(३) बमोजिम नै गरेको मान्नुपर्ने स्पष्ट अवस्था देखिएकोले वारेसले गरेको कागजलाई मान्यता दिन नपर्ने वा नसकिने स्पष्ट कुनै आधार र औचित्य देखिएन ।

१५. उपर्युक्त आधार र कारणसमेतबाट वारेसले निर्णय सुनिपाएको कागज गरेकोमा मुद्दाको पक्षले नै सुनेको सरहको असर हुने हुनाले प्रस्तुत मुद्दा वादीको वारेसले सोलुखुम्बु जिल्ला अदालतबाट मिति २०५६।१२।२३ मा फैसला भएपछि फैसला सुनी पाएको कागज गरेको देखिएकाले उक्त कागज सम्बन्धित पक्षले नै गरेको मानिने हुँदा सोही मितिबाट पुनरावेदन

गर्ने म्याद प्रारम्भ भएकोमा सो हदम्याद नाघी पर्न आएको पुनरावेदन नै खारेज गर्नुपर्नेमा सुरु इन्साफ उल्टी गरी वादीको दाबी पुग्ने ठहराएको पुनरावेदन अदालत, राजविराजको मिति २०६०।४।२५ को फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भई वादीको पुनरावेदन खारेज हुने ठहर्छ । प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.बैद्यनाथ उपाध्याय

न्या.देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

इति संवत् २०७२ साल चैत ११ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत: विश्वनाथ भट्टराई

निर्णय नं. १७७३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
फैसला मिति : २०७३।०४।३२

०६८-CR-०२७७

मुद्दा: कर्तव्य ज्यान ।

पुनरावेदक प्रतिवादी : पाँचथर जिल्ला, यासोक
गा.वि.स. वडा नं.२ घर भई हाल कारागार
कार्यालय पाँचथरमा थुनामा रहेकी लक्ष्मी
लावती

विरुद्ध
प्रत्यर्थी वादी : निशासन रिमालको जाहेरीले नेपाल सरकार

- आत्मरक्षा वा प्रतिरक्षा फौजदारी कानूनले निर्धारण गरेका त्यस्ता परिस्थितिहरू हुन् जसको विद्यमानता भएको प्रमाणित भएमा वा स्थापित भएमा वारदातमा मुछिएको व्यक्तिले आपराधिक दायित्वबाट छुट वा सजायमा कमी हुने अवस्था रहने ।
- आफूलाई गैरकानूनी आक्रमण गरिरहेका अवस्थामा उक्त आक्रमणबाट आफू बाँच्न नसक्ने वा भाग्न नपाउने वा आफ्नो धर्म वा सतीत्व बचाउन नसक्ने अवस्था भई आफू बाँच्न वा सतीत्व रक्षाका लागि प्रतिक्रियात्मक बल प्रयोग गर्दा ज्यान मर्न गएको अवस्थामा आपराधिक दायित्वबाट छुट वा उन्मुक्ति पाउने भन्ने कानूनको मकसद हो । अपितु आत्म रक्षाको दाबी लिने पक्षले उक्त सुविधा पाउनु पर्ने अवस्थाको विद्यमानता भएको स्थापित गर्न सक्नुपर्छ । त्यस्तो दाबी लिनु नै दायित्वबाट उन्मुक्तिको आधार हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं. ५)

पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट :

प्रत्यर्थी वादीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०६६, अंक ११, नि.नं.८२७०, पृ.१९०५

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको ५ नं. र १३(१) नं.

सुरु फैसला गर्ने:

मा.जिल्ला न्यायाधीश श्री उमेशराज पौडेल
पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री मोहनबहादुर कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री रेवन्तबहादुर कुँवर

फैसला

स.प्र.न्या. सुशीला कार्की : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिमस यस अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको भई हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:

इलाम नगरपालिका २ स्थित अग्नीबहादुर कार्कीको घरा डेरा गरी बस्ने मृतक विरु भन्ने कल्याण रिमाल र विपक्षी लक्ष्मी लावतीबीचमा पहिलेदेखि नै उठ बस भई व्यापार व्यवसायसमेत साझेदारीरूपमा गर्ने गरेकोमा मिति २०६५।१।१० गते निज कल्याण रिमाल आफ्नो कोठामा शंकास्पद अवस्थामा मृत अवस्थामा फेला परेकोले विगतमा समेत निज लक्ष्मीसँग पटकपटक गालमुखाल परी लक्ष्मीले मृतकलाई कुटपिट गरेको बुझिएको र मिति २०६५।१।१९ गते बेलुकी रु.४१,०००।- लक्ष्मी लावतीलाई कल्याण रिमालले राख्न दिएको तथा शेयरको गाडीको कारोबारमा समेत विवाद भएकोले लक्ष्मी लावतीले कल्याण रिमाललाई धारिलो हतियार प्रहार गरी मारेकोमा शंका लागेकोले आवश्यक कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको निशान रिमालले मिति २०६५।१।१० गते जिल्ला प्रहरी कार्यालय, इलाममा दर्ता गराए जाहेरी दरखास्त ।

अग्नी कार्कीको घर कोठामा मृतक विरु भन्ने कल्याण रिमालको कानबाट रगत आएको, दाहिने कानभन्दा माथि चोट रही रगत आइरहेको, दाहिने आँखामा निलो भएको देखिएको लास रहेको भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६५।१।१० गतेको घटनास्थल लास जाँच मुचुल्का ।

मिति २०६५।१।१९ गते मेरो साथी विरु

भन्ने कल्याण रिमाल तथा मसमेत भई माईखोलामा रम मासु खाई बेलुका अं. राति ११ बजेतिर मातेको अवस्थामा मैले नै निजलाई बोकी ल्याई विरूकै छेउको कोठामा रहेको लक्ष्मी लावतीको कोठामा लगी विरूले मलाई दिएको पैसा विरूले नै लक्ष्मी लावतीलाई राख्न दिई विरू र म विरूकै कोठामा सँगै सुतेको र मिति २०६५।११।१० गते बिहान ४.४५ बजे म उठी हिँडेको हो र विरू निदाई रहेका थिए। कल्याण रिमाल र लक्ष्मी लावतीबीच शारीरिक सम्बन्ध रही व्यवहारसमेत एकै ठाउँ गर्ने गरेको, पहिलादेखि नै नजिकको सम्बन्ध रही विरूको सम्पूर्ण राखनधरन लक्ष्मी लावतीले नै गर्ने गरेको मलाई थाहा छ। कहिले काहीँ लक्ष्मी लावतीले विरूलाई कुटपिट गर्ने गरेको मलाई थाहा छ। लक्ष्मी लावतीको श्रीमान् विदेशमा रहेकोले पछि श्रीमान्ले थाहा पाउलान् भनी विरू भन्ने कल्याण रिमाललाई निज लक्ष्मी लावतीले सुतेकै अवस्थामा फलामको चिजवस्तुले टाउकोमा प्रहार गरी हत्या गरेकोमा पूर्ण विश्वास लाग्छ। कल्याण रिमालको सम्पूर्ण व्यवहार लक्ष्मीले नै हेर्ने गरेको कारण लेनदेन व्यवहारमा कुटपिट गरेको हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको अर्जुन भन्ने दुर्गाबहादुर चौलागाईंले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष मिति २०६५।११।१९ गते गरिदिएको बयान।

मसमेत विरू भन्ने कल्याण रिमाल लक्ष्मी लावती बस्ने गरेको अग्निबहादुर कार्कीको घरमा बस्ने गरेकोले विरू भन्ने कल्याण रिमाल र लक्ष्मी लावतीबीच ३/४ वर्ष अगाडिदेखि नजिकको सम्बन्ध रही लक्ष्मीले नै विरूको व्यवहार समाली आएकोमा लक्ष्मीको श्रीमान् विदेशमा रहेकोमा निज लक्ष्मी र विरू मादक पदार्थ खाई पहिलादेखि नै झगडा गरी कुटपिटसमेत गरेको मैले देखेको हो। श्रीमान् विदेशबाट आएपछि सम्पूर्ण सम्बन्ध र आर्थिक कारोबारसमेत श्रीमान्लाई थाहा भई आफू श्रीमान्बाट अलग हुनुपर्ने र सम्पूर्ण आर्थिक कारोबारसमेत बिग्रन सक्ने भएकोले लक्ष्मी लावतीले नै फलामको हतियारले प्रहार गरी कर्तव्य गरी विरू

भन्ने कल्याण रिमालको मृत्यु भएकोमा पूर्ण विश्वास लाग्छ भन्नेसमेत व्यहोराको लक्ष्मी अधिकारी र एलिसा शेर्पासमेतले मिति २०६५।११।२२ गते गरिदिएको एकै मिलान व्यहोराको अलगअलग घटना विवरण कागज।

म र विरू भन्ने कल्याण रिमाल अग्नी कार्कीको घरमा डेरा गरी बसेकोमा चिनजान भई प्रेम सम्बन्धसमेत राखी मेरो श्रीमान् विदेश भएकोले शारीरिक सम्पर्कसमेत भई श्रीमान् श्रीमती जस्तो भई दुवैजनाको सहमतिमा गाडीसमेत किनी व्यवहार गरी आएकोमा मिति ०६५।११।१० गते बिहान ५.३० बजे निज विरू भन्ने कल्याण रिमालको कोठामा गई सुगरको औषधि खान दिएपछि निज विरूलाई किन रातिसम्म रक्सी खाई बसेको यति ठूलो व्यवहार छ भन्दा मेरो इच्छा हो, तेरो अडरमा हिँड्नु पर्ने, तँ मात्र छस् भनी मलाई गाली गरी ढाडमा एक बक्सिड हानी घाँटीमा समातेर घोरथाई बाहिर निकालेकोले मैले रिस थाम्न नसकी आवेशमा आई गाडीको सामान राख्ने कोठाबाट फलामको भाटा ल्याई निजलाई सुतेकै अवस्थामा टाउकोमा प्रहार गरी हत्या गरी सिरकले छोपी होटलमा आई काम गर्न थालेको हुँ। मैले एकलै निजको हत्या गरेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी लक्ष्मी लावतीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष मिति २०६५।११।२३ मा गरेको बयान।

लक्ष्मी लावतीको कोठामा घरमा विभिन्न दरका जम्मा रु.४३,८४०।- फेला परेको भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६५।११।२४ को बरामदी मुचुल्का।

कल्याण रिमाललाई मिति २०६५।११।१० मा टाउकोमा प्रहार गरेको समान फलामको भाटा (पत्ति) लक्ष्मी लावतीले देखाएको भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६५।११।२४ को बरामदी मुचुल्का।

मिति २०६५।११।२४ गते मेरो रोहवरमा प्रहरीले बरामद गरेको गाडीमा लगाउने फलामको भाटाले मैले मिति २०६५।११।१० गते बिहान

विरु भन्ने कल्याण रिमालको टाउकोको दायाँपट्टि कानमाथि प्रहार गरेको फलामको पत्ति हो । हेरी चिनी सनाखतसमेत गरी सोही पत्तिको प्रहारबाट निजको मृत्यु भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी लक्ष्मी लावतीले मिति २०६५।११।२६ मा अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको ततिम्बा बयान कागज ।

अर्जुन भन्ने दुर्गाबहादुर चौलागाईं विरूको कोठामा मिति २०६५।११।९ गते राति आई सोही समयमा प्रतिवादी लक्ष्मी लावतीलाई विरूले रु.४३,८४०।- नगदसमेत राख्न दिई काका विरू र अर्जुन भन्ने दुर्गाबहादुर चौलागाईं विरूकै कोठामा सुती मिति २०६५।११।१० गते बिहानै उठी आफ्नो कोठा वरबोटे गएपछि लक्ष्मी लावती विरूको कोठामा गई आर्थिक कारोबारसमेतमा विवाद गरी गाडीको सामान राख्ने कोठामा गई फलामको पत्ति ल्याई काका विरू भन्ने कल्याण रिमालको टाउकोमा प्रहार गरी कर्तव्य गरी निज एकलैले मारेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको निशान रिमालले मिति २०६५।११।२६ गते अनुसन्धान अधिकृतसमक्ष गरिदिएको कागज ।

मेरो दाजु मृतक कल्याण रिमाल इ.न.पा.२ स्थित अग्नीबहादुर कार्कीको घरमा डेरा गरी बसेकोमा त्यही घरमा डेरा गरी बस्ने लक्ष्मी लावतीको श्रीमान् विदेशमा रहेकोले निज लक्ष्मी लावती र मेरो दाजु कल्याणबीच एक आसपसमा नजिकको सम्बन्ध रही शारीरिक सम्पर्कसमेत हुने गरेको थियो । निज दाजुको सम्पूर्ण व्यवहारसमेत लक्ष्मी लावतीले नै हेरी आएकोमा पहिलादेखि नै दाजु विरू र लक्ष्मी लावतीबीच लेनदेनको विषयमा लक्ष्मीले दाजु विरूलाई कुटपिटसमेत गर्ने गरेको र यसै क्रममा मिति २०६५।११।१० मा निज दाजुको कोठामा सुतेकै ठाउँमा कर्तव्यबाट मृत्यु भएको सुनी जाँदा टाउकोमा चोट भई रगतपक्ष भएको थियो । घटना बारेमा बुझ्दा लक्ष्मी लावतीले व्यवहारको विषयमा वादविवाद गरी तत्कालै दाजुको गाडीको सामान राख्ने कोठामा गई फलामको पत्ति ल्याई सुतेकै

ठाउँमा टाउकोमा प्रहार गरी कर्तव्य गरी मारेको रहेछ भन्ने पूर्ण विश्वास लाग्छ भन्नेसमेत व्यहोराको कल्पना रिमालले मिति २०६५।११।२७ गते अनुसन्धान अधिकृतसमक्ष गरिदिएको कागज ।

मसमेत विरू भन्ने कल्याण रिमाल र लक्ष्मी लावती बस्ने गरेको अग्नीबहादुर कार्कीको घरमा बस्ने गरेको थिएँ । लक्ष्मीले नै विरूको व्यवहार समाली आएकोमा मिति २०६५।११।१० गते विरूले जिब्रो टोकेछ भन्दै हल्ला गरेकोले अस्पताल गई हेर्दा टाउकोमा चोट रहेकोले बुझ्दा रक्सी खाई माती बेलुका आएको, दुवैको गाडीमा सेयर रहेको, लक्ष्मी लावतीका श्रीमान् विदेशमा रहेकामा आउने समय भएकोले एक आपसमा विवाद गरी लक्ष्मी लावतीले आवेशमा आई फलामको हतियारले प्रहार गरी कर्तव्य गरी सिरकले छोपी हिँडेकी रहिछन् भन्नेसमेत व्यहोराको निर्मल शाहले मिति २०६५।११।२९ गते अनुसन्धान अधिकृतसमक्ष गरिदिएको कागज ।

मसमेत विरू भन्ने कल्याण रिमाल र लक्ष्मी बस्ने गरेको अग्नीबहादुर कार्कीको घरमा बस्ने गरेकोले विरू भन्ने कल्याण रिमाल र लक्ष्मी लावतीबीच नजिकको प्रेम सम्बन्ध रही शारीरिक सम्पर्कसमेत रहने गरी लक्ष्मीले नै विरूको व्यवहार समाली आएकोमा लक्ष्मीको श्रीमान् विदेशमा रहेकोमा निज लक्ष्मी र विरू मादक पदार्थ खाई पहिलादेखि नै झगडा गरी कुटपिटसमेत गरेको मैले निजहरूकै व्यवहारबाट थाहा पाएको हो । श्रीमान् विदेशबाट आउने समय भएको सोही दिन आफूमाथि कसैले शंका नगर्ने सोची विरूकै कोठामा आर्थिक कारोबारसमेत वादविवाद गरी लक्ष्मी लावतीले फलामको हतियारले प्रहार गरी कर्तव्य गरी विरू भन्ने कल्याण रिमालको मृत्यु भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको छत्रबहादुर मुखियाले मिति २०६५।११।२९ गते अनुसन्धान अधिकृतसमक्ष गरिदिएको कागज ।

म विरू अंकलको कोठामा गई अंकल

भनी सिरक तानी हेर्दा विरु अंकलको गाला, मुख, नाकसमेतमा रगत रही पसलमा गई आमालाई विरु अंकल मरेछ भनी सुनाई हल्ला भएको हो । ममी विरु अंकलको कोठामा पानी र औषधि लिएर जानु हुन्थ्यो । कहिलेकाहीं वरु अंकल मातेर आउँदा ममीले अंकललाई कुटपिटसमेत गर्न हुन्थ्यो । मिति २०६५।१।१० गते अंकललाई कसरी चोट लागेको हो मलाई थाहा छैन । विरु अंकल र ममीको गाडीसमेत थियो । पैसा ममीले नै राख्नु हुन्थ्यो । विरु अंकल खानासमेत हाम्रो होटलमा खानु हुन्थ्यो भन्नेसमेत व्यहोराको रस्नी लावतीले मिति २०६५।१।२९ गते अनुसन्धान अधिकृतसमक्ष गरिएको कागज ।

मृतक विरु भन्ने कल्याण रिमाल र प्रतिवादी लक्ष्मी लावतीबीच पहिलादेखि नै नजिकको सम्बन्ध रहेको सुनी थाहा पाएको र जाहेरी मिति समयमा मृतक विरु भन्ने कल्याण रिमाललाई प्रतिवादी लक्ष्मी लावतीले गाडीको पत्तिले टाउकोमा प्रहार गरी कर्तव्य गरी मारेको भन्ने सुनी थाहा पाएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०६५।१।२।४ गतेको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

प्रतिवादी लक्ष्मी लावतीलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ नं. विपरीत ऐ. १३(१) नं. अन्तर्गतको कसुरमा सोही ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. बमोजिमको सजाय गरी पाउन माग दाबी लिई वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट सुरु अदालतमा प्रस्तुत गरिएको अभियोग पत्र ।

मृतकलाई मैले कुटपिट गरेको नभई निज मादक पदार्थ सेवन गरी लडेको अवस्थामा मैले औषधि लगाई दिएको हो । मिति २०६५।१।१० गते बिहान हामीबीच सामान्य विवाद हुँदा मृतकले मलाई अपशब्द प्रयोग गरी आइज सुतौं भनी जबरजस्ती तानी हातपात गर्दा मैले मेरो आत्मरक्षाको लागि इज्जत बचाउन निजलाई धकेल्दा खाटमा ठोकिई लडेपछि म बाहिर निस्की हिँडेको हो । मृतक र मबीच कुनै अनैतिक

सम्बन्ध थिएन । विरुले पैसा निकाली अर्जुनलाई दिएपछि निजले मलाई दिएको हो । मैले हत्या गरेको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी लक्ष्मी लावतीले सुरु अदालतसमक्ष गरेको बयान ।

प्रतिवादी लक्ष्मी लावती सुरु अदालतको मिति २०६५।१।२।१० गतेको आदेशानुसार अ.बं. ११८ को देहाय २ बमोजिम मुद्दा पुर्पक्षको क्रममा थुनामा रही पुर्पक्ष भएको ।

लक्ष्मी लावतीले फलामले हानी मारेको विश्वास छैन । घटना को कसले के कारणले गरे थाहा भएन भन्नेसमेत व्यहोराको बुझिएका मानिस छत्रबहादुर मुखियाले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मेरो दाजुलाई प्रतिवादी लक्ष्मी लावतीले धेरै चोटी तँलाई मारुं भनेकी थिइन् । कुट्ने पनि गर्थिन्, गाडीको पैसा पनि उनैले लिन्थिन् । निजले नियतवश नै मारेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको बुझिएका मानिस कल्पना रिमालले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी र मृतकबीच कहिलेकाहीं झगडा परेको देखिन्थ्यो । लक्ष्मी लावतीले नै मारेको हो । केमा लेनदेन नमिली पत्तिले हानी मारेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको बुझिएका मानिस लक्ष्मी अधिकारीले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मृतक र प्रतिवादीबीच झगडा वादविवाद, कुटाकुट भएको र मेरै दोकान अगाडिबाट लक्ष्मीले विरु भन्ने कल्याण रिमाललाई कुट्दै कोठातिर लगेको, मारेर जेल जान्छु सम्म भनेको कहिलेकाहीं देखे सुनेको हो । लेनदेन व्यवहारकै कारण होला लक्ष्मी लावतीले नै मारेकी हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको बुझिएका मानिस एलिसा शेर्पाले अदालतमा गरेको बकपत्र ।

लासको छेउमा रिप्रड पत्ति रहेको, टाउकोमा चोट रहेको, त्यही पत्तिले हानेको भनी लक्ष्मी लावतीले भनेको हुँदा लक्ष्मी लावतीले मारेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिस रंजिता थापा तथा गीता ढकालले अदालतमा गरेको प्रायः एकै

मिलान व्यहोराको अलगअलग बकपत्र ।

मृतक कल्याण रिमालको मृत्यु के कुन समयमा के कुन कारणले भयो मलाई थाहा छैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी सुशीला कार्कीले अदालतमा गरी दिएको बकपत्र ।

मिति २०६५।११।२४ को बरामदी मुचुल्काको व्यहोरा ठीक छ भन्नेसमेत व्यहोराको बरामदी मुचुल्काका मानिस सुनी श्रेष्ठ तथा लाकपा दिकी शेर्पाले अदालतमा गरिदिएको प्रायः एकै मिलान व्यहोराको अलगअलग बकपत्र ।

प्रतिवादी लक्ष्मी लावतीले आरोपित कसुर गरेको भनी मौकामा अनुसन्धानको क्रममा बयान गर्दा साबित भई बयान गरेको देखिएको, अदालतमा बयान गर्दाको अवस्थामा समेत वारदात मितिको बिहान मृतक र आफ्नो बीच वादविवाद भएको कुरालाई स्वीकार गर्नुको साथै यस अदालतको बयानको स.ज.१० मा मौकामा अनुसन्धानको क्रममा भएको बयानमा उल्लेख भएअनुसारकै व्यहोरा उल्लेख गरी आफूले बयान गरेको भन्ने कुरालाई स्वीकार गरेको देखिएको, मौकाको बयानमा मृतकउपर आफूले प्रहार गरेको जोखिमी हतियार फलामको भाटा पत्ति यी प्रतिवादीले देखाएकै स्थानबाट बरामद भएको देखिएको र मौकामा आफ्नो व्यहोरा लेखाउने व्यक्तिहरू मध्येका कतिपय व्यक्तिले यी प्रतिवादीउपर आरोपित कसुर गरेको भनी पोल गरेको समेतका मिसिल संलग्न प्रमाणहरूबाट यी प्रतिवादी लक्ष्मी लावतीले आरोपित कसुर गरेको पुष्टि भइरहेको देखिँदा यी प्रतिवादी लक्ष्मी लावतीलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. अनुसार सजाय हुने ठहर्छ भन्ने सुरु इलाम जिल्ला अदालतको मिति २०६६।१२।२६ को फैसला ।

मृतक कल्याण रिमाललाई मार्नुपर्नेसम्मको मेरो कुनै रसइवी वा मनसाय थिएन, छैन भन्ने कुरा मिसिल संलग्न प्रमाणहरूबाट पुष्टि भइसकेको अवस्था छ । मौकामा आफ्नो व्यहोरा लेखाउने व्यक्तिहरू

चश्मदिद् नभई केवल शंका व्यक्त गरी अनुमान गर्ने व्यक्ति भएको हुँदा तिनै व्यक्तिहरूको भनाइका आधारमा गरिएको फैसला त्रुटिपूर्ण बदरभागी छ, प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन नै नगरी शंकाको भरमा गरिएको कागज र हचुवाको भरमा गरिएको बरामदी मुचुल्काका आधारमा मलाई सर्वस्व सहित जन्मकैद गर्ने गरी गरेको सुरु इलाम जिल्ला अदालतको फैसला बदर गरी सफाई दिने गरी इन्साफ गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन पत्र ।

मौकामा कागज गर्ने कल्पना रिमाल, लक्ष्मी अधिकारी र एलिसा शेर्पासमेतले अदालतसमक्ष बकपत्र गर्दा प्रतिवादीले मृतकलाई मारेको हो भनी गडाउ गरी बकपत्र गरिदिएको देखिन्छ । त्यस्तै वस्तुस्थिति मुचुल्का मानिस रंजिता थापा र गीता ढकालले अदालतसमक्ष बकपत्र गर्दा निज प्रतिवादीले मारेको हो भनी बकपत्र गरिदिएको अवस्थामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ बमोजिम निजहरूको बकपत्र प्रमाण ग्राह्य देखिन्छ । प्रतिवादीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको साबिती बयानलाई मृतकको टाउकोमा प्रहार गरेको फलामको पत्ति बरामद गरिएको बरामदी मुचुल्का, शव परीक्षण प्रतिवेदन र वस्तुस्थित मुचुल्का एवं मौकामा कागज गर्ने मानिसहरूको अदालतसमक्षको बकपत्रसमेतबाट समर्थन भई प्रतिवादीउपरको आरोपित कसुर पुष्टि भइरहेको देखिँदा प्रतिवादी लक्ष्मी लावतीलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. अनुसार सर्वस्वसहित जन्मकैद ठहर हुने गरी भएको सुरु इलाम जिल्ला अदालतको मिति २०६६।१२।२६ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन भन्ने पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०६७।१०।१७ को फैसला ।

सम्मानित अदालतसमक्ष बयान गर्दा मृतकलाई मैले कुटपिट गरेको नभई निज मादक पदार्थ सेवन गरी लडेको अवस्थामा मैले औषधि लगाई दिएको

हो । मिति २०६५।११।१० गते बिहान हामीबीच सामान्य विवाद हुँदा मृतकले मलाई अपशब्द प्रयोग गरी आइज सुतौं भनी जबरजस्ती तानी हातपात गर्दा मैले मेरो आत्मरक्षाको लागि इज्जत बचाउन निजलाई धकेल्दा खाटमा ठोकिई लडेपछि म बाहिर निस्की हिँडेको हो भन्ने बयानबाट मैले आत्मरक्षाको लागि कल्याण रिमाललाई मारेको भन्ने होइन कि तत्कालको अवस्थामा बचन, उम्कन कल्याण रिमाललाई धक्का दिँदा निज खाटामा ठोकिई लडेको भन्ने भनाई र राति मादक पदार्थ सेवन गरी लडेको अवस्थामा चोटपटक लागेको घा खतमा मैले औषधि लगाई दिएको भनेकी छु । अनुसन्धानमा कागज गर्ने अर्जुन भन्ने दुर्गाबहादुर चौलागाईको मिति २०६५।११।१९ मा भएको बयानबाट समेत निजसँगै कल्याण रिमालले माईखोलामा रक्सी र मासु खाई बेलुका अं.११ बजेतिर मातेको अवस्थामा मैले नै निजलाई बोकी कोठामा लगी सँगै सुतेको भनेको कागज व्यहोराबाट कल्याण रिमालले अत्याधिक मादक पदार्थ सेवन गरेको भन्ने पुष्ट्याई हुन्छ । लास प्रकृति मुचुल्का र Post Martum बाट समेत दाहिने कानभन्दा माथि कञ्चटमा र दाहिने आँखानिर फुलेको चोटपटकसम्म देखिन्छ । ज्यानसम्बन्धीको महलको ५ नं. ले भवितव्यका आधारभूत तत्त्वहरूमा ज्यान लिने इविलाग वा मनसाय हुनु नहुने, आफूले गरेको कुनै कार्यले कुनै मानिस मर्ला जस्तो नदेखिएको कुनै काम गर्दा त्यसैद्वारा मानिस मरेको हुनुपर्ने हुन्छ । सोही महलको ६ नं. ले भवितव्यको विभिन्न घटनाका विभिन्न अवस्था र प्रकृतिहरू अन्जाम गरेको पाइन्छ । मृतक कल्याण रिमालको मृत्युको कारण हेर्दा प्रतिवादीलाई पटकपटक प्रहार नभई एकपटक मात्र भएको, कसुरको समग्र तौर तरिका सामान्य र भावावेशवश घटना घटेको भन्ने देखिएको छ । यसर्थ घटनाक्रम समग्र पक्षको विश्लेषण गर्दा भवितव्य ज्यानको निष्कर्षमा पुग्न प्रचलित कानून र न्यायको दृष्टिले पनि उचित

देखिएकोमा कसुरअनुसार सजाय नभई अत्यन्तै कठोर र चरमरूपमा गर्ने गरी गरिएको फैसलामा न्यायिक मनको प्रयोग भएको छैन । ज्ञानबहादुर कार्की विरुद्ध नेपाल सरकार (ने.का.प.२०२७ नि.नं.५५५ पृ.२११) को मुद्दामा ज्यान लिने इविलाग मनसाय नभई अरु अपराधमा साबित गराउन साधारण कुटपिट गरेमा पछि केही भई कुटिएर बस्ने व्यक्ति मरेको देखिएमा उक्त कुटपिटको घा खतको रूपबाट मर्ने जस्तो नदेखिएमा त्यसैद्वारा मर्न गएमा भवितव्य ठहरिने भन्ने प्रतिपादित सिद्धान्त र न्यायिक प्रचलनबाट समेत प्रस्तुत वारदातमा भवितव्यमा सजाय ठहर गर्नुपर्नेमा अभियोग माग दाबीअनुसार नै अत्यन्तै कठोर सजाय गर्ने सुरु फैसला गम्भीर त्रुटिपूर्ण छ ।

अतः सुरु इलाम जिल्ला अदालतको मिति २०६६।१२।२६ को फैसला सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, इलामले गरेको मिति २०६७।१०।१७ को फैसलामा गम्भीर त्रुटि रहेकोले उल्टी बदर गरी मलाई सफाई दिलाई इन्साफ पाउँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी लक्ष्मी लावतीको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा प्रतिवादी लक्ष्मी लावतीले मृतकलाई मारुपर्ने कारण र पूर्व रिसइवी मिसिलबाट देखिन नआएको र घटनाको राति निजसँग कुनै वादविवाद भएको समेत देखिँदैन । सोको अलावा निजउपरको अभियोग दाबी प्रमाणित हुने प्रत्यक्षदर्शी साक्षीसमेतको अभाव रहेको हुँदा अकाट्य र विश्वसनीय प्रमाणको अभावमा निजलाई कसुरदार ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, इलामको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा मुलुकी ऐन, अ.बं.२०२ नं. को प्रयोजनका लागी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई पेसीको सूचना दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

नियमानुसार पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन पत्रसमेतका मिसिल संलग्न कागज अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन

अदालत, इलामबाट मिति २०६७।१०।१७ मा भएको फैसला मिलेको छैन र पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ सक्दैन सोही सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो।

पुनरावेदक प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ र १३(१) नं. को कसुरमा ऐ. १३(३) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग माग दाबी रहेकोमा अभियोग दाबीबमोजिम सजाय हुने गरी सुरु जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सदर ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, इलामको फैसलाउपर प्रतिवादीको यस अदालतमा पुनरावेदन परी निर्णयार्थ पेस भएको देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीउपरको किटानी जाहेरी, अग्नी कार्कीको घर कोठामा मृतक विरु भन्ने कल्याण रिमालको कानबाट रगत आएको, दाहिने कानभन्दा माथि चोट रही रगत आइरहेको, दाहिने आँखामा निलो भएको देखिएको लास रहेको भन्ने घटनास्थल लास जाँच मुचुल्का, प्रतिवादी लक्ष्मी लावतीको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको साबिती बयान, मृत्युको कारणमा cause of death is due to cerebral hemorrhage and laceration of R temporal lobe at brain भनी उल्लेख भएको समेतबाट मृतक विरु भन्ने कल्याण रिमालको मृत्यु स्वाभाविक नभई अस्वाभाविकरूपमा भएको तथ्यमा विवाद देखिएन।

३. अब प्रस्तुत वारदात पुनरावेदक प्रतिवादीको कर्तव्यबाट हुन गएको हो होइन भन्नेतर्फ हेर्दा पुनरावेदक प्रतिवादीको कर्तव्यबाट विरु भन्ने कल्याण रिमालको मृत्यु भएको भनी निजलाई किटान गरी जाहेरी परेको देखियो। प्रतिवादी लक्ष्मी लावती र मृतक कल्याण रिमाल अग्नी बहादुर कार्कीको घरमा डेरा गरी बस्ने गरेको र निजहरू बीच व्यापारिक कारोबारसमेत रहेको भन्ने मिसिल कागजबाट देखिन आयो। प्रतिवादीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष

बयान गर्दा म र मृतकबीच वारदातका दिन वादविवाद हुँदा आवेशमा आई गाडीको सामान राख्ने कोठाबाट गाडीमा लगाउने फलामको भाटाले टाउकोमा प्रहार गरेको हुँ। निजको मृत्यु मैले फलामको भाटा टुकुराले टाउकोमा प्रहार गरेकै कारणबाट भएको हो भनी साबित भई बयान गरेको देखिन्छ। मृतक र प्रतिवादीबीच झगडा वादविवाद, कुटाकुट भएको र मेरै दोकान अगाडिबाट लक्ष्मीले विरु भन्ने कल्याण रिमाललाई कुट्दै कोठातिर लगेको, मारेर जेल जान्छु सम्म भनेको कहिलेकाहीँ देखे सुनेको हो। लेनदेन व्यवहारकै कारण होला लक्ष्मी लावतीले नै मारेकी हुन् भन्ने मौकामा कागज गर्ने एलिसा शेर्पा, लासको छेउमा रिप्रड पत्ति रहेको, टाउकोमा चोट रहेको, त्यही पत्तिले हानेको भनी लक्ष्मी लावतीले भनेको हुँदा लक्ष्मी लावतीले मारेको हो भन्ने वस्तुस्थिति मुचुल्काका रजिता थापा र गीता ढकाल, मिति २०६५।११।२४ को बरामदी मुचुल्काको व्यहोरा ठीक छ भन्ने बरामदी मुचुल्काका मानिस सुनी श्रेष्ठ तथा लाक्पा दिकी शेर्पाले अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गरेको देखिन्छ। यसरी प्रतिवादीको बयान व्यहोरालाई मौकामा कागज गर्ने र वस्तुस्थिति मुचुल्काका व्यक्तिहरू समेतको बकपत्रबाट समर्थित गरेको देखियो।

४. अदालतमा बयान गर्दा मृतक र मेरो गाडी एवं लेनदेन व्यवहार साझेदारीमा भएको ठीक हो। वारदात मितिमा हामीबीच सामान्य विवाद हुँदा मृतकले मलाई अपशब्द प्रयोग गरी आइज सुताँ भनी जबरजस्ती तानी हातपात गर्दा मैले मेरो आत्मरक्षाको लागि निजलाई धकेल्दा खाटमा ठोकिई लडेपछि म बाहिर निस्की हिँडेको हुँ भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ। मृतकलाई धकेल्दा खाटमा ठोकिएको भन्ने प्रतिवादीको अदालतसमक्षको बयानबाट निज प्रतिवादी र मृतकबीच विवाद भएको र प्रतिवादी वारदातस्थलमा उपस्थित रहेको कुरामा कुनै विवाद देखिएन। जहाँसम्म मेरो आत्मरक्षाको लागि इज्जत बचाउन मृतकलाई

धकेलेको भन्ने प्रतिवादीको कथन छ सो सम्बन्धमा हेर्दा पुनरावेदक प्रतिवादी मादक पदार्थ सेवन गरी लडेको अवस्थामा मैले मृतकलाई औषधि लगाई दिएको हो भन्ने भनाई र मृतकले जबरजस्ती आफू माथि हातपात गर्न खोज्दा मेरो आत्मरक्षाको लागि इज्जत बचाउन भनी निजलाई धकेल्दा खाटमा ठोकिई लडेको भन्ने भनाई एक आपसमा विरोधाभाषपूर्ण रही सत्यताभन्दा टाढा रहेको देखियो ।

५. आत्मरक्षा वा प्रतिरक्षा फौजदारी कानूनले निर्धारण गरेका त्यस्ता परिस्थितिहरू हुन् जसको विद्यमानता भएको प्रमाणित भएमा वा स्थापित भएमा वारदातमा मुछिएको व्यक्तिले आपराधिक दायित्वबाट छुट वा सजायमा कमी हुने अवस्था रहन्छ । आफूलाई गैरकानूनी आक्रमण गरिरहेका अवस्थामा उक्त आक्रमणबाट आफू बाँच्न नसक्ने वा भाग्न नपाउने वा आफ्नो धर्म वा सतीत्व बचाउन नसक्ने अवस्था भई आफू बाँच्न वा सतीत्व रक्षाका लागि प्रतिक्रियात्मक बल प्रयोग गर्दा ज्यान मर्न गएको अवस्थामा आपराधिक दायित्वबाट छुट वा उन्मुक्ति पाउने भन्ने कानूनको मकसद हो । अपितु आत्म रक्षाको दाबी लिने पक्षले उक्त सुविधा पाउनु पर्ने अवस्थाको विद्यमानता भएको स्थापित गर्न सक्नु पर्छ । त्यस्तो दाबी लिनु नै दायित्वबाट उन्मुक्तिको आधार हुन सक्दैन । यसै सन्दर्भमा “आत्मरक्षा आफूले मन लागेको बेलामा वा अनुकूल पर्ने गरी वा बचाउको अन्य आधारको समाप्ति (exhaust at other grounds of defense) मा जिकिर लिन पाउने होइन । वास्तवमा नै ऐनले निर्दिष्ट गरेको अवस्थामा आफ्नो जीउ ज्यान जोगाउन अन्तिम विकल्पको रूपमा हतियार उठाएको वा आफ्नो ज्यान जोखिममा पार्ने माथि प्रहार गरेको देखिनु पर्ने र यो अवस्था कुनै सन्देहबिना प्रमाणित हुनुपर्ने” भनी ने.का.प. २०६६ अंक ११ नि.नं. ८२७० पृ. १९०५ मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा मृतकले रक्सी सेवन गरी लडिरहेको

भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीको बयान कागजमा उल्लेख भएको देखिन्छ भने सोही बयानमा आत्मरक्षाको लागि धकेलेको भनाई रहेको देखिन आउँछ । प्रतिवादीको बयान, मौकामा कागज गर्ने मानिसहरूको भनाई, मिसिल संलग्न कागज प्रमाणहरू एवं वारदातको समग्र वस्तुस्थितिबाट आत्मरक्षाको जिकिर स्थापित हुने अवस्थाको विद्यमानता रहेको नदेखिँदा पुनरावेदन जिकिर विश्वासप्रद देखिन आएन ।

६. भवितव्यतर्फको जिकिरका सन्दर्भमा विचार गर्दा सर्वप्रथम ज्यानसम्बन्धीको महलको ५ नं. र ऐ. १३(१) को कानूनी व्यवस्थाको अवलोकन गर्न सान्दर्भिक देखिन आयो । **ज्यान लिने इविलाग वा मनसाय नभई कसैले आफूले गरेको कर्तव्यले मानिस मर्ला जस्तो नदेखिएको कुनै काम कुरा गर्दा त्यसैद्वारा केही भई कुनै मानिस मर्न गएको भवितव्य ठहर्छ भन्ने** ज्यानसम्बन्धीको महलको ५ नं. र धार भएको वा नभएको जोखिमी हतियार गैहले हानी रोपी घोची ज्यान मारेमा जति जना भई हतियार छाडेको छ उति जना ज्यानमारा ठहर्छन् भन्ने ऐ. १३(१) नं. को कानूनी व्यवस्था रहेको देखियो । उक्त कानूनी व्यवस्थाको अवलोकनबाट ज्यानसम्बन्धीको महलको ५ र ऐ. १३(१) नं. को अवस्था बिल्कुल पृथक प्रकृतिको देखिन्छ । त्यो पृथकता घटनामा संलग्न व्यक्तिहरूको क्रिया, व्यवहार र आचरणबाट निर्धारण हुने देखिन आयो । यसरी त्यही क्रियाका आधारमा ज्यानसम्बन्धीको ५ नं. को कसुरको प्रकृति जरिवानासम्म हुन सक्ने हत्याको सामिप्य रहन जाने वा कसुरको मात्राअनुसार ऐ. ६ नं. बमोजिम सजाय हुने देखिन्छ भने १३(१) नं. को कसुरको प्रकृति कठोर एवं दण्डित हत्याको कोटिमा पर्ने देखिन्छ । भवितव्य आकस्मिक घटना वा मनसायरहित अप्रत्यासित कार्य भएकोले यस्तो जिकिर लिनेले सो कार्य दुर्घटनापूर्वक परिणामको पूर्वजानकारी बिना भएको तथ्य स्थापित गर्नुपर्ने देखिन्छ र प्राप्त प्रमाणहरूबाट सो परिस्थिति

देखिनु पर्दछ । मनसाय नरहेको, मार्नेसम्मको कारण नभएको, आफूले गरेको कार्यबाट मानिस मर्ला जस्तो नदेखिएको अवस्थामा ज्यानसम्बन्धीको महलको ५ र ६ नं. आकर्षित हुन जान्छ भने ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. को कसुरमा उपर्युक्त तत्त्वहरूको अवस्था रहने देखिँदैन । परिणामको पूर्व जानकारीका साथ जोखिमी वा गैह्र जोखिमी हतियारले हानी ज्यान मारेमा ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. आकर्षित हुन जाने देखिन्छ ।

७. प्रस्तुत वारदातमा मृतकको पोस्टमार्टम रिपोर्टमा cause of death is due to cerebral hemorrhage and laceration of R temporal lobe at brain भनी टाउकोमा लागेको चोटको असरबाट मृत्यु हुन गएको भन्ने देखिएको छ । फलामको भाटाले टाउकोमा प्रहार गर्दा मृत्यु हुन सक्ने अवस्थाको जानकारी हुँदाहुँदै प्रतिवादीले मृतकलाई गैह्र जोखिमी हतियारले प्रहार गरेको भन्ने मिसिल कागजबाट देखिन्छ । मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिको कागज व्यहोरामा पुनरावेदक प्रतिवादीको कर्तव्यबाट मृतकको मृत्यु हुन गएको भन्ने तथ्यमा विवाद देखिँदैन । प्रतिवादीको अदालत र अनुसन्धानको बयानबाट मृतकसँग व्यवसायिक साझेदारीसम्बन्धी मनमुटाव रहेको र सोही जरियाबाट मृतकको टाउकोमा प्रहार गरेको भन्ने देखिन्छ । यसका अतिरिक्त घटनास्थल मुचुल्कालगायतका समग्र मिसिल संलग्न कागज प्रमाणबाट फलामको पत्ति (भाटा) ले टाउको जस्तो संवेदनशील अंगमा प्रहार गरी मृतकको मृत्यु भएको अवस्था देखिन आएकोले प्रस्तुत वारदात ज्यानसम्बन्धीको महलको ५ नं. तर्फको भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर र यस अदालतबाट विपक्षी झिकाउने आदेशमा उल्लिखित आधारसँग सहमत हुन सकिएन ।

८. तसर्थ पुनरावेदक प्रतिवादीलाई मुलुकी

ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. को कसुरमा ऐ. १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्म कैदको सजाय हुने गरी सुरु अदालतबाट भएको फैसला सदर हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०६७।१०।१७ को फैसला अन्यथा नभई मनासिब देखिन आयो ।

९. प्रस्तुत वारदातको प्रकृति र घटनाको परिस्थितितर्फ विचार गर्दा मृतक र प्रतिवादीले साझेदारीमा व्यवसाय चलाएको भन्ने देखिएको, व्यापार व्यवसायको जरियाबाट विवाद सृजना भई एकाएक वारदात घट्न गएको, मृतकसँग पहिलेदेखि नै रिसइवी रहेको भन्ने नदेखिएको, पूर्वयोजना बनाई वारदात गरेको नदेखिएको अवस्थासमेतका आधारमा ठहर भएको सजाय गर्दा चर्को पर्ने भई अ.ब.१८८ नं. बमोजिम दश वर्ष कैद सजाय गर्न उपयुक्त देखिएकोले पुनरावेदक प्रतिवादी लक्ष्मी लावतीलाई दश वर्ष कैद सजाय हुने ठहर्छ । पुनरावेदक प्रतिवादी लक्ष्मी लावतीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । अरु तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा उल्लेख भएबमोजिम पुनरावेदक प्रतिवादी लक्ष्मी लावतीलाई अ.ब.१८८ नं. बमोजिम दश वर्ष कैद सजाय हुने ठहरी फैसला भएकोले निजको नाममा कायम रहेको सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजायको लगत कट्टा गरी निज पुनरावेदक प्रतिवादी मिति २०६५।११।१४ बाट थुनामा रहेको देखिँदा सोही मितिबाट लागू हुने गरी १०(दश) वर्ष अर्थात् मिति २०७५।११।१३ सम्म थुनामा राखी अन्य मुद्दा वा कारणबाट थुना वा कैदमा राख्न नपर्ने भए प्रस्तुत मुद्दाको रोहमा मिति २०७५।११।१४ गते प्रतिवादी लक्ष्मी लावतीलाई कैद मुक्त गर्न संशोधित कैदी पुर्जी लेखी पठाउनु भनी सुरु इलाम जिल्ला अदालतमा लगत दिनु-----१

पुनरावेदक प्रतिवादी लक्ष्मी लावतीलाई अ.बं. १८८ नं.
बमोजिम दश वर्ष कैद सजाय हुने ठहरी फैसला भएकोले
निजको अंश रोक्का रहेको भएमा फुकुवा गरिदिनु भनी
सुरु इलाम जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु ---- २
प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल
नियमानुसार बुझाई दिनु ----- ३

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. गोपाल पराजुली

इजलास अधिकृत: दिलीपराज पन्त
इति संवत् २०७३ साल साउन ३२ गते रोज ३ शुभम् ।

निर्णय नं. १७७४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय का.मु.प्रधानन्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
फैसला मिति : २०७३।२।३
०६८-CR-१३९५

मुद्दा : कर्तव्य ज्यान

पुनरावेदक प्रतिवादी : दैलेख जिल्ला, भवानी गाउँ
विकास समिति वडा नं. १ साहू बाडा घर भई
हाल कारागार कार्यालय दैलेखमा थुनामा रहेका
ईश्वर बोगटी

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी : शम्शेर बोगटी र खगेन्द्रबहादुर
बस्नेतसमेतको जाहेरीले नेपाल सरकार

- असहाय पक्षलाई कानून व्यवसायी उपलब्ध गराई स्वच्छ सुनुवाइको मौका नदिएको भन्ने पुनरावेदन जिकिरको सम्बन्धमा विचार गर्दा फौजदारी मुद्दामा सुनुवाइको मौका नदिई एकतर्फीरूपमा निर्णयमा पुग्ने कार्यलाई कानूनसम्मत भएको कार्य मान्न मिल्दैन । प्रत्येक व्यक्तिले आफू विरुद्ध लागेको अभियोगमा सफाई दिने अवसर पाउने हक व्यक्तिको नैसर्गिक अधिकारको विषय हो । अभियोग लागेको व्यक्तिलाई सुनुवाइको मौका नदिई गरेको कुनै निर्णयले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न नसक्ने ।
- आफ्नो विरुद्धमा लगाइएको अभियोगको विरुद्धमा प्रतिरक्षा गर्नका लागि पक्षले रोजेको कानून व्यवसायी राख्न पाउने र त्यस्तो कानून व्यवसायी राख्न नसक्ने असक्षम र असमर्थ पक्षलाई निःशुल्क कानूनी सहायता उपलब्ध गराउनु राज्यको कर्तव्य हुन आउने ।

(प्रकरण नं. ४)

- सुनुवाइको मौका दिइसकेपछि आरोपित व्यक्तिले दिएको जवाफ र अन्य सम्बद्ध तथ्य वा प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी कानूनद्वारा निर्दिष्ट सीमाभित्र रही सजाय तोक्नु अख्तियारवालाको दायित्व र कर्तव्य हो । प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट बहस पैरवी गर्नका लागि पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतले कानून व्यवसायीको व्यवस्था गर्ने कार्य नगरी सुनुवाइको मौकाबाट वञ्चित गरी निर्णयमा

पुगेको कार्यलाई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त एवं संवैधानिक व्यवस्थासमेतको अनुकूल कार्य मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ५)

- आफ्नै आमालाई कुटपिट गर्दा लडी बेहोस भएपछि घरमा गई डोरी खोजी ल्याई झुन्ड्याउने कार्यलाई मनसायरहित कार्य भन्न मिल्ने । मार्नेसम्मको मनसाय नभएको भए आफूले प्रहार गरेको मुक्काको कारण बेहोस भई भुइँमा लडेपछि होसमा ल्याउने प्रयास गर्न सक्ने थिए । त्यसो नगरी उल्टै डोरीको पासो लगाई झुन्ड्याई मारेको अवस्थामा मनसाय नभई तत्काल उठेको रिस थाम्न नसकी आवेशप्रेरित हत्या हुन गएको भन्न नसकिने ।

(प्रकरण नं. ६)

पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् वैतनिक अधिवक्ता किरणकुमारी गुप्ता

प्रत्यर्थी वादीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ नं. र १३(३) नं.

सुरू फैसला फैसला गर्ने न्यायाधीश:

मा.जिल्ला न्यायाधीश श्री ठाकुरप्रसाद शर्मा

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

मा.मुख्य न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री रत्नबहादुर बागचन्द

फैसला

स.का.मु.प्र.न्या. सुशीला कार्की :

पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतको मिति २०६८।१।१२

को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ख) अन्तर्गत यस अदालतमा दायर भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:-

जाहेरवाला शम्शेर बोगटी श्री गोरख दल गण बर्दिया गुलरियाबाट ४ दिनको बिदामा आमालगायत परिवार भेट्न घर आएको र बुबा नमराज बोगटी १२/१३ वर्षदेखि भारततर्फ गएका हालसम्म घरमा फर्की नआएकामा आमा लल्ला बोगटी मिति २०६७।१।१५ गते दिँउसो १/२ बजेको समयमा घाँस काट्न गेली र साँझसम्म नआएकाले छरछिमेकीले खोज्दै जाँदा फेला नपारी ऐ. १६ गते बिहान अं. ६.३० बजेको समयमा फर्साको रूखमा झुन्डी मरेको अवस्थामा फेला पारेको, लासको नाक, मुखमा चोट भएको, लासको प्रकृति हेर्दा शंका लाग्दो भएकाले अपराध गर्ने व्यक्ति पत्ता लागेका बखत पुनः जाहेरी गर्ने छु भन्नेसमेत व्यहोराको **शम्शेर बोगटीको जाहेरी दरखास्त ।**

मृतक लल्ला बोगटीका पति १२/१३ वर्षदेखि भारततर्फ गएका, मृतकले छोरा छोरी पाली बसेकीमा घरमा ईश्वर बोगटी कहिले चामल चोर्ने कहिले खसी खाने र कहिलेकाहीं आमालाई कुटपिट गर्ने गर्थे । मिति २०६७।१।१५ गते आमा छोराको झगडा हुँदा प्रतिवादीले मार्छु भनेको र सोही दिन १/२ बजे लल्ला बोगटी घाँस काट्न गई घाँस काटी भारी बोकी आइरहेको अवस्थामा ईश्वर बोगटीले आफ्नी आमा लल्ला बोगटीलाई फेलापारी घाँसको भारी उछिट्याई मारी रूखमा झुन्डाएको भन्ने ईश्वर बोगटीको भनाइबाट थाहा पाई जाहेर गर्न आएको छु । मिति २०६७।१।१७ गते लल्ला बोगटीको छोरा शम्शेर बोगटीले घटनाको बारेमा पत्ता लागे पुनः जाहेरी गर्ने छु भनी उल्लेख गरेको र हाल पत्ता लागेकाले यो जाहेर गर्न आएको छु । निज ईश्वर बोगटीलाई ज्यानसम्बन्धी महलबमोजिम कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको **खगेन्द्रबहादुर बस्नेतको किटानी जाहेरी ।**

चन्द्रबहादुर बोगटीको खरबारीमा फर्साको

रुखमा प्लाष्टिकको डोरीले घाँटीमा पासो लगाई झुन्डिएको, पासोको गाँठो पछाडि गर्धनमा रहेको, डोरीको पासो बनाई घाँटीमा छिराई पुनः गाँठो पारी बाँधेको अवस्थामा रहेको, टाउको अगाडि झुन्डिएको, कपालका रौंहरू खोल्सिएको, नाकबाट रगत निस्केको, बायाँ आँखामाथि निधारको दाहिने साइडमा सानो घाउ रहेको, नाकको डाँडीमा र बायाँ गालामा २ ठाउँमा छाला खोस्निएको भन्नेसमेत व्यहोराको **लासजाँच प्रकृति मुचुल्का** ।

मिति २०६७।१।१५ गते वनभोज खान भनी म साथीहरूसँग प्लाष्टिकको जर्किनबाट रक्सीको खाली बोतलमा तेल भरी घरको ओथारोमा अटैसीको छेउमा राखी साथीहरूलाई जाउँ भनी गाउँमा गएको बेला बाजे विष्णुबहादुर बोगटीले उक्त कुरा आमा लल्ला बोगटीलाई भनी दिएका रहेछन् । म गाउँबाट फर्केपछि आमाले किन तेल झिकेको वनभोज नखाए पनि हुन्छ भन्नुभयो । सोही विषयमा आमा र मेरो धकलपकल भयो । म दिनभर ओथारोमा बसी साँझ ४/५ बजेतिर खरबारीमा दाउरा लिन भनी डोको बोकेर हालको घटनास्थल पैंयुको बोट नजिक बसिरहेको थिएँ । आमा खरबारीबाट भारी बोकी आउनुभयो । भारी बिसाई आमाले मलाई कहाँ जान लागेको बिहान पनि झगडा गरिस्, तैले काम गर्नु पर्देन जहाँ जान्छस् जा भनी सुकेको पैंयुको हाँगाले मेरो खुट्टामा हिकाउनु भयो । मलाई पनि रिस उठ्यो । त्यसपछि मैले हातको पंजाले आमाले कोखामा हानेँ । आमाले मलाई धकेल्नु भयो र म लडेँ । भुइँबाट उठेर आमाले कञ्चटमा बक्सिडले हिकाउँदा आमा भुइँमा लड्नु भयो । आमालाई समाती उठाउन खोज्दा बोलचाल तथा उठ्नु भएन । आमा मरेको यकिन भएपछि घरमा गई डोको राखी भाग्छु भन्ने सोचले डोको बोकी घरमा आएँ । भाग्ने पैसा नभएकाले र अरूले घटनाबारे थाहा पाउँछन् भन्ने सोचले आमालाई झुन्ड्याई दिनु पर्यो भनी सुत्ने खाटनजिक भाँडोमा भएको डोरी लिई गई आमाले

घाँटीमा डोरीको पासो बनाई बाँधी फर्साको रुखमा झुन्डाई दिएको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी **ईश्वर बोगटीको अनुसन्धान अधिकारीसमक्षको बयान** ।

मृतक लल्ला बोगटीको मुखको छाला खुइलिएको, दायाँ र बायाँ गालाको छाला खुइलिएको, दुवै नाकको प्वालबाट रगत निस्केको, मृत्युको कारण भिषेरा परीक्षण रिपोर्ट प्राप्त भएपश्चात् खुलाइने भन्ने जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, दैलेखको (Autopsy) **शव परीक्षण प्रतिवेदन** ।

प्रतिवादी ईश्वर बोगटी र निजकी आमा लल्ला बोगटीबीच झगडा भएको भन्ने कुरा प्रतिवादीका बाजे विष्णुबहादुर बोगटीबाट थाहा पाएको हुँ । घटनाका बारेमा बुझ्दा मृतक लल्ला बोगटीलाई निजकै छोरा ईश्वर बोगटीले मारेको हो भनी भनेका हुन् र झगडा परेको कारण प्रतिवादीले आमा लल्ला बोगटीलाई मार्ने योजना बनाई खर काटी फर्कने क्रममा बाटोमा आमासँग झगडा गरी झुन्डाई मारेका हुन् भन्नेसमेत एकै मिलान व्यहोराको **लोकबहादुर बोगटी, शेरबहादुर बोगटी र गगनबहादुर बोगटीको मौकाको कागज** ।

मिति २०६७।१।१५ गते नाती ईश्वर बोगटीले वनभोज खान जाने भनी ग्यालेनमा भएको तेल रक्सीको बोतलमा भरी राखेको कुरा बुहारी लल्ला बोगटीले थाहा पाई सोही विषयमा आमा छोराबीच झगडा परेको र बुहारी घरको काम सकी घाँस काट्न भनी घरदेखि तलको खरबारीमा गइन् । साँझसम्म बुहारी घर नफर्के पछि नातिहरू राजेन्द्र बोगटी, महेन्द्र बोगटी र मसमेत भई खोज्न गर्यौं । मृतकलाई लिलाबहादुर बोगटी र गगन बोगटीले फर्साको रुखमा झुन्डिएको अवस्थामा फेला पारेका हुन् । घटना सम्बन्धमा बुझ्दा नाति ईश्वर बोगटीले नै बुहारी लल्ला बोगटीलाई मारी झुन्डाएको रहेछ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी **ईश्वर बोगटीका बाजे विष्णुबहादुर बोगटीको मौकाको कागज** ।

घटना भएको भोलिपल्ट लल्ला बोगटी झुन्डिएको अवस्थामा फेला परेको भन्ने हल्ला सुनेपछि

घटनास्थल गएको हुँ। घटनाको सम्बन्धमा बुझ्दा ईश्वर बोगटीले नै कर्तव्य गरी मारी रूखमा झुन्डाएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको **कुलबहादुर गुरुङको मौकाको कागज**।

प्रतिवादी र मृतकलाई चिन्दछु। प्रतिवादी ईश्वर बोगटीले मेरो पसलमा एकलै सुटुक्क पसी मेरा श्रीमानसँग मरेको मानिसको बारेमा कम्प्युटर बोल्छ कि बोल्दैन भनी सोधेका र पोष्टमार्टम गरेपछि कम्प्युटर बोल्छ भनी मेरा श्रीमानले भनेपछि प्रतिवादीले हामीहरूसँग रु.२,०००/- मागे, हामीले छैन भनेपछि फेरी रु.५००/- मागे। अन्तमा चिया खान भनी रु.१००/- दियो। यसरी मरेको मानिस बोल्छ बोल्दैन जस्ता कुरा गरेकाले प्रतिवादीले आमा लल्ला बोगटीलाई मारेको हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको **रत्ना थापाको मौकाको कागज**।

घटनाबारे थाहा पाई घटनास्थल जाँदा मृतक लल्ला बोगटीको अनुहारमा चोट लागेको, नाकबाट रगत बगेको, कपाल खोस्त्रिई कपालमा धुलो लागेको, डोरीको पासोमा झुन्डिएको अवस्थामा देखेको र प्रतिवादीले मरेको मानिसको बारेमा कम्प्युटर बोल्छ कि बोल्दैन भनी सोधेका र दुई हजार रुपैयाँ मागेका कुरा सुन्दा आमालाई मारेको शंका लाग्यो। प्रतिवादीले आफूले मारेको हुँ भनेका हुँदा निजले नै मारेकोमा पूर्णविश्वास लाग्छ भन्नेसमेत व्यहोराको **सिंहबहादुर बोगटीको मौकाको कागज**।

मृतक लल्ला बोगटीको मृत्युको कारण झुन्डिई मरेको हुनसक्ने भन्ने व्यहोराको मिति २०६७।१०।१० को जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, दैलेखको पत्र।

किटानी जाहेरी दरखास्त, मौकामा बुझिएका मानिसहरूको कागज, घटनास्थल लासजाँच प्रकृति मुचुल्का, शव परीक्षण प्रतिवेदन, प्रतिवादी ईश्वर बोगटी स्वयम्ले आमा लल्ला बोगटीलाई हातको पञ्जाले पहिला कोखामा र पछि कञ्चटमा बक्सिडले हानेको र त्यसपछि आमा नबोलेको हुँदा मरिसकेको जस्तो

देखी घरबाट प्लाष्टिकको डोरी लगी घाँटीमा पासो लगाई फर्साको रूखमा झुन्डाई दिएको कुरा स्वीकार गरी बयान गरेको आधार प्रमाणबाट प्रतिवादीले लल्ला बोगटीलाई मिति २०६७।१।१५ मा कर्तव्य गरी मारी रूखमा झुन्डाएको कुरा पुष्टि हुन आएकाले निजको सो कार्य मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ नं. र ऐ. को १३(३) नं. बमोजिमको कसुर अपराधमा हुँदा ऐ. महलको १३(३) नं. अनुसार सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको **अभियोगपत्र**।

मिति २०६७।१।१५ गते अपराह ५.०० बजेतिर आमा घाँस काटी घरतिर आइरहेको समयमा म पनि दाउरा लिन भनी गएको बेला आमाले मलाई बिहान पनि झगडा गरिस् काम गर्दैनस् जहाँ जाने हो जा भनी कुटपिट गर्दा एक्कासी मलाई रिस उठी रिसको आवेशमा आई हातले आमामाको कोखामा, बक्सिडले कञ्चटमा हानेपछि आमा भुईँमा लड्नु भयो। उठाउन खोज्दा बोलचाल नगरी नउठ्नु भएकाले आमा मर्नुभयो भनी घरमा गई डोको राखी भाग्छु भन्ने सोचले घरमा आएँ। अरुले मारेको थाहा नपाउन् भनी मृतक आमालाई झुन्डाई दिनु पर्‍यो भनी डोरी लगी आमालाई बोकी फर्साको रूखमा झुन्डाई दिएको हुँ। मबाहेक अरु कोही कसैको कर्तव्यबाट आमा लल्ला बोगटीको मृत्यु भएको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको **प्रतिवादी ईश्वर बोगटीको दैलेख जिल्ला अदालतसमक्षको बयान**।

जाहेरी दरखास्तको व्यहोरा पढी बाची सुनाउँदा सुनी पाएँ। प्रतिवादी ईश्वर बोगटीले मृतकलाई कुटपिट गरी मारी रूखमा झुन्डाएकाले किटानी जाहेरी दिएको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको **जाहेरवाला खगेन्द्रबहादुर बस्नेतको बकपत्र**।

प्रतिवादीले मृतकलाई कुटपिट गरी मारी झुन्डाएको विश्वास लाग्छ। अनुसन्धान अधिकारीको कागजमा झुन्डाई मारेको भनी लेखिएको रहेछ। सो नभई प्रतिवादीले मारी झुन्डाएकोमा विश्वास लाग्छ भन्नेसमेत व्यहोराको **मौकामा कागज गर्ने शेरबहादुर**

बोगटीको बकपत्र ।

अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको कागज व्यहोरा मेरै हो । मरेको लास पोष्टमार्टम गरेपछि कम्प्युटरमा बोल्छ बोल्दैन भनी प्रतिवादी ईश्वर बोगटीले मेरा श्रीमानसँग सोधेकाले बोल्छ भनेपछि प्रतिवादीले रु.२०००।- दिनु पर्यो भनी भनेका र हामीले रु.२०००।- छैन भनेपछि रु.५००।- दिनुहोस् भनी भनेकोमा सो पनि छैन भनेपछि चिया खान भनी रु.१००।- दिनु भएको हो । आमा पनि मरेकी र पैसा पनि मागेको, लास पोष्टमार्टमपछि कम्प्युटर बोल्छ बोल्दैन भनी सोधेको हुँदा निजले नै मृतकलाई मारी झुन्डाएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको **मौकामा कागज गर्ने रत्ना थापाको बकपत्र ।**

प्रतिवादी ईश्वर बोगटीले मृतक आमालाई आफूले नै मारेको भनी भनेको हुँदा निजले नै कर्तव्य गरी मारेका हुन् । अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको कागजको व्यहोरा मेरै हो भन्नेसमेत व्यहोराको **मौकामा कागज गर्ने लिलबहादुर बोगटीको बकपत्र ।**

प्रतिवादी ईश्वर बोगटीले मिति २०६७।९।१५ मा आमासँग झगडा गरी कुटपिटसमेत गरेकाले लल्ला बोगटीको मृत्यु भएको हो । अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको कागज व्यहोरा मेरै हो भन्नेसमेत व्यहोराको **मौकामा कागज गर्ने गगन बोगटीको बकपत्र ।**

प्रतिवादी ईश्वर बोगटीले मृतक लल्ला बोगटीलाई हानी मारी रूखमा झुन्डाएको हो । मौकाको कागज व्यहोरा मैले भनेबमोजिम ठीक हो भन्नेसमेत व्यहोराको **मौकामा कागज गर्ने सिंहबहादुर बोगटीको बकपत्र ।**

मृतक र प्रतिवादीबीच पटक पटक झै-झगडा भइरहने गरेको, घटना घटेको दिनमा पनि तेलको विषयमा झगडा भएको हुँदा मृतकलाई प्रतिवादीले मारी सकेपछि प्लाष्टिकको डोरीले घाँटीमा बाँधी झुन्डाएको हो । मौकाको कागज व्यहोरा ठीक हो भन्नेसमेत व्यहोराको **मौकामा कागज गर्ने विष्णुबहादुर**

बोगटीको बकपत्र ।

जाहेरी दरखास्त व्यहोरा सुनाउँदा सुनी पाएँ । जाहेरी मेरो राजीखुसीले दिएको हुँ । प्रतिवादी ईश्वर बोगटीले कर्तव्य गरी मारी फर्साको रूखमा झुन्डाएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको **जाहेरवाला शम्शेरबहादुर बोगटीको बकपत्र ।**

प्रतिवादी र मृतकबीच बिहान खाने तेलको विषयमा झगडा भएको, प्रतिवादीको उमेरसमेत १७ वर्ष देखिएको आधारमा मृतकलाई मारु पर्नेसम्मको पूर्व रिसइवी नभई मृतकले नै प्रतिवादीसँग झगडा गर्न आई पहिले मृतकले प्रतिवादीलाई हानेपछि प्रतिवादीले मृतकलाई तत्काल उठेको रिस थाम्न नसकी हात मुक्काले मृतकको कोखा र कञ्चटमा हाने पिट्टेको कारण मृत्यु भएपछि अपराधबाट बचन सकिन्छ कि भन्ने उद्देश्यले रूखमा झुन्डाएको अवस्थासम्म देखिएको भई मृतकको कसुर मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ नं. विपरीत १४ नं. अनुसारको कसुर देखिएको तथा प्रतिवादीले अपराधको बारेमा मौका र अदालतमा समेत यथार्थ बताई सहयोग गरेको हुँदा प्रतिवादी ईश्वर बोगटीलाई ले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. अनुसार कैद वर्ष दश हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको **दैलेख जिल्ला अदालतको मिति २०६७।१२।१६ को फैसला ।**

वारदात हुँदाका दिन बिहानैदेखि मृतकले आमासँग झगडा गरेको, वारदात अघि तत्कालसमेत मृतक आमासँग झगडा गरी मृतकलाई कुटपिट गरी डोरीले झुन्ड्याई मारेकोसमेत देखिएबाट प्रस्तुत वारदातमा प्रतिवादीको आमालाई मार्ने मनसाय स्पष्टरूपमा देखिएको र वारदातको प्रकृति र मृत्युको कारण सम्बन्धमा भएको (Autopsy Report) बाट समेत प्रस्तुत वारदात मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. अन्तर्गतको नभई ऐ. महलको १३(३) नं. अन्तर्गतको हो भन्ने पुष्टि भइरहेकोमा दैलेख जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादी ईश्वर बोगटीलाई कम सजाय

हुने गरी भएको उक्त फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग माग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको **वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।**

यसमा मृतकको शव परीक्षण प्रतिवेदनबाट घाँटीमा Ligature mark देखिएको र जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, दैलेखको प.सं. २०६७।०६८ च.नं. ५६३ मिति २०६७।१०।१० को पत्रबाट मृतकको मृत्युको कारण Hanging भनी उल्लेख भई आएबाट सुरु जिल्ला अदालतको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलका निमित्त अ.बं.२०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी प्रतिवादीलाई झिकाई उपस्थित भए वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने **पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतको मिति २०६८।१।२५ को आदेश ।**

वारदातको प्रकृति, कानूनी प्रावधान, मृत्युको कारण Hanging भन्नेसमेतका सबुद प्रमाणसमेतको आधारमा प्रतिवादी ईश्वर बोगटीले नै मृतक लल्ला बोगटीलाई कुटपिट गरी लल्ला बोगटी बेहोस भई ढलेपछि निजको मृत्यु भए नभएको यकिन नै नभएको अवस्थामा घाँटीमा डोरीले बाँधी रूखमा झुन्ड्याई हत्या गरेको देखिँदा तत्काल उठेको रिस थाम्न नसकी हात मुक्काले मृतकको कोखामा र कञ्चटमा हाने पिट्टेको कारण मृत्यु भएको भन्नेसमेत आधारमा प्रतिवादी ईश्वर बोगटीले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. को कसुर गरेको ठहर गरी ऐ. नं. अनुसार कैद वर्ष दश हुने ठहर गरी भएको सुरु दैलेख जिल्ला अदालतको फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भई प्रतिवादी ईश्वर बोगटीलाई अभियोग मागदाबीबमोजिम मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ र १३(३) नं. को कसुरमा ऐ. १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको **पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतको मिति २०६८।१।१२ को फैसला ।**

म असहाय पक्षलाई कानून व्यवसायी

उपलब्ध नगराई स्वच्छ सुनुवाइको मौका नै नदिई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. को कसुर अपराध हुन आवश्यक मनसाय तत्त्व स्थापित नै नभएको अवस्थामा विशेषज्ञको आधारहीन रायलाई ग्रहण गरी सुरु जिल्ला अदालतबाट तत्काल उठेको रिसका कारण कसुर हुन गएको भनी गरेको फैसला बदर गरी मनसायपूर्वक हत्या गरेको भनी भएको पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतको फैसला नेपालको अन्तरिम संविधानद्वारा प्रदत्त फौजदारी न्यायको सिद्धान्त, प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८, २३(७) र ५२ एवं सम्मानित अदालतबाट प्रतिपादित नजिर सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल भई त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी भवितव्यबाट हुन गएको घटनालाई सोहोबमोजिमको कसुर कायम गरी इन्साफ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको **प्रतिवादी ईश्वर बोगटीको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।**

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकका तर्फबाट विद्वान् वैतनिक अधिवक्ता श्री किरणकुमारी गुप्ताले वारदातका दिन बिहान मृतक र प्रतिवादीबीच झगडा भएकोमा बेलुकासमेत मृतकले प्रतिवादीलाई जहाँसुकै जा भनी पैँयुका छेस्काले कुटेका कारण तत्काल उठेको रिस थाम्न नसकी प्रतिवादीले मृतकलाई हातको पञ्जाले कोखामा र मुक्काले कञ्चटमा हान्दा मृतक भुइँमा ढलेपछि निजको मृत्यु भएको भनी प्रतिवादीले डोरी ल्याई झुन्ड्याएको अवस्था छ । मृतकलाई मार्ने मनसाय र योजनासमेत नरही तत्काल उठेको रिस थाम्न नसकी भएको वारदातमा ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. अनुसार सजाय हुनुपर्नेमा १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद जस्तो हदैसम्मको सजाय गरी भएको पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतको फैसला सम्मानित अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको विपरीत हुँदा बदर गरी दैलेख जिल्ला अदालतको

फैसला सदर हुनुपर्ने भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उक्त बहस सुनी मिसिल संलग्न कागजातहरूको अध्ययन गर्दा पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतको फैसला मिलेको छ छैन र प्रतिवादी ईश्वर बोगटीको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा ईश्वर बोगटीले निजकी आमा लल्ला बोगटीलाई हात र मुक्काले कोखा र कञ्चटमा हानी लडेपछि प्लाष्टिकको डोरीले घाँटीमा पासो लगाई फर्साको रूखमा झुन्डाई कर्तव्य गरी हत्या गरेका हुँदा निजलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ नं. र १३(३) नं. को कसुरमा ऐ. महलको १३(३) नं. अनुसार सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग रहेकामा प्रतिवादी ईश्वर बोगटीलाई निजकी आमा लल्ला बोगटीले पैँथुको छेस्काले कुटेपछि तत्काल उठेको रिस थाम्न नसकी हात र मुक्काले कोखा र कञ्चटमा हिकार्उँदा निजको मृत्यु भएपछि झुन्ड्याएको देखिई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. को कसुर अपराध गरेको देखिँदा प्रतिवादी ईश्वर बोगटीलाई ऐ. महलको १४ नं. बमोजिम दश वर्ष कैद सजाय हुने ठहर गरी भएको सुरु फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतमा पुनरावेदन परेको रहेछ । पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतले प्रतिवादीलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. अनुसार सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय हुने ठहर गरी भएको फैसलामा प्रतिवादी ईश्वर बोगटीको प्रस्तुत पुनरावेदन परेको देखियो ।

३. म असहाय पक्षलाई कानून व्यवसायी उपलब्ध नगराई स्वच्छ सुनुवाइको मौका नै नदिई ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) नं. को कसुर अपराध हुन आवश्यक मनसाय तत्त्व स्थापित नै नभएकोमा विशेषज्ञको आधारहीन रायलाई ग्रहण गरी मनसायपूर्वक हत्या गरेको भनी अभियोग माग

दाबीबमोजिम सर्वस्वसहित जन्म कैद गर्ने ठहर गरी भएको पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतको फैसला संविधान, कानून र प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको विपरीत हुँदा बदर गरी सुरु फैसलाअनुसार गरिपाउँ भन्ने मुख्य पुनरावेदन जिकिर रहेको पाइयो ।

४. असहाय पक्षलाई कानून व्यवसायी उपलब्ध गराई स्वच्छ सुनुवाइको मौका नदिएको भन्ने पुनरावेदन जिकिरको सम्बन्धमा विचार गर्दा फौजदारी मुद्दामा सुनुवाइको मौका नदिई एकतर्फीरूपमा निर्णयमा पुग्ने कार्यलाई कानूनसम्मत भएको कार्य मान्न मिल्दैन । प्रत्येक व्यक्तिले आफू विरुद्ध लागेको अभियोगमा सफाई दिने अवसर पाउने हक व्यक्तिको नैसर्गिक अधिकारको विषय हो । अभियोग लागेको व्यक्तिलाई सुनुवाइको मौका नदिई गरेको कुनै निर्णयले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न सक्दैन । आफ्नो विरुद्धमा लगाइएको अभियोगको विरुद्धमा प्रतिरक्षा गर्नका लागि पक्षले रोजेको कानून व्यवसायी राख्न पाउने र त्यस्तो कानून व्यवसायी राख्न नसक्ने असक्षम र असमर्थ पक्षलाई निःशुल्क कानूनी सहायता उपलब्ध गराउनु राज्यको कर्तव्य हो ।

५. असमर्थ पक्षलाई निःशुल्क कानूनी सेवा उपलब्ध गराउने सम्बन्धमा नेपालको संविधानमा नै व्यवस्था भएको भएको छ । नेपालको संविधानको धारा २०(९) मा “असमर्थ पक्षलाई कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम निःशुल्क कानूनी सेवा पाउने हक हुनेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको छ । संविधानको उक्त व्यवस्थालाई कार्यान्वयन गर्नका लागि सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९, पुनरावेदन अदालत, नियमावली, २०४८ र जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ समेतमा प्रत्येक अदालतमा वैतनिक कानून व्यवसायीको व्यवस्था गरी असहाय पक्षलाई निःशुल्क कानूनी सेवाको सुविधासमेत दिँदै आएको छ । सुनुवाइको मौका दिइसकेपछि आरोपित व्यक्तिले दिएको जवाफ र अन्य सम्बद्ध तथ्य वा प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी कानूनद्वारा

निर्दिष्ट सीमाभित्र रही सजाय तोक्नु अख्तियारवालाको दायित्व र कर्तव्य हो । प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट बहस पैरवी गर्नका लागि पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतले कानून व्यवसायीको व्यवस्था गर्ने कार्य नगरी सुनुवाइको मौकाबाट वञ्चित गरी निर्णयमा पुगेको कार्यलाई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त एवं संवैधानिक व्यवस्थासमेतको अनुकूल कार्य मान्न मिल्दैन । यद्यपि पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतमा वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन परेपछि विपक्षी झिकाउने आदेश भई पुनरावेदक प्रतिवादीलाई पेसीको सूचना दिई सुनुवाइको मौका दिएको देखिन्छ । पेसीको सूचना प्राप्त गरी झिकाइसकेपछि निज प्रतिवादीले कानूनी सहायताका लागि पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतमा कानून व्यवसायी राख्न नसकेको भनी निःशुल्क कानूनी सहायताका लागि निवेदन दिन सक्नेमा त्यस्तो निवेदन दिएको नदेखिँदा पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतले सुनुवाइको मौका नै नदिएको भन्ने अर्थ गर्न मिल्ने ।

६. मार्नेसम्मको मनसाय रहेको थिएन भन्ने पुनरावेदन जिकिरका सम्बन्धमा विचार गर्दा पुनरावेदक प्रतिवादीका पिता १२/१३ वर्षदेखि घरमा नभएका, पुनरावेदक प्रतिवादीलाई मृतक आफैँले पालन पोषण गर्दै आएका र पुनरावेदक प्रतिवादीको मृतकसँग पटक पटक झगडा हुने गरेको भन्ने जाहेरवाला तथा मौकामा बुझिएका मानिसहरूको मौकाको भनाई तथा अदालतमा गरेको बकपत्रसमेतबाट देखिन्छ । वारदातको दिन बिहानसमेत प्रतिवादीसँग मृतक लल्ला बोगटीको झगडा परेको भन्ने बुझिएका प्रतिवादीका हजुरबुबा विष्णुबहादुर बोगटीले मौकामा एवं अदालतमा बकपत्र गर्दा खुलाएको पाइन्छ । घटनास्थल तथा लास जाँच मुचुल्कामा डोरीले घाँटीमा पासो लगाई झुन्डिएको, पासोको गाँठो पछाडि गर्धनमा रहेको, डोरीको पासो बनाई घाँटीमा छिराई पुनः गाँठो पारी बाँधेको, टाउको अगाडि झुन्डिएको, कपालका रौंहरू खोल्सिएको,

नाकबाट रगत निस्केको, बायाँ आँखामाथि निधारको दाहिने साइडमा सानो घाउ रहेको, नाकको डाँडीमा र बायाँ गालामा २ ठाउँमा छाला खोस्रिएको भन्ने खुलाएको पाइन्छ भने मृत्युको कारण Hanging भनी जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय दैलेखका Dr. Pratik Poudel ले खुलाई पठाएको समेतका प्रमाणहरूबाट मृतकलाई मार्नेसम्मको मनसाय थिएन कि भनी शंका गर्न सकिने अवस्था देखिँदैन । आफ्नै आमालाई कुटपिट गर्दा लडी बेहोस भएपछि घरमा गई डोरी खोजी ल्याई झुन्ड्याउने कार्यलाई मनसायरहित कार्य भन्न मिल्ने । मार्नेसम्मको मनसाय नभएको भए आफूले प्रहार गरेको मुक्काको कारण बेहोस भई भुइँमा लडेपछि होसमा ल्याउने प्रयास गर्न सक्ने थिए । त्यसो नगरी उल्टै डोरीको पासो लगाई झुन्ड्याई मारेको अवस्थामा मनसाय नभई तत्काल उठेको रिस थाम्न नसकी आवेशप्रेरित हत्या हुन गएको भन्न सकिने ।

७. आवेश प्रेरित हत्या हुनका लागि मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. मा “ज्यान मार्नाको मनसाय रहेनछ, ज्यान लिनुपर्नेसम्मको इवी पनि रहेनछ, लुकी चोरीकन हानेको पनि रहेनछ उसै मौकामा उठेको कुनै कुरामा रिस थाम्न नसकी जोखिमी हतियारले हानेको वा विष खुवाएमा बाहेक साधारण लाठा, ढुङ्गा, लात, मुक्का इत्यादि हान्दा सोही चोट पीरले ऐनका म्यादभित्र ज्यान मरेमा दश वर्ष कैद गर्नु पर्छ” भन्ने व्यवस्था रहेको छ ।

८. प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीले लुकी चोरी हानेको वा कुनै जोखिमी हतियारले हानेको वा विष खुवाई हत्या गरेको नभई लात र मुक्काले हान्दा मृतकको मृत्यु भएको भन्ने अर्थ गरी सुरु दोलखा जिल्ला अदालतले निज प्रतिवादीलाई आवेशप्रेरित हत्या अपराधमा दश वर्ष कैद ठहर गरेको देखियो । पुनरावेदक प्रतिवादीले आमालाई हात मुक्काले हिर्काएपछि मृतक भुइँमा ढली बेहोस भएको अवस्थामा मार्ने मनसाय नभएको भए घरमा गएर

डोरी खोजी ल्याई घिसाउँदै रुखमा लगेर झुन्ड्याई मार्ने कार्य गर्ने थिएनन् । तसर्थ उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाअनुसार मार्ने मनसाय बिना तत्काल उठेको रिस थाम्न नसकी मुक्काले हिर्काउँदा मृतक लल्ला बोगटीको मृत्यु भएको नभई झुन्ड्याएर कर्तव्य गरी हत्या गरेको भन्ने शव परीक्षण प्रतिवेदनबाट खुल्न आएको अवस्थामा मार्ने मनसाय रहेनछ वा थिएन भनी व्याख्या गर्न न्यायको मर्मविपरीत हुन जान्छ ।

९. प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीले मृतकलाई मारेकोमा साबित रही अधिकारप्राप्त अधिकारी एवं अदालतसमक्ष बयान गरेको देखिन्छ । निजको बयानबाट पनि पहिले हात र मुक्काले कोखामा हान्दा मृतक भुइँमा ढलेपछि बोलाउँदा नबोलेकी हुँदा घरमा गई डोरी ल्याई रुखमा लगी झुन्ड्याएको भनी खुलाएको देखिन्छ । मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिहरूले अदालतमा आई गरेको बकपत्र, जाहेरी दरखास्त एवं जाहेरवालाको बकपत्र, घटनास्थल तथा लास जाँच मुचुल्कामा मृतकका विभिन्न ठाउँमा घाउ रहेको भन्ने खुलेको समेतबाट मृतकलाई पुनरावेदक प्रतिवादीले कुटपिट गरी बेहोस भएको अवस्थामा झुन्ड्याई हत्या गरेको भन्ने पुष्टि भएको देखिँदा पुनरावेदन अदालतको फैसलालाई अन्यथा गरी रहन परेन ।

१० .तसर्थ माथि विवेचित तथ्य, कानूनी व्यवस्था एवं सबुत प्रमाणहरूबाट पुनरावेदक प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १४ नं. बमोजिम दश वर्ष कैद सजाय हुने ठहर्‍याई भएको सुरु दैलेख जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गरी निज प्रतिवादीलाई ऐ. महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर गरी पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतबाट मिति २०६८।१।१२ मा भएको फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीको उमेर, योभन्दा पहिलेको निजको आचरण, पुनरावेदक प्रतिवादीलाई मृतकले कुटेको कारण उत्पन्न भएको परिस्थितिका कारण

वारदात घट्न गएको अवस्था, मृतकलाई मार्ने पूर्वयोजना बनाएको नदेखिएको र निजको आर्थिक तथा सामाजिक अवस्थासमेतलाई विचार गर्दा निजलाई सर्वस्वसहित जन्मकैद गर्दा चर्को पर्ने देखिँदा मुलुकी ऐन अ.बं. १८८ नं. बमोजिम पुनरावेदक प्रतिवादी ईश्वर बोगटीलाई बाह (१२) वर्ष कैद सजाय हुने ठहर्छ । अरूमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिम प्रतिवादी ईश्वर बोगटीलाई बाह (१२) वर्ष कैद सजाय हुने ठहर भएकाले पुनरावेदन अदालत, सुर्खेतको फैसलाको तपसिल खण्डमा राखिएको सर्वस्वसहित जन्मकैदको लगत कट्टा गरी निज प्रतिवादी मिति २०६७।१।२१ देखि प्रहरी हिरासतमा रहेको मिसिलबाट देखिएकाले सो मितिबाट २०७१।१।२० मा बाह (१२) वर्ष कैद सजाय भुक्तान हुने देखिँदा सो मितिसम्म कैदमा राखी अन्य कारणले थुनामा राख्नु नपर्ने भए मिति २०७१।१।२१ मा प्रस्तुत मुद्दाबाट थुनामुक्त गरी दिनु भनी सुरु दैलेख जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु ----- १ फैसलाको जानकारी थुनामा रहेका प्रतिवादीलाई दिई प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ----- २

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. गोपाल पराजुली

इजलास अधिकृत: इन्दिरा शर्मा

इति संवत् २०७३ साल जेठ ३ गते रोज २ शुभम् ।

निर्णय नं. १७७५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय का.मु.प्रधानन्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
फैसला मिति: २०७३।३।१३
०७०-CR-१७३४

मुद्दा: अध्यक्ष पदमा नियुक्ति हुने उद्देश्यले झुट्टा शैक्षिक
प्रमाणपत्र पेस गरी भ्रष्टाचार गरेको

पुनरावेदक प्रतिवादी : रूपन्देही जिल्ला, खुदावागर
गाउँ विकास समिति वडा नं. ३ बस्ने उच्च
माध्यमिक विद्यालय खुदावागर, रूपन्देहीका
विद्यालय व्यवस्थापन समितिका तत्कालीन
अध्यक्ष नागेन्द्रबहादुर तिवारी
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी : अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान
आयोगको तर्फबाट सुग्रीबप्रसाद यादवको
उजुरी निवेदनले नेपाल सरकार

- पुनरावेदक प्रतिवादीले झुट्टा प्रमाणपत्र
बनाए नबनाएको सम्बन्धमा कतैबाट प्रश्न
नउठेको हुँदा प्रमाणपत्र बनाएको मितिमा
लागू रहेको कानून अर्थात् भ्रष्टाचार
निवारण ऐन, २०१७ आकर्षित हुने नभई
निज प्रतिवादीले फाइदा प्राप्त गर्नका लागि
उक्त प्रमाणपत्र पेस गरेको समयमा तत्काल
बहाल रहेको कानूनी व्यवस्था नै आकर्षित
हुने हुँदा प्रतिवादीका हकमा भ्रष्टाचार
निवारण ऐन, २०५९ नै आकर्षित हुने ।

(प्रकरण नं. ७)

पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता
दिनेश त्रिपाठी

प्रत्यर्थी वादीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०६५, नि.नं.७९७४, अंक ६
सम्बद्ध कानून :
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १६
को उपदफा (१)

सुरु फैसला गर्ने:

अध्यक्ष मा.न्या. श्री केदारप्रसाद चालिसे
सदस्य मा.न्या. श्री मोहनरमण भट्टराई
सदस्य मा.न्या. श्री भूपेन्द्रप्रसाद राई

फैसला

स.का.मु.प्र.न्या. सुशीला कार्की : विशेष
अदालत, काठमाडौंको मिति २०७०।९।२९ को
फैसलाउपर विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा १७
अन्तर्गत यस अदालतमा दायर भएको प्रस्तुत मुद्दाको
संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:-

उच्च माध्यमिक विद्यालय, खुदावागर,
रूपन्देहीको विद्यालय व्यवस्थापन समितिका
तत्कालीन अध्यक्ष नागेन्द्रबहादुर तिवारीले नक्कली
शैक्षिक प्रमाणपत्र पेस गरी विद्यालय व्यवस्थापन
समितिको अध्यक्ष भएकाले उक्त शैक्षिक प्रमाणपत्र
छानबिन गरी आवश्यक कारवाही गरिपाउँ भन्ने
सुग्रीबप्रसाद यादवको अख्तियार दुरुपयोग
अनुसन्धान आयोगसमक्ष पेस भएको उजुरी पत्र ।

जिल्ला शिक्षा कार्यालय, रूपन्देहीको
च.नं.९२४ मिति २०६८।९।२० को पत्रसाथ यस
आयोगमा प्राप्त उच्च माध्यमिक विद्यालय, खुदावागर,
रूपन्देहीको विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष
नागेन्द्रबहादुर तिवारीको माध्यमिक शिक्षा परिषद्
क्षेत्रीय कार्यालय वाराणसी, उत्तर प्रदेश, भारतबाट सन्

२००१ मा अनुक्रमाङ्क २०१६३१४ बाट हाइस्कूल परीक्षा उत्तीर्ण गरी प्राप्त गरेको भनिएको प्रमाणपत्र ठीक हो होइन भनी प्रमाणीकरणको लागि उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद् सानोठिमी, भक्तपुरमार्फत सम्बन्धित बोर्ड / परिषद्मा पठाउँदा उक्त परिषद्को पत्राङ्क मा.शि.प. / क्षे.का.वा / हाईस्कूल / इन्टर / अभिलेख / सत्यापन ५२१५ दिनाङ्क ३१।१२।१२ को पत्रसाथ प्राप्त प्रमाणीकरण विवरणको सि.नं. २५ मा परीक्षार्थीको नाम नागेन्द्रबहादुर तिवारी लेखिएको ठाउँमा गोलो लगाई MUSTKIM AHMAD लेखी, पिताको नाम काशीराम तिवारी लेखिएको ठाउँमा गोलो लगाई JAMIL AHMAD लेखी जन्म मिति १४-८-७३ गोलो लगाई परीक्षा हाइस्कूल वर्ष २००१ अनुक्रमाङ्क २०१६३१४, कलेजको नाम MG Inter College Gorakhpur उल्लेख गरी कैफियत महलमा १६८/६०० Fail भनी लेखी आएको प्रमाणीकरण पत्र एवं विवरण उच्च माध्यमिक शिक्षा परिषद् सानोठिमी, भक्तपुरको प.स.२०६९/०७० च.नं. आ १५७ मिति २०६९।१०।१९ को अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा प्राप्त पत्र ।

सन् २००१ मा महात्मा गान्धी इन्टर कलेज गोरखपुरबाट प्राइभेट परीक्षार्थीको रूपमा परीक्षा दिई हाइस्कूल परीक्षा पास गरेको हुँ । महात्मा गान्धी इन्टर कलेज गोरखपुर परीक्षा केन्द्रमा मार्च महिनामा परीक्षा दिएको र परीक्षाफल जुन महिनामा भएको थियो, मैले परीक्षाको लागि भारतीय अन्दाजी रु.२०००।- खर्च गरेको र पैसा तिरेको थिएँ, हाल रसिद र परीक्षा प्रवेशपत्र हरायो, मेरो उक्त प्रमाणपत्र विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष पदको निर्वाचनका लागि पेस गरेको हुँ, मैले पेस गरेका शैक्षिक योग्यताका प्रमाणपत्र सबै सक्कली हुन् । प्रमाणीकरण भई आएको विवरणमा कसरी परीक्षार्थीको नाम, बाबुको नाम र नतिजा फरक पर्यो थाहा भएन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी नागेन्द्रबहादुर तिवारीको अख्तियार दुरुपयोग

अनुसन्धान आयोगसमक्ष भएको बयान ।

प्रतिवादी नागेन्द्रबहादुर तिवारीले हाइस्कूल तहको शैक्षिक प्रमाणपत्र झुट्टा बनाई पेस गरी विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष पदको निर्वाचनका लागि उक्त गलत प्रमाणपत्रको प्रयोग गरी उक्त पदमा निर्वाचित भई कामकाजसमेत गरेको देखिएकाले निजको सो कार्य भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १६ को उपदफा (१) अनुसारको कसुर गरेको हुँदा प्रतिवादी नागेन्द्रबहादुर तिवारीलाई सोही ऐनको दफा १६ को उपदफा (१) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको आरोप पत्र ।

मैले कक्षा १० सम्म बुद्ध आदर्श मा.वि. लुम्बिनी रूपन्देहीमा पढी टेस्ट पास गरेको हुँ । हाइस्कूल परीक्षा भारतको महात्मा गान्धी इन्टर कलेज गोरखपुरमा प्राइभेट परीक्षार्थीको रूपमा परीक्षा दिई सन् २००१ मा उत्तीर्ण गरेको हुँ । मैले उक्त प्रमाणपत्र खुदावागर उच्च मा.वि.को व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष नियुक्ति भएका बखत २०६८ सालमा पेस गरेको हो । मैले प्राप्त गरेको प्रमाणपत्र नक्कली होइन सक्कली नै हो । किन त्यस्तो व्यहोराको प्रमाणीकरण भई आयो मलाई थाहा भएन । पुनः उक्त प्रमाणपत्र अदालतबाट प्रमाणीकरण गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी नागेन्द्रबहादुर तिवारीको विशेष अदालतसमक्षको बयान ।

प्रतिवादीले कसुर गरेको होइन भन्न सकिने अवस्था तत्काल नदेखिएकाले पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाललाई विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७ को (घ) र (च) बमोजिम प्रतिवादीले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा राखेको नगद धरौट रु. २३,२५०।- लाई प्रस्तुत मुद्दा पुर्पक्ष गर्ने गरी अ.बं. १२४(ग) नं. बमोजिम यो आदेश पर्चा गरी दिएको छ भन्नेसमेत व्यहोराको विशेष अदालतको आदेश ।

प्रतिवादी नागेन्द्रबहादुर तिवारीले झुट्टा शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्र पेस गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन,

२०५९ को दफा १६(१) को कसुर गरेको ठहरेकाले निजलाई ऐ. दफा १६(१) बमोजिम ६ (छ) महिना कैद र रु. १०,०००।- (दश हजार रूपैयाँ) जरिवाना हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको **विशेष अदालतको मिति २०७०।१।२१ को फैसला ।**

मैले पेस गरेको शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्र म आफैँ भारतको उत्तर प्रदेश वाराणसी महात्मा गान्धी इन्टर कलेज गोरखपुरमा गई प्राइभेट परीक्षा दिई द्वितीय श्रेणीमा उत्तीर्ण गरी प्राप्त गरेको हुँदा उक्त प्रमाणपत्र झुट्टा होइन भनी अनुसन्धान अधिकारी एवं विशेष अदालतमा बयान गरेको र सो प्रमाणपत्रमा लागेको आधिकारिक कार्यालय र आधिकारिक अधिकारीको सहिछाप झुट्टा हो भनी कहींकतैबाट प्रमाणीकरण भई नआएको अवस्थामा सो प्रमाणपत्रलाई झुट्टा ठहर गर्न मिल्दैन । मेरो प्रमाणपत्र सक्कली वा नक्कली के हो भनी गरिएको प्रमाणीकरण विवरणमा मैले परीक्षा दिएको सिम्बोल नं. मा विवाद नरहेको, जन्म मिति र प्राप्त योगफल र श्रेणीमा फेरबदल नभएकोमा कम्प्युटरमार्फत राखिएको अभिलेखलाई कसैले आफूखुसी कलमले मेरो र मेरा पिताको नाममा गोलो लगाई कैफियतमा फेल लेखी दिएको र सो केसमेट थपघट भएको स्थानमा आधिकारिक व्यक्तिको सहिछापसमेत नरहेको हुँदा त्यस्तो प्रमाणको आधारमा मेरो उक्त प्रमाणपत्रलाई झुट्टा ठहर गर्न मिल्दैन । मैले लिएको शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्र विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष पदका लागि लिएको होइन । सो प्रमाणपत्रबाट विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष पदमा रही मैले कुनै लाभ लिएको पनि छैन । म एउटा समाजसेवीले विद्यालयको उन्नतिका लागि गरेको योगदानको कदर नगरी भ्रष्टाचारको अभियोगमा कसुरदार ठहर गरी भएको विशेष अदालतको फैसला उल्टी गरी प्रस्तुत मुद्दाबाट सफाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको **प्रतिवादी नागेन्द्रबहादुर तिवारीको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।**

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ता श्री दिनेश त्रिपाठीले प्रतिवादीले प्राप्त गरेको प्रमाणपत्र २००१ मा प्राप्त गरेको हुँदा प्रस्तुत मुद्दा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ अनुसार चल्नुपर्नेमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ अन्तर्गत दायर हुनु कानूनी त्रुटि (legal error) हुन गई अभियोजन नै कानूनसम्मत छैन । प्रतिवादीले इन्टरमिडियट Board बाट चारित्रिक प्रमाण पत्रसमेत प्राप्त गरेको प्रमाण पेस गरेको हुँदा त्यस तर्फ विवेचना नगरी कम्प्युटरमा राखिएको अभिलेखमा उल्लेख भएको प्रतिवादीको नाम र निजका पिताको नामलाई अमुक व्यक्तिले कलमले सच्याएको आधारमा प्रतिवादीलाई कसुरदार ठहर गर्न नमिल्ने हुँदा विशेष अदालतको त्रुटिपूर्ण फैसला उल्टी गरी सफाई दिनुपर्ने भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उक्त बहससमेत सुनी मिसिल संलग्न कागजातहरू अध्ययन गरी विशेष अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन र प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी नागेन्द्रबहादुर तिवारीको माध्यमिक शिक्षा परिषद् क्षेत्रीय कार्यालय वाराणसी, उत्तर प्रदेश, भारतबाट सन् २००१ मा अनुक्रमाङ्क २०१६३१४ बाट हाइस्कूल परीक्षा उत्तीर्ण गरी प्राप्त गरेको भनिएको प्रमाणपत्र झुट्टा बनाई पेस गरी विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष पदको निर्वाचनका लागि प्रयोग गरी उक्त पदमा निर्वाचित भई कामकाजसमेत गरेको देखिएकाले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १६ को उपदफा (१) अनुसारको कसुरमा ऐ. दफा १६(१) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग मागदाबी भएकोमा प्रतिवादीलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम ऐ. ऐनको १६(१) अनुसार ६ (छ) महिना कैद र रु. १०,०००। (दश हजार रूपैयाँ) जरिवाना हुने ठहर गरी

विशेष अदालतबाट भएको फैसलाउपर प्रतिवादीको प्रस्तुत पुनरावेदन परेको देखियो ।

३. म आफैँले भारतको उत्तर प्रदेश वाराणसी महात्मा गान्धी इन्टर कलेज गोरखपुरमा उपस्थित भई प्राइभेट परीक्षा दिई द्वितीय श्रेणीमा उत्तीर्ण गरी उक्त प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको हुँ । सो प्रमाणपत्रमा लागेको आधिकारिक कार्यालय र आधिकारिक अधिकारीको सहिछाप झुट्टा हो भनी कहींकतैबाट प्रमाणीकरण भई आएको छैन । मेरो अन्य विवरण कम्प्युटरमा यथावत रहेकोमा कुनै अमुक व्यक्तिले मेरो र मेरो पिताको नाममा गोलो लगाई कैफियतमा फेल लेखी दिएकै आधारमा उक्त प्रमाणपत्रलाई झुट्टा भन्न मिल्दैन भने उक्त प्रमाणपत्र पेस गरी मैले कुनै लाभ नलिएको हुँदा मलाई कसुरदार ठहर गरी भएको विशेष अदालतको फैसला उल्टी गरी सफाई पाउँ भन्ने प्रतिवादीको मुख्य पुनरावेदन जिकिर रहेको देखिन्छ ।

४. मैले प्राप्त गरेको प्रमाणपत्रमा लागेको आधिकारिक छाप र दस्तखत झुट्टा हो भनी कहींकतैबाट प्रमाणीकरण भई नआएकाले उक्त प्रमाणपत्र झुट्टा हो भन्न मिल्दैन भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिरका सम्बन्धमा विचार गर्दा निज प्रतिवादीले प्राप्त गरेको शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्रको सम्बन्धमा प्रश्न उठी छानबिन कार्यको प्रारम्भ भएको भन्नेमा विवाद देखिएन । प्रतिवादीले पेस गरेका प्रमाणपत्र ठीक हुन् होइनन् भनी प्रमाणीकरणका लागि उच्च माध्यामिक शिक्षा परिषद्, सानोठिमीमार्फत सम्बन्धित बोर्ड / परिषद्मा पठाइएकोमा उक्त परिषद्को पत्रसाथ प्राप्त प्रमाणीकरण विवरणको सि.नं. २५ मा परीक्षार्थीको नाम नागेन्द्रबहादुर तिवारी लेखिएको ठाउँमा गोलो लगाई Mustkim Ahmad लेखी, पिताको नाम काशिराम तिवारी लेखिएको ठाउँमा गोलो लगाई Jamil Ahmad लेखी, जन्म मिति १४-८-७३ लेखिएको ठाउँमा गोलो लगाई परीक्षा हाईस्कूल वर्ष २००९ अनुक्रमाङ्क २०१६३१४ कलेजको नाम MG

Inter College Gorakhpur उल्लेख गरी कैफियत महलमा १६८/६०० Fail लेखी आएको देखिँदा निज प्रतिवादीउपर भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १६(१) बमोजिम सजाय माग भई प्रस्तुत मुद्दा दायर भएको देखियो । पुनरावेदक प्रतिवादीले म आफैँ महात्मा गान्धी इन्टर कलेज गोरखपुरमा गई प्राइभेट परीक्षा दिई हाईस्कूल परीक्षा पास गरेको भन्ने जिकिर लिए पनि निजले पेस गरेको शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्र प्रमाणीकरण भई आउँदा परीक्षार्थीको नाम भएको महलमा अर्कै व्यक्तिको नाम उल्लेख भएको भन्ने खुली आएको हुँदा व्यक्तिको नाम नै फरक परेको प्रमाणपत्रमा भएको कार्यालयको छाप र कर्मचारीको दस्तखतको आधिकारिकताको परीक्षण गरी रहन पर्ने देखिएन ।

५. पुनरावेदक प्रतिवादी नागेन्द्रबहादुर तिवारीले उक्त प्रमाणपत्र मैले कुनै ओहदा पाउन वा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्षमा नियुक्ति हुन वा कुनै सुविधा लिनका लागि बनाएको होइन भनी लिएको पुनरावेदन जिकिरका सम्बन्धमा विचार गर्दा यस विषयमा भएको पूर्व नजिर सिद्धान्तलाई समेत अध्ययन गरी निर्णयमा पुग्न उपयुक्त हुने हुँदा यस्तै विषय समावेश भएको तारा राजभण्डारी (कार्की) विरुद्ध नेपाल सरकार भएको (ने.का.प. २०६५, निर्णय नं. ७९७४ अङ्क ६) मा प्रतिपादित सिद्धान्तलाई यहाँ उल्लेख गर्न सान्दर्भिक हुने देखिन्छ । उक्त मुद्दामा "पेस भएको सर्टिफिकेट ओहदा पाउन, ओहदामा बहाल हुन वा कुनै लाभ सुविधा प्राप्त गर्ने उद्देश्यले पेस नगरेको भन्ने भएकोमा पेस गर्ने आवश्यकै नभएको सर्टिफिकेट नक्कली बनाई पेस गर्ने कार्य पछाडि ओहदासम्बन्धी सम्भावित लाभ प्राप्त गर्ने आपराधिक अभिप्राय वा उद्देश्य (Mens Rea) रहेको स्पष्ट देखिन आउँदा नक्कली प्रमाणपत्र पेस गर्ने कार्यमा आपराधिक कार्य (Actus Reus) र आपराधिक मन वा उद्देश्य (Mens Rea) समेतका दुवै तत्त्व समावेश भएको देखिन्छ" भन्ने

यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ।

६. उल्लिखित सिद्धान्तअनुसार प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादी नागेन्द्रबहादुर तिवारीले प्राप्त गरेको प्रमाणपत्र झुट्टा रहेको पुष्टि भएको अवस्थामा निजले सो प्रमाणपत्र विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष हुनका लागि नबनाएको र विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष भएपछि पनि कुनै फाइदा नलिएको भनी जिकिर लिएकै आधारमा निज प्रतिवादीको उक्त कार्यलाई कसुरजन्य कार्य होइन भन्न मिल्दैन। पुनरावेदक प्रतिवादीले उक्त प्रमाणपत्र पेस गरी विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्षमा निर्वाचित भई कार्यभारसमेत सम्हालेको भन्ने देखिएको अवस्थामा निज प्रतिवादीले कानूनविपरीत कार्य गरी भ्रष्टाचार गरेको देखिँदा निजको जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन।

७. पुनरावेदक प्रतिवादीका कानून व्यवसायीले प्रस्तुत मुद्दा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ अनुसार चल्नु पर्नेमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ अन्तर्गत दायर हुनु कानूनी त्रुटि (legal error) भई अभियोजन नै कानूनसम्मत छैन भनी बहसको क्रममा प्रश्न उठाएतर्फ हेर्दा प्रतिवादीले सन् २००१ मा प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको भन्ने आधारमा २०१७ सालको ऐन आकर्षित हुने भन्ने विद्वान् कानून व्यवसायीको बहस जिकिर रहेको पाइयो। नक्कली प्रमाणपत्र बनाएर पुनरावेदक प्रतिवादीले आफैँसाथ राखेको समयमा निजले झुट्टा प्रमाणपत्र बनाएको भनी प्रश्न खडा नभई निजले उक्त झुट्टा प्रमाणपत्र पेस गरेपछि मात्र निजको शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्रको विषयमा प्रश्न उठेको अवस्था छ। पुनरावेदक प्रतिवादीले प्राप्त गरेको नक्कली प्रमाणपत्र २०६८।७।२४ मा सम्पन्न विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्षपदका लागि भएको निर्वाचनका लागि पेस गरेको भन्ने देखिएको र सोभन्दा पहिले पुनरावेदक प्रतिवादी नागेन्द्रबहादुर

तिवारीले झुट्टा प्रमाणपत्र बनाएर नबनाएको सम्बन्धमा कतैबाट प्रश्न नउठेको हुँदा प्रमाणपत्र बनाएको मितिमा लागू रहेको कानून अर्थात् भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ आकर्षित हुने नभई निज प्रतिवादीले फाइदा प्राप्त गर्नका लागि उक्त प्रमाणपत्र पेस गरेको समयमा तत्काल बहाल रहेको कानूनी व्यवस्था नै आकर्षित हुने हुँदा प्रतिवादी नागेन्द्रबहादुर तिवारीका हकमा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ नै आकर्षित हुने देखियो।

८. अब भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १६(१) मा रहेको कानूनी व्यवस्थालाई अध्ययन गर्न उपयुक्त हुने देखिन्छ। उक्त दफामा "कुनै व्यक्तिले राष्ट्रसेवकको ओहदा पाउने वा सो ओहदामा बहाल रहने वा कुनै हैसियत, लाभ वा सुविधा पाउने उद्देश्यले शैक्षिक योग्यता, नाम, तीनपुस्ते, उमेर, जात, थर, ठेगाना, नागरिकता वा योग्यता वा अन्य कुनै कुराको झुट्टा विवरण दिएमा वा सोसम्बन्धी झुट्टा प्रमाणपत्र पेस गरेमा निजलाई कसुरको मात्राअनुसार छ महिनादेखि एक वर्षसम्म कैद र दश हजार रुपैयाँदेखि बीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ" भन्ने व्यवस्था छ।

९. प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीले झुट्टा प्रमाणपत्र पेस गरी विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष पदमा निर्वाचित भई कामकाजसमेत गर्दै आएको भन्ने देखिँदा उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाअनुसार नै निज प्रतिवादी नागेन्द्रबहादुर तिवारीलाई सजाय हुने देखियो। तसर्थ विशेष अदालतको फैसलालाई अन्यथा भन्न मिलेन।

१०. अतः माथि विवेचित तथ्य, कानूनी व्यवस्था, नजिर सिद्धान्त एवं आधार प्रमाणबाट प्रतिवादी नागेन्द्रबहादुर तिवारीले झुट्टा शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्र पेस गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १६(१) को कसुर गरेको ठहरेकाले निजलाई ऐ. १६(१) बमोजिम ६ (छ) महिना कैद र रु. १००००।- (दश हजार रुपैयाँ) जरिवाना हुने ठहर गरी विशेष अदालतबाट मिति २०७०।९।२१ मा भएको

फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. गोविन्दकुमार उपाध्याय

इजलास अधिकृत: इन्दिरा शर्मा
इति संवत् २०७३ साल असार १३ गते रोज २ शुभम् ।

निर्णय नं. १७७६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय का.मु.प्रधानन्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री जगदीश शर्मा पौडेल
फैसला मिति : २०७३।१।२०
०७२-RC-०१६०

मुद्दा: कर्तव्य ज्यान

वादी : पेम्बा लामाको जाहेरीले नेपाल सरकार
विरुद्ध

प्रतिवादी : जिल्ला इलाम, एकतप्पा गा.वि.स. वडा
नं.१ घर भई हाल जिल्ला इलाम, इलाम
नगरपालिका वडा नं. ६ बस्ने भई हाल कारागार
कार्यालय, इलाममा रहेका विशेष राई, मनोज
राई भन्ने यामबहादुर राई

- कुनै विशेष परिस्थितिमा गरिएको कार्यबाट ज्यान मरेकोमा बात नलाग्ने गरी कानूनमा उल्लेख गरिएका उन्मुक्तिका आधारहरू पूर्वयोजनाबमोजिम आपराधिक मानसाय राखी गरिएको कार्यमा समेत लागू हुने र त्यस्ता आधारहरूको साहारा लिन पाउने भन्ने हुँदैन । सो परिस्थिति प्रमाणबाट पुष्टि हुनुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ७)

वादीको तर्फबाट :
प्रतिवादीको तर्फबाट :
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

सुरू फैसला गर्ने:

मा.जिल्ला न्यायाधीश श्री प्रकाश ढुंगाना
पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:
माननीय न्यायाधीश श्री माधवप्रसाद पोखरेल
माननीय न्यायाधीश श्री प्रमोदकुमार श्रेष्ठ वैद्य

फैसला

स.का.मु.प्र.न्या. सुशीला कार्की : न्याय
प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १० बमोजिम साधकको
रोहमा दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य
एवं ठहर यसप्रकार रहेको छ:-

जिल्ला इलाम, गोदक गा.वि.स.वडा नं.५
स्थित पूर्वमा मेची राजमार्ग, पश्चिममा मोहनप्रसाद
सिंजालीको चियाबारी, उत्तरमा मेची राजमार्ग,
दक्षिणमा कर्णबहादुर कटुवालको घर, यति चार
किल्लाभित्र भएको टिनको छानो टाटी र टिनको बेरा
भएको कृष्णबहादुर कटुवाल भन्ने किशोर कटुवालको
तिनकोठे भुइँ घर, उक्त घरको उत्तरतर्फको कोठामा
पश्चिम ढोका भई रहेको भान्साघरको ढोकाभित्र मिति

२०७१।२।२७ गते बेलुकी अं.७.३० बजेको समयमा हाल जिल्ला इलाम, इलाम नगरपालिका वडा नं.६ बस्ने विशेष राई, मनोज राई भन्ने यामबहादुर राईले आफ्नो झड्केलो छोरा टासी लामा र सँगै काम गर्ने जंगबहादुर राईलाई धारिलो हतियार प्रहार गरी घाइते बनाएको र निज प्रतिवादीले उक्त धारिलो हतियार आफैँले बोकी लगी घटनास्थलबाट भागी फरार भएका, घटनास्थलमा रगत जस्तो रातो पदार्थका छिटाहरू लागी सुकेको अवस्थामा रहेको, घटनास्थलमा भएको काठको पिरा र बाँसको भाटाको टुकामा रगत जस्तो रातो पदार्थ लागेकोले सो पिरा र बाँसको टुकामा प्रहरीले बरामद गरी लगेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको मिति २०७१।२।२८ को घटनास्थल मुचुल्का।

प्रतिवादी विशेष राई, मनोज राई भन्ने यामबहादुर राईसँग हाम्रो आमाले दोस्रो विवाह गरी आउनु भएकोमा हामीहरूसमेत निज हाम्रा झड्केला बाबुसँगै बस्दै आएका थियौं। यस्तैमा प्रतिवादी मेरो दाजु टासी लामा र मसमेत भई निमा शेर्पाको बौद्ध निर्माण सेवाले निर्माण गरी रहेको जिल्ला इलाम, गोदक गा.वि.स.वडा नं.५ स्थित मेची राजमार्गको नाली मर्मत गर्ने काम गर्दथ्यौं। सो क्रममा हामी ऐ. स्थितमा भएको कृष्णबहादुर कटुवालको घरमा कोठा बसी काम गर्दै आएकोमा मिति २०७१।२।२७ गते बेलुकी अं.७.३० बजेको समयमा मेरो दाजु टासी लामालाई प्रतिवादी यामबहादुर राईले धारिलो हतियार सिक्कलले एक्कासी टाउकोमा पछाडिपट्टिबाट प्रहार गरी सख्त घाइते बनाएकोमा सँगै काम गरी बस्ने जंगबहादुर राई तथा मसमेत छुट्याउन गएकोमा निज जंगबहादुर राईसमेतलाई निज प्रतिवादीले टाउकोमा ताकी धारिलो हतियार प्रहार गरी घाइते बनाएकोमा तत्काल उपचारको लागि इलाम अस्पतालतर्फ लाने क्रममा घाइतेमध्येका मेरो दाजु टासी लामाको बाटैमा मृत्यु भएकोले प्रतिवादी विशेष राई, मनोज राई भन्ने यामबहादुर राईले मेरो दाजु टासी लामालाई सिक्कलले

काटी मारेको हुँदा प्रतिवादीलाई कानूनबमोजिम कारवाही सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको पेम्बा लामाको जाहेरी दरखास्त।

मृतक टासी लामाको जिल्ला अस्पताल इलामको शव गृहमा रहेको लासको लास जाँच मुचुल्का गर्दा मृतक लासको टाउकोमा लम्बाई ७ ईन्च चौडाई १ ईन्चको चोट भएको, टाउकोको छाला र हाडसमेत काटिएको, रगत जस्तो रातो पदार्थ लागेको अवस्थामा रहेको देखिएको भन्नेसमेत व्यहोराको मृतक टासी लामाको लास जाँच मुचुल्का।

मृतक टासी लामाको मृत्यु sharp force injury head को कारण भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको इलाम अस्पतालबाट भएको पोष्टमार्टम रिपोर्ट।

घाइते जंगबहादुर राईको बायाँ हातमा र टाउकोमा धारिलो हतियारले काटेका चोटहरू छन् भन्नेसमेत व्यहोराको इलाम अस्पतालबाट भएको घाउ जाँच केस फारम।

मृतक टासी लामा मेरो झड्केलो छोरा हुन्। म टासी लामा र घाइते जंगबहादुर राई वारदात मितिभन्दा ६-७ दिन अगाडिदेखि गोदक-५ स्थित कृष्णबहादुर कटुवाल भन्ने किशोर कटुवालको घरमा बसी उक्त स्थानमा भएको मेची राजमार्गको नाली मर्मत गर्ने काम गर्दथ्यौं। यस्तैमा मिति २०७१।२।२७ गते दिउँसो नाली मर्मत गर्न जाँदा मैले मेरो झड्केलो छोरा टासी लामालाई हामी दुवै बाबु छोराले काम गरेको पैसासँगै राखौं भन्दा निजले मैले भनेको कुरा नमानी मसँग झगडा गरेको थियो। सोही कारणले गर्दा मलाई रिस उठी निजलाई मार्ने योजना बनाई मिति २०७१।२।२७ गते बेलुकी अं.७.३० बजेको समयमा जिल्ला इलाम, गोदक गा.वि.स.वडा नं.५ स्थित कृष्णबहादुर कटुवाल भन्ने किशोर कटुवालको भान्साघरमा टासी लामा बसिरहेको अवस्थामा मैले किशोर कटुवालको घर बाहिर टाटीमा सिउरी राखेको धारिलो हतियार

सिक्कल बोकी ल्याई टाउकोमा पछाडिबाट प्रहार गरेको हुँ । पछि जंगबहादुर राई छुट्याउन आएकोले निजलाई पनि उक्त मैले बोकेको सिक्कलले नै हानी मारुपर्‍यो भनी टाउको तथा बायाँ हातमा प्रहार गरेपछि निज जंगबहादुर राई घटनास्थलबाट भागेकाले बाँच्न सफल भएको हो । कृष्णबहादुर भन्ने किशोर कटुवालले हल्लाखल्ला गर्न थालेपछि मैले वारदातमा प्रयोग गरेको धारिलो हतियार सिक्कल साथमा लिई वारदातस्थानबाट भागी गएकोले उक्त वारदातमा प्रयोग गरेको सिक्कल मैले मोहन सिन्जालीको मकैबारीमा लुकाई राखेको छु । मलाई साथमा लिई गएमा देखाउन सक्छु । टासी लामाको मृत्यु मैले हानेको धारिलो हतियार सिक्कलको चोटको कारणबाट भएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी विशेष राई, मनोज राई भन्ने यामबहादुर राईले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

जिल्ला इलाम, गोदक गा.वि.स.वडा नं.५ स्थित पूर्वमा इन्द्रमाया पिठाकोटीको बारी, पश्चिममा मोहन सिन्जालीको घर, उत्तरमा मेची राजमार्ग, दक्षिणमा मोहन सिन्जालीको गाई गोठ यति चार किल्लाभित्र रहेको मोहन सिन्जालीको मकैबारीको बीचमा प्रतिवादी विशेष राई, मनोज राई भन्ने यामबहादुर राईले मृतक र घाइतेलाई प्रहार गरेको काठको बिडदेखि काँजोसम्मको लम्बाई ९ (नौ) ईन्च, काँजोदेखि टुप्पोसम्मको लम्बाई १० (दश) ईन्च भई जम्मा लम्बाई १ (एक) फिट ७ (सात) ईन्च भएको धारिलो हतियार सिक्कल थान-१ प्रतिवादी विशेष राई, मनोज राई भन्ने यामबहादुर राईले देखाएबमोजिम नै हाम्रो सामुन्नेमा प्रहरीले फेला पारी बरामद गरी लगेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको सिक्कल बरामद भएको मुचुल्का ।

प्रतिवादी विशेष राई, मनोज राई भन्ने यामबहादुर राई, टासी लामा र जंगबहादुर राई मेरो घरमा मिति २०७१।२।२७ गतेभन्दा एक हप्ता अगाडिदेखि बसी मेची राजमार्गको नाली मर्मत गर्ने काम गर्दथे ।

यस्तैमा मिति २०७१।२।२७ गते बेलुकी अं.७.३० बजेको समयमा म तथा मेरो श्रीमती बिकमाया थापा भान्सा कोठामा बसी खाना खाँदै थियौं । मृतक टासी लामा पनि मेरै भान्सा कोठामा बसी हामीसँग कुराकानी गर्दै थिए । सोही समयमा प्रतिवादी विशेष राई, मनोज राई भन्ने यामबहादुर राई के कहाँबाट आई मेरो घर बाहिर टाटीमा सिउरी राखेको धारिलो हतियार सिक्कल बोकी ल्याई एक्कासी टासी लामाको टाउकोमा प्रहार गरे । त्यसपछि छुट्याउन आएका जंगबहादुर राईलाई पनि सोही सिक्कलले टाउको तथा बायाँ हातमा प्रहार गरेकोले जंगबहादुर राई घटनास्थलबाट भागी बच्न सफल भए । मैले गाउँघरमा हल्ला गरी घटनास्थलमा घाइते अवस्थामा रहेका टासी लामाको स्याहार गर्न लाग्दा निज प्रतिवादी घटनास्थलबाट आफूले घटना घटाउन प्रयोग गरेको धारिलो हतियार सिक्कल बोकी घटनास्थलबाट भागी फरार भएका हुन् । मसमेत भई तत्काल निज घाइते टासी लामालाई उपचारको लागि इलाम अस्पतालतर्फ लगेकोमा बाटैमा टासी लामाको मृत्यु भएको हो । यसरी टासी लामालाई कर्तव्य गरी मार्ने प्रतिवादी विशेष राई, मनोज राई भन्ने यामबहादुर राईउपर कानूनबमोजिम कारवाही र सजाय हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको कृष्ण भन्ने किशोर कटुवालले गरेको घटना विवरण कागज ।

प्रतिवादी विशेष राई, मनोज राई भन्ने यामबहादुर राई, टासी लामा र जंगबहादुर राई मेरो घरमा मिति २०७१।२।२७ गतेभन्दा एक हप्ता अगाडिदेखि बसी मेची राजमार्गको नाली मर्मत गर्ने काम गर्ने गर्दथे, मिति २०७१।२।२७ गते बेलुकी अ.७.३० बजेको समयमा म तथा मेरो श्रीमान् कृष्ण भन्ने किशोर कटुवाल भान्सा कोठामा बसी खाना खाँदै थियौं । मृतक टासी लामा पनि मेरै भान्सा कोठामा बसी हामीसँग कुराकानी गर्दै थिए । सोही समयमा प्रतिवादी यामबहादुर राई के कहाँबाट आई मेरो घर बाहिर टाटीमा सिउरी राखेको धारिलो हतियार सिक्कल बोकी ल्याई

एक्कासी टासी लामाको टाउकोमा प्रहार गरे त्यसपछि छुट्याउन आएका घाइते जंगबहादुर राईलाई पनि सोही सिक्कलले टाउको तथा बायाँ हातमा प्रहार गरेकोले जंगबहादुर राई घटनास्थलबाट भागी बच्न सफल भए । त्यसपछि मेरो श्रीमान्ले आत्तिई गाउँघरमा हल्ला गरी घटनास्थलमा घाइते अवस्थामा रहेका टासी लामाको स्याहार गर्न लाग्दा निज प्रतिवादी घटनास्थलबाट आफूले घटना घटाउन प्रयोग गरेको धारिलो हतियार सिक्कल बोकी भागी फरार भएका हुन् । मेरो श्रीमान् समेत भई तत्काल निज घाइते टासी लामालाई उपचारको लागि इलाम अस्पतालतर्फ लगेकोमा बाटैमा टासी लामाको मृत्यु भएको हो । प्रतिवादी विशेष राई मनोज राई भन्ने यामबहादुर राईउपर कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको बिकमाया थापाले गरेको घटना विवरण कागज ।

मिति २०७१।२।२७ गतेभन्दा एक हप्ता अगाडि म, मृतक टासी लामा र प्रतिवादी विशेष राई, मनोज राई भन्ने यामबहादुर राई जिल्ला इलाम, गोदक गा.वि.स.वडा नं.५ स्थितमा रहेको किशोर कटुवालको घरमा बसी ऐ. स्थितमा भएको मेची राजमार्गको नाली मर्मत गर्ने काम गर्दै थियौं । यस्तैमा घटना मितिको दिन बेलुकी अं.७.३० बजेको समयमा घरधनी किशोर कटुवाल तथा निजको श्रीमती भान्सा कोठामा बसी बेलुकीको खाना खाँदै थिए । मृतक टासी लामा पनि उनीहरूकै भान्सा कोठामा नै बसी कुराकानी गरी रहेका थिए । म खाना पकाउने क्रममा तरकारी काट्दै थिएँ । सोही समयमा प्रतिवादी के कहाँबाट आई किशोर कटुवालको घर बाहिर टाटीमा सिउरी राखेको धारिलो हतियार सिक्कल बोकी ल्याई एक्कासी टासी लामाको टाउकोमा प्रहार गरी घाइते बनाएपछि म दौडेर आई निज प्रतिवादीलाई छुट्याई निजको साथमा भएको सिक्कल खोस्न खोज्दा मलाई पनि निज प्रतिवादीले सोही सिक्कलले मेरो टाउको तथा बायाँ हातमा प्रहार

गरेकोले म ज्यान जोगाउन घटनास्थलबाट भागें । म घटनास्थलबाट नभागेको भए प्रतिवादीले मेरोसमेत ज्यान मार्ने थिए । घरधनी तथा स्थानीय मानिसहरूले हामीलाई उपचारको लागि इलाम अस्पतालतर्फ लाँदै गर्दा घाइते टासी लामाको बाटैमा मृत्यु हुन गएको हो । म पनि उक्त घटनामा घाइते भई उपचारपश्चात् ठीक भएको छु । हालको अवस्था सामान्य रहेको छ । यसरी घटना घटाउने प्रतिवादी विशेष राई, मनोज राई भन्ने यामबहादुर राईउपर कानूनबमोजिम कारवाही सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको घाइते जंगबहादुर राईले गरेको घटना विवरण कागज ।

मृतक टासी लामा, घाइते जंगबहादुर राई र प्रतिवादी विशेष राई, मनोज राई भन्ने यामबहादुर राई घटना मितिभन्दा एकहप्ता अगाडिदेखि गोदक-५ स्थितमा भएको किशोर कटुवालको घरमा बसी ऐ. स्थितमा रहेको मैले ठेक्का लिएको मेची राजमार्गको नाली मर्मत गर्ने काममा निज प्रतिवादी मृतक तथा घाइतेलाई ज्याला दिई काम गर्न लगाएको थिएँ । यस्तैमा मिति २०७१।२।२७ गते बेलुकी अं.७.३० बजेको समयमा किशोर कटुवालको घरको भान्सा कोठामा मृतक टासी लामा बसिरहेको अवस्थामा निज प्रतिवादी यामबहादुर राईले धारिलो हतियार सिक्कल प्रहार गरी घाइते बनाएपछि छुट्याउन आएका जंगबहादुर राईलाई पनि सिक्कलले टाउको तथा बायाँ हातमा प्रहार गरेकोमा मृतक टासी लामालाई उपचारको लागि इलाम अस्पतालतर्फ लाँदै गर्दा टासी लामाको बाटैमा मृत्यु भएको हो भन्ने कुरा सुनी थाहा पाएको हुँ । यसरी घटना घटाउने प्रतिवादी विशेष राई, मनोज राई भन्ने यामबहादुर राईउपर कानूनबमोजिम कारवाही हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको निमा लामा शेर्पाले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको कागज ।

मिति २०७१।२।२७ गते बेलुकी अं.७.३० बजेको समयमा जिल्ला इलाम, गोदक गा.वि.स.वडा नं.५ स्थितमा भएको कृष्ण भन्ने किशोर कटुवालको

घरको भान्सा कोठामा टासी लामा बसी रहेको अवस्थामा प्रतिवादी विशेष राई, मनोज राई भन्ने यामबहादुर राईले धारिलो हतियार सिक्कलले प्रहार गरेको भन्ने कुरा हल्ला भएपछि हामीहरूले थाहा पाई तत्काल घटनास्थलमा गई हेर्दा टासी लामाको टाउकोबाट रगत बगी घटनास्थलमा लडी रहेका थिए । टासी लामालाई प्रतिवादीले धारिलो हतियार सिक्कलले टाउकोमा प्रहार गरेपछि छुट्याउन गएका जंगबहादुर राईलाई पनि निज प्रतिवादीले टाउको तथा बायाँ हातमा प्रहार गरी घाइते बनाएकोमा जंगबहादुर राई तत्काल घटनास्थलबाट भागेकोले बच्न सफल भएका रहेछन् । हामीहरूले घाइते टासी लामालाई घटनास्थलबाट उठाई उपचारको लागि अस्पतालतर्फ लाने क्रममा टासी लामाको बाटैमा मृत्यु हुन गएको हो । यसरी मान्छे मर्छ भन्ने जानीजानी धारिलो हतियार सिक्कलले प्रहार गरी टासी लामालाई कर्तव्य गरी मार्ने प्रतिवादीउपर कानूनबमोजिम कारवाही र सजाय हुनुपर्दछ भन्नेसमेत व्यहोराको दलबहादुर मगरसमेतका मानिसहरूले गरेको प्रायः एकै मिलानको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

मिसिल संलग्न कागज प्रमाणबाट मिति २०७१।२।२७ गते बेलुकी अं.७:३० बजेको समयमा प्रतिवादी विशेष राई, मनोज राई भन्ने यामबहादुर राईले मृतक टासी लामाको टाउकोमा धारिलो हतियार सिक्कलले प्रहार गरी घाइते भई उपचारको लागि अस्पताल लैजाँदै गर्दा बाटोमा मृत्यु भएको देखिँदा प्रतिवादीले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ नं. र १३(१) नं. बमोजिमको कसुर गरेको पुष्टि हुन आएकोले निज प्रतिवादी विशेष राई, मनोज राई भन्ने यामबहादुर राईलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको अभियोग पत्र ।

मिति २०७१।२।२७ गते मेरै झड्केलो छोरो टासी लामाबाट मलाई मार्नेलगायतका विभिन्न कुराहरू

सुनेकोले मलाई मार्ने रहेछ भन्ने लागेर वारदातस्थानमा टाटीमा सिउरी रहेको सिक्कल निकालेर मैले टासीको टाउकोमा हानेको हो । सोही चोटको कारणले टासीको मृत्यु भएको हो । मलाई जंगबहादुरले पछाडिबाट कुट्न आएकोले मैले निजलाई खेदाएको हो । जाहेरीको व्यहोरा ठीक साँचो हो । पेम्बालाई मैले खेदाएको होइन । पैसाको विवादले यस्तो घटना भएको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी विशेष राई, मनोज राई भन्ने यामबहादुर राईले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

पछि बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाल प्रतिवादी विशेष राई, मनोज राई भन्ने यामबहादुर राईलाई मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको महलको ११८(२) नं. बमोजिम थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्ने सुरु अदालतको मिति २०७१।३।१५ को आदेशानुसार निज प्रतिवादी थुनामा रही मुद्दा पुर्पक्ष भएको ।

मृतक टासी लामालाई निजकै झड्केलो बाबु मनोज भन्ने यामबहादुर राईले हामी खाना खाँदै गरेको अवस्थामा एककासी आई हतियारले टाउकोमा प्रहार गरेपछि हारगुहार गर्दा भागेका हुन् । जंगबहादुरलाई पनि काटेछन् र टासी लामाको उपचार गर्न लाँदा बाटोमा मृत्यु भएछ भन्नेसमेत व्यहोराको बुझिएका मानिस विकमाया थापाले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०७१।२।२७ गते टासी लामा हाम्रो भान्साघरमा आएका थिए । गफ गर्ने सिलसिलामा आएको थियो । त्यसै बेला सिक्कल लिई आई मृतकको टाउकोमा प्रहार गर्‍यो । म र श्रीमती तत्काल भान्साघरबाट निस्की हारगुहार गर्दा जंगबहादुरसमेत प्रतिकारको लागि आएको हुँदा जंगबहादुरलाई समेत काटेछन् भन्नेसमेत व्यहोराको बुझिएका मानिस कृष्ण भन्ने किशोर कटुवालले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

यसमा मिसिल संलग्न जाहेरी दरखास्त, प्रतिवादीको मौकाको बयान, बुझिएका मानिसहरूको बकपत्र, घटनास्थल मुचुल्का, मृतकको छायाँचित्र

(फोटो), बरामदी मुचुल्का, वस्तुस्थिति मुचुल्का, अधिकारप्राप्त अधिकारसमक्ष गरेको कागज, पोष्टमार्टम रिपोर्टसमेतका तथ्य एवम् आधार प्रमाणसमेतबाट प्रतिवादी विशेष राई, मनोज राई भन्ने यामबहादुर राईले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ नं. र १३(१) नं. को कसुर गरेको पुष्टि हुँदा निज प्रतिवादी विशेष राई, मनोज राई भन्ने यामबहादुर राईलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्म कैद हुने ठहर्छ भन्ने इलाम जिल्ला अदालतबाट मिति २०७१।५।१९।५ मा भएको फैसला ।

म पुनरावेदकले अदालतमा बयान गर्दा मृतकले मलाई मार्नेलगायतका कुराहरू सुनेकोले मृतकले मलाई मार्ने नै रहेछ भन्ने लागेकोले मैले टासी लामाको टाउकोमा सिक्कलले प्रहार गरेको हो भनी बयान गरेको, म र मृतक एकै कोठामा बस्ने गरेकोले मृतकले कुनै दिन मलाई मार्ने नै भो भनी रातको समयमा भाग्न उम्कन नपाउने गरी निजको ज्यान लिने अवस्था महसुस भएकोले उसै मौकामा उठेको रिस थाम्न नसकी प्रहार गरेकोले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको ७ नं. बमोजिम मलाई बात नलाग्ने कुरा प्रस्ट हुँदाहुँदै सोतर्फ ध्यानै नदिई सुरु अदालतले मलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय हुने ठहराएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला उल्टी गरी वादी दाबीबाट सफाई पाउँ भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन पत्र ।

प्रतिवादी विशेष राई, मनोज राई भन्ने यामबहादुर राईलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्याई सुरु इलाम जिल्ला अदालतबाट मिति २०७१।५।१९।५ मा भएको फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, इलामको फैसला ।

नियमानुसार पेसी सूचीमा चढी साधकको

रोहमा पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत, इलामबाट मिति २०७२।२।३१ मा भएको फैसला मिलेको छ छैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

यसमा प्रतिवादी विशेष राई, मनोज राई भन्ने यामबहादुर राई (यसपछि यामबहादुर राई भनिने छ) ले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ र १३(१) नं. बमोजिमको कसुर गरेकोले निज प्रतिवादीलाई ऐ. महलको १३(१) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग दाबी रहेकोमा, प्रतिवादी यामबहादुर राईलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्छ भनी इलाम जिल्ला अदालतबाट मिति २०७१।५।१९ मा भएको फैसला सदर हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, इलामको मिति २०७२।२।३१ को फैसलाउपर प्रतिवादीको पुनरावेदन नपरी प्रस्तुत मुद्दा साधकको रोहमा दर्ता भई निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुन आएको देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीउपरको किटानी जाहेरी, मृतकको टाउकोमा ७ इन्च लम्बाई, १ इन्च चौडाईको चोट र टाउकोको छाला र हाडसमेत काटिएको भन्ने लास जाँच मुचुल्का, मृतक टासी लामाको मृत्यु sharp force injury on head को कारण भएको भन्ने शव परीक्षण प्रतिवेदनसमेतका कागज प्रमाणहरूबाट टासी लामाको मृत्यु कर्तव्यबाट भएको तथ्यमा विवाद देखिएन ।

३. अब प्रस्तुत वारदातमा प्रतिवादी यामबहादुर राईको संलग्नता रहे नरहेको सम्बन्धमा हेर्दा प्रतिवादीसँग हाम्रो आमाले दोस्रो विवाह गरेकीले हामीसमेत प्रतिवादी यामबहादुर राई (झङ्केला बुबा) सँगै बस्दै आएका थियौं । मिति २०७१।२।२७ गते बेलुकी अं.७.३० बजेको समयमा प्रतिवादी यामबहादुर राईले मेरो दाजु टासी लामालाई धारिलो हतियार सिक्कलले एक्कासी टाउको पछाडिपट्टि प्रहार गरी

घाइते बनाएकोमा अस्पताल लाने क्रममा दाजु टासी लामाको बाटैमा मृत्यु भएको हो । प्रतिवादी यामबहादुर राईलाई कानूनबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने निज प्रतिवादीउपर पेम्बा लामाको किटानी जाहेरी परेको देखिन्छ ।

४. प्रतिवादी यामबहादुर राईले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा “झड्केलो छोरा टासी लामालाई हामी दुवै बाबु छोराले काम गरेको पैसासँगै राखौंभन्दा नमानेकोले रिस उठी सोही कारणले मार्ने योजना बनाई टाटीमा सिउरी राखेको सिक्कलले पछाडिबाट टाउकोमा प्रहार गरेपछि टासी लामाको मृत्यु भएको हो” भनी र अदालतमा बयान गर्दा “मेरो झड्केलो छोरो टासी लामाले मलाई मार्ने योजना बनाएको छ भन्ने कुरा सुनेकोले मलाई मार्ने रहेछ भनी टाटीमा सिउरी राखेको सिक्कल निकालेर टासीको टाउकोमा हानेको हो । सोही चोटको कारण टासीको मृत्यु भएको हो” भनी कसुरमा साबित रही बयान गरेको देखिन्छ ।

५. मृतकको शव परीक्षण प्रतिवेदनबाट मृतक टासी लामाको मृत्यु sharp force injury on head को कारण भएको हो भन्ने र लास जाँच मुचुल्काबाट मृतकको टाउकोमा लम्बाई ७ इन्च, चौडाई १ इन्चको चोट र टाउकोको छाला र हाडसमेत काटिएको भन्नेसमेतका मिसिल संलग्न प्रमाण कागजहरूबाट प्रतिवादीको बयान कथन र निजउपरको किटानी जाहेरी व्यहोरा समर्थित हुन आई मृतक टासी लामाको मृत्यु यी प्रतिवादी यामबहादुर राईको कर्तव्यबाट भएको र निजको वारदातमा प्रत्यक्ष संलग्नता रहेको भन्ने तथ्य स्थापित हुन आयो । त्यसैगरी वारदातस्थलमा रहेका कृष्ण भन्ने किशोर कटुवालले अदालतमा बकपत्र गर्दा प्रतिवादीले मृतकको टाउकोमा सिक्कलले प्रहार गरेको भनी र बुझिएका मानिस विकमाया थापाले मृतक टासी लामालाई निजकै झड्केलो बाबु यामबहादुर राईले प्रहार गरेको कारण निजको मृत्यु भएको हो भनी

गरेको बकपत्रबाट प्रतिवादीउपरको अभियोग दाबी पुष्टि हुन आयो ।

६. जहाँसम्म प्रतिवादीले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको ७ नं. को जिकिर लिएको देखिन्छ सो सम्बन्धमा उक्त कानूनी व्यवस्था हेर्दा कसैले हातहतियार लिई वा नलिई आफ्नो ज्यान लिनासम्मको जोरजुलम गर्न लागेकोमा त्यस्तालाई पक्राउ गर्न वा गुहार मद्दत माग्न नसकिने वा मागे पनि बखतमा मद्दत पुग्न नसक्ने वा त्यस्ताको पन्जाबाट भागी उम्की आफ्नो ज्यान बचाउन फुर्सत नपाउने अवस्थामा आफूले केही नगरे आफ्नो ज्यान रहँदैन भन्ने विश्वास भई ज्यान बचाउनका खातिर उसै मौकामा केही गर्दा सो जुलुमीको ज्यान मरेकोमा ज्यानमाराको बात लाग्दैन भन्ने रहेको देखिन्छ । प्रस्तुत वारदातमा मृतक छोरसँग काम गरेको पैसा सँगै राखौंभन्दा नमानेकोले रिस उठी सोही कारणले मार्ने योजना बनाई टाटीमा सिउरी राखेको सिक्कलले पछाडिबाट टाउकोमा प्रहार गरेपछि मृतकको मृत्यु भएको हो भनी प्रतिवादीले बयान गरेको अवस्था छ । निजको बयान व्यहोरालाई समर्थन हुने गरी मौकामा कागज गर्ने मानिस विकमाया थापासमेतका व्यक्तिहरूले बकपत्र गरेको देखिन्छ । छोरालाई मार्ने मनसाय राखी सोहीअनुसार पूर्वयोजना बनाएको भन्ने प्रतिवादीको बयानबाट पुष्टि भएको देखिन्छ । मिसिल सामेल कागज प्रमाणबाट प्रतिवादीले आफ्नो ज्यान बचाउनका खातिर केही गर्दा मृतकको मृत्यु भएको भन्ने देखिँदैन । मिसिल संलग्न सबुत प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीले केही नगरे आफ्नो ज्यान रहँदैन वा मर्न सक्छ भन्ने विश्वासमा परी मृतकलाई प्रहार गरेको भन्ने देखिँदैन । मृतकले हातहतियार लिई वा नलिई प्रतिवादीको ज्यान लिनासम्मको जोरजुलम गर्न लागेको भन्ने तथ्य सिद्ध हुने कुनै प्रमाण प्रतिवादीले प्रस्तुत गर्न नसकेको स्थितिमा त्यसरी जिकिर लिएकै भरमा ज्यानसम्बन्धीको महलको ७ नं. आकृष्ट हुन्छ

भन्न मिल्ने देखिएन ।

७. कुनै विशेष परिस्थितिमा गरिएको कार्यबाट ज्यान मरेकोमा बात नलाग्ने गरी कानूनमा उल्लेख गरिएका उन्मुक्तिका आधारहरू पूर्वयोजनाबमोजिम आपराधिक मानसाय राखी गरिएको कार्यमा समेत लागू हुने र त्यस्ता आधारहरूको साहारा लिन पाउने भन्ने हुँदैन । सो परिस्थिति प्रमाणबाट पुष्टि हुनु पर्दछ । यसरी प्रतिवादीले वस्तुनिष्ठ प्रमाणबाट आफ्नो जिकिर पुष्टि गर्न सकेको नदेखिएको र घटनाको समग्र अवस्था, प्रकृति र परिणामबाट प्रतिवादीको सो जिकिर पुष्टि हुने कुनै पनि आधारहरूको विद्यमानता नरहेको स्थितिमा वादी दाबीबाट सफाई पाउनु पर्छ भन्ने प्रतिवादीको जिकिर कानूनसङ्गत एवं विश्वासयोग्य नदेखिँदा पुनरावेदन अदालत, इलामबाट भएको फैसला अन्यथा नभई मनासिब रहेको देखियो ।

८. अतः माथि उल्लिखित तथ्य, प्रमाण र कानूनी व्यवस्थासमेतबाट प्रतिवादी यामबहादुर राईलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्याई सुरु इलाम जिल्ला अदालतबाट मिति २०७१।५।१९ मा भएको फैसला सदर हुने ठहर गरी पुनरावेदन अदालत, इलामबाट मिति २०७२।२।३१ मा भएको फैसला मिलेको देखिँदा साधक सदर हुने ठहर्छ । प्रस्तुत मुद्दाको साधक दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. जगदीश शर्मा पौडेल

इजलास अधिकृत: दिलीपराज पन्त

इति संवत् २०७३ साल वैशाख २० गते रोज २ शुभम् ।

निर्णय नं. १७७७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
आदेश मिति : २०७३।०४।१२
०७२-WO-१११२

विषय: उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : जिल्ला सर्लाही पडरिया गा.वि.स. वडा नं. ६
घर भई हाल कारागार कार्यालय, जगन्नाथ
देवल काठमाडौंमा बन्दी रहेका रजनिश कुमार
राय

विरुद्ध

विपक्षी : विशेष अदालत, काठमाडौं, बबरमहलसमेत

- सरकारी कर्मचारीले चिनेर म्याद बुझाएको अवस्थामा बाहेक म्याद तामेल गर्दा स्थानीय निकायको प्रतिनिधि र दुई जना स्थानीय भलाद्मी रोहवरमा राख्नु पर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखियो । यो म्याद तामेली प्रक्रियामा अवलम्बन हुने स्वेच्छिक व्यवस्था नभई बाध्यात्मकरूपमा पूरा गर्नुपर्ने कार्यविधिगत कानूनी प्रश्न रहेको कुरा म्याद तामेल सम्बन्धमा रोहवरमा राख्नेसम्बन्धी मुलुकी ऐन, अदालत बन्दोबस्तको ११० नं. को उक्त कानूनी व्यवस्थामा “र” भन्ने शब्दावलीको प्रयोगबाट स्पष्ट हुन आउने ।

(प्रकरण नं. ६)

- तामेली म्यादमा दुई जना स्थानीय व्यक्तिको उपस्थिति परे पनि मुलुकी ऐन,

अ.बं.११० नं. को म्याद तामेलीसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाअनुसार सम्बन्धित गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकाको सदस्य वा सचिवलाई समेत अनिवार्यरूपमा रोहवरमा राख्नु पर्ने ।

(प्रकरण नं. ७)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता महादेवप्रसाद यादव

विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता बालकृष्ण वाग्ले

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- मुलुकी ऐन, अ.बं.११० नं.

आदेश

न्या. बैद्यनाथ उपाध्याय : नेपालको संविधानको धारा ४६ र धारा १३३(२) र (३) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ:

म निवेदक विरुद्धसमेत अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले विशेष अदालत, काठमाडौंमा मुद्दा दायर गरेको छ भन्ने कुरा मिति २०७३।३।४ गते जिल्ला शिक्षा कार्यालय, सर्लाहीमा सुनी २०७३।३।५ गते स्वयम् विशेष अदालत, काठमाडौंमा उपस्थित भई बुझ्दा मलाई पक्राउ गरी कैद पुर्जिसमेत दिई कारागार कार्यालय, जगन्नाथ देवल काठमाडौंमा कैदमा राखिएको छ ।

मिति २०६५।६।२५ गते जिल्ला शिक्षा कार्यालय, सर्लाहीबाट स्वीकृत लिएको महादेव प्रा.वि. पडरिया ८ सर्लाहीको विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष रामझर राय र प्रधानाध्यापक म रजनिश कुमार रायको मिलेमतोमा फर्जी कागजात, फर्जी विद्यार्थी, तथा फर्जी स्त्रेस्ता तयार गरी विद्यालय सञ्चालन

भएको विवरण देखाई मिति २०६६।२।२८ देखि मिति २०७०।४।२८ सम्म जम्मा रु.४,२२,६१४।- जिल्ला शिक्षा कार्यालयबाट भुक्तानी लिई सरकारी अनुदानको रकम हिनामिना गरेकोले बिगो असुल गरी कैद तथा जरिवाना गरिपाउँ भनी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १७ र दफा ३(१)(घ) को आरोप र सजाय माग गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले मसमेत विरुद्ध मिति २०७१।६।८ गते विशेष अदालत, काठमाडौंमा भ्रष्टाचार मुद्दा दायर गरेको रहेछ ।

विशेष अदालत, काठमाडौंबाट मेरोसमेत नाममा जारी भएको म्याद उक्त मुद्दाका प्रतिवादी मेरा पिता रामझर रायले हातैमा बुझी लिएको तर प्रतिवादीले म्यादमा हाजिर नभई म्याद गुजारी बसेको भनी मलाई सुनुवाइको मौकासमेत नदिई मेरो विरुद्ध बिगो रु.३,१९,२५०।- हिनामिना गरेको ठहर गरी बिगोबमोजिम रु.३,१९,२५०।- जरिवाना तथा ६ महिना कैद हुने ठहर गरी विशेष अदालत, काठमाडौंबाट मिति २०७२।२।२७ मा फैसला भएको कुरा २०७३।३।६ गते मलाई उपलब्ध गराइएको नक्कलबाट मात्र थाहा जानकारी हुन आएको छ ।

प्रतिवादीको नाउँमा अदालतबाट जारी भएको म्याद अदालती बन्दोबस्तको ११० नं. बमोजिम रीत पुर्याई तामेल गरी प्रतिवादीलाई सुनुवाइको मौका प्रदान गरी निर्णय गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेकोमा मेरो नाममा जारी भएको म्याद मेरो घरायसी झै-झगडा परिरहेको प्रतिवादीमध्येका मेरा पिता रामझर रायलाई हातैमा बुझाई दिएको भनी सहिष्णु गराई २ जना भलाद्मी साक्षीलाई रोहवरमा राखेको रहेछ । तर रोहवरमा सम्बन्धित वडाको सदस्य वा सचिव साक्षी राख्नु पर्ने अनिवार्य कानूनी व्यवस्थाको पालना नगरी बेरीतपूर्वक तामेल गरेको म्यादको आधारमा मलाई सुनुवाइको मौका प्रदान नगरी प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत एक पक्षीय सुनुवाइको आधारमा मलाई सजाय गर्ने गरी गैरकानूनीरूपमा भएको निर्णयका आधारमा मलाई

थुनामा राख्ने कार्य नेपालको संविधानको धारा १६ ले प्रत्याभूत गरेको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक, धारा १७ को स्वतन्त्रताको हक र धारा १८ ले प्रदान गरेको समानताको हक एवं धारा २०(८) ले प्रत्याभूत गरेको आफू विरुद्धको कारवाहीको जानकारी पाउने हक र धारा २५ द्वारा संरक्षित सम्पत्तिसम्बन्धी हक विरुद्ध भएको हुँदा विशेष अदालत, काठमाडौँबाट भएको मिति २०७२।२।२७ को फैसला, सो फैसलाको आधारमा मलाई थुनामा राख्ने काम कारवाहीसमेत गैरकानूनी भएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी पुनः कानूनबमोजिम म्याद जारी गर्न परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदकको निवेदन माग दाबी ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिम उत्प्रेषणको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? आदेश जारी हुन नपर्ने कुनै आधार र कारण भए यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक ७ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भनी यस अदालतबाट मिति २०७३।३।१३ मा भएको आदेश ।

निवेदक प्रतिवादी महादेव प्रा.वि. पडरियाका प्रधानाध्यापक रजनिशकुमार रायले फर्जी विद्यार्थी देखाई विद्यालयमा निकास भएकै रकम खर्च गरिएको फर्जी स्नेस्ता देखाई निकास भएको रु.४,२२,६१५।- खर्च गरी सरकारी अनुदान रकम हिनामिना गरी भ्रष्टाचार गरेको हुँदा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा १७ मा परिभाषित कसुरमा निजउपर सोही ऐनको दफा ३(१) बमोजिम जरिवाना तथा दफा ३(घ) बमोजिम कैद सजायको माग दाबी लिई २०७१।६।८ मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट यस अदालतमा अभियोगपत्र पेस हुन आएको हो । निजका नाममा जारी भएको

समाहान म्याद मिति २०७१।१०।१५ मा निवेदक प्रतिवादीका एकासगोलको बाबु रामइश्वर रायले बुझी कानून कानूनबमोजिम तामेल भएको निर्दिष्ट मितिभित्र निज अनुपस्थित रही रीतपूर्वक तामेल भएको सुरु म्याद गुजारी बसेपछि अभियोग पत्रसाथ पेस भएका सबुद प्रमाणको आधारमा निवेदक प्रतिवादीले बिगो रु.३,१९,२५०।- विद्यालयको रकम हिनामिना गरेको ठहरी निवेदकलाई बिगोबमोजिम रु.३,१९,२५०।- जरिवाना र ६ महिना कैद हुने ठहर्याई यस अदालतबाट मिति २०७२।२।२७ मा फैसला भएको छ । उक्त फैसलाबमोजिमको जरिवाना तथा कैद असुल नहुँदै निवेदक प्रतिवादी मिति २०७३।३।५ मा उक्त मुद्दाको नक्कल कागजात उपलब्ध गरी पाउन निवेदनसहित यस अदालतमा निवेदक उपस्थित भएकोले फैसलाले निर्दिष्ट गरेको कैद असुल गर्ने सन्दर्भमा मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ३८(१) नं. बमोजिम कैद ठेकी मिति २०७३।३।५ मा कारागार कार्यालय जगन्नाथ देवलमा पठाइएको हो । यसरी साधिकार निकायबाट पेस भएको मुद्दामा साधिकार निकायबाट जारी भई कानूनबमोजिम तामेल भएको सुरु म्यादै गुजारी प्रतिवादी निवेदकले दाबी स्वीकार गरी बसेको र अभियोग पत्रसाथ पेस भएका सबुद प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी भएको यस अदालतको अन्तिम फैसला उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुनुपर्ने अवस्था नभएको र कानूनबमोजिम म्याद तामेल भएको कुरा अन्तिम फैसलाले आत्मसात गरेको हुँदा पुनः म्याद जारी गर्नु भनी परमादेशको आदेशसमेत जारी गर्नुपर्ने अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विशेष अदालत, काठमाडौँको लिखित जवाफ ।

निवेदक रजनिश कुमार राय विशेष अदालत, काठमाडौँको च.नं.९२३० मिति २०७३।३।५ को पत्रानुसार मिति २०७३।३।५ देखि यस कारागारमा भ्रष्टाचार (रकम हिनामिना) मुद्दामा थुनामा रही आएका छन् । अधिकार प्राप्त निकायको आदेशले कानूनबमोजिम थुनामा राखिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ

भन्ने कारागार कार्यालय, जगन्नाथ देवल काठमाडौंको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदक रजनिशकुमार रायसमेतले महादेव प्रा.वि. पडरिया ८ शिवनगर सर्लाहीका विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्षको मिलेमतोमा रकम निकासको लागि फर्जी विद्यार्थी देखाई विद्यालयको नाममा निकास भएको रकम खर्च गरी फर्जी ख्रेस्ता तयार गरे गराएकोले निवेदकसमेतको विरुद्ध रु.४,२२,६१४।- बिगो कायम गरी विशेष अदालत, काठमाडौंमा भ्रष्टाचार मुद्दा दायर भएको हो । विशेष अदालत, काठमाडौंबाट विपक्षी रिट निवेदकको नाममा जारी भएको म्याद निजका बाबु तथा उक्त मुद्दाका अर्का प्रतिवादी रामइश्वर रायले बुझेको भनी फैसलामा नै उल्लेख भएको र सो तथ्यलाई विपक्षी रिट निवेदकले आफ्नो रिट निवेदनमा समेत स्वीकार गरेको अवस्था छ । निवेदक र उक्त मुद्दाका अर्का प्रतिवादी रामइश्वर राय बाबु छोरा नाताका व्यक्ति रहेको र निजहरू कानूनीरूपमा छुट्टिई भिन्न भएको अवस्थासमेत नरहेको तथा अ.बं.११० नं. बमोजिम एकाघर उमेर पुगेको व्यक्तिले म्याद बुझेमा रीतपूर्वक म्याद तामेल भएको हुँदा निजले म्यादभित्र प्रतिवाद नगरी चुप लागी बसी हाल फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा पक्राउ परेपश्चात् मात्र फैसला बदर गरिपाउँ भनी रिट निवेदन दायर गरेको हुँदा विपक्षी रिट निवेदकले सक्षम अदालतबाट भएको फैसला कार्यान्वयन हुन नदिने र आफूले गरेको कसुरजन्य कार्यबाट उन्मुक्ति पाउने दूषित उद्देश्यले रिट निवेदन दायर गरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री महादेवप्रसाद यादवले निवेदक विरुद्ध अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले विशेष अदालत, काठमाडौंमा दायर गरेको भ्रष्टाचार मुद्दामा

निवेदक प्रतिवादीका नाउँमा अदालतबाट जारी भएको म्याद मुलुकी ऐन, अ.बं.११० नं. बमोजिम रीतपूर्वक तामेल गरी प्रतिवादीलाई सुनुवाइको मौका प्रदान गर्नुपर्नेमा निवेदकका नाउँको म्याद अर्का प्रतिवादी निजका बाबु रामइश्वर रायले हातैमा बुझी लिएको भनी साक्षीसमेत राखेको तर मुलुकी ऐन, अ.बं.११० नं. बमोजिम गा.वि.स. / नगरपालिकाको पदाधिकारी रोहवरमा नराखी म्याद तामेल गरेकोले बेरीतपूर्वक तामेल गरिएको म्यादलाई प्रतिवादको मौका दिएको मान्न मिल्दैन । प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत निवेदक प्रतिवादीलाई सुनुवाइको मौकासमेत प्रदान नगरी सजाय ठहर गर्ने गरेको विशेष अदालत, काठमाडौंको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर भागी रहेको छ । बेरीतपूर्वक तामेल भएको म्यादको आधारमा भएको फैसला र फैसलाबमोजिम लागेको कैद तथा जरिवानाको सजायबापत पक्राउ गरी गैरकानूनीरूपमा थुनामा राखिएको हुँदा तामेली म्याद तथा थुनुवा पुर्जिसमेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी पुनः म्याद जारी गर्ने परमादेशको आदेश जारी हुनु पर्दछ भनी गर्नु भएको बहससमेत सुनियो ।

विपक्षी सरकारी निकायको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री बालकृष्ण वाग्लेले निवेदक प्रतिवादीका नाममा विशेष अदालतबाट जारी भएको म्याद निज फेला नपरी निजको एकासगोलका पिता उक्त मुद्दाका अर्का प्रतिवादी रामइश्वर रायले हातैमा बुझी लिएको व्यहोरा तामेली म्यादको व्यहोराबाट पुष्टि भएकोले निवेदकलाई प्रतिवादको मौका नदिएको भन्न मिल्दैन । कानूनबमोजिम रीतपूर्वक म्याद तामेल भएकोमा निवेदकले सुरु म्यादै गुजारी प्रतिवाद नगरेको अवस्थामा अदालतले बुझिएसम्मका प्रमाणका आधारमा गरेको फैसलाले लागेको कैद तथा जरिवाना असुल गर्नको लागि पक्राउ गरी कैद ठेकी थुनामा राख्न पठाएको कार्यले निवेदकको कुनै हक हनन् भएको नहुँदा निवेदकको रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी

गर्नुभएको बहससमेत सुनियो।

उपर्युक्तबमोजिम बहससमेत सुनी रिट निवेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरियो। अब निवेदन मागबमोजिम विशेष अदालत, काठमाडौँबाट तामेल भएको म्याद तथा सो तामेली म्यादलाई रीतपूर्वकको मानी विशेष अदालत, काठमाडौँबाट भएको फैसला र फैसलाले लागेको कैद तथा जरिवानाको सजाय असुल गर्ने सिलसिलामा निवेदकलाई कैद ठेकिएको कैदी पुर्जिसमेत बदरको लागि उत्प्रेषणको आदेश जारी हुने हो, होइन र निवेदन मागबमोजिम पुनः म्याद जारी गर्न परमादेशको आदेश जारी हुने हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा जिल्ला शिक्षा कार्यालय सर्लाहीबाट स्वीकृत लिएको महादेव प्रा. वि. पडरिया ८ सर्लाहीको विद्यालय सञ्चालनमा नरहेकोलाई जिल्ला शिक्षा कार्यालय, सर्लाहीबाट मिति २०६६।२।२७ देखि मिति २०७०।१।२ सम्म जम्मा रु.४,२२,६९४।- रकम निकासालाई फर्जी विद्यार्थी तथा फर्जी स्त्रेस्ता देखाई रकम हिनामिना गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने विषयको निवेदनसमेतका उपर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले विशेष अदालत, काठमाडौँमा मुद्दा दायर गरेकोमा निवेदक प्रतिवादी रजनिश कुमार रायका नामको म्याद निज फेला नपरी निजका बाबु तथा उक्त भ्रष्टाचार मुद्दाका अर्का प्रतिवादी रामइश्वर रायलाई बुझाई म्याद तामेल गर्दा मुलुकी ऐन, अ.बं.११० नं. बमोजिम गा.वि.स. को प्रतिनिधि रोहवरमा राख्नु पर्ने अनिवार्य कानूनी व्यवस्थाको पालना नगरी बेरीतपूर्वक तामेल भएकोले निवेदकलाई उक्त मुद्दामा प्रतिवादको मौका प्राप्त नभएको हुँदा एक पक्षीय सुनुवाइको आधारमा भएको सजाय असुल गर्न कैद ठेकी थुनामा राख्ने कार्य गैरकानूनी भएकोले उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी बदर गर्न र निवेदक प्रतिवादी भएको भ्रष्टाचार मुद्दामा निवेदक प्रतिवादीका नाममा पुनः म्याद जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदकको

मुख्य माग दाबी रहेको पाइन्छ।

३. निवेदक रजनीश कुमार रायसमेतका विरुद्ध विशेष अदालत, काठमाडौँमा दायर भएको भ्रष्टाचार मुद्दामा निवेदकका नाममा जारी भएको म्याद तामेल गर्दा निज फेला नपरी निजको एकासगोलका बाबु तथा उक्त भ्रष्टाचार मुद्दाका प्रतिवादी रामइश्वर रायले हातैमा बुझी लिएको देखिन्छ। निवेदक रजनिश कुमार राय र निजका बाबु रामइश्वर राय छुट्टिई भिन्न भएको अवस्थासमेत नहुँदा निवेदकका बाबुले हातैमा म्याद बुझी लिएकोले मुलुकी ऐन, अ.बं.११० नं. बमोजिम रीतपूर्वक म्याद तामेल भएको छ। साधिकार निकायबाट पेस भएको मुद्दामा निवेदकले रीतपूर्वक तामेल भएको सुरु म्यादै गुजारी बसेपछि संलग्न सबुद प्रमाणको विवेचना गरी ठहर भएको अन्तिम फैसला कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा दण्ड सजाय असुल गर्ने प्रयोजनको लागि कैद ठेकी थुनामा राखिएको कार्यले निवेदकको कुनै हक हनन नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ पेस भएको देखिन्छ।

४. निर्णयको रोहमा हेर्दा विशेष अदालत, काठमाडौँमा दायर भएको भ्रष्टाचार मुद्दामा निवेदक प्रतिवादी रजनिश कुमार रायका नाममा अदालतबाट जारी भएको म्याद निवेदकका बाबु रामइश्वर रायले बुझी लिएको भन्ने कुरामा विवाद देखिँदैन। कुनै पनि मुद्दामा आरोप लागेको व्यक्तिलाई स्वच्छ सुनुवाइको मौका प्रदान गर्नुपर्ने प्राकृतिक न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्त न्याय प्रशासनको क्षेत्रमा कार्यविधि कानूनको अभिन्न अङ्ग रहेको कुरामा विवाद छैन। प्रतिवादीलाई स्वच्छ सुनुवाइको मौका प्रदान गर्ने अभिप्रायले मुलुकी ऐन, अ.बं.११० नं. मा म्याद तामेलीसम्बन्धी स्पष्ट कानूनी व्यवस्था रहेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदनका सम्बन्धमा उक्त कानूनी व्यवस्थाको विवेचना हुन आवश्यक देखियो।

५. मुलुकी ऐन, अ.बं.११० नं. को कानूनी

व्यवस्था हेर्दा समाह्वान, इतलायनामा, म्याद पुर्जी, सूचना तामेल गर्न खटिएका सरकारी कर्मचारीले सम्बन्धित व्यक्ति चिने जहाँ फेला परे पनि निजलाई बुझाउन हुन्छ । सम्बन्धित व्यक्ति फेला नपरे वा नचिने निजको ठेगानामा गई बुझी घर डेरा पत्ता लगाई मानिस चिनी सम्बन्धित गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकाको सदस्य वा सचिव र अरू स्थानीय भलाद्मी दुई जना रोहवरमा राखी तामेल गरेको मिति लेखी सम्बन्धित व्यक्ति भेट भए निजैलाई, निज भेट नभए त्यसका उमेर पुगेका एकाघरका उमेर पुगेका कुनै व्यक्तिलाई दिई म्याद तामेल गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।

६. उक्त कानूनी व्यवस्था हेर्दा म्याद सूचना जारी भएको सम्बन्धित व्यक्ति फेला परेमा फेला पारी सम्बन्धित व्यक्तिलाई म्याद लिई जाने सरकारी कर्मचारीले चिनेको अवस्थामा सम्बन्धित व्यक्तिलाई जहाँ पनि म्याद बुझाई तामेल गर्न सकिने देखियो । तर सम्बन्धित व्यक्ति नचिनेको वा फेला नपरेको अवस्थामा सम्बन्धित व्यक्तिको घर डेरा पत्ता लगाई सम्बन्धित व्यक्तिलाई म्याद बुझाई तामेल गर्दा वा सम्बन्धित व्यक्ति फेला नपरी एकासगोलका उमेर पुगेका व्यक्तिलाई म्याद बुझाई तामेल गर्दा सम्बन्धित गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकाको सदस्य वा सचिव र अरू स्थानीय दुई जना भलाद्मी रोहवरमा राखी म्याद तामेल भएमा मात्र रीतपूर्वक तामेल भएको मानिने कानूनी व्यवस्था रहेको देखियो । यस प्रकार सरकारी कर्मचारीले चिनेर म्याद बुझाएको अवस्थामा बाहेक म्याद तामेल गर्दा स्थानीय निकायको प्रतिनिधि र दुई जना स्थानीय भलाद्मी रोहवरमा राख्नु पर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखियो । यो म्याद तामेली प्रक्रियामा अवलम्बन हुने स्वेच्छिक व्यवस्था नभई बाध्यात्मकरूपमा पूरा गर्नुपर्ने कार्यविधिगत कानूनी प्रश्न रहेको कुरा म्याद तामेल सम्बन्धमा रोहवरमा राख्नेसम्बन्धी मुलुकी ऐन, अदालत बन्दोबस्तको ११० नं. को उक्त कानूनी

व्यवस्थामा “र” भन्ने शब्दावलीको प्रयोगबाट स्पष्ट हुन आयो ।

७. प्रस्तुत रिट निवेदनका सम्बन्धमा विचार गर्दा विशेष अदालत, काठमाडौंमा चलेको निज निवेदक प्रतिवादी भएको भ्रष्टाचार मुद्दामा अड्डाबाट निवेदकका नाममा जारी भएको म्याद निज प्रतिवादी फेला नपरी उक्त भ्रष्टाचार मुद्दाका अर्का प्रतिवादी निवेदकका बाबु रामइश्वर रायले बुझी लिएको भन्ने मिसिलबाट देखिँदा सम्बन्धित व्यक्तिलाई बुझाएको नभई एकासगोलका उमेर पुगेका व्यक्तिलाई बुझाएको भन्ने देखियो । उक्त मिसिल संलग्न तामेली म्याद हेर्दा प्रतिवादी रजनिश कुमार रायका बाबु एकासगोलमा रहेका रामइश्वर रायलाई हातैमा बुझाएको भन्ने उल्लेख भई दुई जना स्थानीय भलाद्मीलाई सम्म रोहवरमा साक्षी राखेको देखिन्छ । तर रिट निवेदकले म्याद बुझ्ने पितासँग झैझगडा चलिरहेको जिकिर लिएको देखिन्छ । रिट निवेदनको क्षेत्रबाट सबुद प्रमाण बुझी कुनै निष्कर्षमा पुग्न सक्ने अवस्था रहेन । तामेली म्यादमा दुई जना स्थानीय व्यक्तिको उपस्थिति परे पनि मुलुकी ऐन, अ.बं. ११० नं. को म्याद तामेलीसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाअनुसार सम्बन्धित गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकाको सदस्य वा सचिवलाई समेत अनिवार्यरूपमा रोहवरमा राख्नु पर्ने हुन्छ । तर, तामेली म्यादमा स्थानीय निकायको सदस्य वा सचिवलाई रोहवरमा राखेको नदेखिँदा रीतपूर्वक म्याद तामेल भएको हो भनी मान्न सकिने अवस्था रहेन ।

८. बेरीतपूर्वक तामेल भएको म्यादलाई अड्डाले बदर गरी पुनः म्याद जारी गरी रीतपूर्वक तामेल गराई प्रतिवादीलाई सुनुवाइको मौका दिई तथ्य, कानून र प्रमाणको आधारमा निर्णय गर्नुपर्ने देखिँदा यी रिट निवेदक रजनिश कुमार रायउपर विशेष अदालत, काठमाडौंमा दायर भएको भ्रष्टाचार मुद्दामा निजका नाममा जारी भई मिति २०७१।१०।१५ मा तामेल भएको म्याद बेरीतको देखिई निजले उक्त

मुद्दामा सुनुवाइको मौका पाएको नदेखिँदा निजका नाममा तामेल भएको उक्त म्याद र सो म्यादका आधारमा निजलाई फरारी देखाई विशेष अदालत, काठमाडौँबाट मिति २०७२।२।२७ मा भएको फैसला र उक्त फैसलाले लागेको ६ महिना कैद र जरिवाना रु.३,१९,२५०।- बापत विशेष अदालत, काठमाडौँले मिति २०७३।३।१५ मा कैद ठेकी कारागार कार्यालय जगन्नाथ देवल काठमाडौँमा थुनामा राख्न पठाएको कैदी पुर्जिसमेत निवेदकको हकमा सम्म कानूनसम्मत नहुँदा निवेदन मागबमोजिम निजको हकमा सम्म मात्र तामेली म्याद, फैसलालगायतका कैदी पुर्जिसमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर भई निवेदक रजनिश कुमार रायलाई गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गरी प्रस्तुत मुद्दाको कारवाही र किनारा गर्ने प्रयोजनको लागि निवेदकलाई विशेष अदालत, काठमाडौँमा उपस्थित गराई दिनु भनी कारागार कार्यालय जगन्नाथदेवल काठमाडौँमा लेखी पठाउने र निवेदकलाई थुनामा रहेको कारागार कार्यालयबाट विशेष अदालत, काठमाडौँमा उपस्थित गराएपश्चात् प्रस्तुत मुद्दाको कारवाही किनारा गर्नु भनी विशेष अदालत, काठमाडौँका नाममा परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने ठहर्छ । सोबमोजिम गर्नको लागि आजै संक्षिप्त आदेश भइसकेको हुँदा सो सम्बन्धमा अरु केही गरी रहनु परेन । प्रस्तुत रिट निवेदनको आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई दिई मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

इजलास अधिकृत: तेजबहादुर खड्का
इति संवत् २०७३ साल साउन १२ गते रोज ४ शुभम् ।

निर्णय नं. ९७७८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
फैसला मिति: २०७३।५।१३
०६७-CI-११३६

मुद्दा: अंश दर्ता

पुनरावेदक वादी : पर्सा जिल्ला वीरगञ्ज
उपमहानगरपालिका वडा नं.१८ बस्ने प्रभावती
देवी सोनारिन

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी : पर्सा जिल्ला वीरगञ्ज
उपमहानगरपालिका वडा नं.१८ बस्ने राम
दुलारी देवी सोनारिनसमेत

- नातामा विवाद उठेपछि यकिन गर्नका लागि सर्वप्रथम वादी प्रतिवादीबाट बयान लिनुपर्ने, बयान गर्ने क्रममा नातासँग सम्बन्धित कुनै कागज प्रमाण पेस हुन आएमा सोसमेत अ.बं.७८ नं. बमोजिम एक अर्कालाई देखाई सुनाई मिसिलबाट देखिएको तथ्य र प्रमाणका आधारमा वादी र प्रतिवादीबीचमा अंशियार नाता सम्बन्ध रहे नरहेको निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आउँछ । उपर्युक्तबमोजिमको विधि र प्रक्रियाद्वारा नाताको विवाद समाधान गरेपछि मात्र न्यायकर्ताले अंश तर्फको वादी दाबी पुग्ने नपुग्ने के हो निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ । परेकै अंश मुद्दाबाट वादी प्रतिवादीको बयान लिई सो बयान वादी र प्रतिवादीको

रूपमा अदालतले ग्रहण गर्दछ । बयानमा उल्लिखित सबुत प्रमाण पनि बुझ्ने काम हुन्छ । यसप्रकार अंश जस्तो देवानी मुद्दाको एउटै मिसिलबाट नाता कायम फौजदारी मुद्दाको उठान भई त्यसतर्फ पनि फैसलामा बोलिनु पर्ने ।

(प्रकरण नं. २)

- मातहतको अदालतबाट कार्यविधिगत त्रुटि गरी भएको फैसला नमिलेको अवस्थामा पुनरावेदनको रोहबाट हेरिँदा पुर्याउनु पर्ने कार्यविधि पूरा गरी जे जो निर्णय गर्नुपर्ने हो त्यो गरिनु पर्छ वा उक्त कार्यविधि पूरा गरी पुनः इन्साफ गर्ने प्रयोजनार्थ नमिलेको फैसला बदर गरी मातहतको अदालतमा पठाउनु पर्ने हो भन्ने विषयमा नै विचार गरिनु पर्ने हुन आयो । प्रक्रियागत कार्यविधि पूरा गरी निर्णय गर्न तल पठाउने हो वा पुनरावेदनकै रोहबाट कार्यविधि पूरा गरी यथोचित निर्णय गर्नुपर्ने हो भन्ने विषय निर्णय गरिने विषयवस्तु, तत्सम्बन्धमा रहेका कानूनी प्रावधान र मुद्दाको रोहसमेतमा भर पर्ने ।

(प्रकरण नं. ३)

- मुद्दामा इन्साफ गर्नुपर्ने प्रश्नहरूसँग सम्बन्धित कुनै प्रमाण बुझ्न सुरु अदालतले छुटाएको देखिएमा पुनरावेदनकै रोहबाट अ.बं. ७८ नं. बमोजिम वादीको प्रमाणको कागज प्रतिवादीलाई र प्रतिवादीको प्रमाणको कागज वादीलाई सक्कलै देखाई सद्दे किर्ते वा जालसाजी के हो सो सम्बन्धमा बयान गराई पुनरावेदन सुन्ने अदालतबाट प्रमाण बुझी निर्णय गरिन्छ । यस्तो अवस्थामा निर्णय गर्न तल्लो अदालतमा पठाउन मिल्दैन । तल्लो

अदालतले बुझ्न छुटाएका प्रमाणसमेत बुझी निर्णय गर्ने अधिकार न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १४ को देहाय (ग) ले पुनरावेदन सुन्ने अदालतलाई प्रदान गरेको देखिन्छ र पुनरावेदन तहमै यो निर्णय हुनुपर्ने ।

- नाता कायमतर्फ वादी प्रतिवादीको रूपमा पक्ष विपक्षहरूका बयानहरू भई निजहरूले प्रमाण पेस गरेमा पेस भएका प्रमाणहरूको परीक्षणसमेत हुने हुँदा यस्तो प्रमाण बुझ्ने कार्य गर्न छुटाई सुरुले विधिवत् निर्णय नगरिसकेको छुट्टै प्रश्न वा विषयमा प्रमाण बुझी निर्णय गर्ने अधिकार पुनरावेदनको रोहमा इन्साफ जाँच गर्ने अदालतको नभई सुरु अदालतको अधिकार क्षेत्रमा पर्दछ । यस्ता प्रकृतिका विवादमा पुनरावेदन सुन्ने अदालतले पुनरावेदनको रोहमा प्रमाण बुझी निर्णय गरेमा सङ्कलन भएका सबुद प्रमाणको खण्डन गरी पुनरावेदन गर्न पाउने हक अधिकारबाट पक्ष वञ्चित हुन पुग्ने ।

(प्रकरण नं. ४)

पुनरावेदक वादीको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता किशोरकुमार अधिकारी र विद्वान् अधिवक्ताद्वय कृष्णमुरारी रौनियार र मनोज दुवाडी
प्रत्यर्थी प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल र प्रेमबहादुर खड्का
अवलम्बित नजिर :
सम्बद्ध कानून :

- न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १४

सुरु तहमा फैसला गर्ने:

मा.जिल्ला न्यायाधीश श्री महेन्द्रराज गौतम

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

मा.न्यायाधीश श्री राजेन्द्रप्रसाद राजभण्डारी
माननीय न्यायाधीश श्री विदुर विक्रम थापा

फैसला

न्या.बैद्यनाथ उपाध्याय : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको फैसलाउपर मुद्दा दोहोर्याई हेरी पाउँ भनी वादीका तर्फबाट निवेदन परी यस अदालतको मिति २०६७।११।२० को आदेशले निस्सा प्रदान भएअनुसार पुनरावेदन दर्ता भई पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:

स्व. लालबाबु साह सोनारको एक मात्र छोरा रामानन्द साह सोनार हुन् । रामानन्द साह सोनारका २ श्रीमतीमध्ये जेठी श्रीमती शिवसखीदेवी सोनारिन र कान्छी श्रीमती विपक्षी रामदुलारीदेवी सोनार हुन् । रामानन्द र शिवसखी देवीको दाम्पत्य जीवनबाट एक मात्र छोरा राजेश्वर साह सोनार हुन् । रामानन्द र रामदुलारीदेवीको दाम्पत्य जीवनबाट २ छोरामा जेठो मेरो पति राघव साह र कान्छा विपक्षी भुलन साह सोनार हुन् । राघव साह सोनारको २ श्रीमतीमध्ये जेठी विपक्षी शारदादेवी सोनारिन र कान्छी म वादी प्रभावतीदेवी सोनारिन हुँ । लालबाबु साह सोनार र निजका श्रीमती तथा रामानन्द साह सोनार तथा निजको जेठी श्रीमती तथा मेरो पति राघव साह सोनारसमेत सगोल परिवारमै अधिपछि गरी परलोक भइसक्नु भएको छ । राजेश्वर साह सोनार आफ्नो अंश हक छुट्याई भिन्न बस्नु भएको छ । विपक्षीहरू तथा मसमेत सगोल परिवारमै बसी आएका थियौँ । पतिको मृत्युपश्चात् विपक्षीहरूले हेला गर्ने इज्जत आमदअनुसार खान लाउन नदिएबाट फिराद गर्न आएको छु । फिराद परेको अधिल्लो दिनलाई मानो छुट्टिएको मिति कायम गरी सो मितिसम्मको बन्डा गर्नुपर्ने श्रीसम्पत्तिको तायदाती फाँटवारी लिई ३

खण्डको १ खण्डबाट मेरो अंश छुट्याई मेरो नाउँमा दर्ता गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादीको फिराद पत्र ।

वादी दाबीअनुसार अंश दिनुपर्ने होइन । विपक्षी प्रभावतीदेवी, राघवप्रसाद सोनारको जीवनकालदेखि नै अर्कोसँग पोइल गई आजसम्म घरमा फर्की आएको छैनन् । हाल विपक्षीसँग हाम्रो कुनै नाता सम्बन्ध छैन । विपक्षी वादी वीरगञ्ज उपमहानगरपालिका वडा नं.१० गहवा घर भएको नथुनी महतो कहारको छोरा छोटेलाल महतो कहारसँग पोइल गई विवाह गरी बसेको हुँदा फिराद खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीहरूको पृथक पृथक प्रतिउत्तर पत्र ।

राघवप्रसादकै जीवनकालमा वादीले अर्कोसँग विवाह गरिसकेको हुँदा प्रतिवादीबाट अंश पाउनु पर्ने होइन भन्नेसमेत एकै व्यहोराको प्रतिवादी भूलन साहसमेतका साक्षी प्रभु साह सोनार र प्रतिवादी शारदादेवीको साक्षी रामबाबु साह सोनारले छुट्टाछुट्टै अदालतमा गरेको बकपत्र ।

वादी राघवलालकै श्रीमती हुन् । अर्को विवाह गरेकी छैनन् भन्नेसमेत व्यहोराको वादीको साक्षी सुलवान हवारी भन्ने सुलेमान हवारीले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

अदालतको आदेशानुसार मिति २०६४।१।६ मा भई आएको गाउँ सरजमिन मुचुल्का मिसिल संलग्न रहेको ।

बेरीतको सरजमिन मुचुल्का बदर गरिपाउँ भनी वादी प्रभावतीदेवीले निवेदन दिएकोमा सरजमिनको कार्य सकिएपछिको कुटपिटको वारदात देखिएबाट निवेदन मागबमोजिम बदर गर्न मिलेन । कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने सुरु अदालतबाट मिति मिति २०६५।५।४ मा भएको आदेश ।

यी वादी राघवप्रसाद साह सोनारकी पत्नी रही रहेको भन्ने तथ्य स्थापित हुन नसकेकोले लोग्ने नै नरहेको निज राघवप्रसाद साह सोनारको अंश

भागमध्येबाट अंश पाउँ भन्ने प्रतिवादीहरू उपरको वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्ने सुरु पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६५।५।१४ को फैसला ।

साक्षीको बकपत्रको आधारमा म हालसम्म राघवप्रसाद साह सोनारको सत्यमा रहेको प्रस्ट छ । स्व. राघवप्रसाद सोनारको जेठी श्रीमती शारदादेवी र मैले संयुक्तरूपमा मिति २०६४।१।२५ मा वीरगञ्ज उपमहानगरपालिकामा दुई जना श्रीमती रहेको भनी जग्गा नामसारी गरी पाउन संयुक्त निवेदन दिएका छौं। उक्त निवेदनबाट म पतिकै सत्यमा रहे बसेको प्रस्ट देखिएको छ । उक्त कागजलाई प्रमाणमा नलिई भएको सुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी वादी दाबीअनुसार अंश छुट्याई पाउँ भन्ने वादीको पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

पुनरावेदिकाले पति राघव साह सोनारलाई छाडी अर्को व्यक्तिसँग दोस्रो विवाह गरी बसेको देखिनेसम्मको स्पष्ट प्रमाणको अभाव रहेको स्थितिमा प्रतिवादीहरूले इङ्गित गरेको व्यक्ति छोटेलाल महतो कहारलाई नबुझी भएको सुरु फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनको क्रममा फरक पर्न सक्ने देखिएकोले छलफलको लागि प्रत्यर्थी झिकाई लगाउका बेइजती मुद्दासमेत साथै राखी पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०६६।३।२६ को आदेश ।

सुरु पर्सा जिल्ला अदालतबाट प्रमाणको समुचित मूल्याङ्कन गरी फैसला भएको हुँदा सदर गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादी भुलन साह सोनारसमेतको लिखित प्रतिवाद ।

छोटेलाल महतो कहारलाई अ.बं.१३९ नं. बमोजिम झिकाई बयान कार्य सम्पन्न गरी पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०६७।१।१३ को आदेश ।

प्रतिवादीको प्रतिउत्तर जिकिरअनुसार वादी प्रभावतीदेवी मसँग पोइल आएको होइन । मैले निजलाई चिने जानेको पनि छैन भन्ने बुझिएका छोटेलाल

महतोको बयान ।

अ.बं.१३९ नं. बमोजिम बुझिएका छोटेलाल महतो कहारसमेतले वादीलाई चिन्दिन र वादी प्रभावतीदेवी मसँग पोइल आएकी पनि होइनन् भनी बयान गरेको भए तापनि वादीको उक्त कथन र छोटेलालको उक्त बयान व्यहोरा पुष्टि गर्ने तथ्ययुक्त आधार प्रमाण निजहरूले पेस गर्न सकेको नपाइनुका साथै सुरु पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६४।९।१६ र वीरगञ्ज उपमहानगरपालिकाबाट मिति २०६३।१।३० मा भएको सरजमिनमा बस्ने व्यक्तिहरूले उल्लेख गरी दिएको व्यहोराबाट निजहरूको कथन खण्डित भई साँचो रहेको देखिँदैन । प्रस्तुत विवादमा सरजमिनबाहेक अरु कुनै प्रमाणबाट निरूपण गर्न सकिने अवस्थासमेत छैन । तसर्थ, स्थानीय भद्रभलाद्मीहरूबाट उक्त सरजमिन लेखाएको व्यहोरालाई अन्यथा भन्न नसकिने र वादीले आफ्नो दाबी जिकिर पुष्टि गर्ने सबुद प्रमाण गुजार्न सकेको नदेखिएको हुँदा सुरु पर्सा जिल्ला अदालतबाट अंश पाउँ भन्ने प्रतिवादीहरू उपरको वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहराई मिति २०६५।५।१४ मा भएको फैसला मिलेकै हुँदा सदर हुने ठहर्छ । वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन भन्ने पुनरावेदन अदालत, हैटौंडाबाट मिति २०६७।३।२५ मा भएको फैसला ।

छोटेलाल महतोसँग अर्को विवाह गरेको भनी प्रतिउत्तरमा जिकिर लिए पनि स्थानीय निकायहरूमा सूचित गरी नागरिकतासमेतको रेकर्ड अद्यावधिक गरेका छैनन् । स्वर्गीय पतिको मृत्युपछि विपक्षी शारदा देवी र मसमेतले वीरगञ्ज उपमहानगरपालिकाका कार्यालयमा मिति २०६४।१।२५ मा जग्गा नामसारी गर्न सिफारिस गरिपाउँ भनी संयुक्त निवेदन दिएका छौं । यसबाट म पतिकै सत्यमा बसेको प्रमाणित हुन्छ । अदालतबाट भएको आदेशानुसार मिति २०६४।९।१६ मा भएको सरजमिन र नगरपालिकाबाट मिति २०६३।१।३० मा भएको सरजमिनलाई

मात्र आधार मानी मलाई अंश हकबाट वञ्चित गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) बमोजिम दोहोर्याई हेरी दाबीबमोजिम गरिपाउँ भन्ने प्रभावती देवी सोनारिनको यस अदालतमा परेको निवेदन पत्र ।

वादीसँग हाम्रो कुनै नाता सम्बन्ध छैन भनी प्रतिवादीले प्रतिउत्तर गरेको अवस्थामा सर्वप्रथम अ.बं.८० नं. बमोजिम नातातर्फ बयानसमेतको कारवाही पूरा गरी अंशतर्फ निर्णय गर्नुपर्नेमा नातातर्फको कारवाही पूरा नगरी अंशतर्फ निर्णय गरेको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०६७।३।२५ को फैसलामा अ.बं.८० नं., १८४क नं., १८५ नं. तथा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३ तथा ५४ समेतको त्रुटि विद्यमान भएको देखिएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) बमोजिम मुद्दा दोहोर्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ । पुनरावेदनमा दर्ता गरी सुरु, रेकर्ड भए प्रमाण मिसिलसमेत झिकाई विपक्षीलाई समेत सूचना दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।११।२० को आदेश ।

पुनरावेदक स्व. राघव प्रसादको कान्छी श्रीमती रहे पनि अर्कै व्यक्तिसँग दोस्रो विवाह गरेको कुरा सरजमिनहरूबाट प्रमाणित भएको हुँदा नातामा अ.बं.८० नं. बमोजिम बयान गराउन आवश्यक नभएकोले पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादी शारदा देवी सोनारिन र रामदुलारीसमेतले यस अदालतमा दर्ता गरेको लिखित प्रतिवाद जिकिर ।

नियमबमोजिम सुनुवाइका लागि इजलाससमक्ष पेस भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी प्रभावती देवी सोनारिनका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री किशोरकुमार अधिकारी र विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री कृष्णमुरारी रौनियार र श्री मनोज दुवाडीले प्रतिवादीहरूले नातामा विवाद

देखाएपछि प्रमाण बुझी नाता यकिन गरी अंशबन्डा लाने नलाने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्छ । नातातर्फ बुझ्दै नबुझी वादी दाबी पुग्न नसक्ने गरी सुरु अदालतबाट भएको फैसला सदर गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

त्यसैगरी प्रत्यर्थी प्रतिवादी भुलन साह सोनार र रामदुलारीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल र प्रत्यर्थी प्रतिवादी शारदादेवी सोनारिनको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री प्रेमबहादुर खड्काले वादीले दोस्रो विवाह गरेको तथ्य वीरगञ्ज उपमहानगरपालिकाबाट भएको सरजमिनबाट स्पष्ट भएको छ । प्रमाणबाट अर्को विवाह गरेको देखिएपछि नातामा थप प्रमाण बुझ्न आवश्यक छैन । अंशियार नाता सम्बन्ध नरहेकी वादीले प्रतिवादीबाट अंश पाउन नसक्ने हुँदा वादी दाबी नपुग्ने गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मिलेको हुँदा सदर हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

वादी राघवप्रसाद सोनारको पत्नी रहिरहेको भन्ने तथ्य स्थापित हुन नसकेको हुँदा निजको अंशमध्येबाट अंश पाउँ भन्ने वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्याई पर्सा जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट सदर भई फैसला भएको देखिन्छ । राघवप्रसाद र मेरो बीच विवाह भएको तथ्यलाई प्रतिवादीहरूले स्वीकार नै गरेका छन् । अर्को विवाह गरेको भन्ने प्रतिउत्तर जिकिर र प्रतिवादीहरूको हित चिताउने व्यक्तिहरूले सरजमिनमा मैले अर्को विवाह गरेको भनी लेखाएको व्यहोरालाई आधिकारिक प्रमाणको रूपमा ग्रहण गरी अंश पाउँ भन्ने वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्याई पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको हुँदा दोहोर्याई हेरी पाउँ भनी वादीको यस अदालतमा निवेदन परेको देखियो । प्रतिवादीले नातामा विवाद देखाएपछि सो प्रश्नको निराकरणका लागि मुलुकी ऐन, अ.बं. ८० नं. ले

निदृष्ट बुझ्नुपर्ने समेतका प्रक्रिया पूरा नगरी सुरु एवं पुनरावेदन अदालतबाट निर्णय भएको भन्ने आधारमा निस्सा प्रदान भई निर्णयार्थ पेस हुन आएको पाइयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदक वादी प्रभावती सोनारनीले आफू स्व. राघवप्रसाद सोनारको पत्नी भएको आधारमा अंशमा दाबी लिएको देखिन्छ । वादी पहिले राघवप्रसाद सोनारको पत्नी भएको तथ्यमा विवाद देखिँदैन । तर, पछि राघवप्रसादको जीवनकालमा नै वादी प्रभावती छोटेलाल महतोसँग पोइल गइसकेकी भनी प्रतिउत्तर जिकिर लिँदै प्रतिउत्तर पत्र परेको देखिन्छ । वादीले अंश पाउने हो वा होइन भन्ने विषय नातामा आधारित हुन्छ । नाता पर्छ वा पर्दैन भन्ने विवाद उठेपछि नातातर्फ निर्णय नगरी अंशमा निर्णय गर्न मिल्दैन । तर, नाता कायम मुद्दा फौजदारी हुने र अंश मुद्दा देवानी हुने हुँदा नाता कायमतर्फ छुट्टै वादी र प्रतिवादी तथा प्रमाणहरू बुझ्नुपर्ने हुन्छ । यिनै अप्ठेरो परिस्थितिलाई हृदयङ्गम गरी विधिकर्ताबाट अदालती बन्दोबस्तको ८० नं. को व्यवस्था गरिएको हो । यस्तै विवाद भएको अवस्थामा के कसरी निर्णयमा पुग्ने भन्ने सम्बन्धमा मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको ८० नं. मा “... मुद्दा हेर्ने अड्डाले नै त्यसै मिसिलबाट ठाडो बयान लिई यसै महलको ७८ नम्बरसमेतको कानूनबमोजिम कारवाही र किनारा गर्नुपर्छ” भनी दिशानिर्देश गरेको पाइन्छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाको समग्र अध्ययन गर्दा नातामा विवाद उठेपछि यकिन गर्नका लागि सर्वप्रथम वादी प्रतिवादीबाट बयान लिनुपर्ने, बयान गर्ने क्रममा नातासँग सम्बन्धित कुनै कागज प्रमाण पेस हुन आएमा सोसमेत अ.बं.७८ नं. बमोजिम एक अर्कालाई देखाई सुनाई मिसिलबाट देखिएको तथ्य र प्रमाणका आधारमा वादी र प्रतिवादीबीचमा अंशियार नाता सम्बन्ध रहे नरहेको निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आउँछ । उपर्युक्तबमोजिमको विधि र प्रक्रियाद्वारा नाताको विवाद समाधान गरेपछि मात्र न्यायकर्ताले

अंशतर्फको वादी दाबी पुग्ने नपुग्ने के हो निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ । परेकै अंश मुद्दाबाट वादी प्रतिवादीको बयान लिई सो बयान वादी र प्रतिवादीको रूपमा अदालतले ग्रहण गर्दछ । बयानमा उल्लिखित सबुत प्रमाण पनि बुझ्ने काम हुन्छ । यसप्रकार अंश जस्तो देवानी मुद्दाको एउटै मिसिलबाट नाता कायम फौजदारी मुद्दाको उठान भई त्यसतर्फ पनि फैसलामा बोलिनु पर्ने हुन्छ । तर, यस मुद्दामा प्रतिवादीहरूले वादीउपर दोस्रो विवाह गरेको भनी नातामा विवाद देखाएपछि जिल्ला अदालतबाट नाता यकिनका लागि वादी प्रतिवादीको बयान गराउने, सोसँग सम्बद्ध प्रमाण भए पेस गर्न मौका दिने र पेस हुन आएका प्रमाण एक अर्कालाई सुनाउने जस्ता कानूनले तोकेबमोजिमका कार्यविधिहरूको अवलम्बन नै नगरी वादीले दोस्रो विवाह गरेको भन्ने निष्कर्षमा पुगी अंश पाउँ भन्ने वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर गरेको देखिँदा कानूनको उचित प्रक्रियाको परिपालन जिल्ला तथा पुनरावेदन अदालतहरूबाट भएको देखिन आएन ।

३. यसप्रकार कानूनले अनिवार्यरूपमा परिपालन गर्नुपर्ने कार्यविधि पूरा गरी नाताकायमतर्फ फौजदारी मुद्दाको उठान नै नगरी अंश सम्बन्धमा भएको जिल्ला तथा पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको देखिन आएन । मातहतको अदालतबाट कार्यविधिगत त्रुटि गरी भएको फैसला नमिलेको अवस्थामा पुनरावेदनको रोहबाट हेरिँदा पुर्याउनु पर्ने कार्यविधि पूरा गरी जे जो निर्णय गर्न पर्ने हो त्यो गरिनु पर्छ वा उक्त कार्यविधि पूरा गरी पुनः इन्साफ गर्ने प्रयोजनार्थ नमिलेको फैसला बदर गरी मातहतको अदालतमा पठाउनु पर्ने हो भन्ने विषयमा नै विचार गरिनु पर्ने हुन आयो । प्रक्रियागत कार्यविधि पूरा गरी निर्णय गर्न तल पठाउने हो वा पुनरावेदनकै रोहबाट कार्यविधि पूरा गरी यथोचित निर्णय गर्नुपर्ने हो भन्ने विषय निर्णय गरिने विषयवस्तु, तत्समबन्धमा रहेका कानूनी प्रावधान र मुद्दाको रोहसमेतमा भर पर्ने हुन्छ ।

४. पुनरावेदन तहमा मुद्दाको कारवाही

चलिरहेको अवस्थामा तल्ला अदालतले लिखत कागजहरू सद्दे किर्तै छुट्टाई निर्णय गर्नुपर्नेमा सो नगरी छिनेको अवस्थामा पुनरावेदन सुन्ने अड्डाबाटै सक्कलै कागज झिकाई बयान गरी निर्णय गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था अदालती बन्दोबस्तको २०९ नं. ले गरेको देखिन्छ। पुनरावेदन सुन्ने वा साधक जाँच्ने अदालतले **मुद्दामा इन्साफ गर्नुपर्ने प्रश्नहरूसँग सम्बद्ध प्रमाणहरू तल्लो अदालत, निकाय वा अधिकारीले बुझ्न छुटाएको रहेछ भने आफैँले बुझ्ने वा मुद्दाको लगत कायमै राखी ती प्रमाणहरू बुझ्नको लागि मिसिल तल्लो अदालत, निकाय वा अधिकारी कहाँ पठाउने**, भन्ने न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १४ को देहाय (ग) मा **र तल्लो अदालत, निकाय वा अधिकारीले मुद्दामा निर्णय गर्नुपर्ने प्रश्नहरूमध्ये केहीमा निर्णय गरी र केहीमा निर्णय नगरी फैसला गरेको रहेछ भने मनासिब माफिकको समय तोकी बाँकी प्रश्नहरूको समेत निर्णय गरी मुद्दा किनारा गर्नु भनी मिसिल तल्लो अदालत, निकाय वा अधिकारी कहाँ पठाउने** भन्ने न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १४ को देहाय (घ) ले कानूनी व्यवस्था गरेको पाइन्छ। मुद्दामा इन्साफ गर्नुपर्ने प्रश्नहरूसँग सम्बन्धित कुनै प्रमाण बुझ्न सुरु अदालतले छुटाएको देखिएमा पुनरावेदनकै रोहबाट अ.बं. ७८ नं. बमोजिम वादीको प्रमाणको कागज प्रतिवादीलाई र प्रतिवादीको प्रमाणको कागज वादीलाई सक्कलै देखाई सद्दे किर्तै वा जालसाजी के हो सो सम्बन्धमा बयान गराई पुनरावेदन सुन्ने अदालतबाट प्रमाण बुझी निर्णय गरिन्छ। यस्तो अवस्थामा निर्णय गर्न तल्लो अदालतमा पठाउन मिल्दैन। तल्लो अदालतले बुझ्न छुटाएका प्रमाणसमेत बुझी निर्णय गर्ने अधिकार न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १४ को देहाय (ग) ले पुनरावेदन सुन्ने अदालतलाई प्रदान गरेको देखिन्छ र पुनरावेदन तहमै यो निर्णय हुनुपर्छ। तर, अंश मुद्दामा नातासम्बन्धी विवाद उठेकोमा सुरुले सोतर्फ सबुत प्रमाण नबुझी

छुटाई गरेको फैसलामा पुनरावेदन तहबाट नै सो निर्णय गर्न सकिन्छ भन्ने कुनै कानूनी प्रावधान रहेको देखिँदैन। नाता कायम जस्तो विवादको निरूपण गर्ने सुरु तह जिल्ला अदालत नै हो। नाता कायमतर्फ वादी प्रतिवादीको रूपमा पक्ष विपक्षहरूका बयानहरू भई निजहरूले प्रमाण पेस गरेमा पेस भएका प्रमाणहरूको परीक्षणसमेत हुने हुँदा यस्तो प्रमाण बुझ्ने कार्य गर्न छुटाई सुरुले विधिवत् निर्णय नगरिसकेको छुट्टै प्रश्न वा विषयमा प्रमाण बुझी निर्णय गर्ने अधिकार पुनरावेदनको रोहमा इन्साफ जाँच गर्ने अदालतको नभई सुरु अदालतको अधिकार क्षेत्रमा पर्दछ। यस्ता प्रकृतिका विवादमा पुनरावेदन सुन्ने अदालतले पुनरावेदनको रोहमा प्रमाण बुझी निर्णय गरेमा सडकलन भएका सबुद प्रमाणको खण्डन गरी पुनरावेदन गर्न पाउने हक अधिकारबाट पक्ष वञ्चित हुन पुग्छ। पुनरावेदनको रोहमा तल्लो अदालतको इन्साफ जाँच गर्दा यस्तो स्थिति देखिन आएमा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १४ को देहाय (घ) बमोजिम मनासिब माफिकको समय तोकी तल्लो अदालतले प्रमाण मुकरर गरी वादी र प्रतिवादीबीच नाता कायम हुने हो होइन निर्णय गर्न छुटाएको प्रश्नमा निर्णय गर्न सुरु क्षेत्राधिकार रहेको अदालतमा पठाउन सक्ने अधिकार पुनरावेदनको रोहमा इन्साफ जाँच गर्ने अदालतलाई रहेको पाइन्छ। यसरी पठाउँदा कानूनको भावना र पक्षको अधिकारको रक्षा हुन जाने देखिन्छ।

५. प्रस्तुत मुद्दामा अंशसम्बन्धी देवानी प्रकृतिको विवादमा वादी प्रभावती देवी राघव प्रसाद सोनारको श्रीमती नाता नपर्ने भनी प्रतिउत्तरबाट उठेको फौजदारी प्रश्नमा अ.बं.८० नं.समेत अनुसार वादी प्रतिवादीलाई बयान गराउने, प्रमाण पेस गर्न मौका दिने र पेस भएका प्रमाणको परीक्षण गर्नेसमेतका बाध्यात्मकरूपमा पालना गर्नुपर्ने कानूनी कार्यविधि अनुशरण गरी प्रमाण सडकलन गरी विधिवत् नाता कायमको मुद्दा उठानै नगरी पुनरावेदक वादी प्रभावती

देवी स्व. राघवप्रसाद सोनारको स्वास्नी नरहेको भनी अंशको वादी दाबी नपुग्ने ठहर गरेको पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६५।५।१४ को फैसला पुनरावेदनको रोहमा इन्साफ जाँच गर्दासमेत सदर हुने ठहर्याई पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट मिति २०६७।३।२५ मा भएको फैसलामा अ.बं. ८० नं. र १९२ नं. को प्रत्यक्ष कानूनी त्रुटि रही मिलेको नदेखिँदा बदर गर्नुपर्ने हुन आयो।

६. तसर्थ, माथि उल्लिखित आधार र कारणबाट सुरु पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६५।५।१४ र पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति ०६७।३।२५ को फैसला बदर गरी दिएको छ। अब अनुपस्थित पक्षलाई झिकाई मुलुकी ऐन, अ.बं. ८० नं. अनुरूप नातामा बयान गराई जो जे बुझ्नुपर्छ बुझी मिसिल प्राप्त भई दर्ता भएको मितिले ६ महिनाभित्र फैसला गर्नु भनी उपस्थित पक्ष विपक्षलाई सुरु पर्सा जिल्ला अदालतको तारेख तोकी सुरु मिसिलसमेत पठाई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गर्नु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

इजलास अधिकृत: कपिलमणि गौतम
इति संवत् २०७३ साल भदौ १३ गते रोज २ शुभम्।

निर्णय नं. १७७९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री बैद्यनाथ उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.
फैसला मिति : २०७३।०५।१०
०६९-CI-०५३०

मुद्दा: मोही नामसारी

पुनरावेदक प्रतिवादी : जिल्ला काठमाडौँ तीनथाना
गा.वि.स. वडा नं. २ बस्ने मुरली दमिनी
विरुद्ध
विपक्षी वादी : जिल्ला काठमाडौँ तीनथाना गा.वि.स.
वडा नं. २ बस्ने गालु दमिनी

- जग्गाधनीको जग्गा कमाएबापत प्राप्त हुने मोहियानी हक कानूनबमोजिम निष्काशन वा मोही लगत कट्टा नभएसम्म स्वतः समाप्त हुने देखिँदैन। मोही हक कानूनी हक भएको हुँदा कानूनबमोजिम मात्र समाप्त हुनेहुन्छ। भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ दफा २९ ले मोही हक समाप्त हुने निश्चित आधार तोकेको देखिन्छ। कानूनले निश्चित गरेको उक्त व्यवस्थाविपरीत मोहीहक समाप्त हुने भन्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं. ३)

- भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ दफा २६(१) अनुरूप मोहीका हकदारका नाममा मोही नामसारी गर्नुपर्ने निश्चित हदम्याद तोकेको देखिँदैन। ऐनले मोहियानी नामसारी गर्नलाई कुनै हदम्यादको व्यवस्था गरेको नदेखिँदा मोहीका हकदारले जहिलेसुकै

नामसारी गराई लिन सक्ने देखिने ।

- साबिक मोही बाबुराम दमाईको नामको मोहियानी हक निजको शेषपछि हकखाने छोरा सानु दमाईका नाममा सर्न आउनेमा कुनै कानूनी अड्चन नरहेको अवस्थामा नै मोहियानीहक बुहारीका नाममा समेत नामसारी हुनसक्ने कानूनी प्रावधान लागू भएको हुँदा वादीको पतिले आफ्नो जीवनकालमा आफ्नो नाममा मोही नामसारी नगराएकै आधारमा निजलाई प्राप्त हुने मोही हक स्वतः समाप्त भएको भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ४)

पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता
इन्द्र खरेल

विपक्षी वादीको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता
चण्डेश्वर श्रेष्ठ

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१),
२९

सुरू तहमा फैसला गर्ने:

भूमिसुधार अधिकारी श्री दिनेशप्रसाद शर्मा

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री टीकाबहादुर हमाल

माननीय न्यायाधीश श्री सत्यराज गुरुङ

फैसला

न्या. बैद्यनाथ उपाध्याय : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यस अदालतमा पुनरावेदन दर्ता भई पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दा मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:

मेरो ससुरा बाबुराम दमाई (परियार) को नाममा मोहियानी हक कायम भएको का.जि. तिनथाना गा.वि.स. वडा नं. २ साबिक कि.नं. ७६ कि.का. भई कायमी कि.नं. २४३ को क्षेत्रफल ०-८-२-० जग्गाको ज.ध. मा का.जि. तिनथाना गा.वि.स. वडा नं. २ बस्ने मुरली दमिनी भएको उक्त जग्गाको मोही मेरो ससुरा बाबुराम दमाई परियारको मृत्यु २०२२ सालमा र सासु कान्छी नानी दमाई परियार २००६ सालमा परलोक भएकोमा निज मृतकहरूको हक अपुताली खाने हकदार एक मात्र छोरा मेरो पति सानु दमाई भएकोमा उहाँको पनि मिति २०६१/४/१ मा मृत्यु भएको हुँदा उहाँहरूको शेषपछि हक खाने म गालु दमिनी १, राजु परियार १, राजकुमार परियार १ समेत जना ३ भए पनि सो जग्गा मोहीको दायित्व पूरा गरी मैले जोत कमोद गरेको हुँदा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) बमोजिम मृतक मोही सुसुरा बाबुराम दमाई (परियार) को नामबाट दाबीको कि.नं. २४३ को मोहीहक मेरा नाममा नामसारी गरिपाउँ भन्ने गालु दमिनीको निवेदन माग दाबी ।

मेरो बुढा ससुरा भूते दमाई भन्ने भोटे दमाई र सासु डल्ली दमाईको कोखबाट जम्मा ५ जना छोराहरूको जायजन्म भएको जेठो सेते दमाई, माइलो चंखे दमाई, साइलो बाबुराम दमाई, काइलो मुडुले दमाई, कान्छो छोरा साने दमाई भएको उल्लिखित छोरामध्ये जेठो सेते दमाईको बुहारी ग्वाचे दमाईको श्रीमती म मुरली दमिनी हुँ । विपक्षी गालु दमिनी बाबुराम दमाईकी बुहारी सानु दमाईकी श्रीमती हुन् । यसर्थ हामीबीच जेठानी देउरानीको नाता पर्दछ । माथि उल्लिखित साबिक जग्गाको ज.ध. खड्ग दिव्यश्वरी शाह र मोही काका ससुरा बाबुराम दमाई हुन् । साबिक का.जि. तिनथाना गा.वि.स. वडा नं. २ कि.नं. ७६ को २-६-२-९ जग्गा हो । सो जग्गा बुढा ससुराकै पालादेखि हामी सबै दाजु भाइको श्रमले कमाई आएको जग्गा हो । उक्त जग्गा खड्ग दिव्यश्वरी शाहले विदुरमणि

दाहाललाई हा.वा. गरी दिएको र विदुरमणि दाहालले उक्त जग्गा कि.का. गरी कायमी कि.नं. २४३ को ०-८-२-० जग्गा म मुरली दमिनीलाई मिति २०३८/१/१७ र.नं. ८९३५ बाट हा.व. गरी दिनुभएको र अर्को कायमी कि.नं. २४४ को १-१४-०-० विपक्षी देउरानी गालु दमिनीलाई हा.व. गरी दिनुभएको हो । बुढा ससुराले नै उक्त (साबिक कि.नं. ७६) सानु दमाई र ग्वाचे दमाईलाई मोही भागबापत आउने जग्गा अंश लगाई कमाउन दिनु भएको । मेरो साइलो ससुरा बाबुराम दमाई मोही भएको उक्त दाबीको कि.नं. ७६ कि.का. भई कायम कि.नं. २४३ को जग्गाको मोही हक मेरो देउरानी गालु दमिनीको नाममा नामसारी हुने होइन मोही लगत कट्टा गरिपाउँ भन्ने मुरली दमिनीको प्रतिउत्तर पत्र ।

विवादित कि.नं. २४३ को जग्गाको मोही वादीका ससुरा बाबुराम दमाईको मृत्यु २०२२ सालमा भएको र मिति २०५३/१९/२४ मा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ मा संशोधन हुनुअघि ससुराको नाममा कायम भएको मोहियानी हक प्राप्तिका लागि पूरा गर्नुपर्ने दायित्व पूरा नभएको सम्बन्धमा जान्न कार्यालयबाट स्थलगत सर्जमिन गराइँदासमेत उक्त जग्गामा प्रतिवादीको घर रहेको र प्रतिवादीले नै जोत कमोद गरेको व्यहोरा वादीको रोहवरमा भएको सर्जमिनबाट खुल्न आएकोले मोहीको मृत्यु हुँदाको उक्त समयमा प्रचलित भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) ले नामसारी गर्ने मिल्ने नातामा बुहारी नाताकी व्यक्ति नपर्ने भएको र मोहीको मृत्युपछि मोहीका हकदार यी वादीले मोही हक कायम रहन जोत भोग गरी मोहीको कर्तव्य निर्वाह गरी रहेको कुनै प्रमाणबाट समेत देखिन नआएको अवस्थामा मिति २०५३/१९/२४ अगावै मृत्यु भइसकेका मोहीको मोहियानी हक मोहीको मृत्युपछि सक्रिय रहेको देखिन नआएकोले मोहीको मृत्युपश्चात् निष्क्रिय भइसकेको मोही हक वादीको नाममा तत्काल प्रचलित भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) बमोजिम नामसारी गर्न मिलेन भन्ने सुरु भूमिसुधार

कार्यालय, काठमाडौंको मिति २०६८/५/१५ को फैसला ।

उक्त फैसलामा चित्त बुझेन । मेरो निवेदन दाबीअनुसारको विवादित कि.नं. २४३ को जग्गामा मेरो ससुरा बाबुराम दमाई निर्विवादरूपमा मोही कायम भई निज ससुराको मृत्युपछि निजको हक खाने एक मात्र छोरा मेरो पति सानु दमाईले सानो घरसमेत बनाई जोत कमोद गरी आई पतिको परलोकपछि मेरो नाउँमा जग्गा पजनीको २ क नं. र हाल प्रचलित भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) बमोजिम मोहियानी हक नामसारी हुने निर्णय हुनुपर्नेमा मेरो नाममा मोही नामसारी नहुने ठहर गरी भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौंबाट भएको उक्त फैसला गैरकानूनी र अनधिकृत हुँदा बदर गरी मेरो नाममा मोही नामसारी हुने ठहर गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी गालु दमिनीको पुनरावेदन अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा वादी दाबीको कि.नं. २४३ को जग्गाको मोहियानी हक यी पुनरावेदिकाको ससुरा बाबुराम दमाईका नाममा देखिएको, निजको शेषपछि सो जग्गाको मोहियानी हक निजको छोरा (यी पुनरावेदकका पति) सानु दमाईका नाममा सर्ने र निजको मृत्युपछि उक्त हक भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) बमोजिम यी पुनरावेदिकामा सर्नेमा मोही नामसारी नहुने ठहर गरी भूमि सुधार कार्यालय, काठमाडौंबाट मिति २०६८/५/१५ मा भएको निर्णय फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदक अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम विपक्षी झिकाई पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८/९/१२ को आदेश ।

भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौंले गरेको फैसला शत प्रतिशत ठीक भएको र दुःख दिने नियतले मात्र विपक्षीले दर्ता गरेको पुनरावेदन खारेज गरी भूमिसुधार कार्यालय, काठमाडौंले गरेको फैसला सदर कायम राखी पाउँ भन्नेसमेत प्रतिवादी मुरली दमिनीको

लिखित प्रतिवाद।

विवादित जग्गाको यी पुनरावेदक वादीको नाममा मोहियानी हक नामसारी गर्नुपर्नेमा मोही नामसारी नहुने ठहराएको सुरु भूमि सुधार कार्यालय, काठमाडौंको निर्णय त्रुटिपूर्ण देखियो। विवादित जग्गामा प्रतिवादीले घर बनाएको भन्ने सम्बन्धमा वादीको नालेस उजुर नपरेको अवस्था हुँदा त्यस सम्बन्धमा सम्म यस मुद्दाबाट बोल्न मिलेन। तसर्थ, भूमि सुधार कार्यालय काठमाडौंले मोही नामसारी नहुने गरी मिति २०६८।५।१५ मा गरेको निर्णय उल्टी भई वादी दाबीबमोजिम वादीको नाउँमा मोही नामसारी हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६९।२।८ मा भएको फैसला।

विवादित जग्गामा रहेको साबिकको घर मोहीको तर्फबाट म वादीको पति सानु दमाई जीवित छँदैका अवस्थामा घर बनाई भोग चलन गरी आएको हो। पति सानु दमाईको मिति २०६९।४।१२ मा परलोकपश्चात् निजको पत्नी म पुनरावेदकले मोहियानीको हैसियतले बसोबास भोगचलन गरी आइरहेको छ। विपक्षी जग्गाधनी स्वयम्ले मिति २०६७।१।११ मा मोही लगत कट्टा गरिपाउँ भनी दिएको निवेदनमा समेत कि.नं. २४३ को जग्गा र सो जग्गामा बनेको कच्ची घरसमेत मेरो ससुरा बाबुराम दमाईको नाममा मोही दर्ता भएको तथ्यलाई स्वीकार्नु भएको छ। विपक्षी जग्गाधनीले आफ्नो स्वामित्वमा प्राप्त गरेपछि घर बनाएको भन्न लेख्न सकेको छैन। यसरी विवादित जग्गा मेरो नाममा नामसारी हुने हो होइन भन्नेसम्म ठहर गर्नुपर्नेमा दाबीभन्दा बाहिर गई “प्रतिवादीले घर बनाई बसेको भन्ने सम्बन्धमा वादीको नालेस उजुर नपरेको भनी त्यसतर्फ बोली रहन नपर्ने” भन्ने हदसम्मको पुनरावेदन अदालत, को फैसला त्रुटिपूर्ण भई बदरभागी भएको हुँदा बदर गरिपाउँ भन्नेसमेत वादी गालु दमिनीको पुनरावेदन पत्र।

म मुरली दमाईको नाममा एकलौटी दर्ता

रहेको काठमाडौं जिल्ला तिनथाना गा.वि.स. वडा नं. २ कि.नं. २४३ को ०-८-२-० जग्गामा बनेको कच्ची घरसमेत नापीको समयमा ससुरा बाबुराम दमाई मोही महलमा उल्लेख भएकोमा हालसम्म मैले नै जोत कमोद गर्दै आएको छु। यसरी साबिकदेखि घर भई सोही घरमा हालसम्म बसी आएको कुरालाई प्रमाणमा नलिई भएको फैसला हचुवा छ। उक्त जग्गा पतिको मृत्यु अगावै गा.वि.स. ले मोही लगत कट्टी गर्न सिफारिससमेत गरेको थियो। तर भूमिसुधार कार्यालयमा गई मोही लगत कट्टा नभएको कारण समस्या आएको हो। हामी सबै एकासगोलको परिवार भएकोले उक्त जग्गा बाबुराम दमाईका नाममा दर्ता भएको हो। यसरी मेरो ससुरा तथा पतिको अंशभागमा परेको जग्गालाई हाल आएर मोहीको जग्गा भनी विपक्षीको झुठा दाबीलाई समर्थन गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला बदर गरिपाउँ भन्नेसमेत मुरली दमिनीको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र।

भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को चौथो संशोधन पूर्व दफा २६(१) बमोजिम मोही हक बुहारीमा सार्न नमिल्नेमा गालु दमिनीको नाममा मोही नामसारी हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.बं.२०२ नं. बमोजिम विपक्षी झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतबाट भएको विपक्षी झिकाउने आदेश।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक मुरली दमिनीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री इन्द्र खरेलले विवादित जग्गामा वादीले जोत कमोद गरेको भन्ने पुष्टि हुने कुनै प्रमाण छैन। वादीका पतिले आफ्नो जीवनकालमा मोही नामसारीका लागि कारवाही चलाउन सकेको छैन। मोही बाबुराम दमाईको २०२२ सालमै मृत्यु भएबाट सोपश्चात् जग्गाधनीले नै जोतकमोद गरेको हुँदा मोही हककायम नरहेको स्पष्ट छ। वादीले उक्त जग्गा

कमाएको छैन भन्ने सर्जमिनबाट पनि देखिएको छ । विपक्षी र हामी पुनरावेदक एकासगोलमा बसी आएको हो । तत्कालिन अवस्थामा मोही हक बुहारीमा सर्न सक्ने कानूनी व्यवस्थाको अभावमा मोही कायम गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी सुरु भूमिसुधार कार्यालयको निर्णय सदर गरिपाउँ भनी र विपक्षीतर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री चण्डेश्वर श्रेष्ठले विवादित जग्गामा बनेको घर आफैँले बनाएको भनी प्रतिवादीले भूमिसुधारमा दिएको निवेदनमा उल्लेख छैन । पहिलादेखिकै घर भनी उल्लेख छ । सानु दमाई जीवित हुँदा नै उसको नाममा नामसारी नगराए पनि मोहियानी हक नमर्ने हुँदा सानु दमाईको मृत्युपश्चात् पत्नीको नाममा मोही नामसारी हुन सक्ने नै हुन्छ । वादी प्रतिवादी नाता सम्बन्धभित्रका भएपनि एकासगोलका अंशियार होइनन् । यसर्थ मोही नामसारी हुने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको इन्साफ सदर हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

दुवैतर्फका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको उपर्युक्त बहस सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा यसमा पुनरावेदन जिकिरबमोजिम पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ छैन? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीको नाममा दर्ता रहेको काठमाडौँ जिल्ला तिनथाना गा.वि.स. वडा नं.२ को साबिक कि.नं. ७६ किताकाट भई कायम कि.नं. २४३ को क्षेत्रफल ०-८-२-० जग्गामा मेरो ससुरा बाबुराम दमाई (परियार) को मोहियानी कायम रहेको छ । मेरो सासु ससुरा एवम् पतिको समेत मृत्यु भएको हुँदा भूमिसम्बन्धी ऐनबमोजिम मृतक मोही बाबुराम दमाईको नामबाट मेरो नाममा मोही नामसारी गरिपाउँ भन्ने वादी दाबी र मेरो बुढा ससुरा सेते दमाईका जम्मा ५ छोराहरू मध्ये जेठो सेते दमाई र साइलो बाबुराम दमाई हुन् । सेते दमाईको छोरा ग्वाचे दमाईको श्रीमती म मुरली दमिनी हुँ । बाबुराम दमाईको छोरा सानु

दमाईको श्रीमती गालु दमिनी हुन् । बुढा ससुराले नै साबिक कि.नं. ७६ सानु दमाई र ग्वाचे दमाईलाई मोही भागबापत आउने जग्गा अंश लगाइ कमाउन दिएको हो । यसर्थ दाबीको जग्गाको मोही हक मेरो देउरानी गालु दमिनीको नाममा नामसारी नहुने हुँदा मोही लागत कट्टा गरिपाउँ भन्ने प्रतिउत्तर जिकिर भएको प्रस्तुत मुद्दामा भूमि सुधार कार्यालय, काठमाडौँले विवादित कि.नं. २४३ को मोही वादीका ससुरा बाबुराम दमाईको मृत्यु भइसकेको, उक्त जग्गा प्रतिवादीले नै जोत कमाउने गरेको र तत्कालीन अवस्थामा मोहियानी हक बुहारीमा सर्ने व्यवस्था नभएको हुँदा मोही नामसारी गर्न मिलेन भनी मोही नामसारी गर्न नमिल्ने गरेको निर्णय उल्टी गरी बादीका नाममा मोही नामसारी हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलाउपर प्रतिवादी मुरली दमिनीको र पुनरावेदन अदालतको फैसलामा विवादित जग्गामा रहेको घर सम्बन्धमा नालिस उजुर नहुँदा त्यसतर्फ केही बोलिरहन परेन भनी भएको इन्साफउपर सो हदसम्म चित्त नबुझाई वादी गालु दमिनीको यस अदालतसमक्ष प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको देखियो ।

३. विवादित कि.नं. २४३ को जग्गाको मोहियानी हक वादी गालु दमिनीका ससुरा बाबुराम दमाईका नाममा रहेको भन्ने तथ्यमा वादी प्रतिवादी दुवैको मुख मिलेकै देखिन्छ । उक्त जग्गा वादीले जोतकमाउने नगरी जग्गाधनी आफैँले जोतकमाउने गरेको हुँदा मोहीहक नामसारी हुने होइन भन्ने नै प्रतिवादीको जिकिर रहेको देखिन्छ । जग्गाधनीको जग्गा कमाएबापत प्राप्त हुने मोहियानी हक कानूनबमोजिम निष्काशन वा मोही लागत कट्टा नभएसम्म स्वतः समाप्त हुने देखिँदैन । मोही हक कानूनी हक भएको हुँदा कानूनबमोजिम मात्र समाप्त हुने हुन्छ । भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ दफा २९ ले मोही हक समाप्त हुने निश्चित आधार तोकेको देखिन्छ । कानूनले निश्चित गरेको उक्त व्यवस्था विपरीत मोहीहक समाप्त हुने भन्न मिल्दैन ।

मोही बाबुराम दमाईको २०२२ सालमा मृत्यु भएको र मोहीको छोरा सानुदमाईको मृत्यु मिति २०६१।४।१२ मा भए तापनि बाली नबुझाएको वा मोहीले जोतकमोद नगरेको भनी जग्गाधनीले कहींकतै उजुर गरेको देखिँदैन । दर्तावाला मोहीले जोतकमोद नगरेको कारण जग्गाधनी आफैँले जोतकमोद गरी खेतिपाती लगाएको भए मोहीले आफ्नो दायित्व पूरा नगरेको भनी भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ दफा २९ को कानूनी व्यवस्था अनुसार मोही निष्काशनतर्फ जग्गाधनीले कारवाही चलाई जग्गाबाट मोही निष्काशन गरेको हुनुपर्छ । सोबमोजिम प्रतिवादीले मोही निष्काशनतर्फ कारवाही नगरेको देखिँदा विवादित जग्गामा रहेको बाबुराम दमाईको मोहीहकले निरन्तरता पाइरहेको देखिन्छ । उक्त आधारबाट विवादित जग्गामा रहेको बाबुराम दमाईको मोहीहक निजको मृत्युपश्चात् छोरा सानु दमाईका नाममा कानूनतः नामसारी हुनेमा द्विविधा देखिँदैन । तर कानूनबमोजिम मोहीहक आफ्नो नाममा नामसारी गर्नु अगावै निजको मृत्यु भइसकेको देखियो । यस अदालतबाट अ.बं. २०२ नं. अनुरूप विपक्षी झिकाउने आदेश हुँदा चौथो संशोधनपूर्व भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) अनुसार ससुराको नामको मोहीहक बुहारीका नाममा नामसारी हुन नसक्ने भन्ने आधार लिएको देखियो । तसर्थ प्रस्तुत मुद्दामा ससुराका नाममा कायम भएको मोहियानी हक भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) अनुरूप बुहारी गालु दमिनीका नाममा नामसारी हुनसक्ने हो होइन ? भनी विचार गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

४. भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ दफा २६(१) अनुरूप मोहीका हकदारका नाममा मोहीनामसारी गर्नुपर्ने निश्चित हदम्याद तोकेको देखिँदैन । ऐनले मोहियानी नामसारी गर्नलाई कुनै हदम्यादको व्यवस्था गरेको नदेखिँदा मोहीका हकदारले जहिलेसुकै नामसारी गराई लिन सक्ने देखिन्छ । विवादित जग्गाका मोही बाबुराम दमाईको २०२२ सालमा परलोक भएपछि

निजको छोरा सानु दमाईले आफ्नो नाममा मोहियानी नामसारी गर्न पाउने नै हुन्छ । भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ मा भएको चौथो संशोधनपूर्वको तत्कालीन स्थितिमा बुहारीमा मोहियानीहक नामसारी हुनसक्ने कानूनी व्यवस्था थिएन । तर, सानु दमाई जीवित रहेसम्म निजैले मोहियानीहक नामसारी गराउन पाउने हो । सानु दमाई नमरेसम्म अरु कसैमा मोहियानीहक जाने वा नजाने भन्ने विवाद हुने अवस्था रहँदैन । भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ मा मिति २०५३।९।२४ मा संशोधन हुनुपूर्व नै मोही बाबुरामको छोरा सानु दमाई परलोक भएको भए तत्कालको अवस्थामा छोरा मरिसकेको र बुहारीका नाममा मोहीनामसारी हुन सक्ने कानूनी व्यवस्थाको अभावमा बुहारी गालु दमिनीका नाममा मोहिनामसारी हुन नसक्ने अवस्था हुन्थ्यो होला । तर, सानु दमाई जीवित रहँदाकै अवस्थामा मिति २०५३।९।२४ मा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ मा भएको चौथो संशोधनपश्चात् ऐ.ऐनको दफा २६(१) बमोजिम बुहारीमा समेत मोहियानी हक नामसारी हुनसक्ने कानूनी व्यवस्था लागू भएको देखिन्छ । वादी गालु दमिनीका पतिको मिति २०६१।४।१२ मा परलोक भएको हुँदा सो मितिपछि मात्र निजको मोहियानी हक नामसारी गर्नुपर्ने अवस्था आएकोमा सो समयमा बुहारीको नाममा मोहियानी हक नामसारी हुनसक्ने कानून आइसकेको अवस्था देखिन्छ । साबिक मोही बाबुराम दमाईको नामको मोहियानी हक निजको शेषपछि हकखाने छोरा सानु दमाईका नाममा सर्न आउनेमा कुनै कानूनी अड्चन नरहेको अवस्थामा नै मोहियानीहक बुहारीका नाममा समेत नामसारी हुनसक्ने कानूनी प्रावधान लागू भएको हुँदा वादीको पतिले आफ्नो जीवनकालमा आफ्नो नाममा मोही नामसारी नगराएकै आधारमा निजलाई प्राप्त हुने मोही हक स्वतः समाप्त भएको भन्न मिल्दैन । उपर्युक्त आधारबाट प्रस्तुत मुद्दामा ससुरा बाबुराम दमाईका नाममा कायम भएको मोहियानी हक भूमिसम्बन्धी ऐन,

२०२१ को दफा २६(१) अनुरूप निजको हकदार बुहारी गालु दमिनीका नाममा नामसारी गर्न मिल्ने देखियो।

५. विवादित जग्गामा रहेको कच्ची घर मेरो पति सानु दमाईले बनाएको हो। उक्त घरको सम्बन्धमा वादीको दाबी नभएको हुँदा त्यसतर्फ बोलिरहन नपर्ने भन्ने हदसम्मको पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला बदर गरिपाउँ भन्ने वादीको पुनरावेदन जिकिर रहेको सम्बन्धमा विचार गर्दा कि.नं. २४३ मा घर रहेको भन्ने तथ्यमा विवाद रहेको देखिएन। घर कसले बनाएको हो भन्ने विवादको विषय सबुत प्रमाण बुझी यकिन गरिने विषय हो। मोहियानी हक र त्यस जग्गामा बनेको घरसम्बन्धी विवादको विषय फरक फरक हुन्। मोहियानी हकको मोहीको घर हो वा त्यसमा क-कसको हक लाग्ने हो वा जग्गाधनीको घर हो भन्ने विषय सम्बन्धित जिल्ला अदालतबाट सबुत प्रमाण बुझी निर्णय गरिने विषय हो। भूमिसुधार कार्यालयबाट घरको तेरो मेरोको प्रश्नमा सबुत प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी निर्णय गर्न मिल्ने हुँदैन। यसरी विवादित जग्गामा रहेको घर सम्बन्धमा तेरो मेरोको विवाद लिई वादीले दाबी लिएको अवस्थामा त्यसतर्फ इन्साफमा सम्बन्धित जिल्ला अदालतबाट निर्णय हुने नै हुन्छ। यसरी कि.नं.२४३ को जग्गामा रहेको घर सम्बन्धमा प्रस्तुत मुद्दाबाट केही वोलिरहन परेन भनी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसलालाई अन्यथा भन्न मिल्ने। तसर्थ घरको सम्बन्धमा बोलिरहन नपर्ने भन्ने हदसम्म पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला बदर गरिपाउँ भन्ने वादीको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन।

६. अतः माथि विवेचित आधार कारणबाट काठमाडौं जिल्ला तिनथाना गा.वि.स. वडा नं. २ को कि.नं. २४३ को क्षेत्रफल ०-८-२ जग्गाको स्व. बाबुराम दमाईको नाममा रहेको मोही हक नामसारी गरिपाउँ भन्ने वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहरी भएको

भूमिसुधार कार्यालयको निर्णय उल्टी गरी वादी गालु दमिनीका नाममा मोही नामसारी हुने ठहर्याई पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०६९।२।८ मा भएको इन्साफ मनासिब हुँदा सदर हुने ठहर्छ। वादी प्रतिवादी दुवै पक्षको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

इजलास अधिकृत : सुरेशराज खनाल

इति संवत् २०७३ साल भदौ १० गते रोज ६ शुभम्।

निर्णय नं. १७८०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

फैसला मिति : २०७३।०८।२६

०६७-CR-०८७८

मुद्दा: डाँका चोरी

पुनरावेदक प्रतिवादी : रोल्पा जिल्ला, लिवाङ गा.वि.स.

वडा नं. ६ घर भई हाल कारागार कार्यालय
रोल्पामा थुनामा रहेको संजय घर्तीसमेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी : मिनबहादुर गुरुडको जाहेरीले नेपाल सरकार

- सुरु अदालतको फैसलाउपर चित्त बुझाई पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन नगरी बस्ने पक्षले अर्को विपक्षले पुनरावेदन गरेकोमा सोउपर पहिला पुनरावेदन नगर्ने पक्षलाई पछि सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्न पाउने कानूनी व्यवस्था नभएको अवस्थामा सुरु जिल्ला अदालतको फैसलाउपर पहिलो तहको पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन नगर्नेलाई अन्तिम तहको सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन दिन मिल्ने अवस्था नहुने ।

(प्रकरण नं. ६)

पुनरावेदक प्रतिवादी : विद्वान् वैतनिक अधिवक्ता किरणकुमारी गुप्ता

प्रत्यर्थी वादी : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता गुरुप्रसाद वाग्ले

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९

सुरु तहमा फैसला गर्ने:

मा.जिल्ला न्या. श्री भोजराज अधिकारी

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय मुख्य न्यायाधीश श्री वीरसिंह महारा

माननीय न्यायाधीश श्री पवनकुमार शर्मा

फैसला

न्या. गोपाल पराजुली : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत

मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:

मिति २०६३।१२।७ गते काठमाडौँबाट प्युठान खलंगासम्मको लागि यात्रु लिई आइरहेको ना.३ ख. ६०३८ नं. को बस मिति २०६३।१२।८ गते बिहान अं. ४:३० बजे प्युठान रम्दी गा.वि.स. वडा नं. ९ अन्तर्गत चोरखोलामा बाटो अवरुद्ध गरी बस रोकी यात्रुहरूलाई ओराली अं. १०/१२ जना कम्ब्याट ड्रेस लगाएका मुखमा रूमाल बाँधेका केटाहरूले लुटपाट गरी लगेकोले लुटेराहरूलाई पत्ता लगाई कारवाही गरी बिगो दिलाई पाउँ भन्ने जाहेरी दरखास्त ।

जिल्ला प्युठान रम्दी गा.वि.स.वडा नं.९ चोरपानी भन्ने स्थानमा मिति २०६३।१२।७ गते काठमाडौँबाट प्युठान खलंगासम्मको लागि यात्रु लिई आएको ना.३ ख. ६०३८ नं. को बस मिति २०६३।१२।८ गते बिहान अं.४:०० बजे उक्त स्थानमा आईपुग्दा अं. १०/१२ जनाको हतियारधारी समूहले बस रोकी बस मालिक र यात्रुहरूको नगद तथा जिन्सी धनमाल डाँका गरी लगेको भन्ने घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का ।

मिति २०६३।१२।७ गते म कास्की पोखरा काकाको घरबाट आइरहेको समयमा उक्त दिन रम्दी गा.वि.स. चकचकेमा रोल्पा लिवाङ बस्ने विष्णु सुनारसँग भेट भई आज बस लुटपाट गर्नुपर्छ भन्ने सल्लाहअनुसार सोही राति १०/१२ जना केटाहरू सहित भई प्युठान रम्दी गा.वि.स.९ स्थित चोरखोलामा ना.३ ख.६०३८ नं. को बस रोकी सो बसका यात्रुहरूलाई लुटपाट गरेका हौं । लुटपाटबाट मलाई रु.९९५।- रुपैयाँ दिएका थिए भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी संजय घर्तीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

मिति २०६३।१२।७ गते विष्णु सुनार, म र अन्य नाम नचिनेका १०/१२ जना केटाहरू भई ट्रकमा बसी प्युठान चकचके आई संजयसँग भेट भई संजय र विष्णु सुनारले गोप्य सल्लाह गरी राति चोर खोलामा

आई ना.३ ख.६०३८ नं. को बस लुटपाट गरेका हौं । कति नगद जिन्सी लुटे थाहा भएन । मैले रु.६००१- भाग पाएको थिएँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी दिपेस सुनारले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

म र विष्णु सुनारबीच चिनजान थियो । मैले विष्णुसँग रूपैयाँ सापट मागेको थिएँ । विष्णुले म जुगाड गर्छु, पछि दिउँला भनेका थिए । एकदिन तिमीले पैसा चाहियो भनेका थियौ, मैले योजना बनाएको छु, हामीसँग जानुपर्छ भनी अन्य मैले नचिनेका आर्मी कम्ब्याट ड्रेस हतियारसहितका १०/१२ जना केटाहरूसहित आई चोरखोलामा लुकी बसी ना.३ ख. ६०३८ नं. को बस लुटपाट गरेका हौं । मलाई रु. ६००१- दिएका थिए भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी दिपेन्द्र घर्तीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

मिति २०६३।१२।७ गते म काम विशेषले भालुवाङसम्म गएको थिएँ । राति काठमाडौँदेखि प्युठान खलंगासम्म आउने ना. ३ ख. ६०३८ नं. बसमा चढी आउँदै गर्दा रम्दी गा.वि.स. वडा नं.९ चोर खोलामा पुग्दा आर्मी कम्ब्याट ड्रेस लगाएका १०/१२ जना व्यक्तिहरूले बन्दुक खुकुरी देखाई बस रोकी यात्रुहरूलाई तल झारी नगद जिन्सी लुटपाट गरेका हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको मौकामा कागज गर्ने दिपेन्द्र श्रेष्ठको कागज ।

उक्त वारदातको दिन म काठमाडौँबाट घर आउन भनी ना.३ ख. ६०३८ नं. को बसबाट आउँदै गर्दा प्युठान जिल्लास्थित चोर खोला भन्ने ठाउँमा अं. राति ४:०० बजेको समयमा कम्ब्याट ड्रेस लगाएका १०/१२ जना हतियारधारी समूहले हामी चढेको गाडी रोकी सम्पूर्ण यात्रुहरूलाई झारी नगद तथा जिन्सी लुटपाट गरेका हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको तिलक पाण्डे र हिमाल पोखरेलले गरेको एकै मिलानको कागज ।

प्रतिवादीहरू संजय घर्ती-१, दिपेन्द्र घर्ती-१, दिपेस सुनार-१, विष्णु सुनार-१ लाई मुलुकी ऐन, चोरीको १ नं. विपरीत ६ नं. ले परिभाषित

कसुर अपराधमा ऐ.१४(४) बमोजिम गरी पाउनको साथै बिगोको हकमा सुरु जाहेरीमा यात्रुहरूको २ लाख, चालकसँग भएको रु. ६००१- र कन्डक्टरसँग भएको भाडा उठाएको रकम रु.९,०००१- समेत गरी रु.२,०९,६००१- उल्लेख भएपनि हालसम्म कुन यात्रुको के कति रकम लुटिएको हो यकिन हुन नसकेको हुँदा पछि यकिन खुली आएका बखत सोहीबमोजिम हुने गरी हाल पीडित जाहेरवालाहरू चालक मिनबहादुर गुरुङको रु. ६००१- र कन्डक्टर सन्जयकुमार गुप्तासँग भएको रु.९,०००१- समेत गरी जम्मा रु.९,६००१- बिगो अंक कायम गरी चोरीको १० नं. बमोजिम प्रतिवादीहरूबाट जाहेरवालाहरूलाई दिलाई भराई पाउँ भन्नेसमेतको अभियोग पत्र ।

मैले डाँका चोरी नगरेको हुँदा मलाई केही थाहा छैन । मलाई आवश्यक परेकोले रोल्पा लिवाङ -६ का विष्णु सुनारले रु. ६००१- नेपाली रूपैयाँ लिवाङमा नै दियो । उक्त रूपैयाँ डाँका गरी लिएको रहेछ, सो कुरा मलाई थाहा जानकारी भएन । मसमेतलाई पक्राउ गरी ब्यारेकमा लगी घाउ चोट नलान्ने गरी कुटपिट गरी हतियार चोरी मुद्दा लगाई दिएका हुन् । विष्णुबहादुर सुनारले आफू जोगिनको लागि हामीहरूलाई फसाएको हो । मैले डाँका चोरी गरेको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी दिपेन्द्र घर्तीले अदालतमा गरेको बयान ।

अनुसन्धानको क्रममा अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा मैले भनेबमोजिम लेखिएको छैन । २०६४ साल वैशाख ३० गते २०६४।१।२८ मा रोल्पामा हतियार हराएको कुरामा मसमेतलाई आर्मीले पक्राउ गरेका हुन् र ब्यारेकमा लगी सोधपुछ गरेका थिए । हामीले हतियार लगेका छैनौं भन्दा कुटपिट गरी पछि जि.प्र.का. रोल्पामा हामीलाई दिपेन्द्र, दिपेस, संजयलाई र विष्णु सुनारलाई पनि लगेकामा उसले विष्णु सुनारले यिनीहरू र मसमेत भई प्युठानको चकचकेमा गई गाडी लुटेका हौं भनी पोल गरेकाले हामीलाई अड्डासार गर्दै ल्याएका हुन् । हामीले

लुटपाट गरेका होइनौं भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी दिपेस सुनारले अदालतमा गरेको बयान ।

जाहेरी व्यहोरा झुठ्ठा हो । प्रहरीमा भएको बयान मेरो इच्छाले भएको होइन । मिति २०६४।१।२० मा रोल्पामा हतियार हराएको कुरामा मसमेतलाई आर्मीले पक्राउ गरी व्यारेकमा लगी सोधपुछ गरेका थिए । हामीले हतियार लगेका छैनौं भन्दा हामीलाई कुटपिट गरी जि.प्र.का. रोल्पामा दिपेन्द्र, दिपेस सन्जय र विष्णु सुनारले यिनीहरूसमेत भई प्युठानको चकचकेमा गई गाडि लुटेका हौं भनी पोल गरेकोले हामीलाई जि.प्र.का.प्युठानमा ल्याएका हुन् । हामीले लुटपाट गरेका होइनौं भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी संजय घर्ती मगरले अदालतमा गरेको बयान ।

घटनास्थलमा बाटोमा ढुंगा भएको कारण खलासीले ढुंगा फाल्न लाग्दा एक्कासी लुटेराहरू आई यात्रुहरू र मलाई लुटेका हुन् । उक्त समयमा अं.७/८ हजारको लुटपाट भएको हो । रातिको समय भएकाले मान्छे चिन्न सकिन भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवाला संजयकुमार गुप्तले प्युठान जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

घटना घटेको समयमा प्रतिवादी दिपेस सुनार मेरै घरमा भई दोकानमा सेलिड गर्ने काम गरेकाले निजले उक्त वारदात घटाएका होइनन् । मेरो घरमा काम गर्ने व्यक्तिले प्युठानमा आएर घटना घटाएको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी दिपेस सुनारका साक्षी ख्याउटे सुनारले गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी संजय घर्ती अर्काको चोर्ने, लुट्ने जस्ता अनैतिक कार्य गर्ने व्यक्ति होइनन् । निजलाई आरोप लगाउनु गलत हो । निजको चालचलन राम्रो खालको छ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी संजय घर्तीका साक्षी जोखे पुनले प्युठान जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

२०६३ साल चैत महिनाको सुरुमा काठमाडौंदेखि प्युठान खलंगासम्मको लागि यात्रु

लिई गाडी आफैँले चलाई ल्याउँदै गर्दाको अवस्थामा प्युठानको चकचकेदेखि चेरनेटातर्फको बाटोमा ढुंगा राखेका थिए र खलासीलाई ढुंगा हटाउन पठाउँदा लुटेराहरू कराएको हुँदा डरले फर्की आएका हुन् । खलासीले गाडीको ढोका लगाए । बाहिरबाट ढोका खोल भनी लात्तीले हाने, त्यसपछि खलासीले ढोका खोली दियो र यात्रुलाई लाइन लगाई १/१ गरी धनपैसा लुटेका हुन् र मेरो पनि रु.६००।- लुटेका हुन् । लुटेराहरूसँग खुकुरी थियो । रातको समय भएकाले लुटेराहरूलाई चिन्न सकिन भन्नेसमेत व्यहोराको जाहेरवालामध्येका मिनबहादुर गुरूडले प्युठान जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

लुटेराहरू चकचकेमा बस रोकी यात्रुहरूसँग भएको पैसा लुटेका हुन् । म निदाएको र मसँग पैसा नभएको कारण केही लगेनन् । लुटेराहरूले रुमाल बाँधेका थिए भन्नेसमेत व्यहोराको मौकामा कागज गर्ने हिमाल पोखरेले प्युठान जिल्ला अदालतमा गरेको बकपत्र ।

जाहेरी दरखास्तलगायतका कागजातहरू पढी सुनाउँदा सुनौं । लेखिएबमोजिमको घटना मैले गरे गराएको होइन । सो समयमा म मेरै घरमा काम गरी बसेको छु । दिपेन्द्र घर्ती र दिपेस सुनारलाई मैले १ रुपैयाँ पनि दिएको छैन । उक्त घटनामा यिनीहरू संलग्न छैनन् भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी विष्णु सुनारले अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६३।१२।७ गते प्रतिवादी विष्णु सुनार आफ्नै घरमा थिए । सो वारदातमा निजको संलग्नता छैन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी विष्णु सुनारको साक्षी गगन वि.क. ले गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी दिपेन्द्र घर्ती र म फागुनको २५ गतेदेखि चैतको १९ गतेसम्म रोल्पाको लिवाङ बजारमा सँगै घर बनाउने, ढुंगा बोक्ने जस्ता काममा संलग्न थियौं । उक्त डाँका चोरी गर्ने काममा यी प्रतिवादी संलग्न छैनन् भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी दिपेन्द्र

घर्तीको साक्षी होमबहादुर वि.क.ले गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादीहरू विष्णु सुनार, दिपेन्द्र घर्ती, संजय घर्ती र दिपेस सुनारसमेतको संलग्नतामा मिति २०६३।१२।८ गते बिहान ४.३० बजेको समयमा काठमाडौंबाट प्युठानतर्फ आइरहेको ना.३ख.६०३८ नं. को बसलाई चकचकेदेखि चेरनेटाको बीचमा बाटो अवरुद्ध गरी डाँका गरेको प्रमाणित भई प्रतिवादीहरूले मुलुकी ऐन, चोरीको १ नं. विपरीत ६ नं. बमोजिमको कसुर अपराध गरेको प्रमाणित हुन आएको हुँदा प्रतिवादीहरू मध्ये विष्णु सुनार, संजय घर्ती र दिपेन्द्र घर्तीलाई ऐ. ऐनको १४(४) नं. बमोजिम जनही ६ वर्ष कैद हुने ठहर्छ । अर्का प्रतिवादी दिपेस सुनार १६ वर्षभन्दा कम उमेरको देखिँदा निजको हकमा बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११ बमोजिम हुनसमेत मागदाबी लिइएको र निजको उमेर कसुर गर्दाको अवस्थामा १४ वर्षको देखिँदा प्रतिवादी दिपेस सुनारलाई बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम ३ वर्ष कैद हुने तथा प्रतिवादीहरू मध्येका संजय घर्तीले रु.९९५।-, दिपेस सुनारले रु. ६००।- र दिपेन्द्र घर्तीले रु. ६००।- खाएको देखिँदा निजहरूलाई चोरीको १४(४) नं. बमोजिम सोको डेढी क्रमशः रु. १४९२।५०, रु.९००।- र रु. ९००।- जरिवाना हुने र यस्तै अर्का प्रतिवादी विष्णु सुनार प्रस्तुत वारदातको मूल योजनाकार भएको देखिएको र निजले नै प्रतिवादीहरू संजय घर्ती, दिपेन्द्र घर्ती र दिपेस सुनारलाई खटाई रूपैयाँ दिएको देखिएकोले बाँकी रु. ६,४०५।- प्रतिवादी विष्णु सुनारले खाएको देखिँदा निजलाई चोरीको १४(४) नं. बमोजिम सोको डेढी रु.९,६०७।५० जरिवाना हुने ठहर्छ भन्ने सुरु प्युठान जिल्ला अदालतको फैसला ।

प्रतिवादीहरू उपर लिएको अभियोग मागदाबीको कानूनी व्यवस्था हेर्दा मुलुकी ऐन, चोरीको महलको १४(४) नं. ले कानूनबमोजिम डाँका कसुर ठहर भइसकेपछि सजाय गर्दा जरिवानाको हकमा डाँका

गर्नेलाई बिगोको डेढी बढाई जरिवाना गर्नुपर्छ भन्ने उल्लेख भएकोमा प्रतिवादीहरूले जाहेरवालाहरूको रु.८,६००।- बिगो बराबरको धनमाल डाँका चोरी गरेको ठहर गरिसकेपछि उपर्युक्त उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाबमोजिम प्रतिवादीहरूलाई जरिवाना तोकी सजाय गर्नुपर्नेमा कुन प्रतिवादीबाट के कति बिगो जाहेरवालाले भरी पाउने हो भन्नेसँग सम्बन्धित ऐनको २०(३) नं. को छुट्टै कानूनी व्यवस्थालाई आधार लिई बिगोलाई खण्डित गरी गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग माग दाबीबमोजिमको जरिवाना होस् भन्ने व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरमा गरेको पुनरावेदन जिकिर ।

प्रतिवादीहरूलाई बिगोको अनुपातमा गरेको सजाय मिलेको नदेखिँदा सुरु फैसला फरक पर्नसक्ने देखिँदा अ.बं.२०२ नं. र पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम छलफलको लागि विपक्षी झिकाई आएपछि वा म्याद नाघेपछि पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरको आदेश ।

खाएको बिगो समाई गरेको जरिवाना सो हदसम्म मिलेको नपाइँदा सुरु प्युठान जिल्ला अदालतको मिति २०६६।१।२२ को फैसला सो हदसम्म बदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादी संजय घर्ती, दिपेन्द्र घर्ती र विष्णु सुनारलाई बिगो रु.८,६००।- को डेढी रु. १२,९००।- का हिसाबले जनही जरिवाना हुने र प्रतिवादी दिपेस सुनारलाई बालबालिकासम्बन्धी ऐन,२०४८ को दफा ११(३) ले सोको आधा रु.६,४५०।- जनही जरिवाना हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरको फैसला ।

प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट हामी पुनरावेदक प्रतिवादीहरू उपर मुलुकी ऐन, चोरीको १४(४) नं. समेतको सजायको मागदाबी लिई अभियोग पत्र दायर भएकोमा हामी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले सुरु प्युठान जिल्ला अदालतमा बयान गर्दा हामीले

डाँका चोरी गरेका होइनौं, हामीलाई रोल्पामा आर्मीको हतियार हराएको विषयलाई लिएर पक्राउ गरी शारीरिक यातना दिइएको र अड्डासार गर्दै प्युठान जिल्लामा लगी झुठा अभियोगमा फसाइएको हो । मौकाको बयान हामीले भनेबमोजिम लेखिएको होइन भनी आरोपित कसुरमा पूर्णरूपमा इन्कार रही बयान गरेका र हाम्रो इन्कारी बयानलाई हाम्रा साक्षीको बकपत्रबाट पुष्टि भइरहेको तथा विपक्षी प्रत्यर्थी वादी पक्षका गवाहले सुरु प्युठान जिल्ला अदालतमा बकपत्र गर्दा बसमा लुटपाट गर्ने व्यक्तिहरूलाई चिन्न सक्दैन भनी तथा मौकाको कागजसँग विरोधाभाष हुने गरी बकपत्र गरिदिएको अवस्थामा सुरु प्युठान जिल्ला अदालतबाट उक्त मुद्दा फैसला गर्दा आरोपित कसुरमा कसुरदार ठहर्याई फैसला भएकोमा पुनरावेदक प्रतिवादीमध्येको म दिपेस सुनार नाबालक र गरिब तथा असमर्थ भएको र अन्य प्रतिवादीहरू पनि गरिब तथा असमर्थ भएकोले पुनरावेदन गर्न नसकेको अवस्थामा विपक्षी वादी पक्षबाट पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन पत्र दर्ता भई पुनरावेदन अदालतबाट अ.बं.२०२ नं. बमोजिम आदेश भएको अवस्थामा समेत हामी पुनरावेदक प्रतिवादीहरू थुनामा रहेका तथा नाबालक र असमर्थ व्यक्तिहरू भएको अवस्थामा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(१०) बमोजिम तथा बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १९(२) बमोजिम प्रदत्त अधिकारको समेत उल्लङ्घन गरी सुरु अदालतले गरेको भन्दा गैरन्यायिक तरिकाले जरिवाना बढाई तथा म नाबालक दिपेस सुनारलाई सुरुदेखि नै कारागारमा थुनामा राखी कसुरदार ठहर्याई भएको पुनरावेदन अदालतको उक्त फैसला प्रमाण कानून तथा फौजदारी कानूनका सर्वमान्य सिद्धान्तसमेतको त्रुटि गरी भएको हुँदा पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुर दाङको उक्त फैसला नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २४(१०) बमोजिम तथा बालबालिकासम्बन्धी

ऐन, २०४८ को दफा १९(२), दफा ५० तथा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८, २५ तथा दफा ५४ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशसमेतको प्रतिकूल हुँदा बदर गरी झुठा अभियोग दाबीबाट फुर्सद दिलाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीहरू संजय घर्ती, विष्णु सुनार, दिपेस सुनार र दिपेन्द्र घर्तीले सर्वोच्च अदालतमा गरेको संयुक्त पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीतर्फबाट उपस्थित विद्वान् वैतनिक अधिवक्ता श्री किरणकुमारी गुप्तले पुनरावेदक प्रतिवादीलाई सुरुमा रोल्पामा आर्मीको हतियार हराएको विषयलाई लिएर पक्राउ गरी शारीरिक यातना दिइएको र अड्डासार गर्दै प्युठान जिल्लामा लगी झुठा अभियोगमा फसाइएको हो । मौकाको बयान प्रतिवादीहरूले भनेबमोजिम लेखिएको होइन भनी आरोपित कसुरमा पूर्णरूपमा इन्कार रही बयान गरेका र इन्कारी बयानलाई प्रतिवादीका साक्षीको बकपत्रबाट पुष्टि गरिदिएको तथा विपक्षी प्रत्यर्थी वादी पक्षका गवाहले सुरु प्युठान जिल्ला अदालतमा बकपत्र गर्दा बसमा लुटपाट गर्ने व्यक्तिहरूलाई चिन्न सक्दैन भनी तथा मौकाको कागजसँग विरोधाभाष हुने गरी बकपत्र गरिदिएको अवस्थामा निर्दोस ठहर्याई सफाई दिनुपर्नेमा सुरुमा भन्दा बढाई सजाय गरेको फैसला नमिलेकोले जबरजस्ती फसाइएको मुद्दाबाट पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई सफाई दिलाइ पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस जिकिरसमेत सुनियो । प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री गुरुप्रसाद वाग्लेले प्रतिवादीहरू कसुरदार रहेको कुरामा कुनै विवाद नभएको अवस्थामा सुरु जिल्ला अदालतले गरेको फैसलामा चोरीको महलको उल्लिखित १४(४) नं. बमोजिम सजाय गरेको कानूनअनुरूपै हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुनुपर्छ भन्नेसमेतको बहससमेत सुनियो ।

प्रतिवादीहरू संजय घर्ती-१, दिपेन्द्र घर्ती-१, दिपेस सुनार-१, विष्णु सुनार-१ लाई मुलुकी ऐन, चोरीको १ नं. विपरीत ६ नं. ले परिभाषित कसुर अपराधमा ऐ.१४(४) बमोजिम गरी पाउनको साथै बिगोको हकमा सुरु जाहेरीमा यात्रुहरूको २ लाख, चालकसँग भएको रू. ६००१- र कन्डक्टरसँग भएको भाडा उठाएको रकम रू. ९,०००१- समेत गरी रू.२,०९,६००१- उल्लेख भएपनि हालसम्म कुन यात्रुको के कति रकम लुटिएको हो यकिन हुन नसकेको हुँदा पछि यकिन खुली आएका बखत सोहीबमोजिम हुने गरी हाल पीडित जाहेरवालाहरू चालक मिनबहादुर गुरुडको रू. ६००१- र कन्डक्टर सन्जयकुमार गुप्तासँग भएको रू.९,०००१- समेत गरी जम्मा रू.९,६००१- बिगो अंक कायम गरी चोरीको १० नं. बमोजिम प्रतिवादीहरूबाट जाहेरवालाहरूलाई दिलाई भराई पाउँ भन्नेसमेतको अभियोग पत्र भएकोमा प्रतिवादीहरूले मुलुकी ऐन, चोरीको १ नं. विपरीत ६ नं. बमोजिमको कसुर अपराध गरेको कुरा प्रमाणित हुन आएको हुँदा प्रतिवादीहरू मध्ये विष्णु सुनार, संजय घर्ती र दिपेन्द्र घर्तीलाई ऐ. ऐनको १४(४) नं. बमोजिम जनही ६ वर्ष कैद हुने ठहर्छ । अर्का प्रतिवादी दिपेस सुनार १६ वर्षभन्दा कम उमेरको देखिँदा निजको हकमा बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११ बमोजिम हुनसमेत मागदाबी लिइएको र निजको उमेर कसुर गर्दाको अवस्थामा १४ वर्षको देखिँदा प्रतिवादी दिपेस सुनारलाई बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) बमोजिम ३ वर्ष कैद हुने तथा प्रतिवादीहरू मध्येका संजय घर्तीले रू.९९५१-, दिपेस सुनारले रू. ६००१- र दिपेन्द्र घर्तीले रू. ६००१- खाएको देखिँदा निजहरूलाई चोरीको १४(४) नं. बमोजिम सोको डेढी क्रमशः रू. १४९२।५०, रू. ९००१- र रू. ९००१- जरिवाना हुने र यस्तै अर्का प्रतिवादी विष्णु सुनार प्रस्तुत वारदातको मूल योजनाकार भएको देखिएको र

निजले नै प्रतिवादीहरू संजय घर्ती, दिपेन्द्र घर्ती र दिपेस सुनारलाई खटाई रूपैयाँ दिएको देखिएकोले बाँकी रू. ६,४०५१- प्रतिवादी विष्णु सुनारले खाएको देखिँदा निजलाई चोरीको १४(४) नं. बमोजिम सोको डेढी रू. ९,६०७।५० जरिवाना हुने ठहर्छ भन्ने सुरु प्युठान जिल्ला अदालतको फैसला भएकोमा प्रतिवादीहरूले चोरीको महलको १४(४) नं. अनुसारको कसुर गरेको ठहर गरिसकेपछि चोरीको महलको १४(४) नं. अनुसार सजाय गर्दा डाँका गर्नेलाई बिगोको डेढी बढाई सजाय गर्नुपर्नेमा सो नगरी डाँका गरेको रकम जसका पेटमा जति परेको हो, त्यति रकमका हिसाबले जरिवाना गरेको सुरु जिल्ला अदालतको फैसला नमिलेकोले जरिवानाको हकमा बढाई सजाय गरिपाउँ भनी पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरमा पुनरावेदन परेकोमा सोहीबमोजिम जरिवानाको हकमा केही उल्टी गरी प्रतिवादी संजय घर्ती, दिपेन्द्र घर्ती र विष्णु सुनारलाई बिगो रू. ८,६००१- को डेढी रू. १२,९००१- का हिसाबले जनही जरिवाना हुने र प्रतिवादी दिपेस सुनारलाई बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) ले सोको आधा रू. ६,४५०१- जनही जरिवाना हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरको फैसलाउपर प्रतिवादीहरूले चित्त नबुझाई सर्वोच्च अदालतमा प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको देखिन्छ ।

अब पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरको फैसला मिलेको छ छैन ? प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्छ पुग्दैन सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीहरू सन्जय घर्ती, विष्णु सुनार र दीपेन्द्र घर्तीले यस अदालतमा दर्ता गराएको पुनरावेदन पत्रमा उल्लिखित पुनरावेदन जिकिर साबित गर्न नसक्ने भएकोले हाम्रो पुनरावेदन पत्रउपर कारवाही नगरी फिर्ता गरिपाउँ

भनी कारागार कार्यालय, रोल्पामार्फत दिएको निवेदन प्राप्त भई पेस भएको देखियो । उक्त डाँका मुद्दामा दीपेस सुनारसहितका यी निवेदक प्रतिवादीहरूले संयुक्तरूपमा पुनरावेदन पत्र दर्ता गराएको देखिए पनि प्रतिवादी दीपेस सुनारले मुद्दा फिर्ताको माग गरेको नदेखिएकोले निज पुनरावेदक प्रतिवादी दीपेस सुनारको हकमा मुद्दाको बाँकी कारवाही कायमै राखी यी निवेदक पुनरावेदक प्रतिवादीहरू सन्जय घर्ती, विष्णु सुनार र दिपेन्द्र घर्तीका हकमा मुलुकी ऐन, अ.बं.९२ नं. बमोजिम पुनरावेदन पत्र फिर्ता लिन अनुमति दिइएको छ, नियमानुसार गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६९।४।८।२ को आदेश देखिन्छ ।

३. अभियोग दाबीमा बिगो रु.९,६००।- कायम गरी प्रतिवादीहरूलाई सजायसमेत गरिपाउँ भन्ने दाबी भएकोमा जाहेरवालाले अदालतमा बकपत्र गर्दा रु.८,६००।- लुटिएको हो भनी बकपत्र गरेको देखिएकोले त्यति बिगो कायम गरी प्रतिवादीहरूले चोरीको महलको १४(४) नं. अनुसारको कसुर गरेको ठहर गरिसकेपछि चोरीको महलको १४(४) नं. अनुसार सजाय गर्दा डाँका गर्नेलाई बिगोको डेढी बढाई सजाय गर्नुपर्नेमा सुरु जिल्ला अदालतबाट सोबमोजिम नगरी डाँका गरेको रकम जसका पेटमा जति परेको हो, त्यति रकमका हिसाबले जरिवाना गरेकोले जम्मा बिगो रु. ८,६००।- डाँका वारदात भएको ठहर गरी फैसला भएपछि सोहीअनुसार सजायतर्फ बोल्नुपर्नेमा सोतर्फ सुरु जिल्ला अदालतको फैसला मौन रहेकाले प्रतिवादीहरू संजय घर्ती, दिपेस सुनार, विष्णु सुनार, दिपेन्द्र घर्तीलाई बिगो रु. ८,६००।- डेढी रु. १२,९००।- जरिवाना हुने ठहर्याई खाएको बिगो समाई गरेको जरिवाना सो हदसम्म मिलेको नपाइँदा सुरु प्युठान जिल्ला अदालतको मिति २०६६।१।२२ को फैसला सो हदसम्म बढेर हुने ठहर भनी प्रतिवादी संजय घर्ती, दिपेन्द्र घर्ती र विष्णु सुनारलाई बिगो रु.

८,६००।- को डेढी रु. १२,९००।- का हिसाबले जनही जरिवाना हुने र प्रतिवादी दिपेस सुनारलाई बालबालिकासम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा ११(३) ले सोको आधा रु. ६,४५०।- जनही जरिवाना हुने ठहर्याई पुनरावेदन अदालत, तुलसीपुरले फैसला गरेको देखिन्छ ।

४. जिल्ला अदालतको फैसलामा प्रतिवादीहरूले पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन नगरी चित्त बुझाई बसेको पाइन्छ । पुनरावेदक प्रतिवादीहरू सन्जय घर्ती, विष्णु सुनार र दिपेन्द्र घर्तीको हकमा मुलुकी ऐन, अ.बं.९२ नं. बमोजिम मिति २०६९।४।८।२ मा मुद्दा फिर्ता लिइसकेको देखिँदा निजहरूको हकमा केही बोली रहन परेन ।

५. अब पुनरावेदक प्रतिवादी दिपेस सुनारको हकमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा तत्कालिन न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ अनुसार (१) पुनरावेदन अदालतले गरेको फैसला वा अन्तिम आदेशउपर देहायका मुद्दाहरूमा सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन लाग्नेछ भनी कानूनी व्यवस्था भएको पाइन्छ:- (क) पुनरावेदन अदालतले सुरु कारवाही र किनारा गरेको मुद्दा, (ख) दश वर्ष वा सोभन्दा बढी कैदको सजाय भएको मुद्दा, र (ग) तीन वर्ष वा सोभन्दा बढी कैदको सजाय, पच्चीस हजार रुपैयाँ वा सोभन्दा बढी जरिवाना, पचास हजार रुपैयाँ वा सोभन्दा बढी बिगो भएको वा बिगो नखुलेको मुद्दामा सुरु अदालत, निकाय वा अधिकारीले गरेको निर्णयउपर पुनरावेदन अदालतले पुनरावेदनको रोहमा निर्णय गर्दा केही वा पूरै उल्टी भएको मुद्दा । (२) सर्वोच्च अदालतमा साधक जाहेर भएको मुद्दामा पनि पुनरावेदन लाग्न सक्नेछ भनी त्यस किसिमका पुनरावेदन अदालतको फैसलाउपर मात्र सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ । त्यसैगरी तत्कालिन हालको न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा ९(१) मा

सर्वोच्च अदालतलाई देहायका मुद्दाहरूमा पुनरावेदन सुन्ने अधिकार हुनेछ : (क) दफा ८ को उपदफा (२) बमोजिम उच्च अदालतले सुरु कारवाही र किनारा गरेको मुद्दा (ख) उच्च अदालतबाट दश वर्ष वा सोभन्दा बढी कैद सजाय हुने गरी फैसला भएको मुद्दा (ग) तीन वर्षभन्दा बढी कैदको सजाय वा पाँच लाख रुपैयाँभन्दा बढी बिगो भएको मुद्दामा सुरु अदालत, निकाय वा अधिकारीले गरेको निर्णयउपर उच्च अदालतले पुनरावेदनको रोहमा निर्णय गर्दा आंशिक वा पूरै बदर गरेको मुद्दा र (घ) संघीय कानूनबमोजिम सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने मुद्दा (२) सर्वोच्च अदालतमा साधक पेस भएको मुद्दामा समेत सर्वोच्च अदालतलाई पुनरावेदन सुन्ने अधिकार हुनेछ भनी उच्च अदालतको फैसलाउपर सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने भन्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ ।

६. सुरु जिल्ला अदालतबाट फैसला हुँदा चित्त नबुझ्ने पक्षले पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन गर्न पाउने कानूनी व्यवस्था भएको पाइन्छ । सुरु अदालतको फैसलाउपर चित्त बुझाई पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन नगरी बस्ने पक्षले अर्को विपक्षले पुनरावेदन गरेकोमा सोउपर पहिला पुनरावेदन नगर्ने पक्षलाई पछि सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्न पाउने कानूनी व्यवस्था नभएको अवस्थामा सुरु जिल्ला अदालतको फैसलाउपर पहिलो तहको पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन नगर्नेलाई अन्तिम तहको सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन दिन मिल्ने अवस्था भएन । यसरी प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीले सुरु जिल्ला अदालतको फैसलाउपर चित्त बुझाई पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन नगरी बसेको र नेपाल सरकारले पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन परी सोको फैसला भएकोमा पुनरावेदन तहको पहिलो पुनरावेदन नगर्ने प्रतिवादीहरूलाई सर्वोच्च अदालतमा गरेको पुनरावेदनबाट औचित्यमा प्रवेश गरी हेर्न मिलेन प्रस्तुत

पुनरावेदन खारेज हुने ठहर्छ । प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. चोलेन्द्र शमशेर ज.ब.रा.

इजलास अधिकृत: जयराम श्रेष्ठ

इति संवत् २०७३ साल मङ्सिर २६ गते रोज १ शुभम् ।

निर्णय नं. १७८१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री हरिकृष्ण कार्की
आदेश मिति : २०७३।०७।०४

०७१-WO-०३१९

मुद्दा: उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : जिल्ला पर्सा, प्रसौनी बिर्ता गा.वि.स. वडा
नं. १ बस्ने जगदेव पण्डित कुम्हाल
विरूद्ध

विपक्षी : पुनरावेदन अदालत, हेटौंडा, मकवानपुरसमेत

- अंश मुद्दाको फिराद परी पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।१।१७ मा फैसला भइसकेपश्चात् अघि परेको अंश

मुद्दालाई असर पर्ने गरी २०६९ सालमा लेनदेनको मुद्दा परेको र अधि परेको अंश मुद्दाको प्रतिउत्तरमा समेत प्रस्तुत ऋणलाई नदेखाएको अवस्थामा लेनदेनको लिखतमा साक्षी नबसेको वा सहमति नहुने पक्षले पनि तिर्नुपर्ने गरी अवस्था परिस्थिति (Context) विचार नगरी सावधानीबेगर हचुवारूपमा मान्यता दिँदा घरायसी लिखत जहिलेसुकै तयार हुनसक्ने हुँदा त्यस्ता लिखतले नभए नगरेका झुठ्ठा बनावटी व्यवहारले समेत प्रश्रय पाउन सक्ने हुन्छ । घरायसी लिखत झुठ्ठा बनावटी हुनसक्ने अवस्था परिस्थितिको निक्क्यौल नगरी लिखत पेस भएको आधारमा मात्र घरको मुख्यले गरेको व्यवहार त्यसले सिर्जना गर्ने परिणाम र प्रभाव नहेरी गोश्वारा धनबाट ऋण व्यहोर्दा कसैको अंश हकसमेतमा अन्यायपूर्णरूपमा असर पर्ने अवस्थाको सिर्जना मात्र होइन कानून र न्यायको मर्म (Spirit of Law and Justice) मा नै बाधा अड्चन देखापर्ने हुँदा त्यस्ता लिखतहरू तयार हुँदाका अवस्था र परिस्थिति एवं सो लेनदेनको मुद्दा पर्दाको अवस्था र परिस्थितिसमेत ख्याल गरी त्यस तर्फसमेत न्यायकर्ताले सचेततापूर्वक विचार गर्नुपर्ने ।

(१) लिखत पेस हुनु र लिखतको मितिअधिको देखिनु एउटा कुरा हो भने सो लिखत सोही मितिमा नै तयार भएको पुष्टि हुने विश्वसनीय आधार देखिनु अर्को कुरा हो । निम्न अवस्था परिस्थिति देखिए अन्यथा प्रमाणित नभए विश्वसनीय आधार मान्न सकिने । घरायसी लिखत भए पनि

वादी प्रतिवादी (घरको मुख्य वा अन्य अंशियारसमेत) ले स्वीकार गरेको,

- (२) अन्य अंशियाराको मन्जुरी नभए पनि लिखत अड्डाबाट पारित गराई लिएको,
- (३) अंश मुद्दा पर्नुपूर्व नै साहूको नालेस परेको,
- (४) साहूको नालेस परिसकेपछि अंश मुद्दा परेको,
- (५) साहूको लेनदेन वा अंशियाराको अंश मुद्दा पर्नुपूर्व नै लिखत गरी लेनदेन गर्ने व्यक्ति (घरको मुख्य व्यक्ति वा एकाघरको उमेर पुगेकोले व्यवहार गरेकोमा मुख्य जानकारको सहिछाप भएकोमा त्यस्तो अन्य अंशियार व्यवहारकर्ता) मरिसकेको,
- (६) घरायसी लिखत भए पनि उक्त लिखतको ऋणमा एकाघर सगोलमा बस्ने अंशियारहरूको समेत लेनदेनको कागजमा सहिछाप गरेको,
- (७) साहूको लेनदेन मुद्दा पर्नुपूर्व नै अंश मुद्दा परेकोमा वादी वा प्रतिवादीले फिराद वा प्रतिउत्तरमा नै ऋण देखाएकोमा सो घरव्यवहारमा खर्च भएको वस्तुनिष्ठरूपमा पुष्टि भएको ।

(प्रकरण नं. २)

- अंश मुद्दा अन्तिम भएपश्चात् सो अंश मुद्दाको बन्डालाई असर पर्ने किसिमले पछि परेको लेनदेन मुद्दा र सोको बिगो भरिभराउको कारवाहीको क्रममा आएर घरको मुख्यले सगोलमा हुँदा नै लेनदेन गरेकोले गोश्वारा धनबाट ऋणको बिगो भरिभराउ हुने भनी लिएको दाबीको आधार अन्य अंशियाराको हकमा सहिसद्दे व्यवहारका विश्वसनीय

आधार (Reliable Ground) बन्न नसक्ने हुँदा त्यसरी साक्षी पनि नबस्ने र मन्जुर पनि नहुने अंशियारा पक्षबाट भरिभराउ हुँदा वा त्यस्तो लिखतलाई मान्यता दिँदा लेनदेन व्यवहारको ८ नं, अंशबन्डाको १८ नं. र दण्ड सजायको २६ नं.समेतको यान्त्रिक व्याख्या (Mechanical Interpretation) हुने ।

(प्रकरण नं. ३)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता प्रेमबहादुर खड्का तथा अधिवक्ताद्वय अवधविहारी सिन्हा र लक्ष्मी थापा खड्का

विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता महादेव पण्डित अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

आदेश

न्या. गोपाल पराजुली : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र धारा १०७(२) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:-

म निवेदकले मिति २०६२।१।१० लेनदेन मुद्दाका वादी (साहू) रामलखन पण्डितसँग रु.२०,००,०००।- (बीस लाख) कपाली तमसुकको कागज गरी ऋण लिएकोमा उक्त ऋणबाट स्व. छोरा रामएकवाल पण्डितको पढाई खर्चको लागि दिएको र अन्य बाँकी रकमबाट पक्की घर निर्माण गरी सम्पूर्ण घर व्यवहार चलाई आएकोमा उक्त लिएको ऋण भाखाभित्र बुझाउन नसकी साहू रामलखन पण्डितले पर्सा जिल्ला अदालतमा लेनदेन मुद्दा दिएकोमा मिति २०६१।१२।२८ मा वादी दाबीबमोजिम सावाँ ब्याज भराउने गरी फैसला भएको छ । उक्त फैसलाबमोजिम फैसला कार्यान्वयन गरिपाउँ भनी दिएको निवेदनमा

सिमा देवीको एक मात्र निवेदनको आधारमा निवेदिकाको मागबमोजिम अंशबाहेक गरी बाँकी जग्गामा बिगोतर्फको कारवाही गर्ने भनी तहसिलदारज्यूबाट मिति २०७०।१।२१ मा आदेश भएको र सो आदेशउपर मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ६१ नं. बमोजिम पर्सा जिल्ला अदालतमा निवेदन दिएकोमा सो निवेदनउपर पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०७१।२।१९ मा "तहसिलदारबाट मिति २०७०।१।२१ मा भएको आदेश मिलेकै देखिँदा बदर गर्न मिलेन । कानूनबमोजिम गर्नु" भनी भएको आदेश बेरीतको छ भनी पुनरावेदन अदालत, हेटौँडा मकवानपुरमा मुलुकी ऐन, अ.बं.१७ नं. बमोजिम निवेदन दिएकोमा पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०७१।६।३० मा "विपक्षी सिमा देवीले यो निवेदकबाट अंश पाउने ठहरी यस अदालतबाट समेत फैसला भई अन्तिम रहेको देखिन्छ । निवेदकले लिएको ऋणमा विपक्षी सिमा देवीको स्वर्गीय पतिको सहमति मन्जुरी रहेको देखिँदैन । अंश मुद्दा परेपछि लेनदेन मुद्दा पर्न आएकोसमेतका तथ्य घटना रोहमा वादी सिमा देवीको अंशबाहेक गरी बाँकी जग्गामा बिगोतर्फ कारवाही गर्ने गरी त्यहाँ अदालतबाट मिति २०७१।२।१९ मा भएको आदेश न्यायोचित नै भएको देखिँदा परिवर्तन गरिरहनु परेन । कानूनबमोजिम गर्नु होला" भनी आदेश भएको छ ।

वादी सिमा देवी र प्रतिवादी म निवेदक जगदेव पण्डितसमेत भएको अंश दर्ता मुद्दामा सम्पूर्ण सम्पत्तिलाई ६ भाग लगाई उक्त ६ भागको १ भागलाई ३ भाग लगाई सो ३ भागको १ भाग अंश छुट्याई लिन पाउँछ । मिति २०६८।५।२७ मा छुट तायदातीमा उल्लेख गरेको सम्पत्ति बन्डा नहुने र प्रतिवादीले तायदातीमा उल्लेख गरेको ऋणको हकमा साहूका उजुर परेको बखत ठहरेबमोजिम हुने हुँदा प्रस्तुत मुद्दाबाट केही बोलिरहनु नपर्ने ठहर्छ भनी फैसला भएको छ । सो फैसलालाई सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत,

हेटौंडाबाट मिति २०६९।१२।२३ मा फैसला भई सो फैसला अन्तिम भई बसेको छ। मिति २०६२।१।१० गते रु.२०,००,०००।- (बीस लाख) ऋण म निवेदकले लिएउपर वादी रामलखन पण्डित कुम्हाल र प्रतिवादी म रिट निवेदक जगदेव पण्डित कुम्हाल भएको लेनदेन मुद्दामा पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६९।१२।२८ मा “वादी दाबीअनुसारको रु.२०,००,०००।- प्रतिवादीले कर्जा लिएको तर तिरे बुझाएको नदेखिँदा दाबीबमोजिमको सावाँ ब्याज वादीले प्रतिवादीबाट भरी पाउने ठहर्छ” भनी फैसला भई अन्तिम बसेको छ। सोही फैसलाबमोजिम बिगो भरिभराउको निवेदन रामलखन पण्डित कुम्हालले दिएकोमा सो निवेदनबमोजिम म निवेदकलगायत ६ जना अंशियारको भागमा बराबर उक्त ऋणलाई बाँडी ६ जना अंशियारको अंश हकको सम्पत्ति बराबर ऋण असुलउपर (बिगो भरिभराउ) गराउनु पर्नेमा सो नगरी पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाले पर्सा जिल्ला अदालतका तहसिलदारले सिमा देवीको एक मात्र निवेदनको आधारमा निवेदिकाको मागबमोजिम अंश बाहेक गरी बाँकी जग्गामा बिगोतर्फको कारवाही गर्ने भनी मिति २०७०।९।२९ मा आदेश भएको र सो आदेशउपर मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ६९ नं. बमोजिम पर्सा जिल्ला अदालतमा निवेदन दिएकोमा सो निवेदनउपर पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०७१।२।१९ मा “तहसिलदारबाट मिति २०७०।९।२९ मा भएको आदेश मिलेकै देखिँदा बदर गर्न मिलेन। कानूनबमोजिम गर्नु” भनी आदेश भएकोमा उक्त आदेश बेरीतको छ। उक्त आदेश बदर गरिपाउँ भनी पुनरावेदन अदालत, हेटौंडामा मुलुकी ऐन, अ.बं.९७ नं. बमोजिम निवेदन दिएकोमा विपक्षी सिमा देवीले दिएको निवेदनलाई एकतर्फीरूपबाट हेरी “यो निवेदकबाट अंश पाउने ठहरी यस अदालतबाट समेत फैसला भई अन्तिम रहेको देखिन्छ। सो अंश मुद्दाको फैसलाबाट सगोलको अंशियार सबैले बेहोर्न नपर्ने भन्ने बोली परेको

छैन। निवेदकले लिएको ऋणमा विपक्षी सिमा देवीको स्वर्गीय पतिको सहमति मन्जुरी रहेको देखिँदैन। अंश मुद्दा परेपछि लेनदेन मुद्दा पर्न आएकोसमेतका तथ्य घटना रोहमा वादी सिमा देवीको अंशबाहेक गरी बाँकी जग्गामा बिगोतर्फ कारवाही गर्ने गरी त्यहाँ अदालतबाट मिति २०७१।२।१९ मा भएको आदेश न्यायोचित नै भएको देखिँदा परिवर्तन गरिरहनु परेन” भनी गरेको आदेश गैरकानूनी र सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्तविपरीत हुन गएको छ। उक्त मिति २०६२।१।१० मा कपाली तमसुक गरी लिएको ऋण वादी दाबीबमोजिम तिर्नुपर्ने गरी मिति २०६९।१२।२८ मा पर्सा जिल्ला अदालतबाट फैसला भइसकेको छ। उक्त ऋण म निवेदक घरको मुख्य व्यक्ति भई मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको ८ नं. बमोजिम लिएको हुँ। उक्त ऋण विपक्षी सिमा देवी र निजको पति स्व. रामएकवाल पण्डितले एकासगोलमा उपभोग गरी खाई आएका हुन्। सो ऋण लिएको राम एकवाललाई एम.वि. वि.एस. पढाउन लिएको हो। उक्त ऋण लिएको ४ वर्ष ५ महिनापछि अर्थात् २०६६।६।२८ गते विपक्षी सिमा देवीको पति रामएकवालको सवारी दुर्घटनामा परी मृत्यु भएको हो। तत्पश्चात् मिति २०६७।४।१२ मा अंश मुद्दा दर्ता भई मिति २०६७।४।१९ मा मात्र मानो छुट्टिएको मिति कायम भई मिति २०६८।५।२७ मा पर्सा जिल्ला अदालतबाट फैसला भई उक्त फैसलालाई सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाबाट मिति २०६९।१२।२३ मा फैसला भई अन्तिम बसेको छ। तसर्थ, उक्त ऋण निजहरूको अंश हकबाट समेत तिर्नुपर्ने हुन्छ। त्यस्तो ऋण विपक्षी सिमा देवीको अंश हक बाहेक गरी बिगो भरिभराउ गर्नु भन्ने तहसिलबाट मिति २०७०।९।२९ मा आदेश भएको, सो आदेशलाई सदर गर्ने गरी पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०७१।२।१९ मा आदेश भएको र सो आदेशलाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाको मिति २०७१।६।३० को आदेश मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको ८ नं. विपरीत हुनुको

साथै ने.का.प. २०५३ नि.नं.६२३३ पृ.५९५, ने.का.प. २०६३ नि.नं.७७६० पृ. ११६९, सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित कानून सिद्धान्तविपरीत छ।

हेटौँडाको मिति २०७१।६।३० को आदेश हचुवापूर्ण तरिकाबाट एकतर्फी ढङ्गबाट गरिएको छ। उक्त आदेश मुलुकी ऐन, अंशबन्डाको १८ नं. विपरीत हुनुको साथै दण्ड सजायको २६ नं. विपरीत छ। अंशबन्डाको १८ नं. मा "मानो नछुट्टिई सँग अंशियार छन् भने जुनसुकै अंशियारले सगोलको सम्पत्तिबाट वा सगोलको खेती, उद्योग, व्यापार, व्यवसायबाट बढेबढाएको सगोलको आर्जन र लेनदेन व्यवहारको महलको ८ नम्बरबमोजिम लगाएको ऋण सबै अंशियारलाई भाग लाग्छ" भनी प्रस्ट उल्लेख छ। दण्ड सजायको २६ नं. मा "दुनियाँको बिगोबापत जायजात गर्दा त्यो धन खाने बाह्र वर्षदेखि माथिका ऐनबमोजिम मानु नछुट्टिई सँग बसेका वा त्यो धन खाँदा सँग बसेका पछि भिन्न हुनेको अंशसमेत" भनी प्रस्टरूपमा उल्लेख गरेको छ। उक्त आदेश उक्त कानूनविपरीत हुनुको साथै सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्त ने.का.प. २०२५ नि.नं. ३९६, सर्वोच्च अदालत बुलेटिन पूर्णाङ्क २१७ पृ.७, सर्वोच्च अदालत बुलेटिन २०६० पूर्णाङ्क २६८ पृ.१३, सर्वोच्च अदालत बुलेटिन २०६५ वर्ष १७ पूर्णाङ्क ३७९ पृ.१ समेत विपरीत हुँदा उक्त आदेश उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी विपक्षी सिमा देवीसमेतको अंश भागबाट समेत लेनदेन मुद्दाको बिगो भरिभराउ गर्नु भन्ने परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ।

विपक्षी सिमा देवीले अंश मुद्दाबाट चलन चलाई आफ्नो भागको सम्पत्ति बन्डा छुट्ट्याई लिन सक्ने र जसबाट लेनदेन मुद्दाको बिगो भरिभराउको कार्यमा असर पर्न जाने र विपक्षीले बन्डा छुट्ट्याई लिएपछि उक्त सम्पत्ति बिक्री वितरणसमेत गर्न सक्ने हुँदा सोबाट म निवेदकलाई अपूरणीय क्षति पुग्न जाने हुँदा यो निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलाग्दासम्मको लागि

उक्त सम्पत्तिबाट बन्डा छुट्ट्याउने काम नगर्नु, उक्त सम्पत्तिलाई यथास्थितिमा राख्नु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन दाबी।

यसमा के कसो भएको हो। निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटोका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आए वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु। साथै निवेदकले अन्तरिम आदेशसमेत माग गरेको सम्बन्धमा विचार गर्दा विपक्षीले बन्डा छुट्ट्याई लिएपछि उल्लिखित सम्पत्ति बिक्री वितरण हुनसक्ने र सोबाट निवेदकलाई अपूरणीय क्षति पुग्न जाने हुँदा सुविधा सन्तुलनको सिद्धान्तको आधारमा बन्डा छुट्ट्याउने कार्य नगर्नु, नगराउनु भनी विपक्षी पर्सा जिल्ला अदालतको नाउँमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरी दिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०७१।७।२४ को आदेश।

यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७१।७।३० मा आदेश भएपश्चात् आदेशसहितको सम्पूर्ण कागजात सुरु पर्सा जिल्ला अदालतमा पठाई सकिएको र कानूनबमोजिम भएको उक्त आदेशबाट विपक्षीको रिट निवेदनमा उल्लेख गरेबमोजिमको संवैधानिक एवं कानूनी हक हनन् भएको नहुँदा असाधारण अधिकार क्षेत्रमा प्रवेश गरी दिनु भएको निवेदन खारेज भागी छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको लिखित जवाफ।

सम्पूर्ण बन्डा लाग्ने चल अचल सम्पत्ति ससुराको जिम्मामा थियो। निजले घर व्यवहार चलाउन अंशबन्डाको १९ नं. को अधीनमा रही चलाउनु पर्नेमा आफूसँग भएको अचल सम्पत्ति धितो राख्नु भएको छैन। आधीसम्म बिना कसैको मन्जुरीले बिक्रीसम्म

गर्ने अधिकार सुरक्षित हुँदाहुँदै सो नगरी मुद्दा परेपश्चात् साक्षी मन्जुरी नभएको लिखत खडा गरी गराई गरेको मुद्दाबाट बिगो भराउने मसँग फैसलासमेत नहुँदा सो लेनदेन मुद्दाविपरीत मेरो हकसमेत समावेश गरी बिगो भराउन पाउने व्यक्तिको उजुरबेगर बिगो नपाउने व्यक्तिको हकमा असर पर्ने अवस्था नभएकोले सो रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने विपक्षी सिमादेवीको लिखित जवाफ ।

प्रस्तुत रिट निवेदनमा मिति २०७१।७।२४ मा भएको आदेश सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम एकपक्षीय सुनुवाई गरी अन्तरिम आदेश भएको र मलाई आफ्नो कुरा गर्न यथार्थ कुरा प्रस्तुत गर्न मौका नपाएको हुनाले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(३) बमोजिम अन्तरिम आदेश रद्द गरिपाउँ भन्ने विपक्षी सिमादेवीको निवेदन पत्र ।

यसमा सबै विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ आइसकेको देखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदन अग्राधिकार दिई पूर्ण सुनुवाइको लागि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७१।१२।८ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदनसहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरियो ।

निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री प्रेमबहादुर खड्का तथा अधिवक्ताद्वय श्री अवधविहारी सिन्हा र श्री लक्ष्मी थापा खड्काले निवेदक जगदेव पडित घरको मुख्य भएकोमा विवाद नभएको र लेनदेन व्यवहारको ८ नं. बमोजिम घरको मुख्यले गरेको व्यवहार गोश्वारा धनबाट चल्ने र अंशबन्डाको १८ नं. ले लेनदेन व्यवहारको ८ नं. बमोजिम लगाएको ऋण सबै अंशियारलाई भाग लाग्ने भन्ने र दण्डसजायको २६ नं. ले दुनियाँको बिगोबापत जायजात गर्दा त्यो धन खाने बाह्र वर्षमाथिका सबै अंशियाराको अंश जायजात गर्नुपर्ने भन्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था रहेको छ । विपक्षी

सिमा देवीको अंश मुद्दा पर्नुपूर्वको घरको मुख्यले गरेको लेनदेनलाई गोश्वारा धनबाट बेहोर्न पर्नेमा सिमा देवीको अंशबाहेक गरी बाँकी जग्गामा बिगोतर्फको कारवाही गर्ने गरी तहसिलदारबाट मिति २०७०।९।२१ मा भएको आदेश, सो आदेशलाई सदर गर्ने गरेको पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०७१।२।९ को आदेश र पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०७१।६।३० को आदेश गैरकानूनी हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी विपक्षी सिमा देवीसमेतको अंश भागबाट समेत लेनदेन मुद्दाको बिगो भरी भराउ गर्नु भन्ने परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

विपक्षी सिमादेवीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री महादेव पण्डितले तमसुकमा सिमादेवी तथा निजका पति रोहवरमा नरहेको र अंश मुद्दाको फिराद परेपछि परेको लेनदेन मुद्दा भई सफा हात लिई अदालत प्रवेश गरेको भन्ने देखिँदैन । साथै प्रस्तुत निवेदन साहूको तर्फबाट नपरी ऋणीको तर्फबाट परेको परेको अवस्थाबाट समेत लेनदेन व्यवहार झुठ्ठा बनावटी भन्ने प्रस्ट हुने हुँदा रोहवरमा नबस्ने सिमादेवीको सम्पत्तिबाट भरिभराउ हुन नसक्ने हुँदा तहसिलदारको मिति २०७०।९।२१ आदेश, सो आदेशलाई सदर गर्ने गरेको पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०७१।२।९ को आदेश र पुनरावेदन अदालतको मिति २०७१।६।३० को आदेश संविधान र कानूनसम्मत हुँदा निवेदन दाबीबमोजिम रिट जारी हुने अवस्था नहुँदा प्रस्तुत रिट खारेज गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

अब तहसिलदारको मिति २०७०।९।२१ आदेश, सो आदेशलाई सदर गर्ने गरेको पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०७१।२।९ को आदेश र पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०७१।६।३० को आदेश गैरकानूनी भई उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने हो, होइन ? र निवेदन मागबमोजिम परमादेश जारी हुने हो, होइन भनी निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. यसमा सगोलमा रहँदाका अवस्था घरको

मुख्य व्यक्तिले लिएको ऋण सबै अंशियारको गोश्वारा सम्पत्तिबाट भरिभराउ हुनुपर्नेमा विपक्षी सिमादेवीको अंशबाहेक गरी बाँकी जग्गामा बिगोतर्फ कारवाही गर्ने गरी तहसिलदारबाट मिति २०७०।१।२१ मा भएको आदेशलाई सदर गर्ने गरेको पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०७१।२।१ मा आदेश न्यायोचित नै देखिँदा परिवर्तन गरी रहनु परेन भनी पुनरावेदन अदालत, हेटौडाबाट मिति २०७१।६।३० मा भएको आदेश मुलुकी ऐन, लेनदेन व्यवहारको ८ नं., अंशबन्डाको १८ नं. र दण्ड सजायको २६ नं.समेत विपरीत हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी सिमादेवीको अंश भागबाट समेत लेनदेन मुद्दाको बिगो भरिभराउ गर्नु भनी परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन दाबी रहेको देखियो । प्रस्तुत मुद्दामा लेनदेनको तमसुक मिति २०६२।१।१० मा भएको र विपक्षी सिमा देवीको पति रामएकवालको मृत्यु मिति २०६७।६।२८ मा भएको भनेकोमा सो तमसुकमा विपक्षी सिमादेवी तथा निजको पति रामएकवाल सो लिखतको रोहवरमा साक्षी बसेको देखिँदैन । त्यस्तै सगोलको ऋण भनी तिर्न बुझाउन मन्जुर भएको देखिने वस्तुनिष्ठ प्रमाण देखिएन । विपक्षी सिमादेवी वादी र निवेदक जगदेव पण्डित कुम्हालसमेत प्रतिवादी भई चलेको अंश मुद्दाको फिराद २०६७।४।१२ मा दर्ता भएकोमा सोपश्चात् मात्र २०६९ सालमा लेनदेन मुद्दाको फिराद परेको भन्ने तथ्यमा विवाद देखिँदैन । यसरी अंश मुद्दाको फिराद परी पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।१।१७ मा फैसला भइसकेपश्चात् अघि परेको अंश मुद्दालाई असर पर्ने गरी २०६९ सालमा लेनदेनको मुद्दा परेको र अघि परेको अंश मुद्दाको प्रतिउत्तरमा समेत प्रस्तुत ऋणलाई नदेखाएको अवस्थामा लेनदेनको लिखतमा साक्षी नबसेको वा सहमति नहुने पक्षले पनि तिर्नुपर्ने गरी अवस्था परिस्थिति (Context) विचार नगरी सावधानीबेगर हचुवारूपमा मान्यता दिँदा घरायसी लिखत जहिलेसुकै तयार हुनसक्ने हुँदा त्यस्ता

लिखतले नभए नगरेका झुठ्ठा बनावटी व्यवहारले समेत प्रश्रय पाउन सक्ने हुन्छ । घरायसी लिखत झुठ्ठा बनावटी हुन सक्ने अवस्था परिस्थितिको निकर्षाल नगरी लिखत पेस भएको आधारमा मात्र घरको मुख्यले गरेको व्यवहार त्यसले सिर्जना गर्ने परिणाम र प्रभाव नहेरी गोश्वारा धनबाट ऋण व्यहोर्दा कसैको अंश हकसमेतमा अन्यायपूर्णरूपमा असर पर्ने अवस्थाको सिर्जना मात्र होइन कानून र न्यायको मर्म (Spirit of Law and Justice) मा नै बाधा अड्चन देखापर्ने हुँदा त्यस्ता लिखतहरू तयार हुँदाका अवस्था र परिस्थिति एवं सो लेनदेनको मुद्दा पर्दाको अवस्था र परिस्थितिसमेत ख्याल गरी त्यस तर्फसमेत न्यायकर्ताले सचेततापूर्वक विचार गर्नुपर्ने हुन्छ । लिखत पेस हुनु र लिखतको मितिअघिको देखिनु एउटा कुरा हो भने सो लिखत सोही मितिमा नै तयार भएको पुष्टि हुने विश्वसनीय आधार देखिनु अर्को कुरा हो । निम्न अवस्था परिस्थिति देखिए अन्यथा प्रमाणित नभए विश्वसनीय आधार मान्न सकिने हुन्छ ।

- (क) घरायसी लिखत भए पनि वादी प्रतिवादी (घरको मुख्य वा अन्य अंशियारसमेत) ले स्वीकार गरेको,
- (ख) अन्य अंशियाराको मन्जुरी नभए पनि लिखत अड्डाबाट पारित गराई लिएको,
- (ग) अंश मुद्दा पर्नुपूर्व नै साहूको नालेस परेको,
- (घ) साहूको नालेस परिसकेपछि अंश मुद्दा परेको,
- (ङ) साहूको लेनदेन वा अंशियाराको अंश मुद्दा पर्नुपूर्व नै लिखत गरी लेनदेन गर्ने व्यक्ति (घरको मुख्य व्यक्ति वा एकाघरको उमेर पुगेकोले व्यवहार गरेकोमा मुख्य जानकारको सहिछाप भएकोमा त्यस्तो अन्य अंशियार व्यवहारकर्ता) मरिसकेको,
- (च) घरायसी लिखत भए पनि उक्त लिखतको ऋणमा एकाघर सगोलमा बस्ने अंशियारहरूको समेत लेनदेनको कागजमा

सहिष्णुता गरेको,

(छ) साहुको लेनदेन मुद्दा पर्नुपूर्व नै अंश मुद्दा परेकोमा वादी वा प्रतिवादीले फिराद वा प्रतिउत्तरमा नै ऋण देखाएकोमा सो घरव्यवहारमा खर्च भएको वस्तुनिष्ठरूपमा पुष्टि भएको ।

३. प्रस्तुत मुद्दामा माथि विवेचित अवस्था नदेखिई अंश मुद्दाको फिराद लेनदेन मुद्दा पर्नुपूर्व परेकोमा प्रतिवादीले प्रतिउत्तरमा ऋण नदेखिएको अवस्था परिस्थिति देखिएको छ । लेनदेन मुद्दा पर्नुपूर्व नै वादी सिमा देवीको अंश मुद्दा परेकोमा व्यवहार सद्धे साँचो भए प्रतिउत्तरसमेतमा यी निवेदक जगदेव पण्डितले उक्त लेनदेन भएको व्यहोरा र सोको वस्तुनिष्ठ खर्च भएको पुष्ट्याई दिन सक्नेमा तत्कालिन समयमा ऋण विषयमा केही नवोली मौन बसेबाट सो ऋण तत्कालिन समयमा नभएको वा गोश्वारा धनबाट व्यहोर्ने सगोलको ऋण नभएको मान्नुपर्ने हुन्छ । यसरी अंश मुद्दा अन्तिम भएपश्चात् सो अंश मुद्दाको बन्डालाई असार पर्ने किसिमले पछि परेको लेनदेन मुद्दा र सोको बिगो भरिभराउको कारवाहीको क्रममा आएर घरको मुख्यले सगोलमा हुँदा नै लेनदेन गरेकोले गोश्वारा धनबाट ऋणको बिगो भरिभराउ हुने भनी लिएको दाबीको आधार अन्य अंशियाराको हकमा सहिसद्धे व्यवहारका विश्वसनीय आधार (Reliable Ground) बन्न नसक्ने हुँदा त्यसरी साक्षी पनि नबस्ने र मन्जुर पनि नहुने अंशियारा पक्षबाट भरिभराउ हुँदा वा त्यस्तो लिखतलाई मान्यता दिँदा लेनदेन व्यवहारको ८ नं, अंशबन्डाको १८ नं. र दण्ड सजायको २६ नं.समेतको यान्त्रिक व्याख्या (Mechanical Interpretation) हुने हुन्छ । अतः निवेदक जगदेव पण्डितको दाबीबमोजिम निज घरको मुख्य भई सगोलमा नै रहँदाको अवस्थामा ऋण लिएको व्यवहार पुष्टि हुने वस्तुनिष्ठ र विश्वसनिय अवस्था परिस्थितिको विद्यमानता नदेखिँदा सो

ऋण सगोलबाट तिर्न बुझाउन मन्जुर नहुने विपक्षी सिमादेवीको अंश भाग वा गोश्वारा धनबाट व्यहोर्न पर्ने देखिन आएन ।

४. तसर्थ निवेदन मागबमोजिमको ऋण विपक्षी सिमादेवीले तिर्नु बुझाउनु पर्ने आधार देखिन नआएकोले सिमादेवीको अंश बाहेक गरी बाँकी जग्गामा बिगोतर्फ कारवाही गर्ने गरी तहसिलदारबाट मिति २०७०।९।२९ मा भएको आदेश सदर गर्ने गरी पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०७१।२।१९ मा भएको आदेश परिवर्तन गर्नु परेन भनी गरेको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको मिति २०७१।६।३० को आदेश लेनदेन व्यवहारको ८ नं. अंशबन्डाको १८ नं., दण्ड सजायको २६ समेतको विपरीत नदेखिई मिलेकै देखिँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी मिलेन । निवेदकको निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । यो मिसिलको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. हरिकृष्ण कार्की

इजलास अधिकृत: हर्कबहादुर क्षेत्री

इति संवत् २०७३ साल कात्तिक ४ गते रोज ५ शुभम् ।

निर्णय नं. १७८२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोपाल पराजुली
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाशमान सिंह राउत
फैसला मिति : २०७३।८।२७
०६७-CI-००६७

मुद्दा: करारबमोजिम दायित्व पूरा गराई पाउँ ।

पुनरावेदक वादी : मुनिम बानियाको छोरा जिल्ला
बर्दिया, गुलरिया नगरपालिका वडा नं. ९ बस्ने
देउता बानिया

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी : मुनिम बानियाको छोरा जिल्ला
बर्दिया, गुलरिया नगरपालिका वडा नं.९ बस्ने
दुर्गाप्रसाद बानियासमेत

- बाबुको शेषपछि बाँकी रहेको सम्पत्ति आफ्ना दुवै छोराहरूले बराबरी बाँडी लिन पाउने भन्ने शब्दावली प्रयुक्त भएको अवस्थामा बाबुको अंश भागमा परेको अचल सम्पत्ति बाबुले हक हस्तान्तरण नै गर्न पाउँदैन भनी अर्थ गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ३)

- एक पटक विधिवत् अदालतबाट अंशको रूपमा प्राप्त गरिसकेको सम्पत्तिलाई घरसारमा अर्करूपमा परिभाषित गर्दा त्यस्तो घरायसी परिभाषाभित्र अचल सम्पत्ति पाउने र जानसक्ने अवस्था हुँदैन । अंशबन्डाको मिलापत्रलाई करारको कागजले विस्थापित गर्न नसक्ने ।
- अदालतबाट अंशको रूपमा प्राप्त

गरेको अचल सम्पत्तिको हक हस्तान्तरणसमेतलाई रोक लगाउने गरी घरसारमा करार भएमा पनि सोको कुनै कानूनी मान्यता हुँदैन त्यस्तो कागज शून्य अवस्थाको हुन जाने ।

(प्रकरण नं. ६)

- ऐन कानूनमा स्पष्ट उल्लेख भएको कुरामा सोही ऐन कानूनबमोजिमको अक्षरशः पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । ऐन कानूनमा उल्लेख हुँदाहुँदै सोलाई नमानी आफ्नो स्वइच्छाले मनोमानीपूर्वक हक हस्तान्तरण गर्दा रजिस्ट्रेशन नै गर्नुपर्ने कागजलाई रजिस्ट्रेशन नगरी कानूनविपरीत घरायसीमा गरेको कागजलाई कानूनी मान्यता दिन मिल्ने अवस्था देखिएन । प्रतिवादीको नाममा रहेको अचल सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण नै अवरुद्ध हुने गरी वादी प्रतिवादीहरू बीच करार भएको रहेछ र त्यस्तो करार भनिएको कबुलियतनामाले अचल सम्पत्तिको हस्तान्तरणलाई नै अवरुद्ध गर्दछ भनी अर्थ गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ८)

पुनरावेदक वादीको तर्फबाट :

प्रत्यर्थी प्रतिवादीको तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- करार ऐन, २०५६ को दफा ८८

सुरु फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री टेकनारायण कुँवर

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री टंकबहादुर मोक्तान

माननीय न्यायाधीश श्री रमेश पोखरेल

फैसला

न्या.गोपाल पराजुली : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ दफा ९ बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य जिकिर एवं ठहर यसप्रकार छः

जिल्ला बर्दिया, गुलरिया गाउँ विकास समिति वडा नं. ८ख को कि.नं. १९१/९३७, कि.नं. १९१/९३७ को ज.वि. १-१-१५ को जग्गा म फिरादी र प्रतिवादी दुर्गाप्रसाद बानियाको नाउँमा ऐ. कि.नं. ६० को ज.वि. ०-९-५ र कि.नं. ८१ ज.वि. ०-८-५ को जग्गा ज.वि. ०-१७-१० जग्गा प्रतिवादी मुनिम बानियाको नाउँमा राखी सो जग्गा बाबुको जीवनकालमा आयस्ता खाने, बेचबिखन गर्न नपाउने र शेषपछि छोरा देउताराम र दुर्गाप्रसाद बानियाले बराबर खाने गरी तीनैजनाको मन्जुरीबाट करारनामाको लिखत तयार गरी सहिछाप गरी लिएको अवस्था हुँदाहुँदै प्रतिवादी मुनिम बानियाले पूरे जग्गा प्रतिवादीमध्येकी गितादेवी बानियालाई हालैको बकसपत्र मिति २०६२/४/२५ मा गरिदिनु भएको र प्रतिवादीले करारको दायित्व पूरा नगरेकाले पूरा गराई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी देउताराम बानियाको फिरादपत्र ।

जिल्ला बर्दिया, गुलरिया नगरपालिका वडा नं.८ख कि.नं. ८१ र ६० को जग्गा मेरो अंश भागको, मेरो एकलौटी हकभोगको जग्गा हो । उक्त दाबीको कित्ता जग्गामा मोही रहेको र मोही मुआब्जाबापत रु.२,७२,५००।- आवश्यक परी सो रुपैयाँ गितादेवीबाट लिई मोही मुआब्जा दिएको तथा मेरो रेखदेखसमेत गितादेवीले नै गरी आएकोले मैले दाबीको कित्ता जग्गा मेरो खुसीले प्रतिवादी गितादेवी बानियालाई हालैको बकसपत्र दिएको हुँ । जग्गामा वादीको हक लाग्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी मुनिम बानियाको प्रतिउत्तर जिकिर ।

प्रतिवादीमध्येका बाबु ससुरा मुनिम बानिया हामी प्रतिवादीहरूको साथमा बसी आउनु भएको र उहाँको स्याहार सम्भार, औषधि उपचारसमेत

हामीहरूले गरेका छौं । उक्त दाबी कित्ताको जग्गाको मोही लगत कट्टा गर्दा मोहीलाई दिनुपर्ने रु.२,७२,५००।- समेत म गितादेवीले दिएकोले सोसमेत बापतमा प्रतिवादी मुनिम बानियाले आफूखुस गर्न पाउने वादी दाबीको जग्गा म गितादेवीलाई दिनुभएको हुँदा र वादीको उक्त जग्गामा हक नलाग्ने हुँदा वादी वादी खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी दुर्गाप्रसाद बानिया र गितादेवी बानियाको संयुक्त प्रतिउत्तर जिकिर ।

वादी दाबीको सक्कल लिखत झिकाई प्रतिवादीलाई सुनाई बयान गराउने भन्ने मिति २०६२/९/२१ को सुरु बर्दिया जिल्ला अदालतको आदेश ।

वादीबाट पेस भएको सक्कल लिखत देखाउँदा देखेँ सुनेँ, सो कागजको कारणीका नाउँमा लागेका सहिछाप मुनिम बानिया, दुर्गाप्रसाद बानिया र देउताराम बानियाका हुन् । कागज के कस्तो गराएका थिए । मलाई थाहा भएन । दुवै छोराहरूले सही गर भनेकाले सही गरेको हुँ । दुवै छोराको सर्त पूरा नगरेकोले मैले आफूखुस गर्न पाउने जग्गा गितादेवीलाई दिएको र लिएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी वा.परसुराम बानियाले गरेको बयान ।

बाबु मुनिम बानियालाई म वादीले जग्गाको आयस्ता दिई राखेको छु । हेरविचार स्याहार सम्भार पनि गरिरहेकै छु । करारमा दुवै छोराको बाँडी खाने भनी उल्लेख भएको जग्गा गितादेवीलाई बकस दिएकाले मुद्दा गरेको हुँ । करारको दायित्व मैले पूरा गरेको छु । सोअनुसार प्रतिवादीलाई पनि करारको दायित्व पूरा गराई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी देउताराम बानियाको बयान ।

शेषपछि दुई भाइले आधा आधा खाने भन्ने उल्लेख भएको उक्त जग्गा प्रतिवादी मुनिम बानियाले गितादेवीलाई गरिदिएको बकसपत्र बदर हुनुपर्ने हो भन्नेसमेत व्यहोराको वादीका साक्षी बट्टी विशाल

यादवले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

वादी प्रतिवादीहरू बीच २०४६ सालमा नै अंशबन्डा भई अंशबन्डाबाट पाएको उक्त जग्गा नै प्रतिवादी मुनिम बानियाले प्रतिवादी गितादेवीलाई हालैको बकसपत्र गरिदिएको तथा निज गितादेवीले नै प्रतिवादी मुनिम बानियाको हालसम्म सेवा टहल औषधि उपचार गरेकी भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीहरूको साक्षी केशव गोडियाले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

वादी दुर्गाप्रसाद बानिया, प्रतिवादी मुनिम बानिया भएको अंश मुद्दामा यसै अदालतबाट मिति २०४६/११/१५ मा मिलापत्र हुँदा यस मुद्दाका प्रतिवादी मुनिम बानियाका नाउँमा कायम हुन आएको जग्गाको हक मुनिम बानियाको “शेषपछि दुवै छोरा देउताराम बानिया र दुर्गाप्रसाद बानियाले बराबर खान लिन पाउने गरी” मिलापत्र भएको देखिन्छ । पछि मिति २०४९/१२/१२ मा यी वादी र प्रतिवादीहरू बीच घरसारमा भएको कबुलियत लिखतमा समेत “कि.नं. ८१ र ६० को जग्गा जीउनीको रूपमा राखी बेचबिखनसमेत गर्न नपाउने गरी शेषपछि बराबर दुई छोरा देउताराम र दुर्गाप्रसादले समेत बाँडी खान पाउने गरी मन्जुरी भएको “ भनी उपयुक्त मिलापत्र अनुरूपको सर्तलाई स्वीकार गरेको समेत स्थितिमा प्रतिवादी मुनिम बानियाले पूर्व सर्तहरू उल्लङ्घन गरी हालैको बकसपत्र गरी प्रतिवादीमध्येकी गितादेवी बानियालाई गरिदिएको मिति २०६२/४/२५ र.नं. २०९ को हालैको बकसपत्र माथि उल्लिखित आधारबाट बदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको सुरु बर्दिया जिल्ला अदालतको फैसला ।

प्रस्तुत मुद्दामा वादीले दाबी गर्दा कथित घरसारको कबुलियत लिखतको आधारमा जग्गा बिक्री गर्न नपाउने रोक लगाउने र बाबु मुनिम बानियाको शेषपछि सो सम्पत्ति २ भाइले बराबरी बाँडी खान पाउने भनी घरसारमा भएको लिखतको आधारमा आफ्नो हक स्थापित हुन सक्दैन । हकदैया नै स्थापित नभएको

विषयमा न्याय निरूपण नगरी दाबी खारेज गर्नुपर्नेमा विषयवस्तुमा प्रवेश गरी दाबी दाबी ठहर गर्ने गरी भएको बर्दिया जिल्ला अदालतको फैसलामा गम्भीर कानूनी त्रुटि रहेकोले सो फैसला बदर गरी दाबी नै खारेज गरी हक इन्साफ गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी मुनिम बानियासमेतको वा. मेहरसिंह खत्रीको पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जमा गरेको पुनरावेदन जिकिर ।

करारबमोजिम गराई पाउँ भन्ने वादी दाबीतर्फ निर्णय गर्दा बोलेको नपाइएको बर्दिया जिल्ला अदालतको मिति २०६४/३/२६ को फैसला फरक पर्न सक्ने भएकाले अ.बं. २०२ नं. र पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७बमोजिम प्रतिपक्षलाई छलफलमा हाजिर हुन आउने सूचना म्याद जारी गरी जिल्ला अदालतको फैसला गर्दा प्रमाणमा लिएको प्रस्तुत मुद्दाका पक्षहरूबीच मिति २०४६/११/१५ मा मिलापत्र भएको मिसिल झिकाई साथै राखी नियमबमोजिम प्रस्तुत मुद्दा पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जले गरेको मिति २०६४/११/२१ को आदेश ।

विपक्षी पुनरावेदकमध्येका मुनिम बानियाका नाममा रहेको कि.नं. ६० र ६१ को जग्गा निज मुनिम बानियाले हक हस्तान्तरण नगर्ने सर्तमा मिलापत्र र सोपश्चात करारमा समेत गरी दिनुभएकोमा विपक्षी पुनरावेदकबीच उक्त कित्ता जग्गा हालैको बकसपत्र पारित गरिलिने दिने कार्यमा नै करारको सर्त उल्लङ्घन भएको स्वतःअन्तरभूत छ । मुद्दाको तात्विक विषय हा.ब. लिखत बदर नै हो । हा.ब.को लिखत बदर हुने ठहर्‍याएको सुरु जिल्ला अदालतको इन्साफ सदर कायम गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी देउताराम बानियाको लिखित प्रतिवाद ।

यसमा प्रमाणमा दिएको वादी दुर्गाप्रसाद बानिया भएको मिति २०४६/११/१५ मा मिलापत्र भएको २०४६ सालको दे.नं. ४१० को अंश मुद्दाको मिसिल बर्दिया जिल्ला अदालतबाट झिकाई प्राप्त

भएपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जको मिति २०६६/२/१२ को आदेश।

अचल सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण रोक्न सक्ने गरी करार नहुने र हक हस्तान्तरण गर्दा पनि रजिस्ट्रेसन नै गर्नुपर्ने व्यवस्था भएकोमा त्यस्तो मिति २०४९/१२/१२ को कागजको कुनै अर्थ र महत्त्व देखिएन। पुनरावेदक प्रतिवादीको नाममा रहेको अचल सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण नै अवरुद्ध हुने गरी वादी प्रतिवादीहरू बीच करार भएको रहेछ र त्यस्तो करार भनिएको कबुलियतनामाले अचल सम्पत्तिको हस्तान्तरणलाई नै अवरुद्ध गर्दछ भनी अर्थ गर्न मिलेन। तसर्थ, वादी दाबी पुग्ने गरी सुरु बर्दिया जिल्ला अदालतले गरेको मिति २०६४/३/२६ को फैसला उल्टी भई वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जको मिति २०६६/८/३० को फैसला।

मलाई हराई फैसला गरिँदा “मिलापत्र गरिँदा सबैभन्दा कम अंश लिने बाबुले प्राप्त गरेको सम्पत्तिमा निजको हकै नहुने भन्ने सुरु अदालतको फैसलासँग सहमत हुन सक्ने अवस्था देखिँदैन” भनी अवलम्बन गरिएको आधार कानूनसम्मत छैन। अंश मुद्दमा भएको मिलापत्रमा बाबु मुनिम बानियाले विवाद उठाउन सकेका छैनन्। मिलापत्र जीवितै रहेको अवस्थामा मिलापत्रमा उल्लिखित सर्तको विपरीत शासनको अनुभूति दिलाउँदैन। सो कानूनी प्रावधानको समेत प्रतिकूल हुन जान्छ। मिलापत्र पनि एक किसिमको फैसला भएको सो बदर उपचारको मार्ग अवलम्बन गरिनु पर्दछ। मिलापत्र फैसला चाहे त्यो कालो होस् वा सेतो बदर नभएसम्म मुद्दाका पक्षहरूलाई बन्धनकारी हुन्छ। फैसलाको अन्तिमता (Principle of Finality) को सिद्धान्त पनि त्यही हो।

प्राप्त गरेको सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण रोक्ने कुनै पनि कानूनी प्रावधानको विद्यमानता नहुँदा

सुरु अदालतले जीवनकालभरी हकै हस्तान्तरण गर्न नपाउने भनी गरेको अर्थ र तर्कहरूसँग सहमत हुन सकिएन” भनी अवलम्बन गरिएको आधार पूर्णतः मनोगत छ, कानूनसम्मत छैन। सम्मानित श्री बर्दिया जिल्ला अदालत गुलरियाको उक्त अर्थ मनोगत नभई सो अर्थ मिलापत्रको व्यहोराबाट प्रस्ट हुन्छ। यसरी लिखतमा उल्लिखित कुनै पनि शब्दको शाब्दिक व्याख्या गर्दा सहज र सरलरूपमा जे अर्थ निस्कन्छ सो अर्थ गरी श्री बर्दिया जिल्ला अदालतबाट मिलापत्रमा उल्लिखित शब्दको कानूनसम्मत व्याख्या गरी न्याय निरूपण गरिएकोमा सम्मानित श्री पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जबाट सो अर्थ र तर्कसँग सहमत हुन सकिएन भन्ने व्यहोरा मात्र उल्लेख छ तर सो तर्क अर्थसँग के कति कारण, प्रमाण र आधारले सहमत हुन नसकिएको हो। सोको कुनै कानूनी आधार नै नखुलाई पक्षले स्वीकारी आएको पक्षले विवाद उठाई बदर नगराएको मिलापत्रमा स्वयम् अदालतले विवादको सिर्जना गरी भएको फैसला प्रत्यक्षरूपमा अ.बं. ८६/१८४(क) नं. र प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २६, २८ र ५४ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको कानूनी प्रावधान र आशय मनसायको गम्भीर कानूनी त्रुटिपूर्ण भई बदर भागी छ।

“अदालतबाट अंशको रूपमा प्राप्त गरेको अचल सम्पत्तिको हक हस्तान्तरणसमेतलाई रोक लगाउने गरी घरसारमा करार भए पनि सोको अवस्था शून्य हुन जाने हुन्छ” भनी अवलम्बन गरिएको आधार प्रत्यक्षरूपमा करार ऐन, २०५६ को दफा १३ को प्रतिकूल छ। बाबु मुनिम बानिया र मसमेतका बीचमा भएको करार (Void) कानूनी मान्यता शून्य हुने होइन। सो करारबाट मर्का पर्ने पक्षले बदर गराउनु पर्ने Voidable करार भएको भए सो करार मुनिम बानियाले बदर नगराएको अवस्थामा सो करारको दायित्व पूरा गर्नु नगराउनु पर्ने दायित्व दुवै पक्षको हुन जान्छ र मुद्दाको पेस भएको करार बदर नगराएको अवस्थामा सो करारको प्रतिकूल कुनै काम व्यवहार गर्न पाउने हो

भनी मनोगत आधारमा अर्थ गर्न मिल्ने होइन ।

“प्रतिवादीको नाममा रहेको अचल सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण नै अवरुद्ध हुने गरी वादी प्रतिवादीहरू बीच करार भएको रहेछ र त्यस्तो करार भनिएको कबुलियतनामाले अचल सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण नै अवरुद्ध गर्दछ भनी अर्थ गर्न मिल्दैन” भनी अवलम्बन गरिएको आधार पूर्णतः मनोगत छ कानूनसम्मत छैन । सो तर्क र आधार कुन कानूनको आधारमा अवलम्बन गरिएको हो । सोको कुनै कानूनी आधार खुलाइएको छैन । पक्षहरूको सहमतिको आधारमा खडा भएको लिखतका सम्बन्धमा अदालत स्वयम्ले नै विवाद खडा गरी पक्षको स्थान ग्रहण गरी भएको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको त्रुटिपूर्ण हुनुको साथै न्यायिक मनको प्रयोग नै नगरी आत्मपरक आधारमा गरिएको फैसला बदर गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीको सर्वोच्च अदालतमा गरेको पुनरावेदन जिकिर ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा कि.नं. १९१/९३७ को १-१-१५ र ऐ.कि.नं. १९१/९३७ को १-१-१५ जग्गा म फिरादी तथा प्रतिवादी दुर्गाप्रसाद बानियाका नाउँमा राखी कि.नं. ६० र कि.नं. ८१ को जग्गा प्रतिवादी मुनिम बानियाको नाममा राखी मुनिम बानियाको नामको जग्गा निजले आयस्ता मात्र खान पाउने पछि कुनै किसिमले हक हस्तान्तरण गर्न नपाउने हक हस्तान्तरण गरे यसै कबुलियतनामाले बदर हुने भनी मिति २०४९/१२/१२ मा हामी तिनै जना अंशियारबीच कबुलियतनामाको कागज भएको थियो । उक्त कबुलियतनामाको कागज प्रतिकूल दिने मुनिम बानिया लिने गितादेवी बानिया भई मिति २०६२/४/२५ मा र.नं. २०९ बाट हालैदेखिको बकसपत्र पारित गरी लिनु दिनु गरेको कुरा थाहा पाई फिराद गर्न आएको छु । करार ऐन, २०५६ बमोजिम भएको करारको दायित्व पूरा गरिपाउँ भन्नेसमेतको फिराद र अचल सम्पत्ति हक हस्तान्तरण नहुने गरी

करार गर्न मिल्ने होइन भन्नेसमेतको प्रतिउत्तर भएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी / प्रतिवादीबीच यसै अदालतमा चलेको अंश मुद्दामा मिति २०४६/११/१५ मा भएको मिलापत्र र वादी प्रतिवादीबीच मिति २०४९/१२/१२ मा भएको कबुलियत लिखत प्रतिकूल प्रतिवादी मुनिम बानियाले मिति २०६२/४/२५ मा गरिदिएको हालैको लिखत बदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत सुरु बर्दिया जिल्ला अदालतको मिति २०६४/३/२६ को फैसलाउपर प्रतिवादीको पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जमा पुनरावेदन परी वादी दाबी पुग्ने गरी सुरु बर्दिया जिल्ला अदालतले गरेको मिति २०६४/३/२६ को फैसला उल्टी भई वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जको मिति २०६६/८/३० को फैसलाउपर सुरु जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर गरी सुरु फैसला कायम गरिपाउँ भनी वादीको सर्वोच्च अदालतमा प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको देखिन्छ ।

अब सुरु जिल्ला अदालतको फैसला उल्टी गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ छैन ? पुनरावेदन जिकिर पुग्छ पुग्दैन सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा सुरु बर्दिया जिल्ला अदालतले यी प्रतिवादीहरू बीच लिनुदिनु भई पारित भएको र.नं.२०९ मिति २०६२/४/२५ को हालैदेखिको बकसपत्रको लिखत बदर गर्दा मूलरूपमा दुईवटा मितिहरूलाई उल्लेख गर्दै उक्त मितिमा भएका कागजहरूको आधारमा लिखत बदर हुने भनी ठहर गरेकोमा त्यस्ता २ वटा लिखतहरू हेर्दा पहिलो लिखत यिनै पक्षहरू वादी प्रतिवादी भई बर्दिया जिल्ला अदालतमै चलेको अंश मुद्दामा भएको मिति २०४६/११/१५ को मिलापत्र र अर्को लिखत हो प्रतिवादी मुनिम बानिया, दुर्गाप्रसाद बानिया र प्रत्यर्थी देउताराम बानियाबीच मिति २०४९/१२/१२ मा घरसारमा भएको कबुलियतनामा उल्लिखित दुई

कागजहरूले के साँच्चीकै यी प्रतिवादीलाई आफ्नै नामको अचल सम्पत्ति हक हस्तान्तरण गर्नबाट वन्चित गरेको छ ? छैन ? सो विषयमा नै हेर्नुपर्ने देखिन्छ ।

३. प्रतिवादी मुनिया बानिया, दुर्गाप्रसाद बानिया र वादी देउताराम बानियाबीच बर्दिया जिल्ला अदालतमा भएको मिति २०४६।११।१५ को मिलापत्रमा यी वादी प्रतिवादीहरू बीच विभिन्न कित्ता जग्गाहरू अंशको रूपमा लिने दिने गरी मिलापत्र भएको देखिन्छ । मिलापत्रको व्यहोराको अन्ततिर यी पुनरावेदक मुनिम बानियाका भागमा परेका जग्गा मेरो शेषपछि दुवै छोराहरूले बराबर बाँडी लिन पाउने गरी... भन्ने शब्दावली उल्लेख गरेको पाइन्छ । बाबुको शेषपछि बाँकी रहेको सम्पत्ति आफ्ना दुवै छोराहरूले बराबरी बाँडी लिन पाउने भन्ने शब्दावली प्रयुक्त भएको अवस्थामा बाबुको अंश भागमा परेको अचल सम्पत्ति बाबुले हक हस्तान्तरण नै गर्न पाउँदैन भनी अर्थ गर्न मिल्दैन । २०४६ सालमा मुद्दा मिलापत्र गर्दा सबैभन्दा कम अंश लिने बाबुले प्राप्त गरेको अंशको सम्पत्तिमा निजको हकै नहुने भन्ने वादी तथा सुरु अदालतको फैसलासँग सहमत हुन सक्ने अवस्था देखिँदैन ।

४. प्रतिवादी मुनिम बानियाका नाममा रहेका २० कित्ताभन्दा बढी जग्गाहरूमध्ये ज्यादै कम जग्गा राखी सबै जग्गा दुवै छोराहरूलाई बन्डा गरिदिएको अवस्थामा निजले प्राप्त गरेको सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण रोक्ने कुनै पनि कानूनी व्यवस्थाको विद्यमानता नहुँदा सुरु अदालतले “शेषपछि दुवै छोरा देउताराम बानिया र दुर्गाप्रसाद बानियाले बराबर खान लिन पाउने गरी” उल्लेख भएको शब्दावलीलाई जीवनकालभरी हकै हस्तान्तरण गर्न नपाउने भनी गरेको अर्थ, तर्कसङ्गत देखिएन । **दान बक्सको २ नं. मा बक्सपत्र दिनेले चित्त नबुझी बदर गर्न चाहेमा जहिलेसुकै बदर गराउन पाउँछ** भनी कानूनी व्यवस्था भएको हुँदा शेषपछिको बक्सपत्र एकपटक दिएपछि

जीवनकालसम्म हकै हस्तान्तरण गर्न नपाउने भन्न मिल्ने अवस्था देखिएन ।

५. मिति २०४९/१२/१२ मा वादी प्रतिवादीहरू बीच घरसारमा भएको कबुलियतनामा विपरीतको हक हस्तान्तरण कार्य गरी पूर्वसर्तहरू उल्लङ्घन गरी दिएकोले बक्सपत्र लिखत बदर हुन्छ भनी लिएको जिल्ला अदालतको निर्णयाधारतर्फ हेर्दा उक्त लिखतमा कि.नं. ८१ र ६० को जग्गा जीउनीको रूपमा राखी बेचबिखनसमेत गर्न नपाउने गरी शेषपछि बराबर २ छोरा देउताराम बानिया र दुर्गाप्रसाद बानियाले समेत बाँडी खान पाउने गरी मन्जुरी भएको भन्ने देखिएकोले प्रतिवादीले हक हस्तान्तरण गर्नसक्ने अवस्था देखिएन भन्ने सुरु जिल्ला अदालतले आफ्नो निर्णयको दोस्रो बुँदा उल्लेख गरेको देखियो । यी प्रतिवादी मुनिम बानियाले कि.नं. ६० र ८१ का जग्गाहरू बर्दिया जिल्ला अदालतको मिति २०४६/११/२५ को मिलापत्रअनुसार अंशको रूपमा प्राप्त गरेको कुरा मिसिल संलग्न अंश मुद्दाको मिलापत्रबाट देखिन्छ ।

६. एक पटक विधिवत् अदालतबाट अंशको रूपमा प्राप्त गरिसकेको सम्पत्तिलाई घरसारमा अर्कैरूपमा परिभाषित गर्दैमा त्यस्तो घरायसी परिभाषाभित्र अचल सम्पत्ति पाउने र जानसक्ने अवस्था हुँदैन । अंशबन्डाको मिलापत्रलाई करारको कागजले विस्थापित गर्न सक्दैन । जहाँसम्म जिल्ला अदालतले वादी प्रतिवादीहरू बीच मिति २०४९/१२/१२ मा घरसारमा भएको कबुलियतमा उल्लिखित पूर्व सर्तहरूको पालना नगरेकोले लिखत बदर हुन्छ भनी उल्लेख गरेको छ, सोतर्फ हेर्दा अदालतबाट अंशको रूपमा प्राप्त गरेको अचल सम्पत्तिको हक हस्तान्तरणसमेतलाई रोक लगाउने गरी घरसारमा करार भएमा पनि सोको कुनै कानूनी मान्यता हुँदैन त्यस्तो कागज शून्य अवस्थाको हुन जाने हुन्छ ।

७. करार ऐन, २०५६ को दफा ८८ मा “प्रचलित कानूनको पालना गर्नुपर्ने भनी प्रचलित कानूनले कुनै खास प्रकारको करार गर्न कुनै खास कार्यविधि पूरा गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको वा कुनै सरकारी कार्यालयमा रजिस्ट्रेसन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको रहेछ भने त्यस्तो रीत नपुगी भएको करार मान्य हुने छैन” भनी उल्लेख गरेको देखिएकोले अचल सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण गर्न रोक्न सक्ने गरी करार नहुने र हक हस्तान्तरण गर्दा पनि रजिस्ट्रेसन नै गर्नुपर्ने व्यवस्था भएकोले त्यस्तो मिति २०४९/१२/१२ को कागजको कुनै अर्थ र महत्त्व हुने देखिएन।

८. ऐन कानूनमा स्पष्ट उल्लेख भएको कुरामा सोही ऐन कानूनबमोजिमको अक्षरशः पालना गर्नुपर्ने हुन्छ। ऐन कानूनमा उल्लेख हुँदाहुँदै सोलाई नमान्ने आफ्नो स्वइच्छाले मनोमानीपूर्वक हक हस्तान्तरण गर्दा रजिस्ट्रेसन नै गर्नुपर्ने कागजलाई रजिस्ट्रेसन नगरी कानूनविपरीत घरायसमा गरेको कागजलाई कानूनी मान्यता दिन मिल्ने अवस्था देखिएन। प्रतिवादीको नाममा रहेको अचल सम्पत्तिको हक हस्तान्तरण नै अवरुद्ध हुने गरी वादी प्रतिवादीहरू बीच करार भएको रहेछ र त्यस्तो करार भनिएको कबुलियतनामाले अचल सम्पत्तिको हस्तान्तरणलाई नै अवरुद्ध गर्दछ भनी अर्थ गर्न मिलेन। तसर्थ वादी दाबी पुग्ने गरी सुरु बर्दिया जिल्ला अदालतले गरेको फैसला उल्टी गरी वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्याई भएको पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जको मिति २०६६/८/३० को फैसलालाई अन्यथा भन्न मिल्ने अवस्था देखिएन।

९. अतः वादी दाबी पुग्ने गरी सुरु बर्दिया जिल्ला अदालतले गरेको मिति २०६४/३/२६ को फैसला उल्टी गरी वादी दाबी पुग्न नसक्ने ठहर्याई पुनरावेदन अदालत, नेपालगन्जले मिति २०६६/८/३० मा गरेको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। वादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न

सकदैन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. प्रकाशमान सिंह राउत

इजलास अधिकृत: जयराम श्रेष्ठ

इति संवत् २०७३ मङ्सिर २७ गते रोज २ शुभम्।

निर्णय नं. १७८३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गोविन्दकुमार उपाध्याय
माननीय न्यायाधीश श्री सारदाप्रसाद घिमिरे
फैसला मिति : २०७३।०५।१६
०७२-WO-०५०८

मुद्दा: उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : महोत्तरी जिल्ला भ्रमरपुरा गाउँ विकास समिति वडा नं. ५ हाल काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १० अनामनगर बस्ने अधिवक्ता रत्नेश्वरप्रसाद शर्मा विरुद्ध

विपक्षी : प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार काठमाडौंसमेत

- अन्य व्यक्ति र प्रत्यर्थी सचिव समान अवस्थाका व्यक्ति भएको कुरालाई निवेदकले निवेदनमा जिकिर लिएर मात्र पुग्दैन त्यसलाई भरपर्दो प्रमाणबाट पुष्टि गर्ने दायित्व पनि निवेदकउपर नै रहन्छ । संविधानबमोजिम गठित निकाय अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले कानूनको रीत पुर्याई गरेको काम कारवाहीमा अदालतले हात हाल्नु भनेको असाधारण अपवाद हो । यसको लागि त्यस्तै प्रमाणको आवश्यकता पर्ने ।

(प्रकरण नं. १३)

- नेपाल सरकारको महत्त्वपूर्ण मन्त्रालय आपूर्ति मन्त्रालयको सचिव पद सबैले पाउन सक्ने पद होइन । प्रत्यर्थी सचिवमा सो पद निर्वहन गर्ने क्षमता, दक्षता, व्यवहार कुशलता र इमानदारी आदि नरहेको भए निजले सचिव पदमा नियुक्ति पाउन सक्ने अवस्था हुँदैनथ्यो । त्यस्ता व्यक्ति विरुद्धको यो मागलाई असाधारण अपवाद मान्नुपर्छ । यसमा निर्दोषिताको यावत् अनुमान प्रत्यर्थी अर्जुनकुमारको पक्षमा हुन्छन् जसलाई ठोस प्रमाणद्वारा अन्यथा गर्ने दायित्व निवेदकउपर रहने ।
- सबै कुरामा हात हाल्नु, जथाभावी गर्न, सबैलाई शंका गर्न, सार्वजनिक पदाधिकारीउपर सधैं अविश्वास गरी उनीहरूको उत्साह र मनोबल घटाउन तथा समाजलाई अस्तव्यस्त बनाउनको लागि अदालतको व्यवस्था भएको होइन । कानूनबमोजिमको निकायले सबै काम कुरा मापदण्ड पूरा गरेर गर्छ, सो गर्दा गफलत, मोलाहिजा वा लापरवाही गर्दैन र उसले गरेको कामकारवाही वैध र सार्वजनिक

हितअनुकूल हुन्छन् भन्ने मान्य अनुमानको सिद्धान्त सार्वजनिक सुव्यवस्थाको जग हो । सार्वजनिक पदाधिकारी विरुद्ध जथाभावी कारवाही हुँदा वा उनीहरूले गरेको भ्रष्टाचार वा अन्य अनुचित काममा कुनै कारवाही नहुँदाको दुवै अवस्थाले कानूनको शासन र सामाजिक सुव्यवस्थालाई कमजोर बनाउने ।

(प्रकरण नं. १४)

- पूरै मन्त्रालयको वास्तविक (de facto) प्रमुखसमेत रहेका सचिवको जिम्मेवारी कुनै एउटा काममा मात्रै सीमित रहँदैन । सामान खरिद गर्न सचिव स्तरको मानिस आफैं जाँदैनन् । न त खरिद भएको सामान आदि रुजु गर्ने, त्यसको गुणस्तर जाँच्ने काम नै सोझै सचिवको तहबाट हुन्छ । यी सब काम कुरा तहतहै हुँदै आउँछन् । कुनै उजुरी परेमा बाहेक सचिवले आफ्ना मातहतका कर्मचारीउपर विश्वास गर्ने पर्ने ।

(प्रकरण नं. १७)

- प्रत्यर्थी सचिवउपर भ्रष्टाचार मुद्दा चलेको भए निजले विभागीय सजायको सिफारिसबाट उन्मुक्ति पाउने धेरै सम्भावना रहन्थ्यो । यसको सीधा परिणाम भनेको उता भ्रष्टाचार मुद्दाबाट सफाई पाउने यता विभागीय कारवाही पनि नहुने भई निजले पूरै स्वच्छताको प्रमाण (clean chit) पाउनु हुन्थ्यो । यो विभागीय कारवाहीको सिफारिसले कमसेकम निज विरुद्ध एक कारवाहीको क्रम चलेको छ जसमा कानूनबमोजिम निजको विपक्षमा पनि निर्णय हुन सक्ने सम्भावना रहेको भन्ने कुराको निवेदकले हेक्का राख्नु पर्ने ।

(प्रकरण नं. १८)

■ कमजोरी कहाँ हुँदैन ? समयको छत्रछायाँमा अपूर्णताबाट पूर्णतातिरको अनादि र अन्तहीन यात्राको निरन्तरता छ । एउटा वस्तुको उत्पादन भनेको अर्को वा धेरै वस्तुको नाश हो । हिजोको न वातावरण छ न शिक्षा न संस्कार । हावा, पानी, माटो, उत्पादन, पशुपंछी, भाषा, विचार, आवश्यकता र भोग सब चलायमान छन् । सक्षम भई हिँड्नका लागि बालक कयौँपटक लड्छ । नेपालको प्रशासनयन्त्र पनि अनवरत विकासको क्रममा छ । यसमा हुने सबै कमी कमजोरीलाई भ्रष्टाचारजन्य कार्यको संज्ञा दिनु सर्वथा अनुचित हुन्छ । त्यसो भयो भने प्रशासनयन्त्र पंगु हुन पुग्छ जसको परिणाम झनै भयावह हुन्छ । जसले जानाजान बेहिसाब गर्नुभयो वहाँहरूलाई र जसले कुनै बदनियत नराखी काम गर्नुभयो वहाँहरू अर्थात् दुवैलाई एउटै नजरले हेर्नु उपयुक्त नहुने ।

(प्रकरण नं. १९)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू रत्नेश्वर शर्मा र सुरेन्द्र महतो

विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता चन्द्रबहादुर सापकोटा, विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता बद्रीबहादुर कार्की र विद्वान् अधिवक्ता माधवकुमार बस्नेत

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०५८, अंक ५/६, नि.नं.७००१
- ने.का.प. २०५९, अंक ३/४, नि.नं.७०८२
- ने.का.प. २०६४, अंक ६, नि.नं.७८५७
- ने.का.प. २०६७, अंक ११, नि.नं.८५०७
- ने.का.प. २०६९, अंक ६, नि.नं.८८३७
- ने.का.प. २०७०, अंक १, नि.नं.८९४९

■ ने.का.प. २०७०, अंक १२, नि.नं.९०९९

सम्बद्ध कानून :

- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३(६)
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९
- नेपालको संविधान (२०७२) को धारा १८

फैसला

न्या. गोविन्दकुमार उपाध्याय : नेपालको संविधानको धारा ४६, १३३(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा राष्ट्रबाट भ्रष्टाचार निर्मूल गर्नका लागि गठित अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले पक्षपात गरी नातावाद कृपावादलाई प्राथमिकता दिई कार्य गरेकोले आयोगप्रति जनतामा नकारात्मक भावना उत्पन्न भएको छ ।

सहरी विकास मन्त्रालयले नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७२।१।१३, २०७२।१।१४ र मिति २०७२।१।१७ गतेको निर्णयअनुसार महाभूकम्पबाट प्रभावित क्षेत्रका पीडितलाई तत्कालको लागि अस्थायी बसोबासको निम्ति जुनसुकै माध्यमबाट भएपनि तुरुन्त त्रिपाल खरिद गरी वितरण गर्ने भनी भएको निर्णयानुसार सहरी विकास मन्त्रालयले त्रिपाल खरिद गर्दा वास्तविक मूल्यभन्दा अत्यधिक बढी मूल्यमा गुणस्तरहीन त्रिपाल खरिद गर्नुका साथै मनोमानी ढंगले वितरण गरेको भन्नेसमेत व्यहोराको उजुरी परेको थियो । त्यसमा अनुसन्धान तहकिकात हुँदा सहरी विकास मन्त्रालयका सचिव प्रत्यर्थी अर्जुनकुमारले आन्तरिक व्यवस्थापन शाखाअन्तर्गतका स्टोरकिपर नायब सुब्बा युवराज गिरीलाई अन्य सम्बद्ध अधिकारीहरू समेतको सहयोग लिई तत्काल खरिद गर्न मौखिक निर्देशन दिएको देखिन्छ । सहरी विकास मन्त्रालयका सचिवबाट मिति २०७२।१।१९ मा खरिद समर्थन गर्दा स्टोर, आन्तरिक व्यवस्थापन शाखा तथा आर्थिक प्रशासन शाखा र प्रशासन सहसचिवसमेतबाट

निर्णय हुन ठीक भएको रायसहित खरिद समर्थनका लागि निर्णयार्थ पेस हुन आएको टिप्पणी सदर गर्ने क्रममा सचिवबाट टिप्पणीमा उल्लिखित आपूर्तिकर्ताले पेस गरेको दररेट निजहरूले २०७२।१।११ मा कायम भएको दररेटभन्दा बढी भएको पाइएमा निजबाट सरकारी बाँकीसरह असुल गर्ने र निजहरूलाई भुक्तानी दिँदा उल्लिखित विवरणमा हस्ताक्षर गर्न लगाई भुक्तानी दिने भनी सर्तसहित टिप्पणी सदर गरेको देखिँदा टिप्पणीमा उल्लिखित मूल्यलाई निर्णयकर्ताबाट अस्वीकार गरिएको अवस्था देखिँदैन। सचिवले आफू मातहतका कर्मचारीहरूले के कसो गरिरहेका छन् भनी निरीक्षण गर्नुपर्ने र सम्पूर्ण जानकारी लिई कार्य गर्नु गराउनु पर्नेमा आफू पन्छिने हिसाबले मातहतका कर्मचारीहरूलाई सर्तहरूको आधारमा टिप्पणी उठाएको र सोमा आफू खरिदमा समर्थन नजनाएको मान्नु सरासर गलत छ। यी सब प्रस्ट देखिएका र प्रमाणित भएका कुराको कुनै विचार नगरी प्रत्यर्थी अर्जुनकुमार कार्कीलाई विभागीय कारवाही गर्ने तर अन्य कर्मचारीहरू विरुद्ध विशेष अदालतमा भ्रष्टाचारको कसुरमा आरोपपत्र पेस गर्ने निर्णय गरी आरोपपत्र पेस गरेको प्रत्यर्थी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको काम कारवाही समानताको अवधारणाविपरीत भई संविधान विरोधीसमेत छ। समान प्रकृतिको विषयमा समानरूपमा सहभागी प्रत्यर्थी अर्जुनकुमार कार्की विरुद्धको प्रत्यर्थी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०७२।९।२९ को निर्णय सो हदसम्म बदर गरी निज विरुद्धसमेत भ्रष्टाचारको कसुरमा अरु कर्मचारी सरह नै समानरूपमा कारवाही गरी मुद्दाको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म निज अर्जुनकुमार कार्कीलाई सचिव पदमा रही काम नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोरा रहेको पाइन्छ।

वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी होमनाथ भट्टराईसमेत भएको भ्रष्टाचार मुद्दाको मिसिल विशेष

अदालत, काठमाडौँबाट झिकाई आएपछि पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७२।१०।१७ को आदेश।

वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी होमनाथ भट्टराईसमेत भएको ०७२-CR-००२६ नं. को भ्रष्टाचार मुद्दासँग सम्बन्धित मिति २०७२।४।२७ को अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय संख्या १२२ को उतार विशेष अदालत, काठमाडौँबाट झिकाई पेस गर्नु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०७२।११।१७ को आदेश।

निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुन नपर्ने भए लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीहरूलाई म्याद सूचना दिई नियमानुसार पेस गर्नु। अन्तरिम आदेशको छलफलको लागि विपक्षीलाई सूचना दिनु भन्नेसमेत व्यहोराको यस अदालतको मिति ०७२।११।२३ को आदेश।

रिट निवेदनको प्रकरण नं. ६ को सुरुमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०७२।९।२९ को प्रेस विज्ञप्ति तथा सोसम्बन्धी निर्णयलगायत सम्पूर्ण काम कारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भनिएको छ भने त्यही प्रकरणको अन्त्यमा विपक्षी अर्जुनकुमार कार्कीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले यसैसँग सम्बन्धित अन्य कर्मचारीलाई कारवाही गरेसरह प्रमाणित भ्रष्टाचार गरेबापत विशेष अदालतमा मुद्दा चलाई निजलाई कारवाही गर्नु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनिएको छ। विपक्षीको यो एउटै प्रकरणमा गरिएका मागहरू परस्परमा अन्तरद्वन्द्वी छन्।

रिट निवेदनको प्रकरण नं. ५ मा “एउटै विषयसँग सम्बन्धित उच्च ओहोदाको व्यक्तिलाई विभागीय कारवाही गर्ने भनी निर्णय गर्ने जो हालसम्म पनि सोही ओहोदामा बसी काम गरी रहेको र अन्य मातहतका कर्मचारीलाई भने अदालतमा मुद्दा चलाई निजहरूलाई रोजगारीबाट वञ्चित हुने किसिमले

कारवाही गरिएको भनेर मुद्दा चलेका कर्मचारीको रोजगारीको हकको दाबी गरिनुको अतिरिक्त मुद्दा चलाउने निर्णयसमेत खारेजीको माग गरिएको छ ।

भ्रष्टाचारको सम्बन्धमा अनुसन्धान गर्ने र मुद्दा चलाउने एक मात्र अधिकारप्राप्त संवैधानिक निकाय अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले सम्पूर्ण छानबिन गरी प्रत्यर्थाबाट विपक्षीले भने जस्तो भ्रष्टाचारजन्य कुनै पनि कामकारवाही नभएको निष्कर्षमा पुगेको छ । निवेदकले के आधारमा “प्रमाणित भ्रष्टाचार” भनेको हो त्यसको आधार निवेदनमा देखिँदैन ।

विपक्षीले धारा १८ को दाबी लिनेबाहेक अन्य कुनै धाराको तथा कानूनी व्यवस्थाको दाबी रिटमा देखिएन । धारा १८ समानताको हकसम्बन्धी अधिकार रहेको छ । त्यस धाराअन्तर्गतको कुन चाहिँ समानताको दाबी गरिएको हो त्यो र क-कसको के कुराको समानता खोजेको हो त्यो केही उल्लेख छैन ।

फौजदारी मुद्दामा केही विशेष अपवादात्मक अवस्थामा बाहेक कसुर अनुसारको व्यक्तिगत दायित्व हुन्छ भन्ने सिद्धान्तको निवेदकलाई जानकारी हुनुपर्ने हो । जहाँ व्यक्तिगत दायित्वको प्रश्न हुन्छ त्यहाँ समानताको कुनै अर्थ र प्रयोजन नै हुँदैन । त्यसैले समानताको हकको निवेदन दाबी निरर्थक छ ।

भूकम्पको बेलामा खरिद भएका त्रिपालहरू मध्ये विवाद उठेको त्रिपालमा कुनै रकम भुक्तानी भएको छैन । त्यसको पुष्टि सहरी विकास मन्त्रालयको लिखित जवाफसाथ पेस भएको पत्रबाट हुन्छ । नेपाल सरकारको रकम नै खर्च नभएको व्यवहारमा प्रमाणित भ्रष्टाचार भयो भन्ने निवेदन दाबी पुष्टि हुने अवस्था छैन ।

मेरो के कामले भ्रष्टाचार भयो त्यस विषयमा निवेदकको प्रस्ट दाबी छैन । बरू निवेदनमा नै मैले टिप्पणी सदर गर्दा “सहरी विकास मन्त्रालयका सचिवबाट मिति २०७२।१।१९ मा खरिद समर्थन

गर्दा आपूर्तिकर्ताले पेस गरेको दररेट निजहरूले २०७२।१।१९ मा कायम भएको दररेटभन्दा बढी भएको पाइएमा निजबाट सरकारकी बाँकीसरह असुल गर्ने र निजहरूलाई भुक्तानी दिँदा उल्लिखित विवरणमा हस्ताक्षर गर्न लगाई भुक्तानी दिने भनी सर्तसहित टिप्पणी सदर गरेको देखिँदा” भनेर लेखिएको छ । व्यापारीहरूले अनुचित फाइदा लेलान् भनेर भूकम्प जानुभन्दा अघिल्लो दिनकै मूल्यमा मात्र भुक्तानी गर्ने गरी टिप्पणी सदर गरेको हो । त्यसबाट कसैलाई पनि हानि नोक्सानी भएको छैन । अर्को अङ्गको अधिकारक्षेत्रमा हस्तक्षेप हुने गरी सम्मानित अदालतले आदेश गर्दैन् भन्ने स्थापित सिद्धान्त हो । यसर्थ रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालयमा कार्यरत सचिव अर्जुनकुमार कार्कीबाट पेस भएको लिखित जवाफ देखिन्छ ।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई प्राप्त संवैधानिक तथा कानूनी अधिकारबमोजिम यस मन्त्रालयले मिति २०७२।१।१२ मा गएको महाभूकम्प तथा त्यसपछिका परकम्पहरूबाट प्रभावित व्यक्तिहरूलाई राहत प्रदान गर्न त्रिपाल खरिद गरेको विषयमा परेको उजुरीउपर छानबिन गरी भ्रष्टाचारमा संलग्न आपूर्तिकर्ता तथा राष्ट्रसेवक कर्मचारी विरुद्ध विशेष अदालतमा आरोपपत्र दायर गरेको र अनुचित कार्यमा संलग्न राष्ट्रसेवक कर्मचारीलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ बमोजिम अख्तियारवालासमक्ष विभागीय कारवाहीको लागि आयोगबाट भएको निर्णय कानूनसम्मत छ । रिट निवेदनमा उठाएको विषयवस्तुसँग निवेदकको सार्थक सम्बन्ध तथा तात्त्विक सरोकार देखिँदैन । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले सबुद प्रमाणको आधारमा जसले जुन प्रकृतिको गल्ती गरेको छ, सोहीअनुसार मुद्दा चलाएको सर्वथा कानूनसम्मत छ । भ्रष्टाचार जस्तो गम्भीर विषयमा समानरूपमा

कारवाही गर्ने गरी निर्णय गर्ने भन्ने हुँदैन। सम्मानित अदालतबाट कुनै व्यक्तिलाई विपक्षी बनाई मुद्दा दायर गर भनी आदेश जारी गर्न मिल्नेसमेत नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको सहरी विकास मन्त्रालयको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ देखिन्छ।

नेपालको अन्तरिम संविधान र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ द्वारा प्रदत्त अधिकारबमोजिम अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले भ्रष्टाचारजन्य कसुरमा अनुसन्धान गरी मुद्दा चलाउने वा विभागीय कारवाहीको लागि सिफारिस गर्ने गरी गरेको काम कारवाही वा निर्णयको विषयमा यस कार्यालयलाई विपक्षी कायम गर्न मिल्ने होइन। निवेदकले नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको के कस्तो काम, कारवाही वा निर्णयबाट निवेदकको हक अधिकारको हनन भएको हो निवेदनमा उल्लेखसम्म गर्न नसकेको हुँदा निवेदकले माग गरेबमोजिम यस कार्यालयको नाममा आदेश जारी हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको नेपाल सरकारका प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ देखिन्छ।

रिट निवेदकले सार्वजनिक सरोकारको विषय भएकोले रिट निवेदन दिएको भनी रिट निवेदनको प्रकरण नं. ४ मा जिकिर लिए तापनि प्रस्तुत विषयवस्तुका सम्बन्धमा निजको सार्थक सम्बन्ध र सारभूत सरोकार के कसरी स्थापित हुन गएको हो तथा के कुन आधार, कारण र औचित्यको कारणले रिट निवेदन दायर गर्नु परेको हो सोसमेत खुलाउन नसकेकोले निवेदकलाई यो रिट दिने हकदैया छैन।

यस आयोगमा पर्न आएको उजुरीमा अनुसन्धान सम्पन्न हुँदा सहरी विकास मन्त्रालयका सचिव अर्जुनकुमार कार्कीका हकमा सहरी विकास मन्त्रालयले त्रिपाल खरिद तथा वितरण गर्ने क्रममा कानूनी तथा प्रशासनिक प्रक्रिया पूरा गरी पारदर्शी

ढंगबाट खरिद तथा वितरण प्रक्रियाको व्यवस्थापन गर्न नियमितरूपमा अनुगमन, निरीक्षण, सुपरीवेक्षण तथा आवश्यक निर्देशन दिन नसकी महालेखा परीक्षकको विभागले निर्धारण गरेबमोजिमको स्वेस्ता कागजात बिना नै खरिद समर्थन गरी आफ्नो पदको प्रकृतिअनुसार पालना गर्नुपर्ने पदीय कर्तव्य पालना नगरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३(छ) बमोजिमको अनुचित कार्य गरेको देखिएकोले निज सचिव अर्जुनकुमार कार्की उपर कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी विभागीय कारवाही सजाय गर्न आयोगको मिति २०७२।८।२२ को निर्णयबमोजिम मिति २०७२।९।२९ को पत्रद्वारा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२(१) बमोजिम अख्तियारवाला प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयमा लेखी पठाइएको छ। सोही विषयका सम्बन्धमा भ्रष्टाचार उद्योगको कसुरमा संलग्न कसुरदारहरू उपर आयोगको मिति २०७२।४।२७ को निर्णयबमोजिम मिति २०७२।५।२० मा विशेष अदालत, काठमाडौंमा मुद्दा दायर भई सो मुद्दा अदालतमा विचाराधीन अवस्थामा छ। अदालतमा विचाराधीन मुद्दामा असर पर्ने गरी रिट क्षेत्राधिकारबाट निरूपण गर्न नमिल्ने हुँदा बौद्धिक जिज्ञासा मेटाउने उद्देश्यबाट दायर रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफ देखिन्छ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिलको अध्ययन भयो।

निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री रत्नेश्वर शर्मा र सुरेन्द्र महतोले भूकम्प पीडितलाई वितरण गर्नको लागि खरिद भएका त्रिपाल, टेन्ट, कम्बल खरिद प्रकरणमा व्यापक भ्रष्टाचार भएको खरिद कार्यमा संलग्न कर्मचारीहरूलाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले विशेष अदालतमा

भ्रष्टाचार मुद्दा चलाएको र प्रमुख व्यक्ति सचिव अर्जुनकुमार कार्कीलाई विभागीय कारवाही मात्र गर्ने भनी गरेको निर्णय नेपालको संविधानको धारा १८ को समानताको हकविपरीत रहेको हुँदा अख्तियारको उक्त निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निज अर्जुनकुमार कार्कीलाई विशेष अदालतमा मुद्दा चलाई कारवाही गर्नु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

प्रत्यर्थी अर्जुनकुमार कार्कीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बद्रीबहादुर कार्की र विद्वान् अधिवक्ता श्री माधवकुमार बस्नेतले रिट दिने कुमारमा यी रिट निवेदकहरूको सार्थक सम्बन्ध र सरोकार छैन । निवेदकको मागबमोजिम भएमा विशेष अदालतमा दायर भ्रष्टाचार मुद्दा समाप्त हुन पुग्छ । प्रत्येक व्यक्तिको संलग्नताको आधारमा फौजदारी मुद्दा दायर हुने हुँदा सोहीअनुसार आयोगबाट भएको निर्णय कानूनसङ्गत हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो । त्यसैगरी प्रत्यर्थी आयोगसमेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री चन्द्रबहादुर सापकोटाले नेपालको संविधानको २३९ को उपधारा (१) मा उल्लेख भएबमोजिम भएको अनुसन्धानबाट खुलेको संलग्नताबमोजिम केहीको हकमा भ्रष्टाचार मुद्दा चलाउने र प्रत्यर्थी सचिवको हकमा विभागीय कारवाहीको सिफारिस गर्ने निर्णय कानूनसम्मत हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहस पनि सुनियो ।

यसमा रिट निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी गर्नुपर्ने हो होइन सोही विषयमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा २०७२ साल वैशाख १२ गतेको महाभूकम्प र त्यसपछिको पराकम्पबाट पीडितहरूलाई त्रिपाल आदि उपलब्ध गराउने नेपाल सरकारको निर्णय कार्यान्वयनको क्रममा

भएको भ्रष्टाचारमा कर्मचारीहरूसमेतका व्यक्ति विरुद्ध २०७२।४।२७ को निर्णयअनुसार विशेष अदालत, काठमाडौंमा मिति २०७२।५।२० मा भ्रष्टाचार मुद्दा दायर गरेको तर खास टोली नेता प्रत्यर्थी अर्जुन कुमारले त्यसबाट उन्मुक्ति पाउने आधार र कारण उल्लेख नगरी निजउपर विभागीय कारवाही मात्र गर्ने ठहराएको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णयले निजलाई सुनपानी चोख्याई शुद्ध बनाएको यसबाट ठूलालाई चैन र सानालाई ऐन भन्ने लोकोक्ति चरितार्थ भएको छ । यो निर्णयबाट नेपाल सरकारका असल कर्मचारीहरू हतोत्साहित हुने र खराब कर्मचारीहरू प्रोत्साहित हुने अवस्था आएको छ । उक्त निर्णयबाट भ्रष्टाचार मौलाएकोले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ तथा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(१) एवं नेपालको संविधान २०७२ को धारा १८ विपरीतको विपक्षी आयोगको मिति २०७२।९।२९ को प्रेस विज्ञप्ति र सोसँग सम्बन्धित २०७२।८।२२ को निर्णय तथा सम्पूर्ण काम कारवाहीलाई धारा १३३(३) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी उक्त वारदातमा संलग्न समान अवस्थाका प्रत्यर्थी अर्जुनकुमार विरुद्ध पनि भ्रष्टाचारको कसुरमा मुद्दा चलाउनु भनी सो आयोगसमेतका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदकको माग देखिन्छ ।

३. प्रत्यर्थी सचिवको लिखित जवाफ र निजतर्फका विद्वान्ले फौजदारी कसुरमा मुद्दा दायर भएपछि त्यसमा प्रतिवादीहरूको नामसमेत थपी दाबी परिवर्तन गर्न मिल्ने कानूनी व्यवस्थाको अभाव रहेकोले सो गर्न मिल्दैन । यसलाई नै.का.प. २०५८ अंक ५।६ मा प्रकाशित नि.नं. ७००९ मा यस अदालतको ५ सदस्यीय विशेष इजलास र नै.का.प. २०५९ अंक ३।४ मा प्रकाशित नि.नं. ७०८२ मा संयुक्त इजलासले टुंगो लगाइसकेको छ भन्ने तर्क राख्नु भएको पाइयो ।

४. तत्सम्बन्धमा सर्वप्रथम भ्रष्टाचारसम्बन्धी

कानूनी व्यवस्थामा विचार गरौं। भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३५ मा यस ऐनबमोजिम अनुसन्धान र तहकिकात गर्दै जाँदा सङ्कलन भएका प्रमाणका आधारमा आरोपित कसुर प्रमाणित हुन नसक्ने भएमा अनुसन्धान अधिकारीले तत्सम्बन्धी उजुरीलाई कारणसहितको पर्चा खडा गरी तामेलीमा राख्न सक्नेछ र यसरी तामेलीमा राख्ने निर्णय भएकोमा सोको सूचना आरोपित व्यक्ति र उजुरवालालाई दिनु पर्नेछ।

५. तर पछि कुनै नयाँ प्रमाण फेला परेमा त्यस्तो उजुरीको सम्बन्धमा पुनः अनुसन्धान र तहकिकातको कारवाही अगाडि बढाउन यस दफाले कुनै बाधा पुर्याएको मानिने छैन भनी उल्लेख भएको व्यहोराले दफा ३५ अनुसार भ्रष्टाचारको कसुर गरेको भरपर्दो प्रमाण जुनसुकै समयमा पनि फेला परेमा पुनः अनुसन्धान आदि भई कसुरदारउपर मुद्दा चल्ने देखिन्छ। उक्त दफा ३५ लाई मुलुकी ऐन, अ.बं. ८८ नं. को नेपाल सरकार वादी हुने फौजदारी मुद्दामा फिरादपत्र, प्रतिउत्तर पत्र वा बयान सो मुद्दा हेर्ने अड्डामा एकपटक दिइसकेपछि अरूपनि अभियुक्त हुन वा छुन उसै मानिसले पछि थपी लेखिदिएको सदर हुँदैन। प्रहरी प्रतिवेदनको हकमा भने यो बन्देज रहने छैन व्यवस्थाले नै झनै बलियो बनाएको छ। उक्त ऐनको दफा ५८ ले भ्रष्टाचार कसुरको अनुसन्धान वा अन्य सबुत प्रमाण सङ्कलनको काम आदिमा अनुसन्धान अधिकारीलाई सहयोग पुर्याउने व्यक्तिलाई उचित पुरस्कार दिनसक्ने व्यवस्था देखिन्छ। त्यसैगरी सुराकीको नाम र ठेगाना निजले चाहेमा गोप्य राखिनेछ भन्ने दफा ६० को प्रावधानले उजुरवालाको सुरक्षाको व्यवस्था गरेको देखिन्छ। तदनुसार प्रत्यर्थी अर्जुनकुमारउपर भ्रष्टाचारमा मुद्दा चलाउने प्रसस्त सबुद प्रमाणहरू रहेको कुरा खुलाइ निवेदकले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उजुरी दिन पाउने सहज बाटो हुँदाहुँदै बहुते कमजोर बुँदा उठाई यो रिट दिएको मिलेको छैन। यसबाट उक्त ऐनको

दफा ४९ कसैले उजुरी दिने मनासिब कारण नभई कसैलाई कुनै किसिमको हानि नोक्सानी पुर्याउने वा दुःख दिने नियतले कुनै राष्ट्रसेवक वा व्यक्तिउपर झुठ्ठा उजुर दिएको ठहरेमा निजलाई अनुसन्धान अधिकृतले पाँच हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना गर्न सक्नेछ भन्ने प्रावधानसँग निवेदक डराएको भनी निवेदक विरुद्ध आरोप लाग्न सक्ने हुन्छ।

६. अब निवेदक तर्फका विद्वान्हरूबाट प्रस्तुत नजिरमा विचार गरौं। नि.नं. ७०८२ ले नि.नं. ७००९ कै अनुशरण गरेकोले नि.नं. ७००९ को विवेचना गर्दा पुग्ने देखिन्छ। त्यसतर्फ हेर्दा उक्त मुद्दामा रिट अधिकार क्षेत्रबाट फौजदारी मुद्दा दर्ता गर्न वा दर्ता भएको मुद्दाबाट प्रतिवादी थप गर्नका लागि यस अदालतले आदेश दिन पाउने नपाउने भन्ने प्रश्न उपस्थित रहेको नभई कसुरजन्य कार्यबाट कसैले उन्मुक्ति नपाउने हुँदा सम्पादित कार्यमा भ्रष्टाचारजन्य कार्य भएको छ भन्ने अभियोगका सम्बन्धमा महान्यायाधिवक्ताद्वारा सम्पादित कार्यका विरुद्ध अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले अनुसन्धान र तहकिकात गर्न नपाउने भन्न मिल्ने अवस्था हुँदैन। महान्यायाधिवक्ताले सदाशयतापूर्वक आफ्नो विवेक प्रयोग गरी संविधान र कानूनबमोजिम प्राप्त अधिकार प्रयोग गर्दा एउटा व्यावसायिक व्यक्ति वा निकायले प्राप्त गर्ने अधिकार, सुविधा वा उन्मुक्ति सबै प्राप्त हुन्छन्। महान्यायाधिवक्ताको त्यस्तो कार्यउपर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको क्षेत्राधिकार रहन सक्तैन। केवल महान्यायाधिवक्ताले आफ्नो कर्तव्यपालन गर्ने सिलसिलामा अनुचित कार्य वा भ्रष्टाचार गरेको देखिएमा सोमा सीमित रही अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले अनुसन्धान र तहकिकात गर्न सक्छ भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन भई कुनै पनि कसुरदारले कसुरबाट उन्मुक्ति पाउने गरी कानून र न्यायको व्याख्या गर्न नमिल्ने भन्ने नजिर कायम भएको देखिन्छ। यो नजिरले प्रत्यर्थी

सचिवलाई मद्दत गरेको देखिँदैन।

७. उक्त ५ सदस्यीय इजलासले कसुरजन्म कार्यबाट कसैले उन्मुक्ति नपाउने भनी व्यक्त गरेको उद्गार बडो मननीय छ। यसलाई सबैले आदर र पालन गर्नुपर्छ। पूर्ववर्ती संविधानअनुसार नेपालको संविधानको धारा १२६(१) ले पनि नेपालको न्यायसम्बन्धी अधिकार यो संविधान, अन्य कानून र न्यायका मान्य सिद्धान्तबमोजिम प्रयोग गर्नुपर्ने कुरा बोलेको छ। धारा २१(१) मा अपराध पीडितलाई आफू पीडित भएको मुद्दाको अनुसन्धान तथा कारवाहीसम्बन्धी जानकारी पाउने हक हुनेछ, (२) मा अपराध पीडितलाई कानूनबमोजिम सामाजिक पुनःस्थापना र क्षतिपूर्तिसहितको न्याय पाउने हक हुनेछ, धारा ५१ को खण्ड (ख) को देहाय (२) मा मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्दै विधिको शासन कायम गर्ने र (३) मा नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताहरूको कार्यान्वयन गर्ने कुरा रहेको छ। धारा १३३ (२) र (३) अन्तर्गतको रिट अधिकारक्षेत्रको जग नै समन्याय हो। रिटमा यो यस्तो मुद्दा हेर्ने र यो नहेर्ने भन्ने कुनै सीमा छैन यद्यपि केही मार्गदर्शक कुरा अवश्य हुन्छन्। रिटको उपचार विधिको शासन, संविधान तथा अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजविपरीतको कुनै पनि अन्यायको शमनको लागि शुद्ध अदालतको तजबिजमा जारी हुने उपचार भएकोले यसलाई न्याय, पद्धति, संविधान, कानून र विवेकबाहेकका अरु कुनै पनि सीमामा सीमित गर्न सकिँदैन।

८. ती कुराहरू यो इजलासले पहिलो पटक बोलेको नभई पूर्ववर्ती इजलासबाट निरूपण भइसकेका कुरा हुन्। अन्तिम न्याय प्रदान गर्ने संवैधानिक निकाय यस अदालतउपर नै सो अभिभारा पूरा गर्ने जिम्मेवारी रहेको कुरा नजिरहरूसमेतबाट प्रस्ट छ। तिनमा ने.का.प. २०६४ अंक ६ मा प्रकाशित नि.नं. ७८५७ निवेदक देवी सुनार, ने.का.प. २०६७ अङ्क ११ मा प्रकाशित नि.नं. ८५०७ निवेदक ज्योति लम्साल

पौडेल, ने.का.प. २०६९ आश्विनमा प्रकाशित नि.नं. ८८३७ निवेदक सीता कैनी, ने.का.प. २०७० वैशाखमा प्रकाशित नि.नं. ८९४९ निवेदक नारायणसिंह राजपूतसमेत, ने.का.प. २०७० अंक १२ मा प्रकाशित नि.नं. ९०९९ निवेदक अधिवक्ता गोविन्दप्रसाद शर्मा, निवेदिका इन्दिरा निरौला भएको रिट नं. ०७१-WO-०६०७ मा भएको आदेश, ०६७-CI-०३९१ निवेदिका मुना कार्की भएको परमादेश मुद्दा उल्लेखनीय छन्।

९. केही नजिरलाई हेरौं।

नि.नं. ८५०७ मा "सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक" हनन् भएको अवस्थामा भाग ३ को अन्य हकहरू illusory हुन पुग्दछ। धारा १३५ को व्यवस्थाको अर्थ र उद्देश्य भनेको स.मु.स.ऐन, २०४९ को अनुसूचीमा समावेश भएका मुद्दाहरू चल्ने नचल्ने निर्णय गर्दा प्रमाणहरूको समुचित मूल्याङ्कन गरी बिनापूर्वाग्रह निर्णय गरिनु पर्छ भन्ने कुरामा दुइमत हुन सक्दैन। अपराध हुने तर अपराध गर्नेलाई सजाय नहुने हो भने त्यसले दण्डहीनता हुने मात्र होइन सुशासनसमेत हुँदैन। दण्डहीनताको समाज र कानूनी शासन एक अर्काका विरोधी (mutually exclusive) हुन् पूरक होइनन्। समाजमा अपराध हुन गएमा अनुसन्धान गरी मुद्दा चलाई अभियुक्तलाई सजाय दिलाई पीडितलाई न्याय दिलाउनु सरकारको संवैधानिक कर्तव्य हो।

Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power १९८५ ले पीडकलाई अभियोजन नगर्ने गरी अभियोजनकर्ताले निर्णय गरेमा त्यस्तो निर्णयउपर सक्षम निकायबाट जाँच गराउन

पाउने अधिकार पीडितलाई हुनुपर्छ अथवा निजीरूपमा आफैँ मुद्दा चलाउन पाउने (private prosecution) को अधिकार हुनुपर्दछ भनिएको पाइन्छ। केही देशहरूमा पीडितको भूमिका केवल वादी पक्षको साक्षीको रूपमा हुन्छ भने केही देशहरूमा पीडितले आफैँ मुद्दा चलाउन पाउने (private prosecution) को अधिकार रहेको पाइन्छ।

राज्यले पीडित व्यक्तिलाई आफैँ मुद्दा चलाउन पाउने अधिकार नदिई पीडितको वादी हुने हक पनि खोस्ने तर वादी बन्ने हक प्राप्त गरेको सरकारले पनि झारा टारेर लापरवाही गरेर अनुसन्धान कार्य पूरा नै नगरी कसैलाई मुद्दा कमजोर पारी अभियोग लगाई मुद्दा चलाउने कार्य स्वीकार्य हुन सक्दैन भनी अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेज अर्थात् न्यायका मान्य सिद्धान्तलाई समेत व्यक्तिको हकको स्रोत र आफ्नो आदेशको आधार बनाएको देखिन्छ।

नि.नं. ८८३७ को नजिर पूर्ण इजलासबाट प्रतिपादित नजिर हो। यसले विपक्षी जिल्ला प्रहरी कार्यालयको मुख्य दायित्व अपराध र अपराधीको बारेमा जुनसुकै माध्यमबाट जानकारी हुन आएमा पनि त्यसबारेमा तुरुन्त कारवाही गरी अपराधसँग सम्बन्धित सबुद प्रमाण नस्ट हुनबाट जोगाई अपराधी भाग्न उम्कन नदिने र प्रभावकारीरूपमा अपराधको अनुसन्धान गरी अपराधीलाई कानूनको दायरामा ल्याउनु नै हो। यसो गर्न सके मात्र समाजमा शान्ति र अमन चयन कायम हुन सक्दछ। समयमै अपराध अनुसन्धान भई अपराधीले कानूनबमोजिम सजाय पाएन भने कानून व्यवस्थामाथि जनताको विश्वास

उत्छ र समाजमा शान्ति र सदाचार कायम रहन सक्दैन भन्दै निवेदिकाको निवेदन खारेज गरेको पुनरावेदन अदालत, पोखराको फैसला उल्टी गरी आदेश प्राप्त भएको मितिले तीन महिनाभित्र निवेदिकाले दिएको जाहेरी दरखास्तमा लेखिएका व्यक्तिहरू उपर सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ बमोजिम अनुसन्धान कार्य पूरा गरी मुद्दा चलाउनु पर्ने हो होइन भन्ने निर्णय गरी मुद्दा चलाउनु पर्ने देखिएमा कानूनबमोजिम मुद्दा चलाउनु र मुद्दा चलाउन नपर्ने देखिएमा उक्त ऐनको दफा २० अनुसार सोही कुराको सूचना गर्नु भनी परमादेशको आदेश जारी गरेको पाइन्छ।

नि.नं. ८९४९ मा मुद्दामा प्रारम्भिकरूपमा भएको अनुसन्धानबाट गम्भीर प्रकृतिको अपराध घटाएको र प्रतिवादीहरूको घटनामा संलग्नता रहेको देखिएको अवस्थामा मुद्दा नचल्ने गरी भएको त्यस्ता निर्णयबाट पीडित पक्षलाई अन्याय हुन गई दण्डहीनताले प्रश्रय पाउन सक्ने छ। अपराध गर्नेलाई सजाय गर्नु र अन्यायमा परेकोलाई न्याय दिलाउनु राज्य व्यवस्थाको मुख्य दायित्व हो। धारा १३५(२) मा भएको व्यवस्थाले यस अदालतको धारा १०७(२) को असाधारण अधिकारक्षेत्रलाई सीमित वा नियन्त्रण गर्न सक्दैन। यस सम्बन्धमा २०६६ सालको रिट नं ०५८४ निवेदक सुन्तली धामी विरुद्ध महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयसमेत भएको मुद्दामा नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १३५(२) ले महान्यायाधिवक्तालाई कसैउपर सरकारवादी भई मुद्दा चलाउने वा नचलाउने भन्ने अन्तिम निर्णय गर्ने अधिकार दिएको पाइन्छ। तापनि यो अधिकारले सर्वोच्च अदालतलाई भएको

अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १०७ र धारा ३२ बमोजिम असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत उक्त विषयमा धारा १३५(२) बमोजिम महान्यायाधिवक्तालाई भएको अधिकार र सोबमोजिम भएको निर्णयको review हुनसक्ने र संविधानको धारा १३५(२) ले सम्मानित सर्वोच्च अदालतको jurisdiction लाई exclude गर्न नसक्ने सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ।

महान्यायाधिवक्तामा नेपाल सरकारको तर्फबाट मुद्दा चलाउने वा नचलाउने बारेमा निर्णय गर्ने अन्तिम अधिकार रहेको भए पनि सो अधिकारको प्रयोग त्यस्तो अधिकार प्रयोगकर्ताको स्वेच्छा pleasure मा निर्भर नभई निष्पक्ष अनुसन्धानबाट देखिएको निष्कर्षमा आधारित हुनुपर्दछ। यही अनुसन्धानबाट कुनै व्यक्ति निर्दोष देखिएको अवस्थामा महान्यायाधिवक्ताको इच्छामा निजको विरुद्धमा मुद्दा चल्ने र त्यस्तो अनुसन्धानबाट शंकित व्यक्ति दोषी देखिएको अवस्थामा केवल महान्यायाधिवक्ताको चाहनाको कारणले मात्र मुद्दा नचल्ने भनी निर्णय हुन सक्छ भनी उक्त संवैधानिक व्यवस्थाको अर्थ गर्नु मनासिब हुँदैन। मौजूद रहेको प्रमाण उजागर गरी कर्तव्य ज्यानको वारदातमा संलग्न व्यक्तिहरू उपर प्रचलित कानूनबमोजिम सजायको मागदाबी लिई अभियोगपत्र दायर गर्ने संवैधानिक दायित्व नेपाल सरकारको रहेको भन्नेसमेतका व्यहोरा उल्लेख गर्दै मुद्दा नचलाउने निर्णय बदर गरी गम्भीररूपले अनुसन्धान गरी प्रचलित कानूनबमोजिम कारवाही गर्ने गराउने र सो कारवाहीको जानकारी सर्वोच्च अदालतलाई दिनु भनी परमादेशको आदेश

भएको देखिन्छ।

त्यसैगरी नि.नं. १०९९ मा अपराधीलाई सजाय दिलाउने कार्य पीडिको प्रयासले मात्र सम्भव नहुने। यसमा राज्यले अनुसन्धान र प्रमाण सङ्कलन आदि गरी मुद्दा नचलाइदिने हो भने पीडित न्याय पाउने मौलिक हकबाट वञ्चित हुने मात्र होइन फौजदारी न्याय प्रणाली नै असफल हुन जाने हुन्छ। अभियुक्तलाई स्वच्छ सुनवाईको प्रतिबद्धताका साथै पीडित पक्षको न्याय प्राप्त गर्ने अधिकारको सुनिश्चितता, अपराधजन्य कार्यबाट भएको क्षतिको परिपूरण जस्ता पक्षमा पीडित न्यायशास्त्रको पनि सदैव ख्याल राख्नु पर्दछ। अपराधबाट आम नागरिकलाई संरक्षण गरी त्यसबाट पीडितलाई न्याय सुनिश्चित गर्ने र अपराधीलाई दण्ड दिने प्रमुख दायित्व कार्यपालिकाको जवाफदेहीभित्र पर्छ। मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणापत्रको धारा ८ right to an effective remedy र नागरिक तथा राजनीतिक अधिकारसम्बन्धी अनुबन्ध १९६६ को धारा २(३) को right to an effective remedy सम्बन्धी व्यवस्थाले मानव अधिकारको उल्लङ्घनको प्रभावकारी उपचारको सुनिश्चितता गर्ने अन्तर्राष्ट्रिय दायित्व सिर्जना गरेको छ।

ने.का.प. २०५८ अङ्क ५।६ नि.नं. ७००१ निवेदक बट्टीबहादुर कार्की र ने.का.प. २०५९ नि.नं. ७०८२ पृष्ठ २१० निवेदक मधुसूदन भट्टराई भएको मुद्दामा ...अनुसन्धान तथा तहकिकातबाट प्राप्त तथ्य प्रमाणका आधारमा निष्कर्षमा पुगी गरेको निर्णयमा व्यावसायिक उन्मुक्ति प्राप्त हुने र त्यस्तो निर्णयमा पुनरावलोकन हुन

नसक्ने भन्ने उल्लेख छ । तर यो उन्मुक्ति सीमाविहीन र स्वेच्छाचारी प्रकृतिको हुने भनी अर्थ गर्न मिल्दैन । व्यावसायिक स्वतन्त्रता र स्वायत्तताको प्रयोग गर्दा निजहरू प्रचलित संविधान, कानून तथा न्यायका मान्य सिद्धान्तबाट निर्देशित रहनु पर्दछ । यस्तो नभएमा र व्यावसायिक स्वतन्त्रता र स्वायत्तताको सीमा उल्लङ्घन भएमा न्यायिक पुनरावलोकनको विषय बन्न सक्ने हुन्छ ।

यो नजिरले नि.नं. ८५०७ र नि.नं. ८९४९ को नजिरलाई अनुमोदन गर्दै प्रतिवादीहरू पक्राउ परी सुरु अदालतबाट म्याद थप भई अनुसन्धान जारी रहेको अवस्थामा अनुसन्धानलाई थप सशक्त र प्रभावकारी बनाउन निर्देशन दिनुपर्नेमा सो प्रक्रिया अगाडि बढाउन नमिल्ने भनी भएको निर्देशनात्मक पत्र संविधान, कानून र फौजदारी न्यायका मान्य सिद्धान्तका साथै त्यसले अदालतबाट हुने न्यायिक कारवाहीलाई नै अवरुद्ध गर्ने उद्देश्य लिएको देखिन्छ । सरकारी मुद्दासम्बन्धी नियमावली, २०५५ को नियम १०(च) मा त्यस प्रकारको निर्देशन दिने व्यवस्था भएको देखिँदैन ।

द्वन्द्वकालमा भएका हत्या हिंसालगायतका मानव अधिकार उल्लङ्घनका सबै प्रकारका घटनाहरूको बारेमा संक्रमणकालीन न्याय व्यवस्थाको प्रबन्ध भइनसकेको अवस्थामा नियमित फौजदारी न्याय प्रणाली स्थगन वा निष्क्रिय भएको सम्झन मिल्दैन । लोकतान्त्रिक मुलुकमा कानून र न्यायप्रणाली कहिल्यै सुषुप्त हुँदैनन् । कानून कहिल्यै शून्य हुँदैन ।

आफू विरुद्ध भएको अन्यायको

उपचार खोज्न पीडित पक्ष पूर्णरूपमा सार्वभौम र स्वतन्त्र रहन्छन् । नागरिकको त्यस्तो नैसर्गिक अधिकारलाई संक्रमणकालीन न्यायप्रणालीले संकुचन वा नियन्त्रण गर्न सक्दैन । पीडितले न्यायको अनुभूति गर्नेगरी फौजदारी कसुरको अनुसन्धान र अभियोजन नभए द्वन्द्वोत्तर व्यवस्थापनपश्चात् पनि दिगो शान्ति कायम हुन सक्दैन भनी पूर्ववर्ती सबै नजिरलाई समेट्दै फौजदारी न्याय प्रणाली स्थगन वा निष्क्रिय भएको सम्झन मिल्दैन । लोकतान्त्रिक मुलुकमा कानून र न्यायप्रणाली कहिल्यै सुषुप्त हुँदैनन् । कानून कहिल्यै शून्य हुँदैन भन्ने उद्घोष गरी कालजयी नजिरको निर्माण गरेको मान्नु पर्छ ।

१०. ती नजिरहरूमा जाहेरी दर्खास्त दर्ता गरी त्यसमा अनुसन्धान गरी मुद्दा चल्ने नचल्ने निर्णय गर्नु भन्ने आदेश भएको थियो । तर सुन्तली धामीसँगको जबरजस्ती करणीको वारदातमा नरिमान महतरा, दानसिंह भण्डारी र बीरादत्त बडूलाई मुद्दा नचलाइएकोमा यस अदालतले न्यायको संरक्षकको नाताले ती व्यक्तिहरू उपर पनि जबरजस्ती करणीको अभियोग पत्र दायर गर्नु भनी निवेदक सुन्तली धामी विरुद्ध महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयसमेत भएको २०६६ सालको रिट नं. ०५८४ को रिटमा रिटक्षेत्रबाट आदेश गरी प्रतिवादीहरू थप गरेको स्मरणीय छ ।

११. यिनै कारणहरूले गर्दा के कति प्रतिवादी कायम गरी मुद्दा चलाउने वा नचलाउने भन्ने सम्बन्धमा महान्यायाधिवक्ताको निर्णय अन्तिम हुने र त्यसको पुनरावलोकन हुन नसक्ने भनी निवेदकतर्फबाट आएको जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन । सोही उपरमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको हकमा पनि लागू हुने हुन्छ ।

१२. यथार्थमा प्रस्तुत त्रिपाल खरिदको

विषयमा संलग्नहरूमध्ये को कसउपर के कस्तो कारवाही गर्नुपर्ने हो वा कारवाही नै गर्नुपर्ने होइन एकै पटक निर्णय हुनु नै पारदर्शीता र खुला समाजको माग हुनेछ। तर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट प्रत्यर्थी सचिवको हकमा अख्तियार दुरुपयोग आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३(छ) बमोजिमको अनुचित कार्य गरेको भनी विभागीय कारवाही सजाय गर्न भनी मिति २०७२।०८।२२ मा निर्णय भएको तर सोही विषयका सम्बन्धमा भ्रष्टाचार उद्योगको कसुरमा संलग्न कसुरदारहरू उपर आयोगको मिति २०७२।४।२७ को निर्णयबमोजिम मिति २०७२।५।२० मा विशेष अदालत, काठमाडौंमा मुद्दा दायर भएको कुरालाई उचित मान्न सकिँदैन। तर यो अनियमितता आफैँमा रिट जारी गर्नका लागि पर्याप्त छैन। यस्तो अनियमितता आगामी दिनमा नदोहोरियोस् भन्नेतर्फ आयोगको ध्यानाकर्षण हुने अपेक्षा भने अवश्य लिन सकिन्छ।

१३. अन्य व्यक्तिउपर भ्रष्टाचारको आरोपपत्र दायर गरेको तर समान अवस्थाका प्रत्यर्थी सचिवलाई विभागीय कारवाहीको लागि लेखी पठाएको भेदभावपूर्ण भयो र यसबाट दण्डहीनताले संरक्षण पाई फौजदारी न्यायको मर्ममा प्रहार भएको छ भन्ने निवेदन जिकिरमा विचार गर्दा अन्य व्यक्ति र प्रत्यर्थी सचिव समान अवस्थाका व्यक्ति भएको कुरालाई निवेदकले निवेदनमा जिकिर लिएर मात्र पुग्दैन त्यसलाई भरपर्दो प्रमाणबाट पुष्टि गर्ने दायित्व पनि निवेदकउपर नै रहन्छ। संविधानबमोजिम गठित निकाय अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले कानूनको रीत पुर्याई गरेको काम कारवाहीमा अदालतले हात हाल्नु भनेको असाधारण अपवाद हो। यसको लागि त्यस्तै प्रमाणको आवश्यकता पर्छ।

१४. नेपाल सरकारको महत्त्वपूर्ण मन्त्रालय आपूर्ति मन्त्रालयको सचिव पद सबैले पाउन सक्ने पद होइन। प्रत्यर्थी सचिवमा सो पद निर्वहन गर्ने क्षमता, दक्षता, व्यवहार कुशलता र इमानदारी आदि नरहेको

भए निजले सचिव पदमा नियुक्ति पाउन सक्ने अवस्था हुँदैनथ्यो। त्यस्ता व्यक्ति विरुद्धको यो मागलाई असाधारण अपवाद मान्नु पर्छ। यसमा निर्दोषिताको यावत् अनुमान प्रत्यर्थी अर्जुनकुमारको पक्षमा हुन्छन् जसलाई ठोस प्रमाणद्वारा अन्यथा गर्ने दायित्व निवेदकउपर रहन्छ। सबै कुरामा हात हाल्नु, जथाभावी गर्न, सबैलाई शंका गर्न, सार्वजनिक पदाधिकारीउपर सधैँ अविश्वास गरी उनीहरूको उत्साह र मनोबल घटाउन तथा समाजलाई अस्तव्यस्त बनाउनको लागि अदालतको व्यवस्था भएको होइन। कानूनबमोजिमको निकायले सबै काम कुरा मापदण्ड पूरा गरेर गर्छ, सो गर्दा गफलत, मोलाहिजा वा लापरवाही गर्दैन र उसले गरेको कामकारवाही वैध र सार्वजनिक हितअनुकूल हुन्छन् भन्ने मान्य अनुमानको सिद्धान्त सार्वजनिक सुव्यवस्थाको जग हो। सार्वजनिक पदाधिकारी विरुद्ध जथाभावी कारवाही हुँदा वा उनीहरूले गरेको भ्रष्टाचार वा अन्य अनुचित काममा कुनै कारवाही नहुँदाको दुवै अवस्थाले कानूनको शासन र सामाजिक सुव्यवस्थालाई कमजोर बनाउँछन्।

१५. बढी मूल्यमा गुणस्तरहीन त्रिपाल खरिद गरेको र मनोमानी ढंगले वितरण गरेको कार्यमा प्रत्यर्थी अर्जुन कुमार के कसरी कुन प्रमाण अर्थात् कुनै लिखत वा कसैको पोल वा निजको बैंक खाता वा अन्य बेनामी कारोबार आदिबाट संलग्न देखिन्छन् भन्नेतर्फ निवेदकले कानूनसम्मत जिकिर लिन र तत्सम्बन्धी प्रमाण पेस गर्न सकेको देखिँदैन। रिट निवेदनमा *टिप्पणीमा उल्लिखित मूल्य अस्वीकार नगरेको, आफू मातहतका कर्मचारीहरूले गरेको कार्यको निरीक्षण नगरेको, सम्पूर्ण जानकारी लिई काम नगरेको, आफू पन्छिने हिसाबले मातहतका कर्मचारीबाट टिप्पणी उठाएको* जस्ता सामान्य (general) कुरा उल्लेख भएको देखिन्छ। यस्ता कुरा आफैँमा भ्रष्टाचार कसुरको आधार हुन सक्नेनन्। आयोगले नातावाद कृपावाद गरी प्रत्यर्थीको संरक्षण गरेको भन्ने निवेदकको जिकिर

देखिन्छ । तर आयोगका कुन पदाधिकारीसँग प्रत्यर्थी अर्जुनको के कुन नाता रहेको वा के कसरी कोबाट कृपा भएको यसलाई निवेदकले प्रस्ट गर्न सक्नु भएको छैन ।

१६. जुनसुकै माध्यमबाट त्रिपाल खरिद गरी महाभूकम्प पीडितलाई अविलम्ब राहत प्रदान गर्नु भनी नेपाल सरकारबाट निर्णय भएको परिप्रेक्ष्यमा यस्तो महाविपद्को समयमा निवेदकले भने जस्तो सम्पूर्ण जानकारी लिनु सम्भव हुँदैन । महाभूकम्पले गर्दा बजार नै अस्तव्यस्त अवस्थामा रहेको र आपूर्ति पनि प्रभावित हुन पुगेको कुरा सामान्य ज्ञानको विषय हो । त्यो समय भनेको प्रत्यर्थी सचिवसमेतले स्वच्छतापूर्वक जिम्मेवारी बुझेर इमानदारीपूर्वक काम गर्नेबाहेक अरु रीत पुर्याउनतर्फ लाग्दा राहत कार्य प्रभावित हुन पुग्छ । परस्परमा विश्वास गर्ने पर्छ । असाधारण विपद्को घडीमा पनि भ्रष्टाचार हुन्छ तर यो तथ्यपरक हुनु आवश्यक छ ।

१७. २०७२ वैशाख १२ मा महाभूकम्प गएको १ दिन पहिलाको भाउभन्दा त्रिपालको दररेट बढी हुन नहुने र बढी भएमा सरकारी बाँकी सरह असुल गर्ने कुरा प्रत्यर्थी सचिवले सदर गरेको टिप्पणीमा उल्लेख भएबाट निजले आर्थिक चलखेल नगरेको र सो रोकनका लागि इमानदार र जिम्मेवारीपूर्ण प्रयास गरेको प्रारम्भिक अनुमान निजको पक्षमा रहेको मान्नु पर्छ जसलाई विस्थापित गर्न निवेदक असफल हुनुभएको छ । पूरै मन्त्रालयको वास्तविक (de facto) प्रमुखसमेत रहेका सचिवको जिम्मेवारी कुनै एउटा काममा मात्रै सीमित रहँदैन । सामान खरिद गर्न सचिव स्तरको मानिस आफैँ जाँदैनन् । न त खरिद भएको सामान आदि रूजु गर्ने, त्यसको गुणस्तर जाँच्ने काम नै सोझै सचिवको तहबाट हुन्छ । यी सब काम कुरा तहतहै हुँदै आउँछन् । कुनै उजुरी परेमा बाहेक सचिवले आफ्ना मातहतका कर्मचारीउपर विश्वास गर्ने पर्छ । प्रस्तुत विषयमा भ्रष्टाचार वा अरु बेहिसाब भएको भनी प्रत्यर्थी सचिवसमक्ष कुनै उजुर परेको

तर निजले त्यसप्रति आँखा चिम्लेको भन्ने निवेदन जिकिर देखिँदैन । यसकारण मातहतका कर्मचारीको काम कारवाहीको निरीक्षण नगरेको भन्ने आरोपलाई अमूर्त आरोप भन्नु पर्छ । ती सब कुरा निजको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धित कुरा हुन्छन् जसबापत आयोगले विभागीय कारवाहीको सिफारिस गरेकै देखिन्छ ।

१८. यथार्थमा भन्ने हो भने आयोगले प्रत्यर्थी सचिवउपर लगाएको आरोपमा कुनै नातावाद र कृपावादको गन्ध देखिँदैन । त्रिपाल खरिद तथा वितरण गर्ने क्रममा कानूनी तथा प्रशासनिक प्रक्रिया पूरा गरी पारदर्शी ढंगबाट खरिद तथा वितरणको प्रक्रियाको व्यवस्थापन गर्न नियमितरूपमा अनुगमन, निरीक्षण, सुपरीवेक्षण तथा आवश्यक निर्देशन दिन नसकी महालेखा परीक्षकको विभागले निर्धारण गरेबमोजिमको स्वेस्ता कागजातबिना नै खरिद समर्थन गरी आफ्नो पदको प्रकृतिअनुसार पालना गर्नुपर्ने पदीय कर्तव्य पालना नगरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३(छ) बमोजिम अनुचित कार्य गरेको भनी आयोगले यी प्रत्यर्थीउपर लगाएको आरोप गम्भीर नै मान्नु पर्छ । सचिव तहको व्यक्ति त्यस किसिमले अनुचित कार्यको आरोपमा पर्दा निजको प्रतिष्ठामा ठूलो हास आउने र सो ठहर्दा निजले नोकरीसमेत गुमाउनु पर्ने भई निजको निवृत्तिभरण र अन्य सुविधामा समेत असर पर्ने प्रबल सम्भावना रहन्छ । उल्लिखित पृष्ठभूमिमा प्रत्यर्थी सचिवउपर भ्रष्टाचार मुद्दा चलेको भए निजले विभागीय सजायको सिफारिसबाट उन्मुक्ति पाउने धेरै सम्भावना रहन्थ्यो । यसको सीधा परिणाम भनेको उता भ्रष्टाचार मुद्दाबाट सफाई पाउने यता विभागीय कारवाही पनि नहुने भई निजले पुरै स्वच्छताको प्रमाण (clean chit) पाउनु हुन्थ्यो । यो विभागीय कारवाहीको सिफारिसले कमसेकम निज विरुद्ध एक कारवाहीको क्रम चलेको छ जसमा कानूनबमोजिम निजको विपक्षमा पनि निर्णय

हुनसक्ने सम्भावना रहेको भन्ने कुराको निवेदकले हेक्का राख्नै पर्छ ।

१९. कमजोरी कहाँ हुँदैन ? समयको छत्रछायाँमा अपूर्णताबाट पूर्णतातिरको अनादि र अन्तहीन यात्राको निरन्तरता छ । एउटा वस्तुको उत्पादन भनेको अर्को वा धेरै वस्तुको नाश हो । हिजोको न वातावरण छ न शिक्षा न संस्कार । हावा, पानी, माटो, उत्पादन, पशुपंछी, भाषा, विचार, आवश्यकता र भोग सब चलायमान छन् । सक्षम भई हिँड्नका लागि बालक कयौँपटक लड्छ । नेपालको प्रशासनयन्त्र पनि अनवरत विकासको क्रममा छ । यसमा हुने सबै कमी कमजोरीलाई भ्रष्टाचारजन्य कार्यको संज्ञा दिनु सर्वथा अनुचित हुन्छ । त्यसो भयो भने प्रशासनयन्त्र पंगु हुन पुग्छ जसको परिणाम झनै भयावह हुन्छ । जसले जानाजान बेहिसाब गर्नुभयो वहाँहरूलाई र जसले कुनै बद्नियत नराखी काम गर्नुभयो वहाँहरू अर्थात् दुवैलाई एउटै नजरले हेर्नु उपयुक्त हुँदैन । अब प्रस्तुत त्रिपाल खरिदको विषयमा प्रत्यर्थी सचिवले लापरवाही, कमी कमजोरी गरेको ठहर्ने नठहर्ने र ठहरेमा के कस्तो विभागीय कारवाही हुने सो कुरा सम्बन्धित ठाउँबाट निरूपण हुने कुरा छँदैछ ।

२०. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको काम कारवाहीमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ को त्रुटि भएको भनी निवेदकले उल्लेख गरेको हकमा सो दफाबमोजिम विभागीय कारवाही गर्नुपर्ने सम्बन्धमा निर्णय भएकै देखिँदा सो दफाको त्रुटि भएको भन्ने निवेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन । त्यसैगरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(१) को पनि त्रुटि भएको भन्ने हकमा त्यसतर्फ पनि प्रशस्त विवेचना भई निवेदकको जिकिर अस्वीकार भएबाट प्रत्यर्थी आयोगको विवादित निर्णयबाट नेपालको संविधान २०७२ को धारा १८ ले दिएको निवेदकको समानताको हकको उल्लङ्घन भएको मान्न मिलेन ।

प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ ।

२१. पर्याप्त सावधानीबेगर लापरवाही गरी जथाभावी रिट दायर गर्नेलाई ठूलै सजाय गर्न सकिने र सजाय भइरहेको कुराको सबैले जानकारी लिनु आवश्यक छ । प्रत्यर्थी अर्जुनकुमार कार्कीले २०६५ को रिट नं. ०२२ मा २०६६।५।१४ मा भएको आदेशबमोजिम मुद्दामा लागेको समय एवं आर्थिक खर्च भराई पाउँ भनी माग गर्नुभएको पनि देखिन्छ । त्यो नसकिने होइन तर निवेदकले प्रत्यर्थी सचिव विरुद्ध दुराशय नै राखी प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गर्नुभएको कुरा शंकास्पद भएकोले त्यो हदसम्म जानु उचित हुने देखिँदैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. सारदाप्रसाद घिमिरे

इजलास अधिकृत: यमप्रसाद बास्कोटा

इति संवत् २०७३ साल भदौ १६ गते रोज ५ शुभम् ।

निर्णय नं. ९७८४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ओम प्रकाश मिश्र
माननीय न्यायाधीश श्री देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ
फैसला मिति : २०७३।०७।०९
०७९-CR-९२८०

मुद्दा : जबरजस्ती करणी

पुनरावेदक प्रतिवादी : जिल्ला कञ्चनपुर, रैकवार
विचवा, गाउँ विकास समिति वडा नं. ५ घर भई
हाल कारागार कार्यालय, कञ्चनपुरमा कैदमा
रहेका सियाराम रानासमेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी : जिल्ला कञ्चनपुर, रैकवार विचवा, गाउँ
विकास समिति वडा नं. ५ बस्ने परिवर्तित नाम
सुनमायाको जाहेरीले नेपाल सरकार

- **जबरजस्ती करणीको अपराध सामान्य प्रकृतिको अन्य अपराध जस्तो होइन । जबरजस्ती करणीको अपराधमा पीडितको शारीरिक, मानसिक र मनोवैज्ञानिक जुन क्षति हुन्छ, त्यो अपूरणीय हुन्छ । यसबाट पीडितको स्वतन्त्र मानवीय अस्तित्व, मान, सम्मान र उसको व्यक्तिगत एवं सामाजिक प्रतिष्ठा, मान-मर्यादा र मानवीय अस्मिता लुटिएको हुन्छ । उसको स्वतन्त्र अस्तित्व नै खण्डित भएको हुन्छ । त्यसमा पनि वर्ष १४ की बालिकासित करणी गर्नु स्वयम्मा गम्भीर प्रकृतिको अपराधको श्रेणीमा पर्ने ।**

(प्रकरण नं. ३)

पुनरावेदक प्रतिवादी : विद्वान् अधिवक्ता मदनबहादुर
कार्की र विद्वान् वैतनिक अधिवक्ता किरणकुमारी
गुप्ता

प्रत्यर्थी वादी :

अलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

सुरू तहमा फैसला गर्ने :

मा.जिल्ला न्या. श्री भोजराज अधिकारी

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय मुख्य न्यायाधीश श्री पोषनाथ शर्मा

माननीय न्यायाधीश श्री विमलप्रसाद ढुङ्गेल

फैसला

न्या. ओमप्रकाश मिश्र : न्याय प्रशासन ऐन,
२०४८ को दफा ९(१) (ख) बमोजिम यसै अदालतको
क्षेत्राधिकारभित्रको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर
यसप्रकार छ:-

मिति २०६९।११।१६ गते राति खाना खाई
हामी परिवारका सबै सदस्य आआफ्नो सुत्ने कोठामा
गइसकेपछि मलाई पिसाब लागी पिसाब फेर्नको लागी
बाहिर आई पिसाब फेरिरहेको अवस्थामा लुकीछिपी
बसेका जिल्ला कञ्चनपुर, रैकवार विचवा, गाउँ विकास
समिति वडा नं. ५ बस्ने सियाराम राना पछाडिबाट
आई मेरो मुख च्यापेको र अन्य व्यक्तिहरूले समेत
मेरो हात समाती तीनै जना मिली मलाई रुन कराउन
नदिई हल्ला गरेमा घाँटी रेटि ज्यान मार्ने धम्कीसमेत
दिई मानबहादुर ऐरको गहुँबारीमा लगी तीनै जनाले
पालैपालो गरी पटक पटक जबरजस्ती करणी गरेकाले
निजहरूलाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको
महलअन्तर्गत हदैसम्मको सजाय गरिपाउँ भन्ने
परिवर्तित नाम सुनमायाको जाहेरी दरखास्त ।

जिल्ला कञ्चनपुर, रैकवार बीचवा, गाउँ
विकास समिति वडा नं. ५ कलुवापुरस्थित पूर्व गंगादेवी

ऐरको शौचालय, पश्चिम सग्गु रानाको घर, उत्तर फगुवा रानाको माछा पोखरी र दक्षिण भिमबहादुर ऐरको खेतबारी यति चार किल्लाभिन्न पर्ने मानबहादुर ऐरको गहुँबारीको दक्षिणतर्फको किनारमा गहुँबारी मडारिएको र भाँचिएको, मानिस आवत जावत गरेको जस्तो चिह्न देखिएको सोही ठाँउमा यौन सम्पर्क गरिसकेपछि गाँठो पारी राखेको ढाल थान १, र कोब्रा (Cobra) लेखिएको लेखिएको ढालको खाली डिब्बा थान-१ समेत फेला परेको सोही ठाउँमा मिति २०६९।१।१६ गते राति जिल्ला कन्चनपुर, रैकवार बीचवा, गाउँ विकास समिति वडा नं. ५ बस्ने सियाराम राना, कल्लु भन्ने विजयसिंह राना र रामदास रानासमेत गरी जना ३ ले परिवर्तित नाम सुनमायालाई पालैपालो पटक पटक जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने घटनास्थल मुचुल्का।

प्रतिवादी सियाराम रानासमेत जना ३ को खोजतलास गर्दा प्रतिवादी रामदास राना फेला नपरेको र प्रतिवादी सियाराम राना र कल्लु भन्ने विजयसिंह राना जना २ फेला परेका हुँदा पक्राउ गरी दाखिला गरेको भन्ने प्रहरी नायब निरीक्षक लालसिंह रावलको पक्राउ प्रतिवेदन।

वारदातस्थानबाटै फरार प्रतिवादी रामदास रानालाई मिति २०६९।१।१७ मा फेला परेको हुँदा पक्राउ गरी दाखिला गरेको भन्ने प्रहरी नायब निरीक्षक लालसिंह रावलको पक्राउ प्रतिवेदन।

परिवर्तित नाम सुनमाया, प्रतिवादी सियाराम, कल्लु भन्ने विजय राना र रामदास रानाको स्वास्थ्य परीक्षण गरी पठाइएको भन्ने महाकाली अञ्चल अस्पताल कन्चनपुरको पत्र।

मिति २०६९।१।१६ मा म र रामदास रानालाई एकान्तमा बोलाई आज राति जाहेरवाली परिवर्तित नाम सुनमायालाई तीनै जनाले गहुँबारीमा लगी जबरजस्ती करणी गर्नुपर्छ भनी सियाराम रानाले भनी हामी तीनै जनाले सरसल्लाह गरी सोही राति १०।११ बजेको समयमा सुनमायाको घर नजिक आई

लुकिबसेका अवस्थामा निज सुनमाया एकलै घरबाहिर आई पिसाब फेर्न लाग्दा सियाराम रानाले निजको मुख हातले च्यापी हो हल्ला गर्न नदिएपछि म र रामदास रानाले पनि निजको हात समाती लछार पछार गरी घरदेखि केही टाढा रहेको मानबहादुर ऐरको गहुँबारीमा लगी निजलाई डराई धम्काई बोल्न रुन कराउन नदिई निजले ओडेको सलले मुख छोपी म र रामदास रानाले निजको हात र खुट्टा समाती सबभन्दा पहिले सियाराम रानाले निजलाई जबरजस्ती करणी गरेको त्यसपछि मैले र रामदास रानासमेतले पालैपालोसँग जबरजस्ती करणी गरेका हौं। सियाराम राना र रामदास रानाले २।२ पटक जबरजस्ती करणी गरेका हुन्। मैले एक पटक मात्र जबरजस्ती करणी गरेको हुँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी कल्लु भन्ने विजयसिंह रानाले अधिकार प्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान।

मिति २०६९।१।१६ गते दिउँसो म र विजयसिंह रानालाई एकान्तमा बोलाई आज राति जाहेरवाली परिवर्तित नाम सुनमायालाई तीनै जनाले गहुँबारीमा लगी जबरजस्ती करणी गर्नुपर्छ भनी सियाराम रानाले भनी हामी तीनै जनाले सरसल्लाह गरी राति निज सुनमायाको घर नजिक आई लुकीबसी रहेको अवस्थामा निज घर बाहिर आई पिसाब फेर्न लाग्दा सियाराम रानाले निजको मुख हातले च्यापी हो हल्ला गर्न नदिएपछि म र विजयसिंह रानाले पनि निजको हात समाती लछार पछार गरी घरदेखि केही टाढा रहेको मानबहादुर ऐरको गहुँबारीमा लगी निजलाई डराई धम्काई बोल्न रुन कराउन नदिई निजले ओडेको सलले मुख छोपी म र विजयसिंह रानाले निजको हात र खुट्टा समाती सबभन्दा पहिले सियाराम रानाले निजलाई जबरजस्ती करणी गरेको त्यसपछि मैले र कल्लु भन्ने विजयसिंह रानासमेतले पालैपालोसँग जबरजस्ती करणी गरेका हौं। विजयसिंह रानाले एक पटक म र सियाराम रानाले २।२ पटक जबरजस्ती करणी गरेका हौं भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी

रामदास रानाले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

जाहेरवाली परिवर्तित नाम सुनमाया मसँग जिस्कने र हाँसो ठट्टा गरिरहने भएकीले मैले निजलाई यौन सम्पर्क गर्ने प्रस्ताव राख्दा यौन सम्पर्क गर्न नदिई मलाई झुक्काई रहने गरेकीले मिति २०६९।११।१६ गते दिउँसो कल्लु भन्ने विजय राना र रामदास रानालाई बोलाई जाहेरवालीलाई तीनै जनाले गहुँबारीमा लगी जबरजस्ती करणी गर्नुपर्छ भनी तीनैजनाले सल्लाह गरी सोही रात १०।११ बजेको समयमा सुनमायाको घरनजिक आई लुकी बसिराखेको अवस्थामा निज सुनमाया एकलै घरबाहिर आई पिसाब गर्न लाग्दा मैले तत्कालै सलले निजको मुख छोपी हामी तीनै जनाले लछार पछार गरी घरदेखि टाढा रहेको मानबहादुरको गहुँबारीमा लगी निजलाई बोल्न कराउन नदिई डर त्रास देखाई धम्काई निजले ओडेको सलले निजको मुख छोपी पालै पालो गरी निजलाई जबरजस्ती करणी गरेका हौं भन्ने प्रतिवादी सियाराम रानाले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

मिति २०६९।११।१६ गते रातको समयमा मलाई पिसाबले च्यापेकाले घरबाट बाहिर पिसाब फेर्न गएकोमा घर पछाडि लुकी बसेका सियाराम रानासमेतले पछाडिबाट मेरो मुख च्यापी बोल्न रुन कराउन नदिई हल्ला गरेपछि घाँटी रेटी मारिदिन्छौं भनी ज्यान मार्ने धम्की दिई घरबाट केही टाढा रहेको मानबहादुर ऐरको गहुँबारीमा लगी प्रतिवादीहरूले पालै पालो गरी मलाई जबरजस्ती करणी गरेको भनी सोही १७ गते बिहान बहिनीले मलाई भनेको हुँदा निज प्रतिवादीहरूलाई कानूनबमोजिम हदैसम्मको सजाय हुनुपर्छ भन्ने व्यहोराको जितेन्द्र रानाले गरी दिएको कागज ।

मिति २०६९।११।१६ गते राति १०।११ बजे राति सुनमाया पिसाब फेर्न बाहिर गएकोमा घर पछाडि लुकी बसेका सियाराम रानासमेतले पीडित परिवर्तित नाम सुनमायालाई पछाडिबाट मुख च्यापी

बोल्न र रुन कराउन नदिई हल्ला गरेपछि घाँटी रेटी मारिदिन्छौं भनी ज्यान मार्ने धम्की दिई घरबाट केही टाढा रहेको मानबहादुर ऐरको गहुँबारीमा लगी प्रतिवादीहरूले पालै पालो गरी मलाई जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने सुनी थाहा पाएको हुँदा निज प्रतिवादीहरूलाई कानूनबमोजिम हदैसम्मको सजाय हुनुपर्दछ भन्ने करिब एकै मिलानको सुरेशराज धिक्त, दुलारी रानासमेतले गरी दिएको घटना विवरण कागज ।

परिवर्तित नाम सुनमायाको जन्म मिति २०५६।१।३ भएको भन्ने रैकवार विचवा गाउँ विकास समिति कार्यालयको पत्र र विद्यालयको अभिलेखअनुसार निजको जन्म मिति २०५६।१।३ गते भएको भन्ने राष्ट्रिय माध्यमिक विद्यालय कलुवापुरको पत्र ।

पीडित परिवर्तित नाम सुनमाया मेरी छोरी हुन् । प्रतिवादीहरू हाथै गाउँका खराब आचरण भएका व्यक्तिहरू हुन् । प्रतिवादीहरूले मिति २०६९।११।१६ को राति १०।११ बजेको समयमा नाबालिका छोरी परिवर्तित नाम सुनमाया पिसाब फेर्न बाहिर गई पिसाब फेर्न लाग्दा घर पछाडि लुकी बसेका सियाराम रानासमेतले पीडित नाबालिका छोरीलाई पछाडिबाट मुख च्यापी बोल्न कराउन नदिई हल्ला गरेपछि घाँटी रेटी मारीदिन्छौं भनी ज्यान मार्ने धम्की दिई घरबाट केही टाढा रहेको मानबहादुर ऐरको गहुँबारीमा लगी प्रतिवादीले रातभरी पालैपालो गरी जबरजस्ती करणी गरेको भनी छोरीले घटनाको बारेमा भनेपछि थाहा पाएको हुँदा निज प्रतिवादीहरूलाई कानूनबमोजिम हदैसम्मको सजाय हुनुपर्दछ भन्ने रामफुल रानाले गरिदिएको घटना विवरण कागज ।

मिति २०६९।११।१६ गते राति १०।११ बजेको समयमा प्रतिवादी सियाराम राना, कल्लु भन्ने विजयसिंह रानासमेतका तीनै जनाले जाहेरवाली नाबालिका परिवर्तित नाम सुनमायालाई घरबाहिर पिसाब गरिरहेको अवस्थामा घरको पछाडि लुकी बसी

रहेको ३ जनाले निजको मुख च्यापी हात समाती लछार पछार गरी रून कराउन नदिई हल्ला गरेमा घाँटी रेटी ज्यान मार्ने धम्की दिई मानबहादुर ऐरको गहुँबारीमा लगी सलले मुख छोपी ३ जनाले पालैपालो गरी जबरजस्ती करणी गरेको कुरा मैले सुनी थाहा पाएको हुँ । यसरी प्रतिवादीहरू ३ जनाले पीडित जाहेरवाली परिवर्तित नाम सुनमायालाई सामुहिकरूपमा जबरजस्ती गर्ने तीनै जनालाई हदैसम्मको सजाय हुनुपर्दछ भन्ने करिब एकै मिलानको घुम्मन राना, डेफु राना र नारायण रानासमेतले लेखाई दिएको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

मिसिल संलग्न आधार प्रमाणहरूबाट मिति २०६९।१।१६ गतेको राति प्रतिवादीहरू सियाराम राना, कल्लु भन्ने विजय राना र रामदास रानासमेत जना ३ ले जाहेरवाली वर्ष १३ की नाम परिवर्तित सुनमायालाई समाती गहुँबारीमा लगी जबरजस्ती करणी गर्नुपर्छ भनी दिउँसो सल्लाह गरी निजको घरनजिक लुकी बसी निज जाहेरवाली पिसाब फेर्न भनी घरबाहिर आई पिसाब फेर्न लाग्दा पहिलेदेखि लुकीछुपी बसेका प्रतिवादीमध्येका सियाराम रानाले पीडित सुनमायाको मुख च्यापी बोल्न कराउन नदिई प्रतिवादीहरू कल्लु भन्ने विजयसिंह राना र रामदास रानाले निज पीडितको हात समाती लछार पछार गर्दै डराई धम्काई जोरजुलुम गरी मानबहादुर ऐरको गहुँबारीमा लगी निजको मन्जुरीबिना पीडितले लगाएको लुगा कपडा फुकाली सर्वप्रथम सियाराम रानाले ढाल लगाई जबरजस्ती करणी गरेको, त्यसपछि प्रतिवादीहरू कल्लु भन्ने विजयसिंह राना र रामदास रानाले पीडितलाई पालैपालो जबरजस्ती करणी गरी पीडित १४ वर्षभन्दा कम उमेरकी नाबालिकालाई घटनास्थलमा नै छोडी गएको भन्ने कुरा पुष्टि हुन आएकोले यी प्रतिवादीहरू सियाराम राना, विजय राना र रामदास रानासमेतले गरेको उक्त कार्य मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. विपरीत ३(२) नं. बमोजिम कसुर गरेको देखिँदा निज प्रतिवादी सियाराम राना, रामदास राना

र कल्लु भन्ने विजयसिंह रानालाई सोही महलको ३ नं. को देहाय २ बमोजिम सजाय हुनुका साथै निज प्रतिवादीहरूले पीडित नाबालिकालाई सामुहिकरूपमा जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा प्रतिवादीहरू तीनै जनालाई सोही महलको ३(क) नं. बमोजिम थप सजाय गरी यी प्रतिवादीहरूबाट सोही महलको १० नं. बमोजिम पीडित नाबालिका सुनमायालाई उचित क्षतिपूर्ति दिलाई भराई पाउनसमेत मागदाबी लिइएको छ भन्ने व्यहोराको अभियोग पत्र ।

मैले जाहेरवालीलाई जबरजस्ती करणी गरेको छैन, किन त्यस्तो जाहेरी दिइन् थाहा भएन । निज जाहेरवालीसँग प्रेम सम्बन्ध भएकाले कहिले जाहेरवाली कहिले म फोन गर्ने गर्दथ्यौं, सो कुरा निजको दाईलाई थाहा भएकाले मसँग नजानु भनेका थिए । मैले जबरजस्ती करणी गरेको होइन । प्रहरीले आफैँले बयान लेखी सही गराएको हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी सियाराम रानाले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६९।१।१६ गते म, रामदास र सियाराम साँझ सँगै थियौं । प्रतिवादी सियाराम रानाले जाहेरवालीलाई फोन गरी मसँग विवाह गर्ने होइन त भनी जिस्काउँदै थियो । जाहेरवालीलाई जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने झुट्टा आरोप लगाएको हो । प्रहरीले कुटपिट गरी बयानमा सही गराएको हो । उक्त बयान मैले स्वइच्छाले दिएको होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी कल्लु भन्ने विजयसिंह रानाले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६९।१।१६ गते साँझ म, सियाराम र विजय रानासमेत एकैसाथ थियौं । राति ८।९ बजे आआफ्नो घर गएका हौं । मैले जाहेरवालीलाई जबरजस्ती करणी गरेको छैन । फसाउन जाहेरी दिएको हो । प्रहरीले धम्काई डराई बयान गएको हो । झुट्टा आरोप हो सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रामदास रानाले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

मिसिल संलग्न उल्लिखित प्रमाणहरूबाट यी प्रतिवादीहरू आरोपित कसुरमा बिल्कुलै निर्दोष हुन भन्न सकिने अवस्था नहुँदा पछि प्रमाण बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने हुँदा हाल अदालती बन्दोबस्तको ११८ को देहाय २ बमोजिम प्रतिवादी सियाराम राना, कल्लु भन्ने विजयसिंह राना र रामदास रानालाई मुद्दा पुर्पक्षका लागी थुनामा राख्न कानूनबमोजिम गरी कारागार कार्यालय, कन्चनपुरमा पठाइदिनु साथै प्रतिवादी चुक्ता भइसकेकाले वादी एवं प्रतिवादीहरूका साक्षी बुझी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने मिति २०६९।१२।१२ को सुरु अदालतको थुनछेक आदेश।

मिति २०६९।११।१६ गते राति म आफ्नै घरमा थिएँ। दास्रो दिन प्रहरीले प्रतिवादी सियाराम, कल्लु, रामदासले बलात्कारको विषयमा पत्रेक लाग्दा थाहा पाएको हुँ। तीनै जनाले गहुँबारीमा लगी जाहेरवाली सुनमायालाई बलात्कार गरेको सुनेको हो भन्नेसमेत व्यहोराको देफु रानाले गरेको बकपत्र।

म मिति २०६९।११।१६ गते राति आफ्नै घरमा सुतेकी थिएँ। अर्को दिन बिहान जाहेरवालीले मलाई हिजो राति ११:०० बजे पिसाब फेर्न घर आँगन बाहिर जाँदा प्रतिवादीहरू सियाराम राना, कल्लु राना र रामदास रानाले मलाई समाती जबरजस्ती गहुँबारीमा लगी जबरजस्ती गरी बेइज्जती गर्‍यो भनी मलाई भनेकी हुन्। मैले उसको घटनाबारे जाहेरवालीको आमालाई भनेकी हुँ। जाहेरवालीको योनिबाट रगत बगेको थियो। रून लागेकी थिई। पछि घरमा उक्त रगत पानीले सफा गरेकी हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको दुलारी रानाले गरेको बकपत्र।

मिति २०६९।११।१६ को राति म विजयसिंह रानाको घरमा टि.भी. हेर्न गएको थिएँ। राति १२ बजेसम्म टि.भी. हेरी निद्रा लागेको थाहा भएन। पछि बिहान ब्युँझी उठेर घर गएको हुँ। जाहेरवाली कहाँ थिइन थाहा भएन। प्रतिवादी विजयसिंह राना आफ्नै घरमा

मसँगै थिए। सँगै भएको हुँदा जबरजस्ती करणीसम्बन्धी कुनै पनि घटना घटेको छैन। प्रस्तुत मुद्दासम्बन्धी सबै कुरा झुट्टा हुन् अपराध गरेको होइन त्यसैले सफाई पाउनु पर्ने हो भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी दानसिंह रानाले गरेको बकपत्र।

उक्त राति म प्रतिवादी रामदास रानासँगै निजको घरमा थिएँ। जाहेरवालीलाई देखेन। प्रतिवादी रामदास पनि आफ्नै घरमा थिए। सि.डी.मा फिल्म हेर्न गएको र हेर्दाहेर्दै निदाएको कारण त्यहीं सुती बिहान घर फर्केको हुँ। राति सँगै म पनि निजको घरमा भएको हुँदा घटना घटेको मैले देखेन र सुनेको पनि छैन। जाहेरी झुट्टा हो त्यसैले सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत व्यहोराको प्रतिवादी रामदास रानाका साक्षी वीरेन्द्र रानाले गरेको बकपत्र।

उक्त राति म कैलालीको अत्तरियामा आफ्नै कोठामा थिएँ। बहिनी घरमै थिइन। उक्त राति बहिनीउपर जबरजस्ती करणीको घटना घटाउने सियाराम राना, कल्लु भन्ने विजयसिंह राना र रामदास राना हुन्। राति बहिनी पिसाब फेर्न बाहिर आएको बेला प्रतिवादीहरूले मानबहादुर ऐरको गहुँबारीमा लगी तीनै जनाले जबरजस्ती करणी गरेका हुन्। मिति २०६९।११।१७ गते आन्टी रामदुलारी रानाले मलाई फोन गरी थाहा पाएको हुँ। गहुँबारी च्यापिएको थियो। वीर्य भएको कण्डम थियो। योनिबाट रगत आएको थियो। नुहाएपछि स्वास्थ्य परीक्षण गराएका हौं भन्नेसमेत व्यहोराको जितेन्द्र रानाले गरेको बकपत्र।

उक्त राति म आफ्नै घरमा थिएँ। मेरी छोरी पीडित उक्त राति पिसाब फेर्न घरबाट बाहिर निस्कँदा प्रतिवादीहरू सियाराम राना, रामदास राना र कल्लु भन्ने विजयसिंह रानासमेत जना ३ ले समाती घरदेखि टाढा गहुँबारीमा लगी जबरजस्ती बेइज्जती गरेका हुन्। रातमा घटना भएको हो। मैले बिहान थाहा पाएको हुँ। तीनै जनाले गहुँबारीमा पीडितलाई पालैपालो गरी गाडमा नुन्नी हाली रगडेका हुन्। बिहान पीडितको

पेट दुखेको थियो । खुट्टामा रगत थियो बिमारी थिइन् भन्नेसमेत व्यहोराको रामफुल रानाले गरेको बकपत्र ।

मिति २०६९।१।१९६ गते राति म आफ्नै घरमा थिएँ । रातिको ११ बजेतिर पिसाब लागेकोले पिसाब फेर्न घरबाहिर निस्कँदा पछाडिबाट सियाराम रानाले मेरो मुख सल (रूमाल) ले छोपी तीनै जना प्रतिवादीले समाती मानबहादुर ऐरको गहुँ बालीमा लगी सर्वप्रथम सियाराम रानाले बलात्कार गरे त्यसपछि रामदास रानाले गरे, अनी कल्लु भन्ने विजय रानाले बलात्कार गरेका हुन् । अन्तमा प्रतिवादी सियाराम रानाले दोस्रो पटक बलात्कार गरेको निजले बलात्कार गर्दा कन्डम प्रयोग गरेको थियो भन्नेसमेत व्यहोराको पीडित जाहेरवाली सुनमायाले गरेको बकपत्र ।

मिति २०६९।१।१९६ गते म आफ्नै घरमा थिएँ । प्रतिवादी सियाराम, कल्लु र रामदासले पीडितलाई जबरजस्ती खेतमा लगी तीनै जनाले बलात्कार गरेका हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको नारायण रानाले गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादीहरूले वारदातको समयमा १३।१०।१३ वर्षकी परिवर्तित नाम सुनमायालाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको १ र ३(२) नं. विपरीत जबरजस्ती करणी कसुर गरेको प्रमाणित भएको हुँदा प्रतिवादीहरू सियाराम राना, विजयसिंह राना र रामदास रानालाई सोही ऐनको दफा ३(२)नं. बमोजिम ८ (आठ) वर्ष कैद हुने ठहर्छ । प्रतिवादी ३ जना भई सामुहिकरूपमा जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा सोही ऐनको दफा ३ (क) नं. बमोजिम प्रतिवादीहरूलाई थप ५ पाँच वर्ष कैदसमेत हुने ठहर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको कञ्चनपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०७१।०२।१९ मा भएको फैसला ।

विधि विज्ञान प्रयोगशालाको परीक्षणबाट मानव वीर्य र शुक्रकीट नभेटिएको भन्ने उल्लेख छ । अर्थात् परीक्षणको लागी पठाइएका ब्लड ग्रुपसँग मेल नखाएको उल्लेख छ । यस परीक्षणबाट हामीमाथि

लगाइएको आरोप गलत सिद्ध हुन्छ । प्रस्तुत जाहेरी आफैँमा अस्वाभाविक र मनगढन्ते भएकोले त्यस्तो जाहेरीबाट उठान भएको सम्पूर्ण अनुसन्धान गलत भएको छ । सुरु जिल्ला अदालतको फैसला पूर्वाग्रही भई हामीलाई हदैसम्म सजाय गर्ने मानसिकताको हुँदा सुरु फैसला उल्टी गरी सफाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको सियाराम रानासमेतको पुनरावेदन पत्र ।

वारदातको मितिमा १३ वर्ष १० महिना १३ दिन मात्र पुगेकी पीडित परिवर्तन नाम सुनमायालाई जबरजस्ती करणीको महलको दफा १ र ३ (२) नं. विपरीत जबरजस्ती करणीको कसुर गरेको प्रमाणित हुँदा आरोपित प्रतिवादीहरू सियाराम राना, विजयसिंह राना र रामदास रानालाई सोही दफाबमोजिम जनही ८ (आठ) वर्ष कैद हुने र प्रतिवादीहरू तीन जना भई सामुहिकरूपमा जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा सोही ऐनको दफा ३(क) नं. बमोजिम प्रतिवादीहरूलाई जनही थप ५(पाँच) वर्ष कैद हुने भई प्रतिवादीहरूबाट पीडित जाहेरवालीले जबरजस्ती करणीको १० नं. बमोजिम जनही ३५,०००।- (पैंतीस हजार) को दरले क्षतिपूर्तिसमेत भराई लिन पाउने ठहर गरी भएको सुरु कञ्चनपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०७१।२।१९ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सुरु सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादीहरू सियाराम राना, कल्लु भन्ने विजयसिंह राना र रामदास रानाको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन भन्ने पुनरावेदन अदालत, महेन्द्रनगरबाट मिति २०७१।१।१७ मा भएको फैसला ।

विधि विज्ञान प्रयोगशालाको परीक्षणबाट मानव वीर्य र शुक्रकीट नभेटिएको भन्ने उल्लेख छ । परीक्षणबाट हामीमाथि लगाइएको आरोप गलत सिद्ध हुन्छ । अदालतसमक्षको बयानमा हामीहरूलाई अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयान गराउँदा डर, त्रास देखाई बयान गराइएको छ । पीडितले लगाएको कट्टुमा मानव वीर्य पाइएको छैन । पीडितको शरीरको अन्य भागमा कुनै संघर्षका चिह्नहरू भेटिएका

छैनन् । पीडितको गुप्ताङ्गमा घाउचोट केही पाइएको छैन । वारदातको भोलिपल्ट भएको पीडितको शारीरिक परीक्षणको प्रतिवेदनमा तत्काल करणी भएको कुनै संकेत पाइँदैन भनी उल्लेख भएको छ । प्रस्तुत जाहेरी आफैँमा अस्वाभाविक र मनगढन्ते भएकोले त्यस्तो जाहेरीबाट उठान भएको सम्पूर्ण अनुसन्धान गलत भएको छ । सुरु जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, महेन्द्रनगरको फैसला उल्टी गरी सफाई पाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको सियाराम राना, कलेलु भन्ने विजयसिंह राना र रामदास रानाको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक कल्लु भन्ने विजयसिंह रानाको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री मदनबहादुर कार्की र अन्य पुनरावेदकहरू तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वैतनिक अधिवक्ता श्री किरणकुमारी गुप्तले पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयान गराउँदा डर, त्रास देखाई बयान गराइएको छ । पीडितले लगाएको कट्टुमा मानव वीर्य पाइएको छैन । पीडितको शरीरको अन्य भागमा कुनै संघर्षका चिह्नहरू भेटिएका छैनन् । पीडितको गुप्ताङ्गमा घाउचोट केही पाइएको छैन । वारदातको भोलिपल्ट भएको पीडितको शारीरिक परीक्षणको प्रतिवेदनमा तत्काल करणी भएको कुनै संकेत पाइँदैन भनी उल्लेख भएको छ । तसर्थ प्रतिवादीहरूको उक्त वारदातमा कुनै संलग्नता नभएकोले सुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहर्याएको पुनरावेदन अदालत, महेन्द्रनगरबाट भएको फैसला बदर उल्टी गरी सफाई पाउँ भन्नेसमेत गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

उल्लिखित बहस जिकिर, पुनरावेदन पत्रसहितको मिसिल संलग्न कागज प्रमाणसमेत अध्ययन गरी हेर्दा प्रतिवादीहरू सियाराम राना, विजयसिंह राना र रामदास रानालाई मुलुकी ऐन,

जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. को कसुरमा सोही महलको ३(२) नं. बमोजिम सजाय गरी १० नं. बमोजिम पीडितलाई मनासिब माफिकको क्षतिपूर्ति दिलाई भराई सोही महलको (३) (क) नं. बमोजिम थप सजाय गरिपाउँ भन्ने अभियोग दाबी भएकोमा प्रतिवादीहरूलाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ नं. को कसुरमा सोही महलको ३(२) नं. अनुसार जबरजस्ती करणीको कसुर ठहर गरी ८ वर्ष र सोही महलको (३) (क) नं. बमोजिम थप ५ वर्ष गरी १३ वर्ष कैद र रु.३५,०००/- क्षतिपूर्ति दिलाई भराइदिने ठहर गरेको सुरुको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, महेन्द्रनगरको फैसलाउपर प्रतिवादीहरू सियाराम राना, विजयसिंह राना र रामदास रानाको पुनरावेदन परी पेस भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, महेन्द्रनगरको फैसला मिलेको छ वा छैन ? र प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने हो वा होइन? भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, मिति २०६९/११/१६ का दिन राति वर्ष १४ की जाहेरवाली परिवर्तित नाम सुनमायालाई पिसाब लागी पिसाब फेर्न घर बाहिर निस्केका अवस्थामा प्रतिवादीहरूले जबरजस्ती करणी गरेको भनी परेको जाहेरी दरखास्तबाट अनुसन्धान प्रारम्भ भएको देखिन्छ । प्रतिवादीहरू आरोपित कसुरमा सुरु जिल्ला अदालतमा इन्कारी रहे पनि अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयानमा पीडिता राति १०।११ बजेको समयमा पिसाब फेर्न गएको अवस्था मुखथुनी हातसमेत समाई गहुँबारीमा लागी डरत्रास देखाई पालै पालो जबरजस्ती करणी गरेको तथ्य खुलाई बयान गरेको देखिन्छ । घर नजिकैको गहुँबारीमा लागी मेरो मुख च्यापी बोलेमा मार्ने धम्की दिई पालै पालो पटक पटक करणी गरेका हुन् भनी पीडितले लेखाई दिएको छ भने पीडितको स्वास्थ्य परीक्षण प्रतिवेदनबाट योनिको झिल्ली च्यातिएको भन्ने देखिएबाट पीडितको जाहेरी

दरखास्त र अनुसन्धानको क्रममा भएको बयानको पुष्टि हुन आएको छ। वारदातबाट पीडितको साङ्केतिक नाम सुनमाया, निजकी आमा रामफूल राना र दाजु जितेन्द्र रानाले समेत अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गर्दा यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले पीडितको साङ्केतिक नाम सुनमायालाई जबरजस्ती करणी गरेको तथ्य खुलाई दिएको पाइन्छ। मौकाको जाहेरी र पीडितको कागज तथा निजहरूको बकपत्रबाट करणीसम्बन्धी वारदात पुष्टि भएको देखिएको र डाक्टरको प्रतिवेदन तथा केन्द्रीय प्रहरी विधि विज्ञान प्रयोगशालाको प्रतिवेदनमा पीडित साङ्केतिक नाम सुनमायाले लगाएको कट्टुमा Human Semen was detected भन्ने प्रतिवेदनसमेतबाट यौनिक अपराध भएको देखिन्छ। पीडित जाहेरवालीले अदालतमा गरेको बकपत्रमा यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले जबरजस्ती करणी गरेका हुन् भनी लेखाएको देखिन्छ। प्रतिवादीहरूले जाहेरवालीसँग जबरजस्ती करणी नगरेको भए अकारणमा आफ्नै बेइज्जती हुने गरी जाहेरवालीले झुठ्ठा व्यहोरा जाहेरी दिएको होला भन्ने तथ्य मिसिल संलग्न सबुद प्रमाणबाट समर्थित भएको पाइँदैन। यसरी पीडित, निजको आमा र दाजुको अदालतमा भएको बकपत्र, चिकित्सकको प्रतिवेदन पीडितको कट्टु परीक्षणसमेतका मिसिल संलग्न कागजातबाट यी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले पीडितसँग जबरजस्ती करणी गरेको तथ्य शंकारहित तवरबाट समर्थित भएको पाइयो। अतः यी प्रतिवादीहरूले पीडित साङ्केतिक नाम सुनमायालाई आफूहरूले करणी गर्ने मनसायले पीडितको घरको नजिकै लुकीछिपी बसी पीडित बाहिर निस्केको अवस्थामा घरदेखि केही टाढा गहुँबारीमा लगी जबरजस्ती करणी गरेको कसुर पुष्टि भई राखेकोले प्रतिवादीहरू सियाराम राना, विजयसिंह राना र रामदास रानाले अभियोग दाबीबमोजिम जबरजस्ती करणीको कसुर गरेको ठहर्छ।

३. जबरजस्ती करणीको अपराध सामान्य प्रकृतिको अन्य अपराध जस्तो होइन। जबरजस्ती करणीको अपराधमा पीडितको शारीरिक, मानसिक र मनोवैज्ञानिक जुन क्षति हुन्छ, त्यो अपूरणीय हुन्छ। यसबाट पीडितको स्वतन्त्र मानवीय अस्तित्व, मान, सम्मान र उसको व्यक्तिगत एवं सामाजिक प्रतिष्ठा, मान-मर्यादा र मानवीय अस्मिता लुटिएको हुन्छ। उसको स्वतन्त्र अस्तित्व नै खण्डित भएको हुन्छ। त्यसमा पनि वर्ष १४ की बालिकासित करणी गर्नु स्वयम्मा गम्भीर प्रकृतिको अपराधको श्रेणीमा पर्ने हुन्छ। तसर्थ, अभियोग दाबीबमोजिम जबरजस्ती करणीको कसुर ठहर गरी प्रतिवादीलाई जबरजस्ती करणीको महलको ३(२) नं. बमोजिम जनही ८ वर्ष र सोही महलको ३ (क) नं. बमोजिम थप ५ वर्ष गरी जम्मा १३ वर्ष कैद गरी सोही महलको १० नं. बमोजिम जनही रु. ३५,०००/- क्षतिपूर्ति पीडितलाई भराइदिने ठहर गरी भएको सुरु कन्चनपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, महेन्द्रनगरबाट मिति २०७१/०९/०७ मा भएको फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। प्रतिवादीहरू सियाराम राना, विजयसिंह राना र रामदास रानाको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। फैसलाको जानकारी थुनामा रहेका प्रतिवादीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. देवेन्द्र गोपाल श्रेष्ठ

इजलास अधिकृत : जगतबहादुर पौडेल
इति संवत् २०७३ साल कात्तिक ९ गते रोज ३ शुभम्।

निर्णय नं. ९७८५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
आदेश मिति : २०७३।०३।३१
०६६-WO-०३५५

मुद्दा : उत्प्रेषण

रिट निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. ३० असन बालकुमारी
बस्ने राजेन्द्रकुमार जोशी

विरुद्ध

प्रत्यर्थी विपक्षी : कृषि विकास बैंक लिमिटेड, केन्द्रीय
कार्यालय, रामशाहपथ काठमाडौंसमेत

- कुनै पनि संगठन सुव्यवस्थितरूपमा सञ्चालन हुनका लागि त्यस संस्थासँग आवद्ध पदाधिकारीहरूमा अनुशासन, कर्तव्यपरायणता र जवाफदेहिता आवश्यक हुन्छ। आफ्नो सेवा सर्तसम्बन्धी ऐन, नियम, विनियम, आचार संहिता जस्ता कुराहरूको पूर्ण परिपालना गरी उच्च नैतिक चरित्र अनुशरण गर्नु वाञ्छनीय हुन्छ। सार्वजनिक जीवनमा कानून परायणता सदैव अपेक्षित रहन्छ। यस प्रकारका मूल्य मान्यताबाट निर्देशित हुन सकेन भने कुनै पनि सार्वजनिक उत्तरदायित्व निर्वाह गर्नुपर्ने संस्थाले आफ्नो घोषित उद्देश्य पूरा गर्न सक्तैन। यिनै कुराहरूलाई सुनिश्चित गर्न र सार्वजनिक सेवा प्रदान गर्ने कार्यलाई अनवरतरूपमा

तथा स्तरीय तवरबाट सञ्चालन गर्न संस्थामा आवद्ध कर्मचारीहरूको सेवाका सर्तहरू व्यवस्थित गरिन्छन्। सेवाका सर्तहरूको पालना गर्नु सम्बन्धित सबै कर्मचारीहरूको कर्तव्य बन्दछ। निर्धारित सेवाका सर्तहरूको उल्लङ्घन भएको अवस्थामा ऐन, नियम वा विनियमद्वारा निर्धारित सजाय गर्नु वाञ्छनीय हुन जाने।

(प्रकरण नं. ६)

- वस्तुतः बिदा अधिकारको कुरा होइन, यो केवल सुविधाको कुरा मात्र हो। संस्था सुव्यवस्थितरूपमा सञ्चालन हुने स्थिति सुनिश्चित गरी आवश्यकता र उपर्युक्तताको आधारमा मनासिब तजबिजको प्रयोग गरी बिदा प्रदान गरिन्छ। बिदा माग गरेको छ भन्ने आधारमा नै स्वतः बिदा स्वीकृत हुने विषय नहुने।

(प्रकरण नं. ७)

- बर्खास्त गर्ने निर्णय गर्दा सुनुवाइको अवसर प्रदान गर्नेलगायतका समुचित विधिसम्मत प्रक्रिया अपनाइएको देखिन्छ। यस अवस्थामा विभागीय सजाय दिन सक्ने अधिकारीले विनियमावलीबमोजिमको अख्तियार प्रयोग गरी विधिसम्मतरूपमा निर्णय गरेको कुरालाई अन्यथा ठान्नु मनासिब नहुने।

(प्रकरण नं. ८)

रिट निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता
बालकृष्ण न्यौपाने

प्रत्यर्थी विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता
कोमल प्रकाश घिमिरे र विद्वान् अधिवक्ता
निर्मलप्रसाद उपाध्याय
अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- कृषि विकास बैंक लिमिटेड, कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ को विनियम ७(घ)

आदेश

न्या. ईश्वरप्रसाद खतिवडा : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छः

म निवेदक मिति २०४२।११।५ देखि कृषि विकास बैंकको शाखा अधिकृत पदमा प्रवेश गरी शाखा प्रमुख पदमा कामकाज गर्दै आएको थिएँ। भैरहवामा कार्यरत रहेको अवस्थामा अचानक बिरामी परेकोले मिति २०६४।१०।४ मा बिदा लिई काठमाडौंको सुविधा सम्पन्न वीर अस्पतालमा औषधि उपचार गरी बिदाको जानकारी दिन सक्ने भएपछि थप बिदाको लागि मिति २०६४।१२।६ मा जानकारी दिई औषधि उपचार गरी बसेको थिएँ। मिति २०६५।२।१ को गोरखापत्रको सूचनामा स्पष्टीकरणसहित हाजिर हुन आउने सूचना प्रकाशित हुनुभन्दा अगाडि मिति २०६५।१।२९ मा सरुवा भएको कार्यालय क्षेत्रीय कार्यालय, भैरहवामा हाजिर भई कामकाज गरेको अवस्थामा स्पष्टीकरण सोधिएको थियो। बिरामीको कारणले गैर हाजिर भएको, निको भएपछि मिति २०६५।१।२९ मा हाजिर भइसकेको छु, विभागीय कारवाही हुनुपर्ने होइन भनी स्पष्टीकरण पेश गरेको थिए। मिति २०६५।४।३१ को निर्णयानुसार भनी मिति २०६५।५।२ को पत्र मिति २०६५।५।४ मा प्राप्त भयो। उक्त पत्रमा तपाईं यस बैंकको क्षेत्रीय कार्यालय, भैरहवाको तत्कालिन शाखा प्रमुख पदमा कार्यरत रही कामकाज गर्नुभएको अवस्थामा मिति २०६४।१०।४ को दिन बिदा बस्नु भई सो मितिपश्चात् बिदा स्वीकृत नगरी कार्यालयमा अनुपस्थित रहनु भएको हुँदा क्षेत्रीय कार्यालय, भैरहवाको मिति २०६४।१२।४ को पत्रबाट तपाईंलाई

कार्यालयमा हाजिर हुन आउन घर ठेगानामा पत्राचार गरिएकोमा घर ठेगाना पत्ता नलागेको भनी पत्र फिर्ता आएको र हालसम्म पनि कार्यालयमा अनुपस्थित भई कार्यालयको काममा बाधा उत्पन्न गराउने कार्य गरेकोले कृषि विकास बैंक लिमिटेड कर्मचारी सेवा नियमावली, ०६२ को विनियम ७ को उपविनियम (१) को खण्ड (घ) को अभियोगमा सेवाबाट हटाइएकोमा सोउपर न्यायिक पुनरावलोकन सदर भएको भनी मिति २०६६।५।२४ को पत्र मिति २०६६।५।२५ मा प्राप्त भएको छ।

मिति २०६५।२।१ मा गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गर्नुभन्दा अगाडि नै मिति २०६५।१।२९ मा क्षेत्रीय कार्यालय, भैरहवामा हाजिर भई कामकाज गरेको र म निवेदकलाई हाजिर गराई सकेपछि पुनः विभागीय कारवाही सुरु गर्न मिल्दैन। मिति २०६४।१०।४ मा बिदा लिएको कुरा विपक्षी निकायले स्वीकार गरेको छ। मिति २०६४।१०।६ देखि २०६५।१।२७ सम्म बिरामी बिदा र भैपरी बिदाका निवेदन क्षेत्रीय कार्यालयले च.नं. २४१९ मिति २०६५।१।३० को पत्रसाथ आवश्यक कारवाहीको लागि बैंकको जनशक्ति विभागमा पठाएको थियो। मिति २०६५।२।१ मा विभागीय कारवाही सुरु गरेपछि मिति २०६५।२।२० को पत्रबाट बिदा अस्वीकृत गरिएको छ।

विपक्षी निकायका उल्लिखित काम कारवाही र निर्णयले म निवेदकको कानूनी हक र नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३)(च) धारा १३(१) धारा १९ को हक हनन् भएकोले धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी विपक्षी महाप्रबन्धको मिति २०६५।४।३१ को निर्णय, सोलाई सदर गर्ने न्यायिक पुनरावेदन उपसमितिको मिति २०६६।५।१४ को निर्णय, मिति २०६६।५।२४ को पत्र र सोसम्बन्धी सम्पूर्ण काम कारवाही बदर गरी निवेदकलाई सेवामा पुनः बहाल गरी तलब भत्ता सुविधा दिनु भन्ने परमादेशको आदेश वा जो चाहिने आज्ञा

आदेश वा पुर्जा जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको रिट निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई आफैं वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी कृषि विकास बैंक लिमिटेड, केन्द्रीय कार्यालयसमेतलाई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।७।१७ को आदेश।

विपक्षी रिट निवेदकले यसपूर्व पनि मिति २०४४।७।३ देखि २०४४।१०।१५ सम्म दिन १०२ बेतलबी बिदा माग गरी घर बिदा स्वीकृत गरेको र मिति २०५२।३।१० देखि पटक पटक गरी मिति २०५३।१०।२२ सम्मको ६६६ दिन बेतलबी बिदा पुनः माग भई उक्त बिदा स्वीकृत गर्दा अब आइन्दा बिदा स्वीकृत नगराई बसेमा कडा कारवाही गरी यो एक पटकलाई सचेत गराई बिदा स्वीकृत गरिएको रेकर्डबाट देखिन्छ। निज रिट निवेदकलाई बैंकले शाखा प्रमुख पदमा कायम मुकायम मुकरर गरी मिति २०६४।४।३२ मा क्षेत्रीय कार्यालय, भैरहवामा सरुवा गरेकोमा ढिलो गरी मिति २०६४।७।१५ मा हाजिर भई कामकाज गरी मिति २०६४।१०।४ मा दिन १ बिदा बस्नु भई मिति २०६४।१०।५ देखि २०६५।१।२७ सम्म बिना सूचना अनुपस्थित रहनु भएको हो। निजलाई हाजिर हुन आउन भनी मिति २०६४।१२।४ मा घर ठेगानामा पत्राचार गरिएकोमा हुलाकले घर ठेगाना पत्ता नलागेको भनी पत्र फिर्ता आएको थियो। कृषि विकास बैंक लि. कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ को परिच्छेद-७ को विनियम ९(४) बमोजिम बैंक व्यवस्थापनले स्पष्टीकरण पेस गर्ने बारेको अत्यन्त जरूरी सूचना

मिति २०६५।२।१ को गोरखापत्रमा प्रकाशन गराएको र मिति २०६५ वैशाख र जेष्ठमा जम्मा ९ दिन हाजिर भई पुनः कार्यालयमा अनुपस्थित रहेको, बैंकको मिति २०६५।२।१ मा प्रकाशित सूचनाको जवाफ मिति २०६५।४।१ मा विलम्ब गरी दिएको देखिन्छ। विलम्ब गर्नुपर्ने कारणसमेत उल्लेख नगरी दिनु भएको स्पष्टीकरण चित्त बुझ्दो नभएपछि निजलाई बैंकबाट विभागीय कार्यवाही अगाडि बढाई कृषि विकास बैंक कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ को परिच्छेद-७ को विनियम ७(१) (घ) मा उल्लेख भएअनुसार एक वर्षभित्र पटकपटक वा लगातार ९० (नब्बे) दिनसम्म बिदा स्वीकृत नगराई आफ्नो कार्यालयमा अनुपस्थित रहनु भएको हुँदा ऐ. विनियमावलीको परिच्छेद-७ को विनियम १(ड) बमोजिम भविष्यमा बैंकको नोकरीको निमित्त अयोग्य नठहरिने गरी यस बैंकको शाखा प्रमुख पदबाट निज विपक्षीलाई मिति २०६५।४।३१ को निर्णयबाट हटाएको हो। उक्त निर्णयउपर न्यायिक पुनरावेदन उप समितिमा पुनरावेदन परी उपसमितिबाट पुनरावेदनको रोहबाट हेर्दा बैंकको महाप्रबन्धकबाट मिति २०६५।४।३१ मा भएको निर्णय मिलेकै देखिँदा उक्त निर्णय सदर हुने ठहर्छ भनी मिति २०६६।५।१४ मा निर्णय भएको हुँदा विपक्षीको मागबमोजिम रिट जारी हुने होइन, खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको कृषि विकास बैंक लिमिटेड मुख्य कार्यालय, काठमाडौंसमेतको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ आज यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बालकृष्ण न्यौपानेले मेरो पक्षले बिमारी परी उपचारका लागि अस्पतालमा बसेको अवधिको बिदा पेस गरेकोमा बिदा स्वीकृत नगरी विभागीय कारवाही प्रारम्भ गरिएको र मिति २०६४।१।२९ मा हाजिर गराएपछि स्पष्टीकरण सोधिएको छ। एउटै प्रकृतिको बिदा

माग गर्ने सोही कार्यालयका सहलेखापालको हकमा बिदा स्वीकृत भएको तर मेरो पक्षको हकमा सेवाबाट बर्खास्त गर्ने गरेको निर्णयबाट असमान व्यवहार हुनुका साथै गैरकानूनी भएकाले बदर वातिल गरी सेवामा पुनर्स्थापित गरिनु पर्छ भन्ने व्यहोराको बहस जिकिर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी कृषि विकास बैंकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कोमल प्रकाश घिमिरे र विद्वान् अधिवक्ता श्री निर्मलप्रसाद उपाध्यायले रिट निवेदक २०४२ सालमा सेवामा प्रवेश गरेपश्चात् २०४४ सालदेखि पटकपटक कार्यालयमा गैरहाजिर रहने गरेको कारण मिति २०५४।६।१२ मा अन्तिम चेतावनीसहित बिदा स्वीकृत भएको अभिलेख पनि रहेको छ । हाल २०६४।१०।४ मा १ दिन बिदा लिई मिति २०६४।१०।५ देखि २०६५।१।२७ सम्म बिना सूचना कार्यालयमा अनुपस्थित रहेकाले स्पष्टीकरण सोधनी भएकोमा विलम्ब गरी स्पष्टीकरण पेस गरेको र स्पष्टीकरणको जवाफ पनि सन्तोषजनक नभएकाले कृषि विकास बैंक कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ बमोजिम अधिकारप्राप्त व्यक्तिबाट निजलाई बर्खास्त गर्ने निर्णय भई सो निर्णयलाई पुनरावलोकन समितिले पनि सदर गरेको अवस्थामा रिट क्षेत्रबाट उक्त निर्णय बदर हुनुपर्ने होइन, रिट खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत व्यहोराको बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपरोक्तानुसारको बहस जिकिर सुनी मिसिल संलग्न कागज प्रमाण अध्ययन गरी हेर्दा रिट निवेदकलाई सेवाबाट बर्खास्त गर्ने गरी कृषि विकास बैंकबाट मिति २०६५।४।३१ मा भएको निर्णय र सोलाई सदर गरेको पुनरावेदन उपसमितिको २०६६।५।१४ को निर्णयसमेत कानूनसम्मत छ छैन ? रिट निवेदकको निवेदनअनुसार रिट आदेश जारी हुने हो, होइन ? सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदक बिरामी परी मिति २०६४।१०।४ मा बिदा लिई उपचारका

लागि काठमाडौं वीर अस्पतालमा उपचार गराएपश्चात् मिति २०६५।१।२९ मा कार्यालयमा हाजिर भएको र बिदा स्वीकृत गरी पाउन निवेदनसमेत पेस गरेकोमा बिदा स्वीकृत नगरी स्पष्टीकरण माग गरिएकोमा आफ्नो भएको व्यहोरासहितको जवाफ पेस गर्दा पनि सोको न्यायोचित सुनुवाई नगरी सेवाबाट हटाउने गरी भएको निर्णय बदर गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन जिकिर रहेको पाइयो । निवेदक बिना सूचना ९० दिनभन्दा बढी कार्यालयमा अनुपस्थित रहेको र सेवा प्रवेश गरेदेखि नै पटकपटक कार्यालयमा अनुपस्थित रहने गरेको रेकर्ड भएका व्यक्तिसमेत भएको अवस्थामा कानूनबमोजिम तोकिएको प्रक्रिया पूरा गरी अधिकारप्राप्त अधिकारीले सेवाबाट बर्खास्त गर्ने गरी भएको निर्णय कानूनसम्मत हुँदा रिट खारेज हुनुपर्छ भन्ने लिखित जवाफ रहेको पाइयो ।

३. कृषि विकास बैंक भैरहवाको शाखा प्रमुख पदमा कार्यरत रिट निवेदक राजेन्द्र कुमार जोशी मिति २०६४।१०।४ मा १ दिन बिदा लिई त्यसपछि मिति २०६४।१०।६ देखि २०६५।१।२७ सम्म कार्यालयमा अनुपस्थित रहेकोमा विवाद देखिएन । उक्त अवधिमा आफू बिरामी परेकाले बिदा स्वीकृत हुनुपर्छ भन्ने मुख्य निवेदन जिकिर देखिन्छ । बिना सूचना लामो अवधि कार्यालयमा अनुपस्थित रहेकोले सेवाबाट बर्खास्त गरिएको मनासिब छ भन्ने लिखित जवाफ रहेको पाइयो । निजलाई सेवाबाट बर्खास्त गर्दा कानूनको उचित प्रक्रिया (Due process of law) अनुशरण गरियो गरिएन भन्ने प्रश्नको निरूपण हुनु आवश्यक छ । सो सन्दर्भमा हेर्दा यी रिट निवेदक मिति २०६४।१०।६ देखि कार्यालयमा अनुपस्थित भएपश्चात् कृषि विकास बैंक, क्षेत्रीय कार्यालय, भैरहवा रूपन्देहीको च.नं. २००३ मिति २०६४।१२।४ को पत्रबाट निजलाई हाजिर हुन आउने बारेको पत्र पठाएको देखिन्छ । घर ठेगाना पत्ता नलागेको भनी उक्त पत्र हुलाकबाट फिर्ता भई आएको भन्ने देखियो । तत्पश्चात् बिदा स्वीकृत

नगराई आफ्नो कार्यालयमा अनुपस्थित रहनु पर्ने कारणसहित नोकरीबाट हटाउनु नपर्ने कुनै कारण भए स्पष्टीकरणसहित १५ दिनभित्र उपस्थित हुनु भनी कृषि विकास बैंक लि. कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ को प्रावधानसमेत उद्धृत गरी मिति २०६५।२।१ र २ गतेको गोरखापत्रमा सूचना प्रकाशित गरेको पाइयो। कारवाही प्रारम्भ भएपछि निज २०६५।१।२९ मा कार्यालयमा हाजिर भएको र एकमुष्ट ३७ थान बिदाको निवेदन पेस गरेको तथ्यसमेत प्रस्तुत हुन आएको पाइन्छ। यसपछि २०६५।२।१ र २ गते प्रकाशित सूचनाबमोजिम स्पष्टीकरण तत्काल पेस नगरी करिब २ महिनाको समयावधि भुक्तान भएपछि मिति २०६५।४।१ मा मात्र स्पष्टीकरण पेस गरेको देखियो।

४. जहाँसम्म निजले आफू बिरामी परी उपचारका लागि जानु परेको भन्ने व्यहोरासहित अस्पतालको कागजात पेस गरेको भनी मिति २०६५।४।१ मा स्पष्टीकरण पेस गरेको भन्ने सन्दर्भ छ, सो तर्फ हेर्दा निजले वीर अस्पतालको O.P.D. Ticket समेतका कागजात पेस गरेको देखिए पनि उक्त कागजबाट निजले तत्काल उपचार गर्नुपर्ने कुनै व्यहोरा उल्लेख भएको देखिन आएन। लामो उपचार गर्नुपर्ने कडा वा जोखिमपूर्ण रोग लागी अस्पतालमै भर्ना हुनु परेको भन्ने कुरा पनि खुल्न आएको देखिँदैन। शाखा प्रमुख जस्तो जिम्मेवार पदमा रहेको व्यक्ति उपचारका लागि काठमाडौं आई बस्नु परेको अवस्थामा कृषि विकास बैंकको केन्द्रिय कार्यालयमा जानकारी गराई विधिवतरूपमा बिदामा बस्न अनुमति लिनुपर्ने थियो। सोबमोजिम गरेको देखिँदैन। कृषि विकास बैंक कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ को परिच्छेद ६ को विनियम (७) को उपनियम (६) मा ठूलो वा कडा रोग लागेको भन्ने कुरा नेपाल सरकारबाट मान्यता प्राप्त अस्पताल वा नर्सिङ्ग होमको मेडिकल बोर्डबाट सिफारिस गरेको हुनुपर्ने देखिन्छ। रिट निवेदकले सोबमोजिमको सिफारिस पनि पेस गरेको देखिएन।

५. कृषि विकास बैंक लिमिटेड, कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ को परिच्छेद ७ को विनियम ७(घ) मा “एक वर्षमा पटकपटक वा लगातार ९० दिनसम्म बिदा स्वीकृत नगराई आफ्नो कार्यालयमा अनुपस्थित रहेको अवस्थामा” सेवाबाट हटाउन सकिने प्रावधान रहेको देखिन्छ। रिट निवेदकले मिति २०६४।१।०।६ देखि २०६५।१।२७ सम्म करिब ११० दिनसम्म लगातार कार्यालयमा बिना सूचना अनुपस्थित रही मिति २०६५।१।३० मा मात्र एकमुष्ट ३७ थान बिदाको निवेदन पेस गरेको पाइयो।

६. कुनै पनि संगठन सुव्यवस्थितरूपमा सञ्चालन हुनका लागि त्यस संस्थासँग आवद्ध पदाधिकारीहरूमा अनुशासन, कर्तव्यपरायणता र जवाफदेहिता आवश्यक हुन्छ। आफ्नो सेवा सर्तसम्बन्धी ऐन, नियम, विनियम, आचार संहिता जस्ता कुराहरूको पूर्ण परिपालना गरी उच्च नैतिक चरित्र अनुशरण गर्नु वाञ्छनीय हुन्छ। सार्वजनिक जीवनमा कानून परायणता सदैव अपेक्षित रहन्छ। यस प्रकारका मूल्य मान्यताबाट निर्देशित हुन सकेन भने कुनै पनि सार्वजनिक उत्तरदायित्व निर्वाह गर्नुपर्ने संस्थाले आफ्नो घोषित उद्देश्य पूरा गर्न सक्तैन। यिनै कुराहरूलाई सुनिश्चित गर्न र सार्वजनिक सेवा प्रदान गर्ने कार्यलाई अनवरतरूपमा तथा स्तरीय तवरबाट सञ्चालन गर्न संस्थामा आवद्ध कर्मचारीहरूको सेवाका सर्तहरू व्यवस्थित गरिन्छन। सेवाका सर्तहरूको पालना गर्नु सम्बन्धित सबै कर्मचारीहरूको कर्तव्य बन्दछ। निर्धारित सेवाका सर्तहरूको उल्लङ्घन भएको अवस्थामा ऐन, नियम वा विनियमद्वारा निर्धारित सजाय गर्नु वाञ्छनीय हुन जान्छ।

७. प्रस्तुत विवादको सन्दर्भमा हेर्दा यी रिट निवेदक राजेन्द्र कुमार जोशी मिति २०५१।१।२४ देखि २०५३।१।२२ सम्म लगातार ६६६ दिन आफ्नो कार्यालयमा अनुपस्थित रहेको र पछि आइन्डालाई सचेत गराई एकपटकलाई भनी बिदा स्वीकृत गरिएको

पाइयो । निजलाई सोही अवस्थामा सेवाबाट हटाउने पर्याप्त आधार छँदाछदै पनि बिदा दिने अधिकारीले “एक पटकलाई” भनी सचेत गराई बिदा स्वीकृत गरेको देखिन्छ । यसरी सचेत गराइएको कुरालाई समेत अटेर गरी पुनः २०६४।१०।६ देखि २०६५।१।२७ सम्म करिब ११० दिन बिदाको मागसम्म पनि नगरी आफ्नो कार्यालयमा अनुपस्थित रहेको पाइयो । यसरी अनुपस्थित रहनुको कुनै पनि उचित, पर्याप्त वा मनासिब कारण देखिन आएन । यसपछि मिति २०६५।१।३० मा बिदा माग गरी एकैपटक ३७ थान निवेदन पेस गरेको देखिन्छ । यसरी बिदा माग गरिएको सन्दर्भ स्वयम्मा अनौठो छ । अन्ततः सो बिदासमेत अस्वीकृत भएको पाइयो । वस्तुतः बिदा अधिकारको कुरा होइन, यो केवल सुविधाको कुरा मात्र हो । संस्था सुव्यवस्थितरूपमा सञ्चालन हुने स्थिति सुनिश्चित गरी आवश्यकता र उपर्युक्तताको आधारमा मनासिब तजबिजको प्रयोग गरी बिदा प्रदान गरिन्छ । बिदा माग गरेको छ भन्ने आधारमा नै स्वतः बिदा स्वीकृत हुने विषय होइन ।

८. रिट निवेदक राजेन्द्रकुमार जोशीले पटकपटक सेवाका सर्तको उल्लङ्घन गरेको, पछिल्लो पटकसमेत ९० दिनभन्दा बढी अवधिसम्म सम्बद्ध बैङ्क र अख्तियारवाला अधिकारीलाई सूचना नदिई अनुपस्थित रहेको, पछि माग गरेको बिदा अस्वीकृत भएको, कारवाहीको क्रममा सोधिएको स्पष्टीकरणसमेत निर्धारित समयमावधिभित्र पेस नगरी लामो समयपछि पेस गरेको, स्पष्टीकरण व्यहोरासमेत सन्तोषजनक वा चित्त बुझ्दो नदेखिएको अवस्थाको समुचित विवेचना गरी कृषि विकास बैङ्क लि. कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ को परिच्छेद ७ विनियम ७(घ) बमोजिम निजलाई सेवाबाट बर्खास्त गर्ने भनी निर्णय गरिएको देखियो । बर्खास्त गर्ने निर्णय गर्दा सुनुवाइको अवसर प्रदान गर्नेलगायतका समुचित विधिसम्मत प्रक्रिया अपनाइएको देखिन्छ । यस अवस्थामा विभागीय सजाय

दिनसक्ने अधिकारीले विनियमावलीबमोजिमको अख्तियार प्रयोग गरी विधिसम्मतरूपमा निर्णय गरेको कुरालाई अन्यथा ठान्नु मनासिब हुँदैन ।

९. अतः माथि विवेचित आधार र कारणहरूबाट निवेदक राजेन्द्रकुमार जोशीलाई भविष्यमा नोकरीको लागि अयोग्य नठहरिने गरी सेवाबाट अवकाश दिने गरी भएको मिति २०६५।४।३१ को निर्णय, सोलाई सदर गर्ने न्यायिक पुनरावेदन उपसमितिको मिति २०६६।५।१४ को निर्णय, २०६६।५।२४ को पत्र तथा सोसम्बन्धी भएको कारवाहीहरू कानूनानुरूप नै भएको देखिएको हुँदा निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी गरिरहन परेन । उत्प्रेषणसमेतको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. ओमप्रकाश मिश्र

इजलास अधिकृत : इन्द्रबहादुर कठायत
इति संवत् २०७३ साल साउन ३१ गते रोज २ शुभम् ।

निर्णय नं. १७८६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केदारप्रसाद चालिसे
माननीय न्यायाधीश श्री सारदाप्रसाद घिमिरे
आदेश मिति : २०७३।०९।०५
०७०-WO-०२६१

विषय: उत्प्रेषण

निवेदक : का.जि.का.म.न.पा. कान्तिपथस्थित नेपाल
वायुसेवा निगमको तर्फबाट अधिकार प्राप्त ऐ.
निगमको मानव संसाधन विभागको का.मु.
निर्देशक वरुण सिं रावल
विरुद्ध

विपक्षी : श्रम अदालत, अनामनगर, काठमाडौं

- श्रम ऐन, २०४८ को दफा ८८ मा उल्लेख भएको व्यवस्थालाई हेर्दा, "नेपाल सरकारको पूर्ण वा आंशिक स्वामित्व भएको प्रतिष्ठानको कर्मचारीको सेवा सर्तको हकमा सम्बन्धित प्रतिष्ठानको सेवा सर्तसम्बन्धी नियम वा विनियममा व्यवस्था भएबमोजिम र कामदारको हकमा यसै ऐनबमोजिम हुनेछ" भन्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाको अध्ययनबाट यस दफाबमोजिम श्रम ऐन आकर्षित नहुनको लागि दुइवटा अवस्था विद्यमान हुनुपर्ने देखियो । पहिलो उक्त प्रतिष्ठानमा नेपाल सरकारको पूर्ण वा आंशिक स्वामित्व भएको हुनुपर्ने देखिन्छ भने दोस्रो सम्बन्धित व्यक्ति

उक्त प्रतिष्ठानको कामदार नभई कर्मचारी हुनुपर्ने देखिन्छ । कर्मचारी भएमा सोही प्रतिष्ठानको सेवा सर्तसम्बन्धी नियम वा विनियममा व्यवस्था भएबमोजिम हुने तर कामदार भएमा मात्र श्रम ऐन आकर्षित हुने भन्ने उक्त दफाको मनसाय रहेको देखिने ।

(प्रकरण नं. ४)

- विनियम ३६ मा प्रयुक्त भएको "आवश्यक योग्यता र अनुभव प्राप्त कर्मचारी नभएको अवस्थामा करारमा नियुक्त गर्ने" भन्ने शब्दावलीको स्वाभाविक अर्थ "कामदार" नभई "कर्मचारी" नियुक्ति गर्ने व्यवस्था रहेको बुझिन्छ । उक्त विनियमावलीको नामबाट नै सो विनियमावली निगमका कर्मचारीहरूको सेवा र सर्तसम्बन्धी आवश्यक व्यवस्था गर्नको लागि तर्जुमा गरेको देखिन्छ भने कामदार सम्बन्धमा कुनै व्यवस्था गरेको देखिँदैन । कामदारको सम्बन्धमा उक्त विनियमावलीले कुनै व्यवस्था नै गरेको नदेखिएको अवस्थामा उक्त विनियमावलीले कामदारको सम्बन्धमा कुनै परिकल्पना गरेको भन्न मिल्ने नदेखिने ।
- विनियमावलीले निगमको लागि कामदारको सम्बन्धमा कुनै परिकल्पना नै नगरेको अवस्थामा सोही विनियमावलीबमोजिम नियुक्त भएका विपक्षीहरूले आफूहरू कामदार भएको दाबी गर्दै श्रम ऐनबमोजिम स्थायी नियुक्ति पाउनुपर्छ भनी गरेको जिकिर कानूनबमोजिम रहेको नदेखिने ।
- निगमको विनियमावलीअन्तर्गत नियुक्ति भएका विपक्षीहरूको सम्बन्धमा श्रम

(प्रकरण नं. ६)

ऐन नै आकर्षित हुने अवस्था नभएकोले विपक्षीहरूले गर्ने काम श्रम ऐनको कामदारको परिभाषाभित्र पर्दछ वा पर्दैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गरी व्याख्या गरिरहनु पर्ने अवस्था नै देखिँदैन । त्यसका अतिरिक्त वायुसेवा निगममा करार सेवामा नियुक्त कर्मचारीहरू श्रम ऐनको कामदारको परिभाषाभित्र पर्ने वा नपर्ने विषयमा करारमा नियुक्त भएका निगमका कर्मचारी सम्बन्धमा आकर्षित नै हुन नसक्ने श्रम ऐनको साहारा लिई व्याख्या गर्ने क्षेत्राधिकार श्रम अदालतलाई भएको नदेखिने ।

(प्रकरण नं. ८)

- स्थायी पदपूर्तिको लागि भएको विज्ञापनमा छनौट हुन नसकेपछि आफूहरूलाई स्थायी गरिनुपर्छ भनी अदालतमा आउने विपक्षीहरूको कार्य आफैँमा विरोधाभाषपूर्ण देखिने । निगम नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्वमा स्थापित संस्था भएको कारणले यसमा हुने पदपूर्तिको प्रक्रियामा सबै नेपालीले समान अवसर पाउनु पर्छ । सोको लागि खुल्ला प्रतिस्पर्धाबाट पदपूर्ति गर्नुपर्छ । करारमा काम गरेका विपक्षीहरूलाई बिना प्रतिस्पर्धा स्थायीमा नियुक्ति गर्ने कार्य प्रचलित कानूनी व्यवस्था र सामाजिक न्यायको दृष्टिकोणबाट समेत उपयुक्त र मनासिब हुने नदेखिने ।
- त्यसका अतिरिक्त खुल्ला प्रतिस्पर्धा नगराई करारमा नियुक्त भएका विपक्षीहरूलाई मात्र स्थायी नियुक्ति गर्ने अधिकारसमेत निवेदक निगमलाई भएको नदेखिँदा यस्ता विपक्षीहरूलाई निगमको सेवामा स्वतः स्थायी नियुक्ति दिनु भनी विपक्षी श्रम

अदालतबाट भएको निर्णय प्रचलित कानूनी व्यवस्था र सामाजिक न्यायको आधारबाट समेत त्रुटिपूर्ण रहेको देखिन आउने ।

(प्रकरण नं. ९)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताहरू नरेन्द्रप्रसाद खनाल, द्रोण दाहाल तथा गोपाल श्रेष्ठ

विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता राम घिमिरे

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- श्रम ऐन, २०४८ को दफा ८८
- नेपाल वायुसेवा निगमका कर्मचारीहरूको सेवा, सर्तसम्बन्धी विनियमावली, २०५८ को विनियम ३६

आदेश

न्या. सारदाप्रसाद घिमिरे : तत्कालिन नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा ३२, १०७(२) बमोजिम यसै अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य यसप्रकार रहेको छ:

निवेदक नेपाल वायु सेवा निगम, नेपाल वायु सेवा निगम ऐन, २०१९ बमोजिम नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्वमा स्थापित भएको निगम हो । निगमका कर्मचारीहरूसँग सम्बन्धित विषयहरूमा नेपाल वायु सेवा निगम ऐनको दफा २७ बमोजिम बनेको नेपाल वायु सेवा निगमका कर्मचारीहरूको सेवा, सर्तसम्बन्धी विनियमावली, २०५८ अनुरूप हुने व्यवस्था गरिएको छ । विपक्षीहरू निगमको करार सेवामा रहेका कर्मचारीहरू भई निगम र विपक्षीहरूको बीचमा विभिन्न मितिमा करार सम्झौता भई करारबमोजिम निर्धारण गरिएको सेवा, सुविधा प्राप्त गरी करार अवधि नवीकरण हुँदै सेवामा रहेका हुन् ।

यसैबीच विपक्षी कर्मचारीहरूले स्थायी नियुक्ति पाउँ भनी श्रम कार्यालयमा निवेदन दिएकोमा श्रम कार्यालयले नेपाल वायु सेवा निगममा कार्यरत कर्मचारीहरूको सेवा, सुविधा, भर्ना र नियुक्तिलगायतका काम कारवाहीहरू गर्न संस्थानकै विनियममा व्यवस्था भएबमोजिम हुने भनी श्रम ऐन, २०४८ को दफा ८८ मा उल्लेख भएको र श्रम ऐन, २०४८ को दफा ४ को परिभाषामा नपर्ने भएको भनी निर्णय भएकोमा विपक्षीहरूले श्रम अदालतमा उक्त निर्णयउपर पुनरावेदन गरेकोमा श्रम अदालतबाट यी पुनरावेदकहरू नेपाल वायु सेवा निगमका कर्मचारीहरूको सेवा सर्तसम्बन्धी विनियमावली, २०५८ को विनियम २ को परिभाषा खण्ड (ढ) र (ण) अन्तर्गत र श्रम ऐन, २०४८ को दफा २ (ग) द्वारा परिभाषित कर्मचारी नदेखिई कामदार देखिएको परिप्रेक्ष्यमा श्रम कार्यालय प्रमुखले प्रमाण विवेचना नगरी पत्राचार शैलीमा क्षेत्राधिकार नपर्ने भनी गरेको निर्णयमा गम्भिर प्रक्रियागत त्रुटि भएकोले बुझ्नुपर्ने कुरा बुझी पुनः निर्णय गर्नु भनी श्रम कार्यालय पठाउने भनी मिति २०६९।४।२४ मा निर्णय भयो।

सोपश्चात् श्रम कार्यालयले मिति २०६९।८।६ मा निगमको कर्मचारीहरूको सेवा, सर्तसम्बन्धी विनियमावली २०५८ मा कामदार भन्ने कुरा उल्लेख नभएको र श्रम (ऐन, २०४९ (सं.स) को दफा ८८ मा पनि नेपाल सरकारको पूर्ण वा आंशिक स्वामित्वमा भएको प्रतिष्ठानको कर्मचारीको सेवा, सर्तसम्बन्धी नियम वा विनियममा व्यवस्था भएबमोजिम हुनेछ भनी उल्लेख भएकोमा नेपाल वायु सेवा निगमका कर्मचारीहरूको सेवा सर्तसम्बन्धी विनियमावली २४(ख) मा उल्लेख भएबमोजिम नै कार्यरत रहेको अवस्थामा श्रम ऐन, २०४८ को दफा ८८ अनुसार निवेदकहरूलाई स्थायी नियुक्त गर्न आदेश गर्न मिलेन भनी निर्णय भयो। सोउपर विपक्षीहरूले पुनः श्रम अदालतमा पुनरावेदन गरेकोमा श्रम अदालतले मिति २०७०।५।७ मा पुनरावेदकहरू निगमको कर्मचारी हुन्

भन्ने नदेखिई कामदार भएको देखिँदा निजहरूलाई श्रम ऐन, २०४८ लागू हुने देखिन्छ। पुनरावेदकले निगममा २४० दिन सेवा अवधि पूरा गरेको देखिएको कारणले पुनरावेदकहरू स्थायी नियुक्तिको हकदार देखिएकोले स्थायी नियुक्ति दिनु भनी फैसला भयो। श्रम अदालतको उक्त फैसला श्रम ऐन, २०४८ को दफा २६ बमोजिम अन्तिम हुने हुँदा सोउपर पुनरावेदन नलाग्ने भएकोले उक्त फैसला बदर गर्न अन्य वैकल्पिक उपचारको मार्गसमेत नभएको कारणले यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रमार्फत उक्त फैसला बदर गरी पाउन यो निवेदन पत्र दायर गरिदिएको छ।

निगमको ऐन र नियमावलीले निगमको सेवामा कामदार रहन सक्ने भन्ने कुराको परिकल्पना गरेको छैन। कर्मचारी विनियमावलीको विनियम ३६ ले निगमलाई स्वीकृत दरबन्दीमा नबढ्ने गरी आवश्यक कर्मचारीहरू करारमा लिन सक्ने भनी व्यवस्था गरेबमोजिम विपक्षीहरू निगमको सेवामा करारमा नियुक्त भएका कर्मचारीहरू हुन्। निजहरूले अन्य कर्मचारीहरू सरह सेवा सुविधा प्राप्त गरी करार सेवा नवीकरण गर्दै सेवामा रहेको कुरा निगम र निजहरूको बीचमा भएको Service contract बाट समेत पुष्टि हुन्छ। यस अवस्थामा निगमका कर्मचारीहरू कामदार हुन् भनी श्रम अदालतले गरेको निर्णय त्रुटिपूर्ण छ। निगमको कार्य सञ्चालन गर्नको लागि विभिन्न स्तरका कर्मचारीहरूको मात्र नियुक्त हुनसक्ने भन्ने विनियमावलीको किटानी व्यवस्था हुँदाहुँदै र श्रम ऐन, २०४८ को दफा ८८ ले नेपाल सरकारको पूर्ण वा आंशिक स्वामित्व भएको प्रतिष्ठानको कर्मचारीहरूको सेवा, सर्तको हकमा सम्बन्धित प्रतिष्ठानको सेवा सर्तसम्बन्धी नियम वा विनियममा व्यवस्था भएबमोजिम हुनेछ भनी स्पष्ट गरेको अवस्थामा विपक्षीहरूका हकमा श्रम ऐन लागू हुने भनी गरिएको फैसलामा कानून व्याख्याको समेत गम्भिर त्रुटि भएको छ। निगमको सेवामा प्रवेश गर्नको लागि निगम

व्यवस्थापनले सबै नेपाली नागरिकलाई मौका प्रदान गर्नुपर्ने हुन्छ। बिना प्रतिस्पर्धा अस्थायीलाई स्थायीमा नियुक्त गर्नसक्ने कानूनी अधिकार व्यवस्थापनलाई कानूनले प्रदान गरेको समेत छैन। करारमा सेवा प्रवेश गरेका विपक्षीहरूले करारमा नियुक्त हुँदाको बखत नै निगमको प्रचलित ऐन, नियम तथा विनियम मान्ने छौं भनी करार गरेको अवस्था छ। करारमा नियुक्त भएका कर्मचारीहरूले आफूले स्विकार गरेको र आफू लिखितरूपमा विवन्धित रहेको विषयमा हाल आएर स्थायी नियुक्ति पाउनुपर्ने दाबी लिनु र सो माग दाबीलाई पूरा गर्ने गरी श्रम अदालतबाट भएको फैसला करार कानूनका सिद्धान्तसमेत विपरीत भएकोले उक्त फैसला बदर हुने स्पष्ट छ।

तसर्थ श्रम अदालतबाट मिति २०७०।५।७ मा भएको फैसला नेपाल वायुसेवा निगम ऐन, २०१९ र श्रम ऐन, २०४८ को दफा ८८, करार ऐन, २०५६ नेपाल वायु सेवा निगमका कर्मचारीहरूको सेवा सर्तसम्बन्धी विनियमावली, २०५८ तथा सर्वोच्च अदालतबाट विभिन्न मुद्दाहरूमा प्रतिपादित सिद्धान्तको समेत प्रतिकूल भई नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १२(३)(च) र १३, १८(१) को उल्लङ्घन भएकोले संविधानको धारा ३२ र १०७(२) अन्तर्गत प्रस्तुत रिट निवेदन दर्ता गर्न आएका छौं। उत्प्रेषणको आदेशद्वारा श्रम अदालतको मिति २०७०।५।७ को फैसला बदर गरिपाउँ। साथै प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म श्रम अदालतको उक्त फैसला कार्यान्वयन नगर्नु, यथास्थितिमा राख्नु भन्नेसमेतको अन्तरिम आदेश विपक्षी श्रम अदालत र श्रम कार्यालयको नाममा जारी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको रिट निवेदन।

निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने कारण नभए बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु विपक्षीहरूको नाममा म्याद सूचना जारी गरी लिखित जवाफ परेपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार

पेस गर्नु। अन्तरिम आदेशको सम्बन्धमा विचार गर्दा यसमा दुवै पक्षको कुरा सुनी अन्तरिम आदेश दिने नदिने सम्बन्धमा निष्कर्षमा पुग्नु वाञ्छनीय भएबाट उपयुक्त दिन तोकी छलफलको लागि विपक्षीहरूलाई उपस्थित हुन सूचना दिनु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०।६।१८ को आदेश।

निवेदकले कानूनको दायरा बाहिर गई संवैधानिक अधिकार हनन् भएको भनी रिट निवेदन दायर गर्नुभएको रहेछ। आफैं श्रम ऐनको दफा ४(२), दफा २(घ) तथा ऐ. ऐनको दफा ८८ लगायतका कानूनको पालना नगरी संवैधानिक अधिकारको हनन् भएको भनी दाबी लिनु विधिशास्त्रिय मान्यताविपरीत छ। श्रम अदालतको फैसलाबाट विपक्षीको कुनै संवैधानिक तथा कानूनी हक अधिकारमा कुनै आघात नपुगेको र श्रम अदालतको फैसलाबाट विपक्षीको गैरकानूनी कार्य सच्याउने कार्य भई कानूनको पालना भएको हुँदा विपक्षीले झुट्टा आधार लिई दायर गरेको रिट निवेदन खारेज गरी श्रम अदालतले मिति २०७०।५।७ मा गरेको फैसला कार्यान्वयन गरी ईन्साफ दिलाई पाउँ भन्ने व्यहोराको विपक्षीहरू राजेन्द्र संजेल, नारायण मुनिकारका, श्यामकृष्ण महर्जन, कृष्णबहादुर थापा र राजेन्द्र बोगटीको लिखित जवाफ।

यस अदालतको मिति २०७०।५।७ को फैसला श्रम कानून तथा न्यायका मान्य सिद्धान्त एवं संविधानको भावनाअनुरूप भएकोले निवेदकको कानूनी र संवैधानिक हकमा आघात पुगेको अवस्थासमेत नहुँदा रिट निवेदन खारेजयोग्य छ। खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको विपक्षी श्रम अदालतको लिखित जवाफ।

यस कार्यालयबाट भएको निर्णयमाथि चित्त नबुझी श्रम अदालतमा पुनरावेदन परी श्रम अदालतबाट भएको निर्णयलाई लिएर यस कार्यालयलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने कुनै कारण तथा औचित्य नभएकोले विपक्षीको रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्नेसमेत व्यहोराको विपक्षी श्रम कार्यालय, बाग्मती अञ्चलको

लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयको लागि यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री नरेन्द्रप्रसाद खनाल, श्री द्रोण दाहाल तथा श्री गोपाल श्रेष्ठले नेपाल वायु सेवा निगम, नेपाल वायु सेवा निगम ऐनबमोजिम गठन भएको संस्था हो । उक्त ऐनले निगमको सेवामा कामदार रहन सक्ने भन्ने कुराको परिकल्पना गरेको छैन । अलग ऐनबमोजिम नै गठन भएकोले निगमको कर्मचारीहरूको कारवाहीमा श्रम ऐन आकर्षित हुन सक्दैन । यस अवस्थामा श्रम ऐनको आधारमा निगममा करारमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई स्थायी गर्नु भनी श्रम अदालतले गरेको फैसला कानूनरूपमा त्रुटिपूर्ण रहेकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी श्रम अदालत तथा श्रम कार्यालयको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री राम घिमिरेले श्रम ऐनको दफा ४(२) को व्यवस्थाबमोजिम २४० दिनभन्दा बढी काम गराएपछि अनिवार्यरूपमा स्थायी गर्ने व्यवस्था गरेको छ । सोही व्यवस्थाअनुसार श्रम अदालतले गरेको फैसला कानूनबमोजिम छ । निवेदकले श्रम ऐनको पालना नगरी संवैधानिक अधिकारको हनन् भएको भनी दाबी गर्न मिल्दैन । रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो । अन्य विपक्षीहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री रमेश बढालले श्रम अदालतले श्रम कार्यालयको त्रुटिपूर्ण निर्णय सच्चाई कानूनी व्यवस्थाको पूर्ण पालना गरेको अवस्था भएको र श्रम अदालतको फैसलाबाट श्रम ऐनको भावना र व्यवस्थाको पूर्ण पालना भएकाले रिट जारी हुने अवस्था छैन । खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

उपर्युक्त तथ्य र बहस जिकिर रहेको प्रस्तुत रिट निवेदनमा मिसिल संलग्न कागजात अध्ययन गरी हेर्दा निवेदकको माग दाबीबमोजिमको आदेश जारी

गर्नुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा विपक्षीहरू निवेदक नेपाल वायुसेवा निगममा कार्यरत करारसेवामा कार्यरत रहेकोमा निजहरूले स्थायी नियुक्ति पाउँ भनी श्रम कार्यालयमा निवेदन दिएकोमा उक्त कार्यालयबाट श्रम ऐन, २०४८ को दफा ८८बमोजिम निवेदकहरूलाई स्थायी नियुक्ति गर्न आदेश दिन नसक्ने भनी निर्णय भएकोमा सो निर्णयउपर विपक्षीहरूले श्रम अदालतमा पुनरावेदन गर्दा उक्त अदालतबाट निजहरूलाई स्थायी नियुक्ति दिनु भनी फैसला भएको रहेछ । श्रम अदालतबाट भएको उक्त फैसला श्रम ऐन, २०४८ को दफा २६ बमोजिम अन्तिम हुने र सोउपर पुनरावेदन नलाग्ने भएकोले यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत प्रस्तुत रिट निवेदन दायर भएको देखिन्छ । रिट निवेदनमा निवेदकले मुख्यतः विपक्षीहरू निगमको विनियमावलीबमोजिम निश्चित समयको लागि करारमा नियुक्त भएका कर्मचारीहरू रहेको र निजहरूको हकमा श्रम ऐन, २०४८ को व्यवस्था आकर्षित हुन नसक्ने भएकोले श्रम अदालतको फैसला उत्प्रेषणको आदेशद्वारा खारेज गरिनुपर्छ भन्ने जिकिर लिएको देखिन्छ । विपक्षीहरूको लिखित जवाफको अध्ययन गर्दा श्रम ऐन, २०४८ को दफा ४ को सर्त विपक्षीहरूले पूरा गरिसकेको कारणले स्थायी नियुक्ति दिनु भनी श्रम अदालतले गरेको फैसला कानूनबमोजिम रहेको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्ने जिकिर लिएको देखिन्छ ।

३. उपर्युक्तानुसारको निवेदन दाबी एवम् लिखित जवाफ रहेको प्रस्तुत रिट निवेदनमा मुख्यरूपमा श्रम ऐन, २०४८ को दफा ४ को व्यवस्था नेपाल वायुसेवा निगममा करार सेवामा काम गरिरहेका प्रस्तुत रिट निवेदनका विपक्षीहरूका हकमा लागू हुन्छ वा हुँदैन भन्ने सम्बन्धमा नै विचार गरिनुपर्ने मुख्य प्रश्न देखिएको छ ।

४. प्रस्तुत रिट निवेदनमा वायु सेवा निगमको हकमा श्रम ऐन, २०४८ को दफा ८८ बमोजिम सो ऐनको दफा ४ विपक्षीहरूको हकमा आकर्षित नहुने भनी दाबी लिएको देखिन्छ । श्रम ऐन, २०४८ को दफा ८८ मा उल्लेख भएको व्यवस्थालाई हेर्दा, **“नेपाल सरकारको पूर्ण वा आंशिक स्वामित्व भएको प्रतिष्ठानको कर्मचारीको सेवा सर्तको हकमा सम्बन्धित प्रतिष्ठानको सेवा सर्तसम्बन्धी नियम वा विनियममा व्यवस्था भएबमोजिम र कामदारको हकमा यसै ऐनबमोजिम हुनेछ”** भन्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाको अध्ययनबाट यस दफाबमोजिम श्रम ऐन आकर्षित नहुनेको लागि दुइवटा अवस्था विद्यमान हुनुपर्ने देखियो । पहिलो उक्त प्रतिष्ठानमा नेपाल सरकारको पूर्ण वा आंशिक स्वामित्व भएको हुनुपर्ने देखिन्छ भने दोस्रो सम्बन्धित व्यक्ति उक्त प्रतिष्ठानको कामदार नभई कर्मचारी हुनुपर्ने देखिन्छ । कर्मचारी भएमा सोही प्रतिष्ठानको सेवा सर्तसम्बन्धी नियम वा विनियममा व्यवस्था भएबमोजिम हुने तर कामदार भएमा मात्र श्रम ऐन आकर्षित हुने भन्ने उक्त दफाको मनसाय रहेको देखिन्छ । निवेदक नेपाल वायुसेवा निगम नेपाल वायुसेवा ऐन, २०१९ बमोजिम नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्वमा रहेको प्रतिष्ठान भएको कुरामा कुनै विवाद छैन । अब विपक्षीहरू उक्त प्रतिष्ठानका कामदार हुन् वा कर्मचारी के हुन् भन्ने सम्बन्धमा विश्लेषण गर्दा निजहरू कुन कानूनको आधारमा र केकस्तो सर्तमा नियुक्त भएका हुन् सो कुराको विवेचना हुनुपर्ने देखिन्छ ।

५. निवेदक नेपाल वायुसेवा निगमले नेपाल वायुसेवा निगम ऐन, २०१९ को दफा २७ बमोजिम नेपाल वायुसेवा निगमका कर्मचारीहरूको सेवा, सर्तसम्बन्धी विनियमावली, २०५८ जारी गरी सोहीअनुरूप कर्मचारीहरूको व्यवस्थापन गर्दै आएको देखिन्छ । प्रस्तुत रिट निवेदनमा विपक्षीहरू उक्त विनियमावलीको विनियम ३६ बमोजिम करार सेवामा

नियुक्ति भई काम गरेको देखिन्छ । उक्त विनियम ३६ ले **“निगमलाई कुनै खास कार्य गर्नको लागि सेवाभिन्न आवश्यक योग्यता र अनुभव प्राप्त कर्मचारी नभएको वा भएपनि अपर्याप्त भएको वा निगमको रिक्त दरबन्दी पूर्ति हुने अवस्था नभई निगमको दैनिक कार्य सञ्चालनको लागि अति आवश्यक परेको अवस्थामा सञ्चालक समितिको पूर्व स्वीकृति लिई त्यस्तो जनशक्ति निश्चित अवधिका लागि पूर्णकालीन, आंशिक वा काम गर्ने समय लगातार वा बीचमा टुटाई पटक पटक गरी कूल चाहिने कार्य गर्ने समय निर्धारित गरी सो समयमा नबढ्ने गरी निगमको करार सेवामा नियुक्त गर्न सक्नेछ तर त्यस्तो नियुक्ति निगमको स्वीकृत दरबन्दी कुनै हालतमा बढी हुने छैन । यसरी करारमा नियुक्त भएको व्यक्तिको पारिश्रमिक, सुविधा र सेवाको सर्तसम्बन्धी व्यवस्था करारनामामा तोकिएबमोजिम हुनेछ”** भनी व्यवस्था गरेको छ । सोही विनियमको आधारमा निगम र विपक्षी कर्मचारीहरूको बीचमा सेवा करार भई निजहरू निगममा कार्यरत रहेको देखिन्छ ।

६. वस्तुतः उक्त विनियम ३६ मा प्रयुक्त भएको **“आवश्यक योग्यता र अनुभव प्राप्त कर्मचारी नभएको अवस्थामा करारमा नियुक्त गर्ने”** भन्ने शब्दावलीको स्वाभाविक अर्थ **“कामदार”** नभई **“कर्मचारी”** नियुक्ति गर्ने व्यवस्था रहेको बुझिन्छ । उक्त विनियमावलीको नामबाट नै सो विनियमावली निगमका कर्मचारीहरूको सेवा र सर्तसम्बन्धी आवश्यक व्यवस्था गर्नको लागि तर्जुमा गरेको देखिन्छ भने कामदार सम्बन्धमा कुनै व्यवस्था गरेको देखिँदैन । कामदारको सम्बन्धमा उक्त विनियमावलीले कुनै व्यवस्था नै गरेको नदेखिएको अवस्थामा उक्त विनियमावलीले कामदारको सम्बन्धमा कुनै परिकल्पना गरेको भन्न मिल्ने देखिँदैन । त्यसैगरी विपक्षीहरू र निगमको बीचमा भएको सेवा करार तथा विपक्षीहरूलाई दिइएको नियुक्तिपत्रमा समेत निजहरू कामदार भनी उल्लेख भएको अवस्था

रहेको देखिँदैन । विनियमावलीले निगमको लागि कामदारको सम्बन्धमा कुनै परिकल्पना नै नगरेको अवस्थामा सोही विनियमावलीबमोजिम नियुक्त भएका विपक्षीहरूले आफूहरू कामदार भएको दाबी गर्दै श्रम ऐनबमोजिम स्थायी नियुक्ति पाउनुपर्छ भनी गरेको जिकिर कानूनबमोजिम रहेको देखिँदैन ।

७. जहाँसम्म विपक्षीहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरूले ०६५-wo-०१३८ नं. को रिट निवेदनमा यसै अदालतको संयुक्त इजलासबाट इन्डियन एयरलाइन्स लिमिटेडमा काम गर्ने कामदारहरूलाई स्थायी गर्नु भनी श्रम अदालतबाट भएको फैसला विरुद्ध परेको रिट निवेदन खारेज भएको भन्ने नजिर पेस गर्नुभएको थियो । सो सम्बन्धमा हेर्दा उक्त रिट निवेदन र प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्यमा नै फरक रहेको देखियो । उक्त रिटमा निवेदक रहेको इन्डियन एयरलाइन्स लिमिटेडमा नेपाल सरकारको कुनै स्वामित्व नभएको कारणले श्रम ऐनको दफा ८८ आकर्षित हुने अवस्था थिएन तर प्रस्तुत रिट निवेदक नेपाल वायुसेवा निगम नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्व रहेको संस्था भएको कारणले उक्त दफा ८८ आकर्षित हुने अवस्था रहेको छ । तसर्थ विपक्षीका कानून व्यवसायीबाट पेस गरिएको उक्त नजिर प्रस्तुत मुद्दामा प्रासङ्गिक हुने देखिएन ।

८. त्यसैगरी विपक्षीहरूले आफ्नो लिखित जवाफमा तथा श्रम अदालतले गरेको फैसलामा विपक्षीहरूले गर्ने कामको प्रकृति श्रम ऐनको दफा २(घ) मा गरिएको कामदारको परिभाषाभित्र पर्दछ भनी जिकिर लिइएको सम्बन्धमा विचार गर्दा माथि व्याख्या भएजस्तै निगमको विनियमावलीअन्तर्गत नियुक्ति भएका विपक्षीहरूको सम्बन्धमा श्रम ऐन नै आकर्षित हुने अवस्था नभएकोले विपक्षीहरूले गर्ने काम श्रम ऐनको कामदारको परिभाषाभित्र पर्दछ वा पर्दैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गरी व्याख्या गरिरहनु पर्ने अवस्था नै देखिँदैन । त्यसका अतिरिक्त वायुसेवा निगममा करार

सेवामा नियुक्त कर्मचारीहरू श्रम ऐनको कामदारको परिभाषाभित्र पर्ने वा नपर्ने विषयमा करारमा नियुक्त भएका निगमका कर्मचारी सम्बन्धमा आकर्षित नै हुन नसक्ने श्रम ऐनको साहारा लिई व्याख्या गर्ने क्षेत्राधिकार श्रम अदालतलाई भएको देखिँदैन ।

९. विपक्षीहरू निगमको करार सेवामा नियुक्त भएपश्चात् निजहरू कार्यरत रहेको पद र स्तरमा निगमबाट स्थायी पदपूर्तिको लागि विज्ञापन भएको र त्यस्ता विज्ञापनमा निजहरूलाई समेत सहभागी गराई कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी स्थायी हुने अवसर प्रदान गरिएको भन्ने निवेदकको जिकिर रहेको छ । उक्त जिकिरलाई विपक्षीहरूले अन्यथा भन्न सकेको अवस्था छैन । यसरी स्थायी पदपूर्तिको लागि भएको विज्ञापनमा छनौट हुन नसकेपछि आफूहरूलाई स्थायी गरिनुपर्छ भनी अदालतमा आउने विपक्षीहरूको कार्य आफैँमा विरोधाभाषपूर्ण देखिन्छ । निगम नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्वमा स्थापित संस्था भएको कारणले यसमा हुने पदपूर्तिको प्रक्रियामा सबै नेपालीले समान अवसर पाउनु पर्छ । सोको लागि खुल्ला प्रतिस्पर्धाबाट पदपूर्ति गर्नुपर्छ । करारमा काम गरेका विपक्षीहरूलाई बिना प्रतिस्पर्धा स्थायीमा नियुक्ति गर्ने कार्य प्रचलित कानूनी व्यवस्था र सामाजिक न्यायको दृष्टिकोणबाट समेत उपयुक्त र मनासिब हुने देखिँदैन । त्यसका अतिरिक्त खुल्ला प्रतिस्पर्धा नगराई करारमा नियुक्त भएका विपक्षीहरूलाई मात्र स्थायी नियुक्ति गर्ने अधिकारसमेत निवेदक निगमलाई भएको नदेखिँदा यस्ता विपक्षीहरूलाई निगमको सेवामा स्वतः स्थायी नियुक्ति दिनु भनी विपक्षी श्रम अदालतबाट भएको निर्णय प्रचलित कानूनी व्यवस्था र सामाजिक न्यायको आधारबाट समेत त्रुटिपूर्ण रहेको देखिन आयो ।

१०. अतः माथि विवेचित आधार र कारणसमेतबाट नेपाल वायुसेवा निगम नेपाल सरकारको पूर्ण स्वामित्वमा कानूनद्वारा स्थापित संख्या भई श्रम ऐन, २०४८ को दफा ८८ बमोजिम

सो ऐनको दफा ४ को व्यवस्था निगमको करार सेवामा नियुक्त भएका विपक्षीहरूका हकमा आकर्षित हुन नसक्ने हुँदा निगमको सेवामा विपक्षीहरूलाई स्थायी नियुक्ति दिनु भनी श्रम अदालतले मिति २०७०।५।७ मा गरेको फैसला कानूनी त्रुटिपूर्ण भई मिलेको नदेखिँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ । विपक्षी श्रम अदालतलाई आदेशको प्रतिलिपिसहित जानकारी दिई प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त आदेशमा सहमत छु ।
न्या. केदारप्रसाद चालिसे

इजलास अधिकृत : सन्देश श्रेष्ठ
इति संवत् २०७३ साल पुस ५ गते रोज ३ शुभम् ।

निर्णय नं. १७८७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सारदाप्रसाद घिमिरे
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
आदेश मिति : २०७३।७।१८
०७१-WO-०१११

मुद्दा : उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : स्व. बनारसी महतोकी पत्नी, धनुषा जिल्ला,
जनकपुर नगरपालिका वडा नं.१ स्टेशन रोड
बस्ने निर्मलादेवी महतोसमेत

विरुद्ध

विपक्षी : जनकपुर नगरपालिकाको कार्यालय, जनकपुर,
धनुषासमेत

- राज्यको सार्वभौमसत्ता राज्यको शासकीय क्षमताबाट प्रदर्शित हुन्छ । संविधान र प्रचलित कानूनबमोजिम राज्य सञ्चालनको व्यवस्थाले कानूनी राज्यको स्थापना र प्रवर्द्धनमा सहयोग पुग्ने हुन्छ । सार्वजनिक अधिकारप्राप्त निकाय वा पदाधिकारीले आफ्नो अधिकारको प्रयोग गर्दा वा नगर्दा कानूनबमोजिम गरेमा मात्र कानूनको शासन स्थापित गर्न मद्दत पुग्ने ।

(प्रकरण नं. ४)

- राज्यको अधिकार र व्यक्तिको सम्पत्ति प्राप्त गर्ने कुरालाई कानूनद्वारा नै व्यवस्थित गर्न खोजिएको देखिन्छ । साथै व्यक्तिको सम्पत्ति सार्वजनिक हितका लागि राज्यले प्राप्त गर्दासमेत प्रचलित कानूनबमोजिम निर्धारित र उचित कार्यविधिको पालना गर्नुपर्ने सो नगरेमा उचित क्षतिपूर्तिलगायत त्यस्ता काम कारवाही वा निर्णयउपर पुनरावेदन गर्न पाउने कुरालाई समेत व्यवस्थित गरेको देखिन्छ । यसबाट राज्य वा राज्यका साधिकार निकायहरूले व्यक्तिको सम्पत्ति प्राप्त गर्दासमेत संविधान र कानूनको निर्दिष्ट सीमाभित्र रहेर मात्र गर्नुपर्छ । अझ घरबासको अवस्था भनेको व्यक्तिको जराधार भएकोले त्यस्तो अवस्थामा राज्य थप संवेदनशील हुनुपर्ने ।
- सहरीकरण आजको समयमा मानव सभ्यताको पहिचानको रूपमा विस्तार हुँदै गएको छ । सहरीकरणका लागि पूर्वयोजना

प्राथमिक आवश्यकताका रूपमा देखिएको छ । सहरी विकासका लागि उपयुक्त स्थानमा समेत निर्धारित योजनाको अभावले विकास हुन नसकेको अवस्था पनि छ । राज्यका सम्बद्ध निकायहरू त्यस्ता कामका लागि समयमा तत्पर नहुने, भएका काम कारवाही पनि व्यवस्थितरूपमा सञ्चालन नगर्ने, अनुगमन, नियन्त्रण र नियमनका लागि खडा गरेका निकायहरूले आफ्नो जिम्मेवारी र दायित्व समयसापेक्षरूपमा निर्वाह नगरिदिनाले बिना योजना र अनियन्त्रितरूपमा बस्ती विकासले नै सहरीकरणको व्यवस्थापनमा नै समस्या उत्पन्न भएको पनि देखिन्छ । यस्ता समस्याहरू समाधान गर्न गरिएका प्रयासबाटै सहरीकरणका लागि आवश्यक पूर्वाधार निर्माण लगायतका सेवा सुविधा उपलब्ध गराउन सँगसँगै चुनौतीहरू थपिँदै जाने क्रम बढ्दोरूपमा देखिन्छ । कतिपय राज्यका निकायहरूको गैर जिम्मेवारपूर्ण क्रियाकलापबाट समेत थप चुनौतीहरू सिर्जना भएका पाइने ।

(प्रकरण नं. ७)

- स्वीकृत मापदण्डविपरीत यदि कुनै घर बनाइएका भए प्रचलित कानूनको अधीनमा रही सम्बन्धित निकायले आवश्यक कारवाही गर्न सक्छ । तर घर निर्माणका समयमा नरहेको नभएको मापदण्डको जिकिर लिई पहिले कानूनसम्मत तरिकाले नक्सा पास भई निर्माण भएका घर, भवन वा स्ट्रक्चर सम्बन्धित व्यक्तिहरूलाई कुनै पूर्वसूचना वा जानकारी नै नदिई घर कम्पाउन्ड भत्काउने भनी चिह्न लगाउँदै

हिँड्ने कार्यलाई कुनै पनि तवरले उचित मान्न नसकिने । सहरीकरणको क्रममा व्यक्ति विशेषको बसोबासको सम्पत्तिमा हस्तक्षेप गर्नुपर्दा पनि सरोकारवाला व्यक्तिलाई पूर्व सूचना दिने, मन्जुरी लिने र बसोबास नै नरहने अवस्थामा उचित क्षतिपूर्ति प्रदान गर्नु पनि राज्यको दायित्व हुन आउँछ । सडक विस्तारको कामबाट प्रत्यक्षरूपमा नै सोही क्षेत्रका बासिन्दाहरू लाभान्वित हुने हुँदा उनीहरूको सहमति र स्वीकृतिबेगर त्यस्ता काम प्रभावकारी हुन पनि नसक्ने ।

- एकातिर घर निर्माणका लागि इजाजत दिने अर्कोतर्फ सडक विस्तारका नाममा बसोबासका लागि निर्माण भएका घर पर्खाल भत्काउने कार्यले कानूनी शासनको उपहास हुने सम्भावना देखिन्छ । राज्यले तत्काल प्रचलित कानूनबमोजिम भए गरेको कार्यलाई अन्यथा गर्न नहुने र गर्ने परे पनि उचित क्षतिपूर्ति दिई विधिसम्मतरूपमा मात्र गर्नुपर्ने हुन्छ । सरोकारवाला व्यक्तिको सहमति र स्वीकृतिमा उचित वा पर्याप्त क्षतिपूर्ति दिएर त्यस्ता सम्पत्ति सार्वजनिक हितका लागि उपयोग गर्न सकिने ।

(प्रकरण नं. ९)

- सडक विस्तार कार्य त्यसका वरिपरि रहेका व्यक्तिहरूको मात्र सरोकार नभएर त्यसमा संलग्न नभएका व्यक्तिहरूको समेत सरोकार र चासोको विषय हो । तत्काल सडक किनारामा रहेका व्यक्तिले मात्र त्यसको उपभोग गर्ने जस्तो देखिए पनि यो सार्वजनिक सरोकारको विषय नै हो । यदि सडक विस्तार गर्न आवश्यक

भएर निजी सम्पत्तिमाथि अतिक्रमण हुने भएमा पनि सो प्रक्रिया कानूनसम्मत रूपमा अवलम्बन गरेर मात्र गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. १०)

- कानूनबमोजिम बाहेक मापदण्डविपरीत बनेका घर संरचना कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी भत्काउन, हटाउन परेमा अधिकार प्राप्त निकायले कारवाही अगाडि बढाउन सक्ने नै हुन्छ । अन्यथा प्रक्रिया नै पूरा नगरी तत्कालीन मापदण्ड पूरा गरी बनाइएका घर संरचनालाई सडक विस्तारका नाममा जहिलेसुकै भत्काउन हटाउन नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. १३)

- कार्यालयको जुनसुकै कर्मचारीले गरेको काम कारवाहीको अन्तिम जिम्मेवारी कार्यालय प्रमुखको हुने र सो प्रति उत्तरदायित्व ग्रहण गर्नु अनिवार्य पनि हुन्छ । अदालतले स्पष्टीकरण सोध्नुपर्ने अवस्था सिर्जना हुनु र सोको जवाफमा आफू मातहतका कर्मचारीको काम कारवाहीलाई बेवास्ता गरी औपचारिकताका लागि स्पष्टीकरण दिनु मात्र पर्याप्त नहुने ।

(प्रकरण नं १६)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता सुरेन्द्रकुमार महतो

विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता खेमराज ज्ञवाली

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०७२, नि.नं.१५०८

सम्बद्ध कानून :

- स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा १११
- सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१

- जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३
- नगर विकास ऐन, २०४५ को दफा ४

आदेश

न्या. सारदाप्रसाद घिमिरे : तत्कालीन नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र धारा १०७(२) बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकारअन्तर्गतको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार रहेको छ :

हामी निवेदक धनुषा जिल्ला, जनकपुर नगरपालिकाभित्रको जनकपुर रेल्वे स्टेशनदेखि जनकचोकसम्मको सडक स्टेशन रोड (राजर्षी जनक पथ) का घरबास भएका व्यक्ति हौं । उक्त जग्गामा हामीले नगरपालिकाबाट नक्सा पास भई घर बनाई बसोबास भोगचलन गरी आएका छौं । स्टेशन रोडमा ४२ फिट चौडा बाटो कायम छ । उक्त सडकको दुवैतिर पक्की घरहरू बनिसकेका छन् । सडकमा आवागमन सहज र सुलभ छ । सडकको चौडाइ पर्याप्त छ ।

२०७१ साल श्रावण महिनामा आफूलाई नगरपालिका कार्यालयको कर्मचारी हुँ भन्ने व्यक्ति आई स्टेशन रोड सडक १६ मिटर कायम गर्नुपर्ने भएकोले घरघरमा लेखिएअनुसारको घर तोड्ने भत्काउने आफैँ गर्नुहोस् अन्यथा नगरपालिकाले तोड्नेछ भनी बिना कुनै पूर्वसूचना जानकारी बिना सडकसमेत नापजाँच गर्दै विभिन्न घरमा विभिन्न अड्क लेखी गएका सम्बन्धमा बुझ्दै जाँदा जनकपुर नगरपालिकाको प्रमुख एवं कार्यकारी अधिकृत श्री जगन्नाथ लामिछानेको उपस्थितिमा मिति २०७०/०९/२७ मा बसेको २०औं नगर परिषद्को दोस्रो सत्रमा भएको भनिएको निर्णय (१) को (ख) मा “हाल कायम रहेको जनकपुर नगरपालिका क्षेत्रभित्र रहेका सडकहरूको मापदण्डअनुसार एडीबी को सहयोगमा सञ्चालित UDP को कार्य अगाडि बढाउने र आगामी दिनमा तपसिलअनुसारको

सडकहरूको मापदण्ड निम्नबमोजिम निर्धारण गरियो भन्दै तपसिल खण्डको (५) नं. मा रेल्वे स्टेशनदेखि जनकचोक हुँदै मुरलीचोक, हनुमानगढीसम्म १६ मिटर भनी उल्लेख भएको रहेछ । सो नगर परिषद्को बैठकमा प्रमुख एवं कार्यकारी अधिकृत श्री जगन्नाथ लामिछाने एक जनाको मात्र उपस्थिति देखाइएको छ भने आमन्त्रितमा अन्य कर्मचारीहरूलाई देखाइएको रहेछ ।

प्रथमतः कथित नगर परिषद्को बैठक एवं निर्णय र निर्णय प्रक्रिया स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ र सो ऐनको दफा ७६, ७७, ७८, ७९, ९० र ९४ समेतको र स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ तथा सोको नियम ११५ समेत विपरीत रहेको छ । उक्त निर्णय अनधिकृत क्षेत्राधिकारविहीन हुँदा त्यस्तो निर्णय गर्ने अधिकार विपक्षीलाई छैन । दोस्रो कुरा उक्त कथित निर्णयलगायत अन्य कुनै पनि निर्णयले स्टेशन रोडको घर तोड्ने, भत्काउने नभनी आगामी दिनको लागि सडकको मापदण्ड निर्धारण मात्र गरेको र आगामी दिनमा घरको नक्सा पास गर्दा उक्त मापदण्ड अपनाउने भनिएको देखिन आउँछ । यसरी घर भत्काउने सम्बन्धमा कुनै सार्वजनिक सूचना प्रकाशन भएको पनि छैन । सोबारे जानकारी पनि नभएको स्थितिमा जथाभावी स्वेच्छाचारी तवरले विपक्षी नगरपालिकाले नगरबासीको घरमा चिह्न लगाउने काम कारवाही र निर्णयबाट नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १९(१) को सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने, बेचबिखन गर्ने र सम्पत्तिको अन्य कारोबार गर्ने हक, धारा १२(२)(च) को पेसा, रोजगार, उद्योग र व्यापार गर्ने स्वतन्त्रताको हक र धारा १३(१)(२) र (३) को समानता र कानूनको समान संरक्षणको हाम्रो संवैधानिक हकमा प्रत्यक्षरूपमा आघात पुगेकोले त्यसउपर अन्य प्रभावकारी पर्याप्त वैकल्पिक उपचारको मार्ग नभएकोले धारा १०७(२) अन्तर्गत यो निवेदन गर्न आएका छौं ।

जनकपुर नगरपालिकाले सडक १६ मिटर गर्नुपर्ने औचित्यता देखाइएको पनि छैन । सार्वजनिक हितकै लागि भए पनि नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १९(२)(३) ले क्षतिपूर्ति दिइने व्यवस्था गरेको छ । जग्गा अधिग्रहणसम्बन्धी जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को प्रक्रिया पूरा गर्नुपर्नेमा सोसमेत केही पूरा नगरी निवेदकहरूको घरजग्गामा चिह्न लगाई घर भत्काउनु अन्यथा भत्काइदिन्छु भनी कानूनविपरीत धाक धम्की, भयत्रास देखाएको हुनाले तथा जनकपुर नगरपालिकाको कथित नगर परिषद्को मिति २०७०/०९/२७ को स्टेशन रोड १६ मिटर कायम गरिने गैरकानूनी निर्णय र सोसमेतको आधारमा घरघरमा चिह्न लगाई घर तोड्ने तोडाउनेलगायतको विपक्षी जनकपुर नगरपालिकासमेतको काम कारवाहीबाट नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १(२), १२(१), १२(२) (ड)(च), १३(१)(२)(३), १९(१)(२)(३) द्वारा प्रदत्त मौलिक हकको अपहरण हुने भएकोले मिति २०७०/०९/२७ को कथित नगर परिषद्को अनधिकृत गैरकानूनी निर्णय तथा सोसम्बन्धी स्टेशन रोडस्थित निवेदकसमेतको घरमा चिह्न लगाउनेलगायतको सम्पूर्ण काम कारवाही उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदकसमेतको घरजग्गा तोड्ने तोडाउने, जग्गा लिनेलगायतको घरजग्गामा प्रतिकूल असर पर्ने कुनै काम कारवाही नगर्नु, नगराउनु भनी प्रतिषेधको आदेश जारी गरिपाउँ । साथै यसबीचमा कुनै पनि समय विपक्षी जनकपुर नगरपालिकासमेतले निवेदकको घरमा लगाएको चिह्नबमोजिम बल प्रयोग गरी हाम्रो जग्गामा तोडफोड गर्ने सम्भावना प्रबल रहेकोले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम यो निवेदन पत्रको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म निवेदकसमेतको घरजग्गामा प्रवेश नगर्नु नगराउनु, कुनै किसिमको तोडफोड नगर्नु, नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथै राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी नं. ३, ५, ६, ७, ८ र ९ लाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाइदिनु । निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई आफैं वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी नं. १, २ र ४ लाई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत सूचना पठाई रीतपूर्वक म्याद तामेल गरी लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु । साथै अन्तरिम आदेशसमेतको माग दाबी भएको र जग्गा धनी प्रमाण पुर्जासमेतको प्रतिलिपि साथै राखी दाबी प्रस्तुत भएको देखिँदा निवेदकहरूका घरजग्गाहरूमा कानूनबमोजिम बाहेक कुनै पनि प्रकारको हस्तक्षेप नगर्नु भनी तात्कालिक अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ । निवेदन मागबमोजिम अन्तरिम आदेशको आदेश कायम रहनुपर्ने नपर्ने सम्बन्धमा छलफलको निमित्त विपक्षीहरूलाई जानकारी गराई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७१/०५/१२ को आदेश ।

विपक्षी रिट निवेदकले यस मन्त्रालयबाट भएको कुन कार्य वा निर्णयबाट विपक्षीहरूको हक अधिकारको हनन् भएको र मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनु परेको हो भन्ने सम्बन्धमा रिट निवेदनमा स्पष्ट खुलाउन सक्नुभएको छैन । जनकपुर नगरपालिकाका विभिन्न स्थानको सडक चौडा पार्ने कार्य जनकपुर नगरपालिकाबाट त्यहाँको नगर परिषद् बैठकले गरेको निर्णयबमोजिम भए गरेको

भन्ने निवेदकले निवेदनमा नै उल्लेख गर्नुभएको देखिन्छ । एसियाली विकास बैंकको सहयोगमा सञ्चालित सहरी विकास परियोजनाबाट निवेदनमा उल्लिखित सडकहरू जनकपुर नगरपालिकाले निर्धारण गरेको मापदण्डबमोजिम विस्तार हुने र उक्त कार्यमा जनकपुर नगरपालिका र उक्त नगरपालिका अन्तर्गतको सहरी विकास परियोजनाको संलग्नता र सहभागितामा नगर क्षेत्रका निवेदनमा उल्लिखित विभिन्न सडकहरू विस्तारको कार्य भइरहेको भन्ने जानकारी प्राप्त भएको हुँदा विपक्षी रिट निवेदकले यस मन्त्रालयलाई प्रत्यर्थी बनाई दायर गर्नुभएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने सहरी विकास मन्त्रालयको तर्फबाट मिति २०७१/०६/०३ मा परेको लिखित जवाफ ।

विपक्षी रिट निवेदकले नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको के कस्तो काम कारवाही वा निर्णयबाट निवेदकको के कस्तो संवैधानिक तथा कानूनी हक अधिकारको हनन् भएको हो ? त्यसको स्पष्टरूपमा उल्लेख गरेको पाइँदैन । जनकपुर नगरपालिकाको नगर परिषद्को मिति २०७०/०९/२७ को स्टेशन रोड १६ मिटर कायम गरिने निर्णयका सम्बन्धमा त्यहाँको लिखित जवाफबाट प्रस्ट हुने नै छ । सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को परिच्छेद २ ले सार्वजनिक सडकको वर्गीकरण सडक सीमा र जग्गा प्राप्ति सम्बन्धी व्यवस्थामा ऐनको दफा ३ ले सार्वजनिक सडकको वर्गीकरण अन्तर्गत सहरी मार्गको सडकको केन्द्र रेखादेखि दायँ बायाँ दुवैतिर एकतीस मिटरमा नबढाई सडक सीमा तोक्न सक्ने र सडक सीमाभित्र पर्ने जग्गालाई विकास निर्माणका क्रममा जुनसुकै बखत अख्तियार प्राप्त निकायले विस्तार गर्न सक्ने नै हुँदा प्रचलित कानूनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी सार्वजनिक हितको लागि कानूनले तोकेको मापदण्ड अनुसार सडक विस्तार लगायतका काम गर्दा कोही कसैको सम्पत्ति सम्बन्धी अधिकार हनन् भएको मान्न मिल्दैन । जबरजस्ती कब्जा गरिएको

सडकमा संरचनाहरू निर्माण गर्दैमा मुआब्जा वा क्षतिपूर्ति पाउने अधिकार सिर्जना हुन नसक्ने भएकाले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजयोग्य हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट मिति २०७१/०६/०५ मा पर्न आएको लिखित जवाफ ।

यसमा निवेदकले आफ्नो रिट निवेदनमा यस मन्त्रालयको के कस्तो काम, कारवाही वा निर्णयबाट निजको के कस्तो संवैधानिक तथा कानूनी हक अधिकार हनन् हुने आशङ्काको स्थिति सिर्जना हुन गएको हो भन्ने सम्बन्धमा कुनै कुरा उल्लेख गर्नुभएको छैन र सो कुरामा अदालतसमेत सन्तुष्ट हुने प्रमाण पेस गर्नुपर्दछ । केवल विपक्षी बनाउँदैमा वा दाबी लिँदैमा निवेदकको दाबी प्रमाणित हुन सक्दैन । प्रस्तुत सन्दर्भमा यस मन्त्रालयलाई प्रत्यर्थी बनाउनुपर्ने कुनै कारण र आधार खुलाउन सकेको नपाइएकोले यस मन्त्रालयको हकमा विपक्षीको निवेदन खारेजभागी छ । खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार, संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयका तर्फबाट पेस भएको मिति २०७१/०६/२३ को लिखित जवाफ ।

यसमा विपक्षीहरूको लिखित जवाफ परिसकेको देखिँदा यस अदालतबाट मिति २०७१/०५/१२ मा भएको अन्तरिम आदेशलाई निरन्तरता दिई पूर्ण सुनुवाइका लागि लगाउमा आएको रिट नं.०७१-WO-०१४१ को निवेदनसमेत साथै राखी नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७१/०८/१६ को आदेश ।

यसमा विपक्षीहरू जनकपुर उपमहानगरपालिकासमेतका कार्यालयहरूले मुद्दाको प्रक्रियामा सहभागी भई अदालतलाई सहयोग गर्नुपर्नेमा निज विपक्षीहरूको नाउँको म्याद मिति २०७१/०५/२६ मा नै तामेल भए तापनि अदालतको आदेशलाई अटेर गरी लिखित जवाफसमेत पेस गरेको

नदेखिँदा तत्सम्बन्धमा सम्बन्धित कार्यालयहरूबाट ७ दिनभित्र उचित कारणसहितको स्पष्टीकरण माग्नुको साथै जनकपुरको सडक विस्तार सम्बन्धित सम्पूर्ण कागजातहरू सोसँग सम्बन्धित निर्णयहरूको छायाँप्रति जनकपुर उपमहानगरपालिकाबाट झिकाई आएपछि पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७२/०५/२९ को आदेश ।

प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा मिति २०७१/०५/२६ मा तामेल भएको म्याद तथा सोसँग सम्बन्धित कागजातहरू खोजतलास गर्दा फेला नपरेको । मिति २०७२/०५/२९ को आदेशका सन्दर्भमा कसैको निजी स्वामित्वको घर जग्गा भत्काउने कार्यमा यस कार्यालयको कुनै संलग्नता नरहेको र कहीं कहिल्यै कानूनबमोजिम बाहेक कसैको निजी स्वामित्वको घर भत्काउने आदेश यस कार्यालयले नदिएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी यस अदालतमा पेस भएको जिल्ला प्रशासन कार्यालय, धनुषाका प्रमुख जिल्ला अधिकारीको मिति २०७३/०६/१९ को लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको निवेदनसहितको मिसिल संलग्न कागजात अध्ययन गरी रिट निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री सुरेन्द्रकुमार महतोले निवेदकहरूको बसोबास रहेका घरहरू जनकपुर नगरपालिकाबाट नक्सा पास भई निर्माण गरिएका हुन् । नगर परिषद्को नाममा कार्यकारी प्रमुख स्वयम्ले मात्र अध्यक्षता गरी अन्य कर्मचारीलाई आमन्त्रित गरी गैरकानूनीरूपमा निर्णय गरिएको छ । निर्णय गर्दा नै आगामी दिनमा लागू हुने भन्ने भइरहेकोमा घर भत्काउनु आफैँमा गैरकानूनी छ । मुख्य सरोकारवाला जनकपुर नगरपालिका लिखित जवाफ नै पेस नगरी बसेको छ । जग्गा प्राप्ति ऐनअन्तर्गतको प्रक्रिया पूरा नगरेको अवस्थामा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनले स्थानीय निकायलाई घर तोडफोड गर्ने अधिकारसमेत नभएको

तथा सडक अतिक्रमणको विवाद पनि नउठाइएको अवस्थामा विपक्षीको गैरकानूनी निर्णय र सोबमोजिमका काम कारवाही बदर हुनुपर्ने हुँदा रिट जारी हुनुपर्छ भनी तथा विपक्षी नेपाल सरकारका निकायहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री खेमराज ज्ञवालीले सडक विस्तार सम्बन्धमा सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ को परिच्छेद २ ले यससम्बन्धी व्यवस्था गरेको सरकारी निकायको संलग्नता नभई प्रस्तुत विवादित विषयमा जनकपुर नगरपालिका र सोको परिषद्ले स्वायत्त निकायका रूपमा निर्णय गरेका हुन्। राज्यका सबै निकाय कानूनबमोजिम सञ्चालित भएको हुनुपर्छ। कानूनविपरीत काम गर्ने कसैलाई अधिकार नहुने र नेपाल सरकारको सोसम्बन्धी निर्णय र निर्देशन केही नहुँदा सो सम्बन्धमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहस जिकिरसमेत सुनियो। तत्सम्बन्धमा प्रस्तुत मुद्दामा विवादित जनकपुर नगरपालिकाको नगर परिषद्को निर्णय कानूनसम्मत छ, छैन? सो निर्णय कार्यान्वयन हुने वा नहुने के हो? रिट निवेदकहरूको निवेदन जिकिर पुग्ने नपुग्ने के हो? सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

यसमा हामी निवेदकहरू जनकपुर नगरपालिकाभित्रको जनकपुर रेल्वे स्टेशन रोड (राजर्षी जनकपथ) का घरबास भएका बासिन्दा रहेको र उक्त जग्गामा नगरपालिकाबाट नक्सा पास भई घर बनाई बसोबास गर्दै आएका छौं। सो सडकको बाटो ४२ फिट चौडा कायम रहेको र सडकको दुवैतिर पक्की घरहरू बनिसकेको अवस्था भएको र सडकको चौडाइ पर्याप्त नै रहेकोले आवागमन पनि सहज र सुलभ नै रहेको छ। जनकपुर नगरपालिकाले मिति २०७०/०९/२७ मा बसेको २० औं नगर परिषद्को निर्णयको हवाला दिँदै सो क्षेत्रभित्र रहेका सडकहरू ADB को सहयोगमा सञ्चालित कार्यक्रमअनुरूप मापदण्डअनुसार १६ मिटर कायम गर्ने भनी सो क्षेत्रभित्र रहेका घरहरू

भत्काउनु, नभए नगरपालिकाले भत्काउनेछ भनी विभिन्न घरहरूमा विभिन्न अड्कको चिह्न लगाई हिँडेकोले सो कार्यबाट निवेदकहरूको संविधानप्रदत्त हकाधिकारमा प्रत्यक्षरूपमा आघात पुगेको छ। सडक विस्तार गर्ने र घर भत्काउने कुरामा औचित्यता पनि नरहेको, सूचना दिने, क्षतिपूर्ति दिनेलगायतको कुनै पनि कार्य नगरेको अवस्थामा अनधिकृत रूपमा घरमा चिह्न लगाउनेलगायतको सम्पूर्ण काम कारवाही उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदकसमेतको घरजग्गा तोड्ने तोडाउने जग्गा लिने लगायतको घरजग्गामा प्रतिकूल असर पर्ने कुनै काम कारवाही नगर्नु, नगराउनु भनी प्रतिषेधसमेतको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत माग गरिएको देखियो।

प्रस्तुत रिट निवेदनमा विपक्षीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा, विपक्षीमध्येका सहरी विकास मन्त्रालय, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालयको लिखित जवाफ प्राप्त भई मिसिल सामेल रहेको देखियो। मूलरूपमा लिखित जवाफ प्रस्तुतकर्ताहरूले प्रस्तुत निवेदनमा उल्लिखित व्यहोराको कुनै निर्णय र काम कारवाही यस निकायबाट नभएको, निवेदनमा नै जनकपुर नगरपालिकाको नगर परिषद्को मिति २०७०/०९/२७ को स्टेशन रोड १६ मिटर कायम गरिने निर्णय भएको सम्बन्धमा काम कारवाही भइरहेको उल्लेख हुँदा उक्त निर्णय गर्ने निकायको लिखित जवाफबाट प्रस्ट हुने नै हुँदा आफ्नो पक्षको हकमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत जिकिर लिएको देखिन्छ। विवादित निर्णय र सोको कार्यान्वयन गर्न तत्पर निकाय जनकपुर नगरपालिकालगायतका अन्य विपक्षीहरूले अदालतले जारी गरेको म्यादभित्र लिखित जवाफ नै पेस नगरी यस अदालतको मिति २०७२/०५/२९ को आदेशबमोजिम स्पष्टीकरण माग भएपश्चात् मात्र जनकपुर नगरपालिकाको कार्यालयको तर्फबाट स्पष्टीकरण पेस भई आएको पत्र मिसिल

सामेल रहेको देखियो ।

२. अब न्यायको रोहमा निरूपण गर्नुपर्ने देखिएको पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, जनकपुर नगरपालिकाले आफ्नो क्षेत्रभित्र पर्ने स्टेशन रोडमा कायम रहेको सडक बाटो विस्तार गर्ने सम्बन्धमा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा १११ बमोजिम नगरको विकास सन्तुलित र नियोजित तुल्याउन आवश्यकता अनुसार भू-उपयोग, भू-एकीकरण र निर्देशित जग्गा बाटो विकास योजना सञ्चालन गर्न सोही ऐनको दफा ९६(अ)(२१) बमोजिम उपमहानगरपालिका क्षेत्रको विकाससम्बन्धी काम गर्न अपरिहार्य भई सोही ऐनको दफा १५६(२) बमोजिम आवास तथा सहरी विकास, विभाग, मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय निर्देशनालय (यु.डी.एल.इ/जि.टि.जेड) तथा जनकपुर उपमहानगरपालिका (तत्कालीन जनकपुर नगरपालिका) द्वारा भवन निर्माणसम्बन्धी मापदण्ड निर्धारण भएबमोजिम यस उपमहानगरपालिकाद्वारा मापदण्ड निर्धारण भई नगर परिषद्बाट मिति २०५८/१०/२६ मा स्वीकृत भई कानूनविपरीत कुनै काम भए गरिएको छैन र भविष्यमा पनि हुने गर्ने गराउने नीति योजना छैन भन्ने स्पष्टीकरण पेश गरेको पाइन्छ ।

३. प्रस्तुत निवेदनमा विवादित विषय भनिएको जनकपुर नगरपालिकाको नगर परिषद्को मिति २०७०/०९/२७ को निर्णयको प्रतिलिपि हेर्दा, जनकपुर नगरपालिकाको २० औं नगर परिषद्को दोस्रो सत्र प्रमुख एवं कार्यकारी अधिकृत श्री जगन्नाथ लामिछानेको अध्यक्षतामा बैठक बसी उपस्थित रहेका प्रमुख एवं कार्यकारी अधिकृत जगन्नाथ लामिछाने र अन्य आमन्त्रितहरू विभिन्न व्यक्तिहरूबाट निर्णय भएको पाइन्छ । उक्त बैठकमा भएको अन्य निर्णयका अतिरिक्त निर्णय नं.१ को खण्ड (ख) मा हाल कायम रहेको जनकपुर नगरपालिका क्षेत्रभित्र रहेका सडकहरूको मापदण्डअनुसार एडीबीको सहयोगमा सञ्चालित आइयुडिपीको कार्य अगाडि बढाउने र

आगामी दिनमा तपसिलअनुसारको सडकहरूको मापदण्ड निर्धारण गरियो भनी तपसिल खण्डमा अन्य सडक मार्गका अतिरिक्त रेल्वे स्टेशनदेखि जनकचोक हुँदै मुरली चोक, हनुमानगढीसम्म १६ मिटर भनी सडक मार्गको उल्लेख भएको पाइयो ।

४. राज्यको सार्वभौमसत्ता राज्यको शासकीय क्षमताबाट प्रदर्शित हुन्छ । संविधान र प्रचलित कानूनबमोजिम राज्य सञ्चालनको व्यवस्थाले कानूनी राज्यको स्थापना र प्रवर्द्धनमा सहयोग पुग्ने हुन्छ । सार्वजनिक अधिकारप्राप्त निकाय वा पदाधिकारीले आफ्नो अधिकारको प्रयोग गर्दा वा नगर्दा कानूनबमोजिम गरेमा मात्र कानूनको शासन स्थापित गर्न मद्दत पुग्ने हुन्छ । जनकपुर नगरपालिकाको नगर परिषद्को उल्लिखित बैठकको निर्णयलाई हवाला दिई स्टेशन रोडमा रहेका सडक किनाराका घरहरू सडक विस्तारका लागि भनेर भत्काउन लगाउने वा भत्काउने कार्य गर्न नगरपालिकाका कर्मचारीहरू वा नगरपालिकाले खटाएका व्यक्तिहरूले व्यक्तिका घरबासमा चिह्न लगाउँदै हिँडेका कारण प्रस्तुत विवाद सिर्जना भएको देखिन्छ । राज्यले विकास निर्माणका लागि गर्ने क्रियाकलापहरू मध्ये सहरी क्षेत्रको सडक विस्तार एक महत्त्वपूर्ण पक्ष रहेको कुरामा विवाद हुन सक्दैन । तर सडक व्यवस्थापनका लागि निजी सम्पत्तिको अधिग्रहण गर्न पाउने कि नपाउने? सो कार्य कस्तो कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी गर्नुपर्ने हो? जनकपुर नगरपालिकाको नगर परिषद्ले निर्णय गरी निवेदकहरूको घरजग्गा अतिक्रमण गरी भइरहेको संरचना भत्काउने वा भत्काउन लगाउन पाउने हो, होइन ? त्यसतर्फ हेर्दा, विद्यमान कानूनी व्यवस्था र जनकपुर नगरपालिकाको कार्यक्षेत्र निर्धारण गरी सञ्चालन गर्ने ऐनतर्फ हेर्नुपर्ने भएको छ ।

५. तत्सम्बन्धमा सार्वजनिक सडक ऐन, २०३१ लाई हेर्दा ऐनको परिच्छेद २ को दफा ३ मा नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित

गरी सार्वजनिक सडकलाई विभिन्न किसिममा वर्गीकरण गरी सो वर्गीकरणमा सहरी मार्गको समेत उल्लेख गरी त्यस्तो सडकको केन्द्र रेखादेखि दायँ बायाँ दुवैतिर ३१ मिटरमा नबढाई सडक सीमा तोक्न सक्ने र एकै किसिमको सम्पूर्ण लम्बाइमा पनि भौगोलिक स्थिति र बस्तीको कारण आवश्यकतानुसार तोक्न सकिने, दफा ३क मा तोकिएको सीमाभित्र पर्खालबाहेक अन्य कुनै पनि किसिमको स्थायी बनोट (स्ट्रक्चर) वा भवन निर्माण गर्न नपाउने गरी निषेध गर्न सक्ने तर नगर विकाससम्बन्धी योजना लागू भएको क्षेत्रमा तत्सम्बन्धी प्रचलित नेपाल कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम हुने, त्यसरी निषेध गरिएको फासलाभित्र कसैले कुनै किसिमको स्थायी बनोट वा भवन निर्माण गरेमा त्यस्तो बनोट वा भवन सडक विभागको आदेशले भत्काउन सकिने, त्यस्तो संरचना भत्काउँदा लागेको खर्च सम्बन्धित व्यक्तिबाट भराउन सक्ने, सार्वजनिक सडकको निर्माण, विस्तार वा सुधार गर्न वा सडक सीमाको निमित्त कुनै जग्गा प्राप्त गर्नुपरेमा नेपाल सरकारले जग्गा प्राप्तिस्मबन्धी प्रचलित कानूनबमोजिम जग्गा प्राप्त गर्न सक्ने ऐनको दफा ४ मा उल्लेख भएको देखिन्छ।

६. जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३ मा “नेपाल सरकारले कुनै सर्वजनिक कामको निमित्त कुनै जग्गा प्राप्त गर्न आवश्यक ठहर्याएमा यस ऐनबमोजिमको मुआब्जा दिने गरी नेपाल सरकारले जुनसुकै ठाउँको जतिसुकै जग्गा प्राप्त गर्न सक्नेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था उल्लेख छ। त्यसैगरी सोही ऐनको दफा ९ मा प्राप्त गरिने जग्गाको सम्बन्धमा व्यहोरा खुलाई सूचना जारी गर्नुपर्ने, प्रकाशित सूचना प्राप्त गर्ने कुनै सरोकारवाला व्यक्तिलाई व्यक्तिगत तवरले सूचना दिन सकिने लगायतका कुराहरूसमेत उल्लेख भएको छ। आफ्नो जग्गा प्राप्त गर्नुपर्ने कुनै कारण भए त्यसको

कारण खोली सम्बन्धित जग्गावालाले उजुर गर्न सक्ने (दफा ११), जग्गा प्राप्त गर्दा त्यस्तो जग्गा प्राप्त गरिएको ठाउँमा सम्पूर्ण जग्गा पर्ने व्यक्तिले मुआब्जाबापत जग्गा नै लिन चाहेकोमा ऐलानी वा नेपाल सरकारको स्वामित्व भएको वा नेपाल सरकारले प्रचलित कानूनबमोजिम बिक्री वितरण गर्ने व्यवस्था भएको कुनै जग्गा उपलब्ध भएमा नेपाल सरकारले त्यस्तो जग्गा नै सट्टामा दिन सक्ने (दफा १४) लगायतका व्यवस्थासमेत रहेको देखिन्छ। यसैगरी नगर विकास ऐन, २०४५ को दफा ४ ले नेपाल सरकारले नगर योजना कार्यान्वयन गर्न नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी आवश्यकतानुसार कुनै ईलाका, बजार, ग्रामिण क्षेत्र, नगर क्षेत्र वा क्षेत्रीय विकास केन्द्रमा नगर विकास समिति गठन गर्न सक्ने, त्यस्तो समितिले दफा ३ अनुसार नगर विकासको लागि नगर विकास योजना तर्जुमा गर्न र नगर विकासको लागि भू-उपयोग क्षेत्र निर्धारण गर्ने, त्यस्तो क्षेत्रमा पाइने भौतिक विकासको मापदण्ड तोक्ने तथा त्यस्तो क्षेत्रको जनघनत्वको आधारमा सडक, यातायात, बिजुली, ढलनिकास, सरसफाई, खुल्ला क्षेत्रलगायतका सेवा तथा सुविधा उपलब्ध गराउनेलगायतका सेवा सुविधा उपलब्ध गराउने उल्लेख छ। सोही ऐनको दफा ३क र ३ख मा स्थानीय निकायले स्थानीय योजनाको तर्जुमा र स्वीकृत गर्ने, सञ्चालन गर्दा अपनाउनुपर्ने कार्यविधिबारे पनि उल्लेख भएको पाइन्छ।

७. उल्लिखित कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा, राज्यको अधिकार र व्यक्तिको सम्पत्ति प्राप्त गर्ने कुरालाई कानूनद्वारा नै व्यवस्थित गर्न खोजिएको देखिन्छ। साथै व्यक्तिको सम्पत्ति सार्वजनिक हितका लागि राज्यले प्राप्त गर्दासमेत प्रचलित कानूनबमोजिम निर्धारित र उचित कार्यविधिको पालना गर्नुपर्ने सो नगरेमा उचित क्षतिपूर्तिलगायत त्यस्ता काम कारवाही वा निर्णयउपर पुनरावेदन गर्न पाउने कुरालाई

समेत व्यवस्थित गरेको देखिन्छ । यसबाट राज्य वा राज्यका साधिकार निकायहरूले व्यक्तिको सम्पत्ति प्राप्त गर्दासमेत संविधान र कानूनको निर्दिष्ट सीमाभित्र रहेर मात्र गर्नुपर्छ । अझ घरबासको अवस्था भनेको व्यक्तिको जराधार भएकोले त्यस्तो अवस्थामा राज्य थप संवेदनशील हुनुपर्ने हुन्छ । सहरीकरण आजको समयमा मानव सभ्यताको पहिचानको रूपमा विस्तार हुँदै गएको छ । सहरीकरणका लागि पूर्वयोजना प्राथमिक आवश्यकताका रूपमा देखिएको छ । सहरी विकासका लागि उपयुक्त स्थानमा समेत निर्धारित योजनाको अभावले विकास हुन नसकेको अवस्था पनि छ । राज्यका सम्बद्ध निकायहरू त्यस्ता कामका लागि समयमा तत्पर नहुने, भएका काम कारवाही पनि व्यवस्थितरूपमा सञ्चालन नगर्ने, अनुगमन, नियन्त्रण र नियमनका लागि खडा गरेका निकायहरूले आफ्नो जिम्मेवारी र दायित्व समयसापेक्षरूपमा निर्वाह नगरिदिनाले बिना योजना र अनियन्त्रितरूपमा बस्ती विकासले नै सहरीकरणको व्यवस्थापनमा नै समस्या उत्पन्न भएको पनि देखिन्छ । यस्ता समस्याहरू समाधान गर्न गरिएका प्रयासबाटै सहरीकरणका लागि आवश्यक पूर्वाधार निर्माणलगायतका सेवा सुविधा उपलब्ध गराउन सँगसँगै चुनौतीहरू थपिँदै जाने क्रम बढ्दोरूपमा देखिन्छ । कतिपय राज्यका निकायहरूको गैर जिम्मेवारपूर्ण क्रियाकलापबाट समेत थप चुनौतीहरू सिर्जना भएका छन् ।

८. प्रस्तुत मुद्दामा जनकपुर नगरपालिकाअन्तर्गतको स्टेशन रोडमा सडक विस्तार गर्ने योजनाअनुरूप कार्य सञ्चालन सुरु गर्ने क्रममा कायम रहेको सडकको विस्तार गर्न सडकको किनारामा रहेका घर पर्खालमा नगरपालिकाका तर्फबाट चिह्न लगाउँदै हिँडेपछि विवाद उत्पन्न भएको अवस्था देखिन्छ । जनकपुर नगरपालिकाले त्यस्तो कार्य गर्नका

लागि आफूहरूलाई कुनै जानकारी नै नदिई अनधिकृत निर्णयको आधारमा कार्य गर्न खोजेको कारण आफ्नो संविधानप्रदत्त साम्पत्तिक तथा मौलिक हकमा आघात पर्न गएकोले त्यस्तो गैरकानूनी निर्णय बदर गरी सो निर्णयका आधारमा गरिन लागेको काम कारवाही रोकी पाउँ भन्ने नै जिकिर लिएको पाइयो ।

९. जनकपुर नगरपालिका एक स्वायत्त संस्था भएको र स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ले प्रदान गरेको अख्तियारीअन्तर्गत रहेको देखिन्छ । उक्त ऐनको भाग ४ मा नगरपालिकासम्बन्धी व्यवस्थामा नगर क्षेत्र तोकिने, नगर क्षेत्रमा नगर परिषद्, नगरपालिका, वडा समितिलगायतका विभिन्न व्यवस्था भएको पाइन्छ । निवेदकहरू जनकपुर नगरपालिकाको स्टेशन रोडमा बसोबास गर्ने व्यक्तिहरू रहेको मिसिल अध्ययनबाट देखिन्छ । हाल नगरपालिकाको तर्फबाट प्रस्तुत स्पष्टीकरण पत्रमा संलग्न कागजातहरूबाट राजर्षि जनक राजमार्ग (स्टेशन) मा बसोबासस्थल भएको निवेदनको व्यहोराबाट समेत खुलेको छ । निवेदन व्यहोरामा उक्त सडक ४२ फिट चौडा कायम रहेको भन्ने र नगरपालिका सडक अधिकार क्षेत्रमा ६२ मिटर उल्लेख भएको पाइन्छ । मिति २०७०/०९/२७ गते जनकपुर नगरपालिकाको २०औं नगर परिषद्को दोस्रो सत्र प्रमुख एवं कार्यकारी अधिकृत श्री जगन्नाथ लामिछानेको अध्यक्षतामा बसेको बैठकले सडकहरूको मापदण्डअनुसार एडीबीको सहयोगमा सञ्चालित आइयुडिपी को कार्य अगाडि बढाउने र आगामी दिनमा सडकहरूको मापदण्ड निर्धारण गर्ने क्रममा रेल्वे स्टेशनदेखि जनकचोक हुँदै मुरली चोक, हनुमानगढीसम्म १६ मिटर कायम गर्ने उल्लेख भएको रहेछ । सो मापदण्ड कार्यान्वयन हुनुभन्दा धेरै पहिलादेखि नै निवेदकहरूले जनकपुर नगरपालिकाबाट नक्सा पास गराई घर बनाएको भन्ने

मिसिल संलग्न कागजातहरूबाट देखिन आएको छ । यसबाट उक्त मापदण्ड लागू हुनुभन्दा अगाडि नै प्रचलित कानूनबमोजिम नक्सा पाससमेत गरी निवेदकहरूले घरहरू बनाएको कुरामा विवाद देखिएन । घर निर्माण गर्न नक्सा पास गर्दाका बखत तोकिएको स्वीकृति मापदण्डबमोजिम भए गरेको अवस्थामा अन्यथा नगरेको भए वर्तमान अवस्थामा रहेका निवेदकका घरहरू स्वीकृत मापदण्डअनुसार नै रहे भएको मान्नुपर्ने हुन्छ । स्वीकृत मापदण्डविपरीत यदि कुनै घर बनाइएका भए प्रचलित कानूनको अधीनमा रही सम्बन्धित निकायले आवश्यक कारवाही गर्न सक्छ । तर घर निर्माणका समयमा नरहेको नभएको मापदण्डको जिकिर लिई पहिले कानूनसम्मत तरिकाले नक्सा पास भई निर्माण भएका घर, भवन वा स्ट्रक्चर सम्बन्धित व्यक्तिहरूलाई कुनै पूर्वसूचना वा जानकारी नै नदिई घर कम्पाउन्ड भत्काउने भनी चिह्न लगाउँदै हिँड्ने कार्यलाई कुनै पनि तवरले उचित मान्न सकिँदैन । सहरीकरणको क्रममा व्यक्ति विशेषको बसोबासको सम्पत्तिमा हस्तक्षेप गर्नुपर्दा पनि सरोकारवाला व्यक्तिलाई पूर्व सूचना दिने, मन्जुरी लिने र बसोबास नै नरहने अवस्थामा उचित क्षतिपूर्ति प्रदान गर्नु पनि राज्यको दायित्व हुन आउँछ । सडक विस्तारको कामबाट प्रत्यक्षरूपमा नै सोही क्षेत्रका बासिन्दाहरू लाभान्वित हुने हुँदा उनीहरूको सहमति र स्वीकृतिबेगर त्यस्ता काम प्रभावकारी हुन पनि सक्दैन । निवेदकहरूले विद्यमान सडक मार्ग पर्याप्त रहेको भन्ने निवेदन जिकिर लिएको पाइन्छ । एकातिर घर निर्माणका लागि इजाजत दिने अर्कोतर्फ सडक विस्तारका नाममा बसोबासका लागि निर्माण भएका घर पर्खाल भत्काउने कार्यले कानूनी शासनको उपहास हुने सम्भावना देखिन्छ । राज्यले तत्काल प्रचलित कानूनबमोजिम भए गरेको कार्यलाई अन्यथा गर्न नहुने र गर्ने परे पनि उचित क्षतिपूर्ति दिई

विधिसम्मत रूपमा मात्र गर्नुपर्ने हुन्छ । सरोकारवाला व्यक्तिको सहमति र स्वीकृतिमा उचित वा पर्याप्त क्षतिपूर्ति दिएर त्यस्ता सम्पत्ति सार्वजनिक हितका लागि उपयोग गर्न नसकिने होइन ।

१०. सडक विस्तार कार्य त्यसका वरिपरि रहेका व्यक्तिहरूको मात्र सरोकार नभएर त्यसमा संलग्न नभएका व्यक्तिहरूको समेत सरोकार र चासोको विषय हो । तत्काल सडक किनारामा रहेका व्यक्तिले मात्र त्यसको उपभोग गर्ने जस्तो देखिए पनि यो सार्वजनिक सरोकारको विषय नै हो । यदि सडक विस्तार गर्न आवश्यक भएर निजी सम्पत्तिमाथि अतिक्रमण हुने भएमा पनि सो प्रक्रिया कानूनसम्मत रूपमा अवलम्बन गरेर मात्र गर्नुपर्ने हुन्छ । यस सम्बन्धमा यसै अदालतको संयुक्त इजलासबाट पुनरावेदक / विपक्षी डा. भाइकाजी तिवारी वि. चतुर्भुज भट्टसमेत प्रत्यर्थी / निवेदक भएको मुद्दामा मिति २०७२/०९/०२ (ने.का.प.२०७२, नि.नं.९५०८) मा सिद्धान्तसमेत प्रतिपादित भइरहेको अवस्था छ ।

११. यस विवादमा निवेदकहरूले जनकपुर नगरपालिकाको मिति २०७०/०९/२७ को निर्णयपूर्व नै घर बनाई बसोबास गरी आएको कुरामा विवाद देखिएन । प्रस्तुत निवेदनका सम्बन्धमा विपक्षीहरूमध्ये जनकपुर नगरपालिका, नगर परिषद् कार्यकारी अधिकृत, जिल्ला विकास समिति, सहरी विकास परियोजनाको कार्यालय, जनकपुरलगायतका विपक्षीहरू कुनै लिखित जवाफ नै प्रस्तुत नगरी अटेर गरी बसेकोमा यस अदालतको मिति २०७२/०५/२९ को आदेशबाट स्पष्टीकरण पेस गर्दासमेत जनकपुर नगरपालिका कार्यालयले सो विवादित विषयको औचित्यताबारे स्पष्ट खुलाउनु पर्ने कुनै व्यहोरा खुलाएको अवस्था छैन ।

१२. मिति २०७०/०९/२७ मा निर्णय गर्दासमेत एक मात्र पदाधिकारी नगरपालिका प्रमुख

र कार्यकारी अधिकृतको उपस्थितिमा अन्य केही आमन्त्रित कर्मचारीहरूको उपस्थितिमा निर्णय भएको र सो निर्णय पनि हाल विद्यमान घर बसोबासका बारेमा कुनै कुरा नबोली पछिल्ला दिनमा कार्यान्वयन हुने भाषामा लेखिएको देखिन्छ । यस स्थितिमा राज्यको जिम्मेवार निकायले नागरिकको संविधान र प्रचलित कानूनप्रदत्त हकको संरक्षण गर्नुपर्नेमा प्रचलित कानूनले तोकेको कार्यविधि र सीमा नै उल्लङ्घन गरी जनकपुर नगरपालिकाले नगर परिषद्को नाममा एकतर्फी निवेदकहरूको घर बसोबास प्रभावित हुने गरी सडक विस्तार गर्न लागेको भन्ने देखिन आएको छ । सडक विस्तार गर्न जनकपुर नगरपालिकाले पूर्व सूचना दिई सरोकारवालाहरूलाई जानकारी दिएको र कानूनबमोजिम उचित क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने वा गरिसकेको भन्न पनि सकेको पाइँदैन । उक्त सडक विस्तार गर्ने सम्बन्धमा काम कारवाही अगाडि बढाउने प्रमुख कारणी देखिएको जनकपुर नगरपालिकासमेतले कुनै लिखित जवाफ नै पेस नगरी बसेको अवस्था देखियो । निर्धारण गरिएको सडक मापदण्ड र त्यसपछि निर्माण गरिने भौतिक संरचनाबारे विपक्षी जनकपुर नगरपालिकाले औचित्यता पुष्टि गर्न सकेको पनि छैन । निवेदकको स्वीकृति मन्जुरी बिना गैरकानूनी तवरले निवेदकको घर पर्खाल भत्काई सडक विस्तार गर्ने कार्य गर्नु कानूनसम्मत कार्य हो भन्न मिलेन । यी निवेदकहरूले घर बसोबासका लागि बनेका संरचनाहरू तत्कालीन अवस्थामा विद्यमान कानूनविपरीत निर्माण गरिएका थिए भनी पुष्टि गरी कुनै जवाफसमेत प्राप्त भएको छैन । यस्तो अवस्थामा प्रचलित कानूनबमोजिम एकपटक इजाजत प्राप्त गरी, नक्सा पास गराई निर्माण गरिएका घर भवन वा संरचना कुनै सार्वजनिक हित वा सडक विस्तारका लागि लिनुपर्ने भएमा पनि प्रचलित कानूनबमोजिम कारवाही चलाई निवेदकहरूलाई उचित

र विधिसम्मत रूपमा क्षतिपूर्ति दिएर प्राप्त गर्नुपर्ने हुँदा सो सम्बन्धमा कुनै व्यहोरा खुलाएको समेत पाइएन ।

१३. तसर्थ माथि उल्लिखित आधार र कारणसमेतबाट प्रस्तुत निवेदन मागबमोजिम जनकपुर नगरपालिकाको नगर परिषद्को भनिएको मिति २०७०/९/२७ को निर्णय स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को परिच्छेद २, दफा ७६ बमोजिम गठन हुने नगर परिषद्को कानूनबमोजिमका पदाधिकारीहरूको पूर्ण बैठकबाट निर्णय भएको भन्नेसमेत देखिएन । तोकिएका पदाधिकारीहरू मध्ये नगरपालिकाका प्रमुख तथा कार्यकारी अधिकृत मात्रको अध्यक्षतामा केही आमन्त्रित र सो मा पनि कर्मचारीहरूलाई राखी गरिएको निर्णयले कानूनी मान्यता पाउन सक्ने हुँदैन । जिल्ला परिषद्ले पूर्णता पाउन नसकेको अवस्थामा गरिएको वैकल्पिक व्यवस्थाबारे विपक्षी सरोकारवाला निकाय मौन बसिदिँदा झन अन्यौलता बढेको र कानूनी राज्यमा यो अवस्था शोभनीय नहुँदा नागरिकको सम्पत्ति जस्तो नैसर्गिक र अहरणीय अधिकारमा आघात पुग्ने गरी भएको निर्णयलाई कायम राखिरहन उचित देखिएन । यस्तो अवस्था र परिस्थितिमा सोही निर्णयका आधारमा घर बसोबास भइरहेको संरचना भत्काउन मिल्ने हुँदैन । कानूनबमोजिम बाहेक मापदण्डविपरीत बनेका घर संरचना कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी भत्काउन, हटाउन परेमा अधिकार प्राप्त निकायले कारवाही अगाडि बढाउन सक्ने नै हुन्छ । अन्यथा प्रक्रिया नै पूरा नगरी तत्कालीन मापदण्ड पूरा गरी बनाइएका घर संरचनालाई सडक विस्तारका नाममा जहिलेसुकै भत्काउन हटाउन मिल्ने होइन । प्रस्तुत निवेदनका सम्बन्धमा नगर परिषद्को उक्त निर्णय प्रचलित संविधान र विद्यमान कानूनी व्यवस्था विपरीत देखिँदा नगर परिषद्को मिति २०७०/०९/२७

को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ ।

१४. निवेदकहरूको उल्लिखित जग्गाहरूमा निवेदकहरूको स्वामित्व रहेको र निजी स्वामित्वमा रहेको जग्गामा बनेका संरचना सार्वजनिक हितका लागि सार्वजनिक सडक निर्माण वा अन्य प्रयोजनका लागि प्रयोग गर्नुपर्ने भई अधिग्रहण गरी लिन पर्ने भएमा पनि सरोकारवाला जग्गाधनीलाई सो जग्गा प्राप्त गरेबापतको उचित क्षतिपूर्ति वा मुआब्जा दिएर मात्र अधिग्रहण गर्न वा प्राप्त गर्न सक्ने हुन्छ । विपक्षी जनकपुर नगरपालिका र नगर परिषद्को उल्लिखित सडक विस्तारका नाममा गरिएका काम कारवाही कानूनको उचित प्रक्रिया पूरा गरी गरे भएको नदेखिएको तथा जुन निर्णयका आधारमा सडक किनारामा रहेका घर संरचना भत्काउने कार्य अगाडि बढाइएको हो, सो निर्णय नै बदर गरिएको अवस्था हुँदा उक्त निर्णय कायम रहन नसक्ने भएकाले तोकिएको मापदण्डभित्र रही उचित र मनासिब क्षतिपूर्ति दिएर मात्र सडक विस्तार गर्नु, अनाहक र बलजपती गरी निवेदकहरूको सो घर, संरचना निर्माण गर्दा मापदण्डभित्र रहेको भए र अधिकारप्राप्त निकाय वा पदाधिकारीले विद्यमान कानूनबमोजिम नक्सा पास गरी वा निर्माण अनुमति प्रदान गरी बनाइएका घर संरचना नभत्काउनु, भत्काउन नलगाउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा प्रतिषेधको आदेश जारी हुने ठहर्छ ।

१५. साथै, प्रस्तुत निवेदनमा विपक्षीहरूमध्ये जनकपुर नगरपालिका कार्यालय, नगर परिषद् तथा जनकपुर नगरपालिकाका प्रमुख तथा कार्यकारी प्रमुखका तर्फबाट अदालतबाट जारी भएको म्यादभित्र लिखित जवाफ नै पेस नगरी बसेको अवस्था छ । सो सम्बन्धमा हेर्दा यस अदालतबाट मिति २०७२/०५/१५ मा निज विपक्षीहरूको नाउँको म्याद मिति २०७१/०६/२६ मा नै तामेल भए तापनि अदालतको आदेशलाई अटेर गरी लिखित जवाफसमेत

पेस गरेको नदेखिँदा सम्बन्धित कार्यालयसँग स्पष्टीकरण माग गर्ने यस अदालतबाट आदेश हुँदा सो आदेशपश्चात् केही निर्णयका कागजातहरूको फोटोकपी नक्कल संलग्न राखी मिति २०७२/०६/१८ च.नं.११२१ को पत्रबाट जनकपुर नगरपालिका कार्यालयका कार्यकारी अधिकृत श्री पुण्यप्रसाद लुइँटेलले पेस गरेको स्पष्टीकरण मिसिल सामेल रहेको देखियो । सो स्पष्टीकरणमा “यस कार्यालयको कार्यकारी अधिकृत र यस उपमहानगरपालिकाको नगर परिषद्समेतका नाममा प्रेषित पत्रहरू तामेल प्राप्त नभए तापनि सहरी विकास परियोजनाको कार्यालयको पत्रबाट यस कार्यालयसमेतलाई जानकारी प्राप्त भएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको देखियो । मिसिल सामेल रहेको सुरु म्याद तामेली अवस्थालाई हेर्दा जनकपुर नगरपालिकाको कार्यालय जनकपुरका कार्यकारी अधिकृत, जनकपुर नगरपालिका नगर परिषद् र जनकपुर नगरपालिकासमेतको नाममा मिति २०७१/०५/१५ मा जारी म्याद मिति २०७१/०६/२६ गते खरिदार मिथिलेश झाले बुझी लिएको सम्बन्धित कार्यालयको अड्डाको छाप लागेको धनुषा जिल्ला अदालतबाट प्राप्त मिसिल सामेल प्रतिवेदनहरूबाट देखिइरहेको अवस्था छ ।

१६. जनकपुर नगरपालिकाको कार्यालयको स्पष्टीकरण पत्रमा त्यस्तो जानकारी प्राप्त नभएको भनी सामान्य जवाफ दिनुका अतिरिक्त प्रस्तुत विवादका विषयमा अन्य कुनै व्यहोरा खुलाइएको पाइएन । साथै अदालतमा विचाराधीन विवादित विषयमा सरोकारवाला निकाय वा पदाधिकारीको चासो र चिन्ता हुनुपर्छ । अधिकारप्राप्त अधिकारीको सामान्य काम कारवाही र निर्णयले आम जनताको अपूरणीय क्षति हुन सक्ने सम्भावनालाई दृष्टिगत गरी आफ्नो कर्तव्य निर्वाह गर्नेतर्फ तत्पर रहनुपर्नेमा तत्कालीन

कार्यकारी प्रमुखले त्यसतर्फ गम्भिरता देखाएको पाइएन। कार्यालयको जुनसुकै कर्मचारीले गरेको काम कारवाहीको अन्तिम जिम्मेवारी कार्यालय प्रमुखको हुने र सो प्रति उत्तरदायित्व ग्रहण गर्नु अनिवार्य पनि हुन्छ। अदालतले स्पष्टीकरण सोध्नुपर्ने अवस्था सिर्जना हुनु र सोको जवाफमा आफू मातहतका कर्मचारीको काम कारवाहीलाई बेवास्ता गरी औपचारिकताका लागि स्पष्टीकरण दिनु मात्र पर्याप्त हुँदैन। तसर्थ, अदालतबाट माग गरिएको जवाफ नपठाएको र पछि स्पष्टीकरण सोधी पठाउँदासमेत गलत र झुट्टा जिकिर गरी केवल औपचारिकता निर्वाह गर्ने गरी लेखी पठाएको कारणबाट न्यायिक प्रक्रियामा असहयोग गरेको देखिएकोले जनकपुर नगरपालिकाका तत्कालीन कार्यकारी अधिकृतलाई न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा ३४(२) बमोजिम रु.५,०००/- (अक्षरेपी पाँच हजार रुपैयाँ) जरिवाना हुने ठहर्छ। निजबाट लागेको जरिवाना असुलउपर गरी दाखिला गर्न लगाउनु भनी सम्बन्धित धनुषा जिल्ला अदालतमा लगत दिई पठाउनु। पक्षहरूलाई प्रस्तुत रिट निवेदनमा भएको आदेशको जानकारी गराई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाइ दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. ईश्वरप्रसाद खतिवडा

इजलास अधिकृत : नगेन्द्रकेशरी पोखरेल

इति संवत् २०७३ साल कात्तिक १८ गते रोज ५ शुभम्।

निर्णय नं. १७८८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा
आदेश मिति : २०७३।१।१९

०७२-WO-०३३१

विषय: परमादेश

निवेदक : धादिङ जिल्ला, सल्यानकोट गा.वि.स.वडा
नं.७ स्थायी वतन भएको हाल का.जि.
का.म.न.पा. वडा नं.१६ नयाँ बजार क्षेत्र बस्ने
अधिवक्ता तुलसी सिंखडा

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार,
काठमाडौंसमेत

- देशको प्राकृतिक स्रोतको समुचित उपयोग तथा जनताको सम्मानपूर्वक बाँचन पाउने अधिकार सुनिश्चित हुने भनिएको यस्तो गम्भिर एवं दुरगामी प्रभाव पर्ने विषयमा नेपालको संविधानको धारा १३३(२) बमोजिम सर्वोच्च अदालतलाई प्राप्त असाधारण अधिकार क्षेत्रभित्र प्रवेश गर्नु अघि निवेदक आफैँले पनि नेपालको कानूनी व्यवस्था एवं त्यसमा भएका संसोधन, परिवर्तन सुधारहरू के कस्तो तवरबाट के कहिले भएका छन, सरकारतर्फबाट के कस्तो कामहरू भएका

छन ? त्यसमा उपलब्धि भएको छैन भने के कस्ता कारणले उपलब्धि नभएको हो, यसमा विज्ञहरूको भनाई र निष्कर्ष के कस्तो रहेको छ, के के अनुसन्धान आदि भएका छन, कुनै निकायले कस्तो कानूनी कर्तव्य पालना गरेको छैन इत्यादि विषयमा निवेदक आफैँले अध्ययन गरी कुनै पूर्वाग्रह तथा व्यक्तिगत स्वार्थ नराखी अदालतसमक्ष कानूनी तथा संवैधानिक विषयहरू प्रस्तुत गर्नुपर्ने।

(प्रकरण नं. २)

- नेपाल पेट्रोलियम ऐन, २०४० को दफा ९ का मान्यताअनुरूप नेपालको संविधानको धारा १३३(२) बमोजिम परमादेश वा अन्य उपयुक्त आदेश माग भएकोमा उक्त दफा ९(२) पेट्रोलियमबाहेकको अन्य खनिज पदार्थको अन्वेषण र उत्पादनसँग सम्बन्धित रहेकोले प्रस्तुत निवेदनको विषयवस्तुसँग सम्बन्धित पनि देखिँदैन। नेपालको संविधानको धारा १३३(२) मा सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवादमा समावेश भएको कुनै संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको निरूपणका लागि आवश्यक उपयुक्त आदेश जारी गर्ने, उचित उपचार प्रदान गर्ने र त्यस्तो विवादको टुंगो लगाउने असाधारण अधिकारक्षेत्र यस अदालतलाई भएको भएतापनि निवेदकले त्यस्तो कुन संवैधानिक वा कानूनी विवाद उत्पन्न हुन गएको हो सो स्पष्ट गर्न सकेको नदेखिने।
- नेपालको संविधानको धारा ५१ को देहाय (छ) मा प्राकृतिक साधन स्रोतको संरक्षण सम्बर्द्धन र उपयोगसम्बन्धी नीतिअन्तर्गत

राष्ट्रिय हितअनुकूल तथा अन्तरपुस्ता समन्वयको मान्यतालाई आत्मसात् गर्दै देशमा उपलब्ध प्राकृतिक स्रोत साधनको संरक्षण, सम्बर्द्धन र वातावरणअनुकूल दिगोरूपमा उपयोग गर्ने नीति राज्यले अवलम्बन गर्ने भन्ने उल्लेख छ। देशमा आमूल संवैधानिक विकास भई नेपालको संविधान लागू भएको परिप्रेक्ष्यमा आवश्यक देखिएका कानूनहरू निर्माण परिमार्जन एवं संसोधन गर्न संविधानले व्यवस्था गरेको विधायिकी अधिकार प्रयोग गर्ने र कार्यान्वयन गर्ने सम्बद्ध निकायहरूले आ-आफ्ना कर्तव्य र दायित्वहरू क्रमिकरूपमा पालना गर्दै लैजाने विश्वास गर्नु आवश्यक हुने।

(प्रकरण नं. ३)

निवेदकको तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता तुलशी सिंखडा
विपक्षीको तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता
श्यामकुमार भट्टराई

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपाल पेट्रोलियम ऐन, २०४० को दफा ९

आदेश

न्या. अनिलकुमार सिन्हा : नेपालको संविधानको धारा ३२ तथा धारा १०७(२) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने प्रस्तुत रिट निवेदन तथा लिखित जवाफहरूको संक्षिप्त तथ्य यसप्रकार छ:

रिट निवेदक एक वैध (Bonafide) नेपाली नागरिक हुँदा हरेक नागरिकलाई यस मुलुकको प्रथम

गणतान्त्रिक संविधान, २०७२ ले विभिन्न प्रकारका मौलिक हक अधिकारहरू प्रदान गरेको छ । मौलिक हकमाथि आघात पार्ने र त्यसमा मूर्तरूपमा देश र नागरिकका चासोलाई अन्यथा र अवरोध (Obstacle) हुने क्रियाकलाप हुन गएमा मौजूदा ऐन-नियमका प्रावधानलाई अक्षरशः कार्यान्वयन गर्न / गराउन, भनी संविधानको धारा १३३ (२) को अधीनमा रही नागरिकका मौलिक र संवैधानिक अधिकारहरू (Fundamental, Constitutional rights) को सवालमा धारा १३३(२) को परिधिमा रहेर सर्वोच्च अदालतले असाधारण अधिकार क्षेत्रअन्तर्गत परमादेशलगायतका आदेश जारी गर्न सक्ने प्रावधान धारा १३३(३) ले प्रस्तरूपमा व्यवस्था गरेको अवस्था छ ।

नेपालमा हाल, नेपाल पेट्रोलियम ऐन, २०४० यसको नियमावली एवम् नेपाल खानी ऐन, २०२३ समेत रहेको अवस्था छ । हामीसँग अपार जलस्रोत छ । आजको विश्वमा खाडी राष्ट्रहरू (Gulf countries) अरब देशहरू (Arabian Countries) जसलाई आम विश्वले तेलका खानी राष्ट्रहरू मानिन्छ, ती देशहरूबाट मात्रै सम्पूर्ण विश्वले तेलको भर नपरी हरेक राष्ट्रले वैज्ञानिक अनुसन्धान (Scientific Research) गरी आ-आफ्नो भूमिबाट समेत सक्दोरूपमा पेट्रोलियम पदार्थ उत्पादन गर्नुपर्ने हुन्छ । हाम्रा छिमेकी राष्ट्र चीन र भारतले झण्डै २८ देखि ३३ प्रतिशतका हाराहारीमा स्वयम् इन्धन उत्पादन गर्छन् भने बाँकी उनीहरूले पनि तेल उत्पादक देशहरू Oil Products countries (OPC) बाट लिने नै हो । नेपालले भने एक सिलिन्डर ग्यास र एक लिटर तेल आफूले उत्पादन गर्न नसक्नु यो आफैँमा परनिर्भर मानसिकताको विगत लामो समयदेखिको उपज हो । जुन पीडाबाट आज नेपाली जनताको मौलिक हक Right to dignified life

सम्मानपूर्ण बाँच्न पाउने हक धारा १६ बाट वञ्चित भइराखेको छ भने उपर्युक्त हरफमा लेखिएका ऐन नियमावलीमा भएका प्रावधानका आधारमा पेट्रोलियम पदार्थको अनुसन्धान, अन्वेषण एवम् उत्खनन गर्ने जिम्मेवारी बोकेको प्रत्यर्थीले गर्नुपर्ने कार्य नगरेबाट कार्यच्युत भइरहेको अवस्था छ । प्रत्यर्थी राष्ट्र र जनताको हितमा नेपाल पेट्रोलियम ऐन, २०४० को दफा ४, ५, ९ र १६ ले व्यवस्था गरेको किन नगरिएको जसको मार आम नेपाली जनताले वि.सं.२०७२ आश्विन ४ गतेदेखि, हाम्रा नजिकका छिमेकी राष्ट्र India को नाकाबाट नेपाल सरकार (नेपाल आयल निगम) ले तेललगायतका पदार्थ ल्याउन नसक्दा आम नेपाल राष्ट्रले दैनिक जीवन कष्टकररूपमा भोगिरहेका छौं ।

अतः नेपाल सरकारले यस घडीमा International Law of Sea र भियना कन्भेन्सन, १९८२, The United Nations Convention on the Law of Sea, १९८२ ले निर्वाधरूपमा भू-परिवेष्टित राष्ट्रहरूलाई समुद्रसम्मको पारवहन अधिकार (Transit right) दिएको छ । त्यसबाट समेत नेपाल विमुख बन्नु पर्यो हालको अवस्थामा । यस परिस्थिति आउनुमा नेपाल सरकारले पारवहन बाटो हुने छिमेकी भारत सरकारसँग यस किसिमको राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय गतिविधिहरूको द्विपक्षीय सम्बन्धमा रहेको कठिनाइ र बहुपक्षीय र द्विपक्षीय कर्तव्य / दायित्व (Multilateral and bilateral Obligation) को सही नेतृत्व गर्न नसक्नु नै हो । आजको समयमा आफ्नो देशमा भएको सम्भाव्यता अध्ययन केही नगरी परनिर्भरताको मानिसकताबाट विगत दशकौँदेखि नेपाल सरकार रहनु र नेपाल पेट्रोलियम ऐन, २०४० को प्रावधानलाई समयअनुसार कार्यान्वयन नगर्नु र एउटै Comprehensive Act पेट्रोलियम पदार्थका

सवालमा नबनाई, भएको ऐन नियम पनि समयअनुसार परिमार्जित नगरी छिमेकीबाट केही नसकी परिनिर्भर मानसिकताको उपज आज आम नेपालीले भोगिरहेका छौं । तसर्थ नेपाल पेट्रोलियम ऐन, २०४० को दफा ९ मा विशेष व्यवस्था: भएअनुसार प्रत्यर्थीबाट नेपालको भूभाग (टेरीटोरी) मा सम्भाव्य पेट्रोलियम पदार्थका अन्वेषण उत्खनन गरी स्वदेशमै पेट्रोलियम पदार्थका उत्पादनको कार्य गर्नु गराउनु एवम् प्रस्तुत दफा ९ लाई समय सापेक्ष पेट्रोलियम पदार्थका उत्पादनको सवालमा माथि अनुच्छेद (२) मा लेखिएको विधायन (Statutes) हरूलाई एउटै Comprehensive Act (विस्तृत / एकीकृत ऐन) बनाई, अविलम्ब मूर्तरूपमा स्वदेशमै सम्भाव्य ठाउँहरूमा पेट्रोलियम पदार्थका अन्वेषण, उत्खनन, एवम् उत्पादन गर्नु भनी नेपाल पेट्रोलियम ऐन, २०४० को दफा ९ को विस्तृत मान्यताअनुसार नेपालको संविधान २०७२ को धारा १३३ (३) बमोजिम परमादेशलगायत उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार कारण भए सबुद प्रमाणसहित म्याद सूचना पाएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र विपक्षीहरूले महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी आदेश र निवेदनको प्रतिलिपीसमेत साथै राखी विपक्षीहरूका नाममा म्याद सूचना जारी गरी लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७२।७।२३ को आदेश ।

नेपालमा पेट्रोलियम पदार्थको व्यवस्थित अनुसन्धान कार्य वि.सं.२०३५/०३६ सालमा नेपालको तराई र चुरे क्षेत्रमा Airborne Magnetic

Survey नामको भू-भौतिक अनुसन्धान गरेपछि सुरु भएको, उक्त अनुसन्धानपश्चात् यस विभागबाट पेट्रोलियम अन्वेषण कार्यलाई व्यवस्थित गर्ने प्रयोजनका लागि नेपालको पूर्वदेखि पश्चिमसम्मको सम्पूर्ण तराई र चुरेको भूभागको करिब ५०,००० वर्ग कि.मी. क्षेत्रफल समेटिने र प्रत्येक अन्वेषण खण्डको क्षेत्रफल करिब ५,००० वर्ग कि.मी. रहने गरी जम्मा १० वटा अन्वेषण खण्डहरू निश्चित गरी सोको कार्यान्वयनका लागि नेपाल पेट्रोलियम ऐन, २०४०, नेपाल पेट्रोलियम नियमावली, २०४१ र पेट्रोलियम उद्योग (आयकर) नियमावली, २०४१ जारी गरिएको, नेपाल सरकारले दुईपक्षीय तथा बहुपक्षीय अन्तर्राष्ट्रिय साझेदारीमार्फत उपर्युक्त अन्वेषण खण्डहरूमा विभिन्न समयमा Airborne Magnetic Survey (४८००० व.कि.मि.) Photogeological Study (६००० व.कि.मि.), Seismic Survey (५२५३ कि.मि.) र Gravity Survey (२३५०० व.कि.मी.) प्राविधिक अध्ययन भइसकेको, वि.सं. २०४२ सालमा नेदरल्याण्डको Shell नामको तेल कम्पनीसँग पेट्रोलियम सम्झौता भई पेट्रोलियम अन्वेषण कार्यका लागि वि.सं.२०४५ सालमा मोरङ जिल्लाको राधानगरस्थित अन्वेषण खण्ड-१० मा ३,५२० मि. गहिराईसम्म ड्रिलिङ गर्दासमेत सकारात्मक नतिजा प्राप्त नभएपछि सम्झौताबमोजिमको दायित्व वहन गर्न सो कम्पनी नेपालबाट विधिवत् बिदा भएको, नेपालका दशवटै अन्वेषण खण्डमा अन्वेषण कार्य गर्ने उद्देश्यले विभिन्न चरणमा अन्तर्राष्ट्रिय टेण्डर आह्वान गरी विभिन्न मितिमा अन्तर्राष्ट्रिय कम्पनीहरू क्रमशः Texanana Resources Company, USA, CAIRN Energy PLC, UK; Emirates Associated Business Group (EABG), UAE / BBB Champions, USA सँग पेट्रोलियम सम्झौता

सम्पन्न गरिएको व्यहोरा सम्मानित अदालतसमक्ष जानकारी गराउँदछु।

अन्वेषण खण्डहरू ओगटी राख्ने तर पेट्रोलियम कार्यलाई सम्झौताअनुसार निरन्तरता नदिने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्दै कारवाही स्वरूप माथि उल्लिखित सम्पूर्ण ४ वटै कम्पनीहरूसँगको पेट्रोलियम सम्झौता रद्द गरिएको, यसरी नेपाल पेट्रोलियम ऐन, २०४० को व्यवस्थाअनुसार नेपाल सरकारले माथि उल्लिखित कार्यहरू गरिरहेको र पेट्रोलियम ऐन / नियमलाई समयसापेक्ष परिमार्जन गर्ने कार्य गरिरहेको अवस्था विद्यमान रहँदा विपक्षी रिट निवेदकले यस विभागसमेतसँग पेट्रोलियम अन्वेषण कार्यको वर्तमान अवस्थाको बारेमा कुनै सूचना र जानकारी नै नलिई, नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित गरेको पेट्रोलियम सम्झौता अन्त्यको सूचनासँगसमेत बेखबर रही, कपोलकल्पित तथा मनगढन्ते ढंगले आरोप लगाई सम्मानित अदालतसमक्ष दिएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज भागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार, उद्योग मन्त्रालय, खानी तथा भूगर्भ विभागको निमित्त महानिर्देशक उत्तमबोल श्रेष्ठसमेतको लिखित जवाफ।

पेट्रोलियम पदार्थ, खाना पकाउने एल.पी. ग्यास एवं अन्य वस्तुहरू नेपाल राज्यभर चरम अभाव भई सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ को दफा ६६ तथा सार्वजनिक खरिद नियमावली, २०६४ को नियम १४५ बमोजिमको विशेष परिस्थिति उत्पन्न भएको र सार्वजनिक सुरक्षा एवं हितमा प्रतिकूल असर परेकोले हवाई इन्धन, पेट्रोल, डिजेल, मट्टीतेल, खाना पकाउने एल.पी. ग्यासलगायतका वस्तुहरूको आपूर्ति व्यवस्थालाई नियमित गर्नको लागि सोही ऐनको दफा ६६ तथा नियम १४५ बमोजिम हवाई इन्धन, पेट्रोल, डिजेल, मट्टीतेल, खाना पकाउने एल.पी.ग्यास नेपाल आयल निगम लिमिटेडको व्यवस्थापनले कुनै पनि

मुलुकबाट खरिद गरी जुनसुकै मार्गबाट पैठारी गरी ती वस्तुहरूको नेपालभर आपूर्ति व्यवस्थालाई नियमित सहज र भरपर्दो बनाउने कार्य गर्नको निमित्त नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७२।०६।१४ को निर्णयबमोजिम निगम व्यवस्थापनलाई अख्तियारी दिएअनुरूप तत् निर्णयको कार्यान्वयनको लागि निगम व्यवस्थापनले कार्य गर्दै आएको अवस्था रहेको छ। साथै यस मन्त्रालय अन्तर्गत रहेको वाणिज्य तथा आपूर्ति व्यवस्थापन विभागलगायत अन्य विभिन्न संस्थानहरूले पनि प्रचलित कानूनको अधीनमा रही आ-आफ्नो क्षेत्रबाट कार्य गर्दै आएको अवस्था रहेको छ। यससम्बन्धी कार्यलाई अझ व्यवस्थित र नियमित गर्ने अभिप्रायले यस मन्त्रालयले विभिन्न मन्त्रालयहरू, सुरक्षा निकाय, निजी क्षेत्रलगायत सम्बद्ध अन्य निकायसँग समन्वय गरी आपूर्ति व्यवस्थालाई नियमित तथा सहज गर्नको लागि युद्धस्तरमा कार्य गर्दै आएको अवस्था छ। यस्तो विषम परिस्थितिमा पनि नेपालको संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकहरूको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्नको लागि यस मन्त्रालयले कार्य गर्दै आएकोले विपक्षी रिट निवेदकले जिकिर लिएअनुरूप मौलिक हकहरूको उल्लङ्घन भएको नदेखिएकोले रिट निवेदकले यस मन्त्रालयसमेतलाई विपक्षी बनाई दायर गरेको रिट निवेदन जिकिर तर्कसङ्गत नदेखिएको हुँदा निवेदन खारेज योग्य छ। जहाँसम्म रिट निवेदनको प्रकरण नम्बर ३ मा उल्लिखित नेपाल पेट्रोलियम ऐन, २०४० लगायतका विषयमा एउटै Comprehensive Act बनाई लागू गर्नुपर्ने भन्ने जिकिर छ, तत् सम्बन्धमा नेपालको संविधान, २०७२ को भाग ९ अन्तर्गत व्यवस्था भएको "संघीय व्यवस्थापन कार्यविधि" तथा सोही संविधानको धारा २९६ बमोजिम के कस्तो कानून बनाउने, संशोधन गर्ने वा खारेज गर्ने भन्ने विषय भएकोले उक्त कानून निर्माण

गर्ने सन्दर्भमा सोही संवैधानिक व्यवस्थाबमोजिम नै हुने हुँदा यस सन्दर्भमा विपक्ष रिट निवेदकको जिकिर तथ्यसङ्गत नदेखिएकोले रिट निवेदन खारेज भागी छ खारेज गरिपाउँ भन्ने वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, सिंहदरबारको तर्फबाट सचिव इन्द्रप्रसाद उपाध्यायको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०६९ को अनुसूची-२ को ४ अनुसार खानी तथा खनिज विकास विषय नभएकोले असम्बन्धित निकाय यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर भएको रिट निवेदन खारेज भागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार, ऊर्जा मन्त्रालयका तर्फबाट ऐ.का सचिव सुमनप्रसाद शर्माको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय संविधान तथा कानूनको परिपालना गरी, गराई कानूनी राज्यको अवधारणालाई साकार पार्ने र नागरिकका संविधान तथा कानून प्रदत्त हक, अधिकारहरूको सम्मान, संरक्षण एवं सम्बर्द्धन गर्ने काममा प्रतिबद्ध रहेको छ । जहाँसम्म पेट्रोलियम पदार्थको अन्वेषण तथा उत्खनन गर्नुपर्ने, विषय छ, नेपाल सरकारले मातहतका निकायहरूबाट पेट्रोलियम पदार्थको अन्वेषण, उत्खनन गर्ने कार्यको लागि आवश्यक पहल गरिरहेको छ । पेट्रोलियम पदार्थको अन्वेषण, उत्खनन तथा उत्पादनको विषय जटिल एवं ठूलो लगानी तथा विज्ञताको आवश्यकता पर्ने भएकोले यसका लागि सरकारी, निजी तथा बाह्य लगानीकर्ताको समेत सहयोग आवश्यक पर्ने हुन्छ । सो कुरालाई समेत ध्यान दिई नेपाल सरकारले विदेशी लगानी नीति, २०७१, विदेशी लगानी तथा एकद्वार नीति, २०४९ तथा विदेशी लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन, २०४९ जस्ता कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्थासमेत गरिसकेको अवस्था छ । राज्यको

सीमित स्रोत र साधनको अधिकतम परिचालन गरी नागरिकका आधारभूत आवश्यकताको रूपमा रहेको पेट्रोलियम पदार्थ सहजरूपले उपलब्ध गर्ने, गराउने कुरामा तथा स्रोत र साधनले भ्याएसम्म पेट्रोलियम पदार्थको अन्वेषण, उत्खनन तथा उत्पादन गर्ने विषयमा नेपाल सरकार क्रियाशील एवं प्रतिबद्ध छ । पेट्रोलियम पदार्थको अन्वेषण तथा उत्खननको लागि एकीकृत ऐन बनाउनु पर्ने निवेदन जिकिर सम्बन्धमा पेट्रोलियम पदार्थको अन्वेषण तथा उत्खनन गर्नको लागि नेपाल पेट्रोलियम ऐन, २०४० मा रहेको व्यवस्थाले के कसरी बाधा उत्पन्न गरिरहेको छ भन्ने सम्बन्धमा रिट निवेदनमा खुलाइएको अवस्था नभएको र विद्यमान कानूनहरूको सुधार तथा संशोधन गर्ने विषय आवश्यकताअनुसार निरन्तर चलिरहने प्रक्रिया हुँदा कानूनी सुधारको विषयमा रिट निवेदकले जिकिर गरेकै आधारमा सम्मानित अदालतबाट परमादेश जारी हुनुपर्ने अवस्था र आधार छैन । प्रस्तुत रिट खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

पेट्रोलियम पदार्थको अन्वेषणको सिलसिलामा अन्वेषण खण्ड-१० मा अन्वेषण गर्न नेदरल्याण्डको Shell कम्पनीसँग २०४२ सालमा पेट्रोलियम सम्झौता गरी कार्य अघि बढाइएकोमा उक्त कम्पनीको अन्वेषणबाट सकारात्मक नतिजा भने निस्कन सकेन । यसैक्रममा खण्ड (ख) मा उल्लेख भएका दश वटै अन्वेषण खण्डहरूमा अन्वेषण कार्य गर्ने उद्देश्यले विभिन्न चरणमा अन्तर्राष्ट्रिय बोलपत्र आह्वान गरी विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय कम्पनी Texanana Resources Company, USA, CAIRN Energy PLC, UK, Emirates Associated Business Group (EABG), UAE र BBB Champions, USA सँगको सम्झौता र मिति २०७१।८।१८

को निर्णयानुसार CAIRN Energy PLC, UK र Texana Resources Company, USA सँगको सम्झौता रद्द भई त्यसको सूचना नेपाल राजपत्रमा प्रकाशन भइसकेको छ भने उक्त अन्वेषण खण्डहरूमा अन्वेषण कार्य यथाशीघ्र अघि बढाउन हाल कार्यदल गठन गरी बोलपत्रसम्बन्धी कागजात तयार गर्ने कार्य भइरहेको छ । साथै विद्यमान नेपाल पेट्रोलियम ऐन, २०४० र पेट्रोलियम नियमावली, २०४१ लाई समयानुकूल संशोधन गर्ने गृहकार्यसमेत अघि बढिरहेको छ । यसप्रकार नेपाल पेट्रोलियम ऐन र नियमावलीको अधीनमा रही यस मन्त्रालयले आफ्नो काम कारवाही गरिरहेको अवस्थामा सम्मानित अदालतबाट परमादेशलगायत कुनै किसिमको आदेश जारी गरिरहनु पर्ने अवस्था नभएको र पेट्रोलियम पदार्थको उत्पादनका सम्बन्धमा नेपाल सरकारका सम्बन्धित नियमहरूबाट भइरहेको काम कारवाहीका बारेमा कुनै जानकारी नै नलिई नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचनासमेतसँग बेखबर भई खारेज भइसकेको नेपाल खानी ऐन, २०२३ समेत उल्लेख गरी परमादेश माग गरी दायर गरिएको विपक्षीको रिट निवेदन स्वतः खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार उद्योग मन्त्रालयका तर्फबाट ऐ.का सचिव सूर्यप्रसाद सिलवालको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदकले व्यवस्थापिका संसद्लाई विपक्षी बनाउनु पर्ने कुनै कारण एवं आधार खुलाउनु भएको छैन, नेपालका कुन नीति नियम बनाउने के कुन काम कारवाही गर्ने वा नगर्ने भन्ने विषय व्यवस्थापिका संसद्को कार्यक्षेत्र होइन र त्यस्ता कामकारवाहीमा व्यवस्थापिका संसद्को कुनै प्रकारको संलग्नता हुँदैन, रिट निवेदकले राष्ट्रिय सवालमा उठाएका विषय सान्दर्भिक र समय सापेक्ष भए तापनि व्यवस्थापिका संसद्ले त्यस विषयमा कुनै सरोकार र सम्बन्ध

नराख्ने हुँदा बिना कारण र वस्तुनिष्ठ आधार बिना यस सचिवालयलाई विपक्षी बनाउन न्यायसङ्गत छैन, व्यवस्थापिका-संसद् सचिवालय विशुद्धरूपमा व्यवस्थापिका संसद्लाई प्रशासनिक सहयोग गर्ने निकाय मात्र हो यसले सरकारका नीति एवं कानून कार्यान्वयन गर्ने कार्य गर्दैन । अतः यी विपक्षीले विरुद्ध खण्डमा नाम उल्लेख गरी विपक्षी बनाइएको आधारमा यस सचिवालयको नाउँमा प्रस्तुत रिट निवेदनका सम्बन्धमा कुनै आदेश परमादेश जारी हुनुपर्ने होइन रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यवस्थापिका संसद् सचिवालयको तर्फबाट सहसचिव (कानून) डा. रवि शर्मा अर्यालको लिखित जवाफ ।

सर्वप्रथमतः विपक्षी निवेदकले मुख्य माग दाबी लिई यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर गर्नु भएको रिट निवेदनको विषयवस्तुका दृष्टिले यस मन्त्रालयको काम, कर्तव्य तथा अधिकार क्षेत्रसँग सम्बन्धित देखिँदैन । नेपाल सरकारका कुन कुन मन्त्रालयको के कस्तो काम कर्तव्य र अधिकार क्षेत्र छ भन्ने सम्बन्धमा नेपाल सरकार (कार्यविभाजन) नियमावली, २०६९ ले स्पष्ट मार्गदर्शन गरेको अवस्थामा पेट्रोलियम पदार्थको अन्वेषण, उत्खनन र उत्पादन गर्ने काम यस मन्त्रालयबाट नहुने भएको र के कुन काम कारवाहीका कारणबाट यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाइयो वा यस मन्त्रालयले सम्पादन गरेका वा गर्ने, के-कुन काम कारवाहीका विरुद्धमा रिट जारी हुनुपर्ने हो भन्ने सम्बन्धमा विपक्षीले स्पष्ट र बोधगम्य तथ्यकारण र आधार दिन नसक्नु भएकोले यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाइएको हकसम्म निवेदक दाबी खारेजभागी छ भन्ने विज्ञान, प्रविधि तथा वातावरण मन्त्रालयका तर्फबाट, ऐ.का नि.सचिव महेन्द्रमान गुरुङको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट

रिट निवेदक विद्वान् अधिवक्ता तुलसी सिंखडाले नेपाल प्राकृतिक स्रोत साधनले धनी मुलुक हो । नेपाल सदा (Petroleum Product) मा परनिर्भर भई आएको छ । हरेक राष्ट्रले आ-आफ्नो भूमिबाट सक्दोरूपमा केही न केही पेट्रोलियम पदार्थ उत्पादन गर्नुपर्ने हुन्छ । हाम्रो देशमा पेट्रोलियम पदार्थको अनुसन्धान अन्वेषण एवं उत्खनन गर्ने जिम्मेवारी बोकेका निकायहरूले गर्नुपर्ने कार्य नगरेर कार्यबाट विमुख भइरहेको अवस्था छ । जसले गर्दा विभिन्न समयमा हामी जस्ता भूपरिवेष्ठित राष्ट्रले छिमेकी देशले अवरोध गर्दा नेपाली जनताको जीवनस्तर कस्टकर मात्र होइन एकदम पीडादायी जीवन जिउन बाध्य हुनुपरेको छ । जसले गर्दा हाम्रो देशमा पनि स्वदेश कै सम्भाव्य ठाउँहरूमा पेट्रोलियम पदार्थका अन्वेषण उत्खनन गरी केही मात्रामा भएपनि उत्पादन गर्नुपर्ने जरूरी आवश्यकता भएकोले विपक्षीहरूकानाममा पेट्रोलियम पदार्थ उत्पादन उत्खनन, अन्वेषण गर्नु भनी परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो । विपक्षीको तर्फबाट विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री श्यामकुमार भट्टराईले नेपालमा पेट्रोलियम पदार्थको अनुसन्धान कार्य २०३५।०३६ सालदेखि नै भइरहेको, देशभरमा १० वटा ठाउँहरूमा अन्वेषण खण्ड निश्चित गरी सो कार्यलाई अघि बढाउन नेपाल पेट्रोलियम ऐन, २०४०, पेट्रोलियम नियमावली, २०४१ जारी गरिएको अवस्था छ । विभिन्न देशका विभिन्न कम्पनीहरूलाई पेट्रोलियमको अनुसन्धान गर्न सम्झौता गरे पनि समयमा कार्य सञ्चालन नगरी सम्झौता रद्द गर्नुपरेको अवस्था छ । अब नयाँ चरणको ठेक्का प्रक्रिया थालनी गर्न लागिएको अवस्था छ । रिट निवेदकले भनेजस्तो सरकारले पेट्रोलियमको अध्ययन अनुसन्धान गरी उत्पादन गर्नका लागि केही नगरी बसेको अवस्था छैन । कार्य निरन्तररूपमा हुँदै गरेको देखिँदा रिट निवेदन जारी हुनुपर्ने अवस्था छैन । खारेज

हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपरोक्तानुसारको तथ्य र बहस बुँदा रहेको प्रस्तुत रिट निवेदनसहित प्राप्त लिखित जवाफ अध्ययन गरी हेर्दा परमादेशको रिट निवेदन जारी हुने नहुने के हो ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

यसमा निवेदकको मुख्य माग हेर्दा नेपाल पेट्रोलियम ऐन, २०४० यसको नियमावली एवम् प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिम परिषद् ऐन, २०४५, यसको नियमावली, नेपाल खानी ऐन, २०२३ लाई एउटै एकीकृत ऐन बनाई अविलम्ब मूर्तरूपमा स्वदेशमै सम्भाव्य ठाउँहरूमा पेट्रोलियम पदार्थका अन्वेषण, उत्खनन एवं उत्पादन गर्नु भनी परमादेशको माग गरेको देखियो । निवेदकले उठाएको विषयमा पेस हुन आएको लिखित जवाफहरू हेर्दा नेपाल सरकारले मातहतका निकायहरूबाट पेट्रोलियम पदार्थको अन्वेषण, उत्खनन गर्ने कार्यको लागि आवश्यक पहल गरी रहेर उक्त कार्य जटिल भई ठूलो लगानी तथा विज्ञताको आवश्यकता भएकोले विदेशी लगानी नीति २०७१, विदेशी लगानी तथा प्रविधी हस्तान्तरण ऐन, २०४९ आदिको निर्यात र कानूनी व्यवस्थासमेत गरिसकेको र नेपाल पेट्रोलियम ऐन, २०४० को व्यवस्थाले कसरी बाधा उत्पन्न गरिरहेको छ भन्ने सम्बन्धमा रिट निवेदनमा नखुलाइए तापनि विद्यमान कानूनको सुधार निरन्तर चलिरहने प्रक्रिया हुँदा सुधारको विषयमा परमादेश जारी हुने अवस्था नरहेको भन्ने उल्लेख भएको छ । २०३५/३६ मा तराइ र चुरे क्षेत्रमा Airborne Magnetic survey नामको भौतिक अनुसन्धान सुरु भएपछि करिब ५०,००० वर्ग कि.मि. क्षेत्र समेट्ने गरी १० अन्वेषण खण्डहरू निश्चित गरी कार्यान्वयनको लागि नेपाल पेट्रोलियम ऐन, २०४० नियमावली, २०४१ र पेट्रोलियम

उद्योग (आयकर) नियमावली, २०४१ जारी भएको Photogeological Study, Seismic Survey र Gravity Survey गरी प्राविधिक अध्ययनसमेत भएको, २०४२ सालमा नेदरल्याण्डको Shell नामक तेल कम्पनीसँग पेट्रोलियम सम्झौता भई अन्वेषणको लागि २०४५ सालमा मोरङ जिल्लाको राधानगर अन्वेषण खण्ड-१० मा ३,५२० मीटर गहिराईसम्म ड्रिलिङ गर्दासमेत सकारात्मक नतिजा प्राप्त नभएको, तत्पश्चातसमेत विभिन्न चरण अन्तर्राष्ट्रिय बोलपत्र आह्वान गरी ४ वटा विदेशी कम्पनीसँग सम्झौता गरे तापनि सम्झौताअनुसार पेट्रोलियमको कार्यलाई निरन्तरता नदिएपछि सम्झौता रद्द गरिएको र नयाँ ठेक्का प्रक्रिया चाल्नु अघि केही कानूनी प्रावधान, सम्झौताको स्वरूप र करसम्बन्धी व्यवस्थालाई लगानी मैत्री र सहज बनाउने गरी परिमार्जन गर्ने कार्य गरिरहेको तथा प्राकृतिक ग्याँसको खोजतलास र अन्वेषण कार्यको लागि काठमाडौँ ग्यास आयोजना स्थापना गरी सो आयोजनाअन्तर्गत काठमाडौँ उपत्यकामा १४ वटा ग्यास वेल रहेको भन्नेसमेत लिखित जवाफबाट तथा बहसका क्रममा खुल्न आएको छ ।

२. अब निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकले नेपालको संविधानको धारा १३३(३) अन्तर्गत सार्वजनिक सरोकारको विषय उठाई नेपालले आफैँ पनि आफ्नो प्राकृतिक स्रोतको समुचित उपयोग गरी पेट्रोलियम पदार्थ उत्पादन गरी सर्वसाधारण जनताको जीवनस्तरमा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने भएको भन्ने मूल भूमिकाका साथ रिट दायर गरेको देखियो । सर्वप्रथम निवेदकले आफ्नो निवेदनको खण्ड २ मा उल्लिखित विधायनहरूलाई एउटै विस्तृत / एकीकृत ऐन बनाउने माग गरेको तर्फ हेर्दा नेपाल खानी ऐन, २०२३ खारेज भई खानी तथा खनिज पदार्थ ऐन, २०४२ आई सकेको देखिन्छ । निवेदकले आफैँले यस प्रकारको

पेट्रोलियम पदार्थको अन्वेषण र उत्पादनबाट नेपाली जनताको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक सुनिश्चित हुने जिकिर लिएको देखिन्छ । देशको प्राकृतिक स्रोतको समुचित उपयोग तथा जनताको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकार सुनिश्चित हुने भनिएको यस्तो गम्भिर एवं दुरगामी प्रभाव पर्ने विषयमा नेपालको संविधानको धारा १३३(२) बमोजिम सर्वोच्च अदालतलाई प्राप्त असाधारण अधिकार क्षेत्र त्रि प्रवेश गर्नु अघि निवेदक आफैँले पनि नेपालको कानूनी व्यवस्था एवं त्यसमा भएका संशोधन, परिवर्तन सुधारहरू के कस्तो तवरबाट के कहिले भएका छन्, सरकारतर्फबाट के कस्तो कामहरू भएका छन् ? त्यसमा उपलब्धि भएको छैन भने के कस्ता कारणले उपलब्धि नभएको हो, यसमा विज्ञहरूको भनाई र निष्कर्ष के कस्तो रहेको छ, के के अनुसन्धान आदि भएका छन्, कुनै निकायले कस्तो कानूनी कर्तव्य पालना गरेको छैन इत्यादि विषयमा निवेदक आफैँले अध्ययन गरी कुनै पूर्वाग्रह तथा व्यक्तिगत स्वार्थ नराखी अदालतसमक्ष कानूनी तथा संवैधानिक विषयहरू प्रस्तुत गर्नुपर्ने हुन्छ । खारेज भएका कानून सम्बन्धमा अध्ययनसम्म पनि गरेको भन्ने निवेदनबाट देखिन आउँदैन । उद्योग मन्त्रालय एवं खानी तथा भूगर्भ विभागको तर्फबाट पेस भएका लिखित जवाफमा उल्लेख भएका प्रगति विवरणहरू सम्बन्धमा पनि निवेदकले कुनै तथ्य उल्लेख गरेको देखिँदैन । यसरी यस्तो सान्दर्भिक र समय सापेक्ष राष्ट्रिय सवालमा अत्यन्त हलुका रूपमा रिट निवेदन पेस भएको देखिन आयो ।

३. अर्कोतर्फ नेपाल पेट्रोलियम ऐन, २०४० को दफा ९ का मान्यताअनुरूप नेपालको संविधानको धारा १३३(२) बमोजिम परमादेश वा अन्य उपयुक्त आदेश माग भएकोमा उक्त दफा ९ पेट्रोलियमबाहेकको अन्य खनिज पदार्थको अन्वेषण र उत्पादनसँग

सम्बन्धित रहेकोले प्रस्तुत निवेदनको विषयवस्तुसँग सम्बन्धित पनि देखिँदैन । नेपालको संविधानको धारा १३३(२) मा सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवादमा समावेश भएको कुनै संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको निरूपणका लागि आवश्यक उपयुक्त आदेश जारी गर्ने, उचित उपचार प्रदान गर्ने र त्यस्तो विवादको टुंगो लगाउने असाधारण अधिकारक्षेत्र यस अदालतलाई भएको भए तापनि निवेदकले त्यस्तो कुनै संवैधानिक वा कानूनी विवाद उत्पन्न हुन गएको हो सो स्पष्ट गर्न सकेको देखिँदैन । नेपालले दैनिक आवश्यकताको वस्तु पेट्रोलियम पदार्थ आफूले उत्पादन गर्न नसकि परनिर्भर हुनुपर्ने पीडाबाट नेपाली जनता धारा १६ प्रदत्त सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकबाट वञ्चित भइराखेको भन्ने निवेदकको भनाई रहेको छ । विधायिकाले देशको द्रुततर आर्थिक विकासको लागि देशमा भइरहेको पेट्रोलियमसम्बन्धी स्रोतहरूको विकास गर्ने उद्देश्यले नेपाल पेट्रोलियम ऐन, २०४० बनाई २०४१।१२।१ देखि प्रारम्भ गरेको तथा नेपाल पेट्रोलियम नियमावली, २०४१समेत बनाई लागू गरी २०४२ सालदेखि नै १० वटा अन्वेषण खण्ड बनाई अन्वेषण खण्ड १० (विराटनगर) मा पेट्रोलियम सम्झौता गरी अन्वेषण गराउँदा सकारात्मक परिणाम ननिस्केको भन्ने सम्बन्धित निकायको भनाई रहेको छ । यस्तो विषयमा यस अदालतले कुनै आदेश दिँदैन पेट्रोलियम पदार्थ उत्पादन भइहाल्ने परिकल्पनासमेत गर्न मिल्ने देखिँदैन । यस्तै दश वटै अन्वेषण खण्डमा अन्वेषण कार्य गर्न विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय कम्पनीहरूसँग पेट्रोलियम सम्झौता गरे पनि ती कम्पनीहरूले सम्झौताबमोजिम दायित्व पूरा नगरेकोले नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०७१।७।२७ र २०७१।८।१८ को निर्णयानुसार ती सम्झौताहरू रद्द भई त्यस्तो सूचना नेपाल राजपत्रमा

प्रकाशित भइसकेको र हाल उक्त अन्वेषण खण्डहरूमा अन्वेषण कार्य यथाशीघ्र अगाडि बढाउन हाल कार्यदल गठन गरी बोलपत्रसम्बन्धी कागजात तयार गर्ने कार्य भइरहेको भन्ने तथ्यसमेत लिखित जवाफबाट खुल्न आएकोबाट उपर्युक्त ऐन नियम लागू भएपश्चात लामो समयसम्म नेपाल सरकारबाट सन्तोषजनक परिणाम निस्कने गरी पेट्रोलियम पदार्थको अन्वेषण हुन नसकेको र त्यस्तो कार्यमा केही प्रशासकीय, केही प्राविधिक र केही करारीय कमजोरीहरू देखिए तापनि कानूनको पूर्णतः अभाव भएको वा कानूनी व्यवस्था अपूर्ण भएको वा सम्बन्धित निकायले कानूनी कर्तव्य पूरा नगरेको भनी तत्काल अनुमान गर्न मिल्ने अवस्था देखिएन । नेपालको संविधानको धारा ५१ को देहाय (छ) मा प्राकृतिक साधन स्रोतको संरक्षण सम्बर्द्धन र उपयोगसम्बन्धी नीतिअन्तर्गत राष्ट्रिय हितअनुकूल तथा अन्तरपुस्ता समन्वयको मान्यतालाई आत्मसात् गर्दै देशमा उपलब्ध प्राकृतिक स्रोत साधनको संरक्षण, सम्बर्द्धन र वातावरणअनुकूल दिगोरूपमा उपयोग गर्ने नीति राज्यले अवलम्बन गर्ने भन्ने उल्लेख छ । देशमा आमूल संवैधानिक विकास भई नेपालको संविधान लागू भएको परिप्रेक्ष्यमा आवश्यक देखिएका कानूनहरू निर्माण परिमार्जन एवं संसोधन गर्न संविधानले व्यवस्था गरेको विधायिकी अधिकार प्रयोग गर्ने र कार्यान्वयन गर्ने सम्बद्ध निकायहरूले आ-आफ्ना कर्तव्य र दायित्वहरू क्रमिकरूपमा पालना गर्दै लैजाने विश्वास गर्नु आवश्यक हुन्छ । निवेदकले यो निकायलाई यो ऐन नियमले यो यस्तो कानूनी कर्तव्य तोकिएकोमा त्यस्तो निकायले सो कानूनी कर्तव्य पालन नगरेको भनी निश्चित एवं किटानीरूपमा भन्न सकेको देखिँदैन । यस अवस्थामा गोश्वारा प्रकृतिबाट स्वदेशमै सम्भाव्य ठाउँहरूमा पेट्रोलियम पदार्थको अन्वेषण उत्खनन एवं उत्पादन गर्नु भनी नेपालको संविधानको

धारा १३३(२) बमोजिम परमादेश जारी गर्न सकिने अवस्था देखिएन ।

४. अब निवेदकले माग गरेबमोजिम पेट्रोलियम पदार्थ तथा अन्य खानीजन्य पदार्थहरूको उत्खनन इत्यादिसम्बन्धी कानूनहरूलाई एउटै विस्तृत एवं एकीकृत ऐन बनाउन आवश्यक छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा निवेदकले हाल क्रियाशील रहेको नेपाल पेट्रोलियम ऐन, २०४०, नेपाल पेट्रोलियम नियमावली, २०४१ प्राविधिक शिक्षा तथा व्यवसायिक तालिम परिषद् ऐन, २०४५ र नेपाल खानी ऐन, २०२३ लाई प्रतिस्थापन गर्ने गरि बनेको खानी तथा खनिज पदार्थ ऐन, २०४२ को के कुन प्रावधानहरूको कारण निवेदकको मागअनुसारको काम हुन नसकेको हो, कुन प्रावधानले पेट्रोलियम पदार्थको अन्वेषण अवरुद्ध गरेको छ, सार्वजनिक सरोकारसँग सम्बन्धित के कस्तो संवैधानिक वा कानूनी प्रश्न उत्पन्न हुन गएको हो भन्ने

सम्बन्धमा निवेदनमा कुनै उल्लेख गरेको पाइँदैन । भइसकेको कानूनलाई एकीकृत गर्नुपर्ने वा संसोधन वा परिमार्जन वा खारेज गर्नुपर्ने आदि विषय विधायिकी अधिकारको विषय भएको र जनप्रतिनिधिमूलक विधायिकाले जनहितमा आवश्यकताअनुसार संविधानको मर्म, मूल्य र मान्यताको दायराभित्र रही कानूनको निर्माण गर्ने नै हुँदा यस निवेदनको रोहमा कुनै आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन । रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ

इजलास अधिकृत: जीवनकुमार भण्डारी

इति संवत् २०७३ साल साउन १९ गते रोज ४ शुभम् ।

